

КРАСНОЛУЦЬКИЙ О.В., МАРТИН А.Г., ШЕВЧЕНКО О.В.

**ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ:
ЕФЕКТИВНІСТЬ, РОЗВИТОК, РЕГУЛЮВАННЯ**

МОНОГРАФІЯ

Київ – 2019

УДК 332.33:631.11:332.155-043.86(477)

ББК 65.32-5

К 78

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету біоресурсів і природокористування України
(протокол № 10 від 24 квітня 2019 року)

Рецензенти:

ПАЛЕХА Ю.М. – доктор географічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи, керівник Центру ГІС Державного підприємства «Український державний НДІ проектування міст «ДІПРОМІСТО» ім. Ю.М. Білокона

ЛИЦУР І.М. – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу методології сталого розвитку Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

ЗАЯЦЬ В.М. – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри земельного кадастру НУБіП України

Краснолуцький О.В.

К78 Землекористування корпоративних сільськогосподарських підприємств в Україні: ефективність, розвиток, регулювання: Монографія / О.В. Краснолуцький, А.Г. Мартин, О.В. Шевченко. – К.: ФОП Ямчинський О.В., 2019. – 307 с.

ISBN 978-617-7804-17-7

У монографії проаналізовано сучасний стан і тенденції використання земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах. Установлено, що нині в умовах індустріалізації сільськогосподарського виробництва агрокорпорації, обробляючи десятки або навіть сотні тисяч гектарів сільськогосподарських земель, характеризуються значним розширенням землекористування. Запропоновано систему територіально диференційованих обмежень щодо попередження надмірної економічної концентрації земельних ресурсів, яка базується на встановленні граничних площ земель сільськогосподарського призначення, котрі можуть перебувати у власності чи користуванні особи (групи пов'язаних осіб), не призводячи до монополізації землекористування і втрати власником мотивації до самостійного господарювання на землі. Обґрунтовано науково-методичний підхід до порівняльної оцінки ефективності використання земельних ресурсів у корпоративних сільсько-господарських підприємств, який базується на зіставленні показників економічної діяльності таких підприємств із середньогалузевими.

Наукове видання розраховане на дослідників, аспірантів, магістрів факультетів землевпорядкування вищих навчальних закладів, викладачів, фахівців з землеустрою, моніторингу, агрономів, працівників сфери державного управління земельними ресурсами та органів місцевого самоврядування.

Відтворення всієї книги чи якої-небудь її частини будь-якими засобами або в якій-небудь формі, у тому числі в Інтернеті, без письмового дозволу авторів забороняється.

УДК 332.33:631.11:332.155-043.86(477)

ББК 65.32-5

ISBN 978-617-7804-17-7

© Краснолуцький О.В., Мартин А.Г., Шевченко О.В., 2019
© НУБіП України, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ	
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ .	
1.1. Форми та способи сучасного сільськогосподарського землекористування	8
1.2. Об'єкти та суб'єкти сільськогосподарського землекористування	32
1.3. Земельна реформа як головний чинник формування системи сільськогосподарського землекористування в Україні .	45
1.4. Формування системи непрямого землеволодіння в корпоративних сільськогосподарських підприємствах	60
Висновки до розділу 1	74
РОЗДІЛ 2	
МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНОЇ	
КОНЦЕНТРАЦІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ	
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА	
2.1. Економічна концентрація як фактор підвищення ефективності сучасного сільськогосподарського виробництва .	79
2.2. Екологічні наслідки інтенсифікації сільськогосподарського виробництва	95
2.3. Антимонопольна політика як інструмент регулювання економічної концентрації в Україні	112
2.4. Європейський досвід регулювання економічної концентрації сільськогосподарських земель	123
Висновки до розділу 2	137
РОЗДІЛ 3	
РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ	
ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У КОРПОРАТИВНИХ	
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	
3.1. Сучасне землекористування корпоративних сільськогосподарських підприємств в Україні	143

3.2. Економічні передумови формування системи обмежень щодо економічної концентрації земельних ресурсів у власності однієї особи (групи пов'язаних осіб)	163
3.3. Система заходів щодо економічного регулювання землеволодіння і землекористування корпоративних сільськогосподарських підприємств	172
Висновки до розділу 3	186
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	195
ДОДАТКИ	219

ВСТУП

Один із головних наслідків реформування земельних відносин в Україні полягає в масштабній приватизації земель сільськогосподарського призначення, що наразі використовується широким спектром підприємств різних організаційно-правових форм (господарські товариства, кооперативи, фермерські господарства тощо), а також одноосібно власниками земельних ділянок.

В той же час активна індустріалізація сільськогосподарського виробництва у багатьох постсоціалістичних країнах і державах, що розвиваються, супроводжується значним розширенням землекористування агрокорпорацій, які обробляють десятки або навіть сотні тисяч гектарів сільськогосподарських земель. Ці компанії широко використовують доступні юридичні інструменти для утримання та збільшення земельного банку, у тому числі непряме володіння земельними ділянками через участь у статутному капіталі компаній, які є номінальними так званими утримувачами земель сільськогосподарського призначення. В таких умовах знижується дієвість традиційних форм регулювання ринку зазначеного типу земель, а власне ринок фактично трансформується в ринок корпоративних прав на компанії-землекористувачі.

Оскільки земля, на відміну від таких виробничих ресурсів, як гроші й людська праця, виступає фізично обмеженим ресурсом, підприємець, котрий контролює значні площі земель у межах певної території, фактично здатний суттєво перешкоджати або взагалі позбавити всіх інших діючих чи потенційних підприємців можливості розвивати агробізнес, у тому числі через їх неспроможність конкурувати за обмежені земельні ресурси.

Таким чином, проблема становлення та розвитку землекористування агрохолдингів в Україні становить значний інтерес для економічної науки, адже функціонування таких масштабних господарських структур може нести значні соціально-економічні ризики для сталого розвитку сільських територій. Агрохолдинги найчастіше є виключно бізнес-проектами, що, у зв'язку з високим ступенем індустріалізації та застосування передових технологій створюють порівняно незначну кількість робочих місць у сільській

місцевості, знищуючи тим самим традиційне сільське соціально-культурне середовище.

Серед учених, дослідження котрих охоплюють проблеми формування, становлення і функціонування сільськогосподарського землекористування в контексті еволюції економічних процесів в агробізнесі України, варто виділяти таких, як Андрійчук В., Бородіна О., Валентинов В., Васильєв С., Данкевич А., Дем'яненко С., Дідус С., Добряк Д., Дорош О., Дудар Т., Калінчик М., Кулиняк К., Малік М., Мартин А., Пасхавер Б., Рібаков І., Саблук П., Ступень Р., Третяк А., Чорна О., Шапуров О., Юрчишин В. та інших. В той же час поза увагою дослідників досить часто залишаються економіко-правові інструменти, які використовують агрокорпорації для того, щоб набувати права на землю, а також феномен вторинного (непрямого) землекористування, коли контроль над земельною ділянкою набувається через володіння компанією, яка є номінальним власником або землекористувачем.

Цінність представлених наукових результатів полягає у обґрунтуванні теоретичних та методичних засад оцінки еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах, що ґрунтується на зіставленні показників їх економічної діяльності із середньогалузевими; удосконаленні системи територіально диференційованих обмежень щодо економічної концентрації земельних ресурсів, основою яких, на противагу існуючим, є встановлення граничних площ земель сільськогосподарського призначення, котрі можуть перебувати у власності або користуванні особи (групи пов'язаних осіб), не призводячи до монополізації землекористування та втрати власником мотивації до самостійного господарювання на землі; розробленні підходів до визначення питомої ваги корпоративних підприємств холдингових компаній у загальній структурі землекористування, що передбачають на ідентифікацію непрямого корпоративного землекористування за даними Державного земельного кадастру, реєстрацію підприємств, установ та організації, а також звітність окремих агрохолдингів емітентів цінних паперів; удосконаленні науково-методичних засад оцінки рівня економічної концентрації на ринку оренди сільськогосподарських угідь, що, на

відміну від наявних, полягають у здійсненні такого оцінювання в усіх корпоративних сільгоспідприємствах холдингової компанії як одного землекористувача; запровадженні системи заходів щодо економічного регулювання землеволодіння і землекористування корпоративних сільськогосподарських підприємств, яка, на відміну від існуючих, передбачає стримування надмірного розширення земельного банку агрохолдингів через обмеження для таких підприємств податкових пільг; обґрунтуванні напрямів інформаційно-аналітичного забезпечення сільськогосподарського землекористування, які, на відміну від існуючих, включають агрегацію даних про землекористування корпоративних сільгоспідприємств; розробленні підходів до ідентифікації системи непрямого землекористування в корпоративних сільськогосподарських підприємств, що базуються на визначенні площ земель, котрі фактично використовуються материнською компанією опосередковано через зазначені підприємства; оцінюванні динаміки реальної орендної плати за землі сільськогосподарського призначення в Україні, які, на відміну від відомих, ураховують вплив індексації нормативної грошової оцінки земель, а також знецінення національної валюти.

Викладений у монографії матеріал може бути використаний під час розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо формування та здійснення єдиної науково-технічної політики у сфері охорони ґрунтів та їх родючості, раціонального використання та екологічної безпеки земель сільськогосподарського призначення; при проведенні економічних експертиз і розробці природоохоронних програм; під час складання документації із землеустрою щодо еколого-економічного обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь сільськогосподарських підприємств; при підготовці пропозицій щодо стимулювання землекористувачів до практичного впровадження ґрунтоохоронних заходів під час розроблення та реалізації документації із землеустрою на землях сільськогосподарського призначення і т.п.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

1.1. Форми та способи сучасного сільськогосподарського землекористування

Земля є головним джерелом багатства суспільства – найважливішим засобом виробництва в сільському господарстві та фундаментом розміщення і розвитку всіх галузей народного господарства. Основна роль землі як економічної категорії суттєво залежить від її призначення. Варто наголосити, що в сільськогосподарському виробництві земля – це одночасно і предмет, і засіб праці.

На думку Я. І. Лютого, землю як засіб виробництва відрізняють такі особливості: обмеженість у просторі, місце розташування, незамінність, здатність підвищувати свої продуктивні властивості в результаті правильного використання. Земля перебуває в тісній взаємодії з водним, рослинним та іншими ресурсами, є незамінною матеріальною умовою життя й діяльності людини [1].

Загалом задоволення людських потреб неможливе без експлуатації природних ресурсів (рис. 1.1). Природні ресурси – це засоби існування людей, які не створені їхньою працею, а розміщені в самій природі; частина всієї сукупності природних умов, найважливіші компоненти навколишнього природного середовища, котрі можуть використовуватися у процесі суспільного виробництва, у тому числі для задоволення потреб суспільства [2].

Проте земля має певні відмінності від інших природних ресурсів:

1. Не може бути створена працею суспільства або народу, не має вартісної оцінки, в основі якої лежать матеріальні та трудові витрати. Не маючи певної вартості, земля не впливає на формування собівартості, тобто вартість новостворюваних на ній продуктів.

2. Земля певною мірою вичерпна, як і окремі природні ресурси та інші засоби виробництва, але при цьому має можливість

покращувати свої якісні властивості при раціональному й ефективному використанні, тобто підвищувати рівень родючості ґрунтів.

3. На відміну від інших засобів виробництва, земля нерухома тобто характеризується постійністю місця використання.

4. Як засіб виробництва вона територіально (просторово) обмежена.

5. Характеризується різноранговою продуктивністю (родючістю). Практично немає ділянок, однакових за якісними показниками [3].

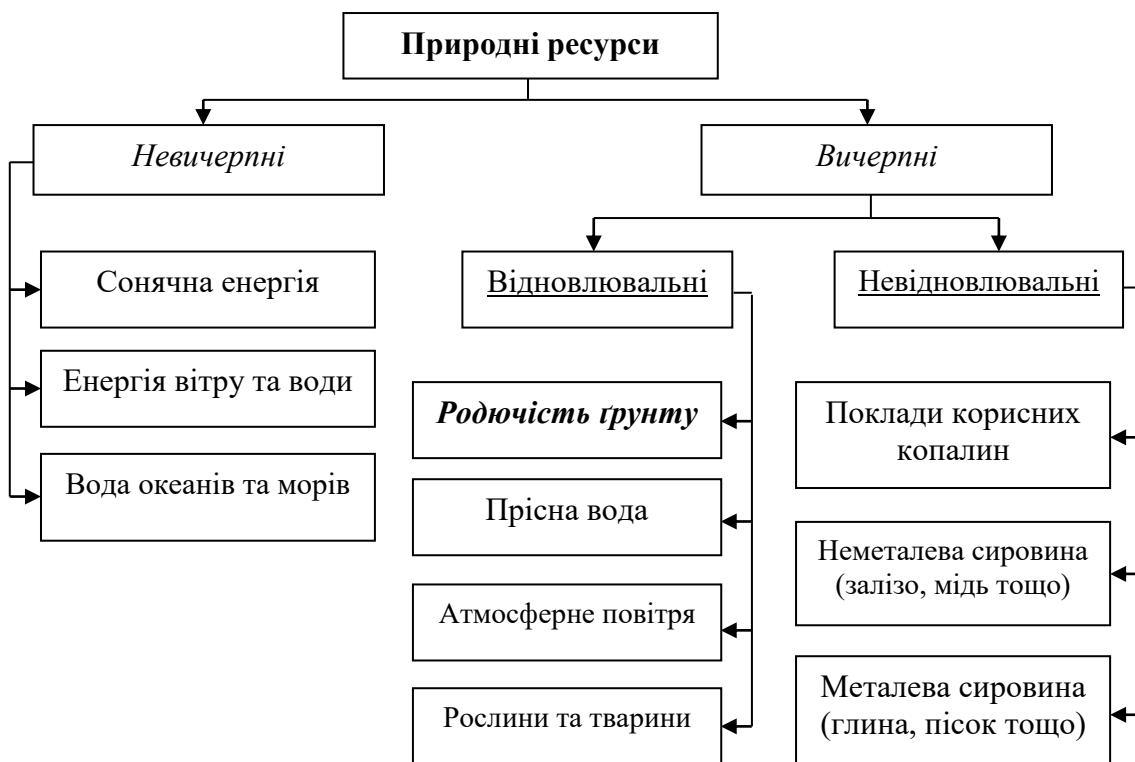

Рис. 1.1. Класифікація природних ресурсів (розроблено авторами на основі [4])

Найважливішим компонентом землі та найціннішим ресурсом людства є ґрунт. У ГОСТ 27593-88 (Ґрунти. Терміни та визначення, 1988 р.) наведено визначення терміна *ґрунт* як самостійного природно-історичного органо-мінерального природного тіла, що виникло на поверхні землі в результаті тривалого впливу біотичних, абіотичних і антропогенних факторів, котре складається з твердих

мінеральних і органічних частинок, води і повітря та має специфічні генетико-морфологічні ознаки, властивості, що створюють для росту і розвитку рослин відповідні умови [5].

Як відомо, головна властивість ґрунту – родючість, тобто здатність забезпечувати зростання і розвиток рослин вологою та іншими поживними речовинами, необхідними для їх нормальної життєдіяльності. Родючість ґрунтів залежить від їх механічного складу, структури, водно-повітряного режиму та ін. Відповідно до цього виокремлюють природну (потенційну), штучну (ефективну) та економічну родючість ґрунтів [237]. Природна формується в результаті тривалого природного ґрунтоутворювального процесу без втручання людини. Штучна родючість утворюється внаслідок господарської діяльності людини шляхом обробки ґрунту, застосування добрив, проведення меліорації та інших заходів щодо поліпшення якісних властивостей ґрунтів. Економічна – є результатом реалізації потенційної родючості та вимірюється врожайністю культур або іншими економічними показниками.

Ґрунт виконує безліч екологічних та соціально-економічних функцій, включаючи здатність видаляти забруднюючі речовини з навколишнього природного середовища за допомогою фільтрації та адсорбції. Але дотримуючись принципу екологобезпечності та враховуючи повільні темпи ґрунтоутворення, ґрунт можна віднести до лімітованих й непоновлюваних лише в межах 50–100 років природним ресурсам.

Забезпечення людських потреб неможливе без використання інших не менш важливих природних ресурсів, зокрема земельних. Так, згідно із законом України «Про охорону земель» земельні ресурси – це природний ресурс поверхні суші, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві, а також просторовий базис розселення й господарської діяльності суспільства [6].

У простому і більш сприйнятливому визначенні ресурси земельні – це ресурси орних земель, усіх сільськогосподарських угідь (рілля, пасовище, сінокіс), територія.

Але категорія *земельні ресурси* має набагато ширше значення. На думку Ю. Г. Гуцуляка, вони є основною та невід’ємною умовою

життя і функціонування процесу суспільного виробництва, яка обумовлює існування та використання інших природних ресурсів (підземних і поверхневих вод, рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря) [7]. Тому потрібно дбайливо і виважено ставитись до земельних ресурсів та їх використання, адже, на відміну від інших засобів виробництва, за умови правильного, раціонального використання, вони не погіршують своїх властивостей, а, навпаки, покращують та підвищують показники продуктивності.

Щодо використання земельних ресурсів, то це процес експлуатації відповідного природно-ресурсного потенціалу фізичними та юридичними особами в регламентованому законом порядку з метою задоволення власних потреб у сільському і лісовому господарстві та інших сферах їх господарської діяльності.

Крім того, варто зазначити, що система господарського використання людиною земель для задоволення своїх потреб, у тому числі матеріальних, називається землекористуванням [8].

Проте багато як вітчизняних, так і закордонних учених по-різному трактують поняття землекористуванням. Так, О. О. Кучер вважає, що це довгостроковий процес використання землі землевласниками чи землекористувачами для отримання сільськогосподарської продукції. Крім того, на думку вченого, землекористування має вигляд структури людських взаємовідносин щодо власності на землю, яка формується сукупністю історичних, інституціональних, культурних та інших чинників її використання [9].

Згідно з І. М. Андрієшиним і А. Я. Сохничем землекористування – це одна або кілька земельних ділянок, передана державним організаціям, установам, підприємствам і громадянам країни в тимчасове або постійне користування та розпорядження. Воно може характеризуватися як частина єдиного державного земельного фонду зі стійкими межами, складом і співвідношенням угідь. З юридичного погляду, землекористування означає регламентоване законодавчими нормами користування землею та включає форми, порядок і умови, за яких здійснюється її використання [10].

Виходячи з наведених тверджень, варто зауважити, що поняття землекористування можна розглядати у двох ключових категоріях: як

сукупність земельних правових норм, що регулюють суспільні відносини з користування земельними ресурсами, так і сукупність правомочностей, котрі формуються у процесі володіння та користування суб'єктом земельною ділянкою.

Крім цього, у своїх працях А. М. Третяк розглядає в досліджувану категорію у трьох аспектах: технічному, економічному й правовому. У технічному землекористування являє собою частину цілісного земельного фонду, який виділений державою або набутий у власність чи оренду певним користувачем для господарської або іншої діяльності. Економічний зміст землекористування розглядається як користування (функціонування) землею як засобом виробництва в установленому законом порядку. У правовому відношенні воно визначається як об'єкт права, об'єкт екологічних, економічних, сільськогосподарських та інших земельних відносин, які встановлюють види, форми і порядок користування землею у відповідних межах [11].

Основною метою кожного землекористування є одержання найвищої користі та ефекту від землі, але це можливо лише при дотриманні вимог збереження й поліпшення її корисних властивостей.

В умовах науково-технічного прогресу еколого-економічні проблеми землекористування включають в першу чергу їх раціональне використання. Раціональним землекористуванням може вважатися тільки за умови, коли: здійснюються збереження та поліпшення продуктивності земель у процесі їх використання; ураховуються природні умови та властивості конкретних земельних ділянок; досягається висока ефективність суспільного виробництва, за якого одержується на одиницю площі максимальна кількість продукції за найменших витрат праці та коштів [12].

У сільському господарстві раціональне землекористування передбачає виробництво сільгосппродукції з метою максимального забезпечення населення продуктами харчування та гарантування при цьому екологічної стійкості, збереження та відновлення природної родючості ґрунту, збільшення продуктивного потенціалу земель [13].

Разом із терміном *раціональне землекористування* використовують також поняття *ефективне землекористування* та *стале землекористування*.

Ефективне землекористування передусім означає виважене, науково обґрунтоване, планове використання земельних ресурсів з урахуванням довгострокових інтересів суспільства, у результаті чого отримують максимальну користь із мінімальними витратами при максимальному збереженні корисних властивостей ґрунтів, а також, по можливості, підвищення їх родючості.

Більш ширше визначення наводять В. С. Уланчук та Л. П. Альошкіна, стверджуючи, що ефективне землекористування варто розглядати як соціально-економічну категорію, що виражає відносини між людьми у ході здійснення технологічних виробничих процесів, пов'язаних з виробництвом продукції, з метою максимального задоволення потреб населення у продуктах харчування, при забезпеченні відновлення природної родючості ґрунту, збільшення продуктивного потенціалу земельних ресурсів і їх використання в умовах високого рівня екологічності як цих ресурсів, так і середовища в цілому [14].

Поняття *стале землекористування* окремі вітчизняні та зарубіжні науковці ототожнюють із *збалансованим землекористуванням*.

Так, на думку В. М. Другак, *стале землекористування* – це така система суспільно-виробничих і земельних відносин, у результаті яких забезпечується оптимальне співвідношення між екологічно безпечними та економічно доцільними видами використання земель і задовольняються матеріальні й духовні потреби населення [15].

Крім цього, згідно із Законом України «Про землеустрій» *стале землекористування* – це використання земель, що визначається тривалим користуванням земельною ділянкою без зміни її цільового призначення, не допускаючи при цьому зниження її якісних характеристик, а також забезпечуючи оптимальні параметри соціально-економічних і екологічних функцій територій [16].

Виходячи з цього, сталим можна вважати *землекористування*, при якому за своїми параметрами (розміщення, площа, конфігурація, структура, межі тощо) досягається отримання максимального господарського ефекту із забезпеченням поліпшення й відновлення земель, підвищення їх родючості та захисту від деградаційних процесів.

Множинність факторів, що впливають на формування сталого землекористування, обумовлена видами стійкості останнього, які поділяються на економічну, природну, екологічну, правову, технологічну та соціальну (рис. 1.2).

Варто зауважити, що землекористування є специфічним об'єктом правового регулювання, так, крім наявності особистих і суспільних інтересів, котрі підлягають урегулюванню, земля сприймається соціумом як культурне, історичне, національне надбання. Особливо таке багатоаспектне ставлення до землі характерне для земель сільськогосподарського призначення, які одночасно є просторовим базисом, засобом виробництва, об'єктом нерухомості та природним ресурсом.

Крім того, згідно зі статтею 19 Земельного кодексу України, усі землі відповідно до цільового призначення поділяються на такі категорії: сільськогосподарського призначення; житлової та громадської забудови; природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; оздоровчого призначення; рекреаційного призначення; історико-культурного призначення; лісгосподарського призначення; водного фонду; промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення [17].

Відповідно до зазначеного документа, серед категорій земель за цільовим призначення особливий статус мають землі сільськогосподарського призначення, тобто надані для здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, виробництва сільськогосподарської продукції, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей [17].

Землі сільськогосподарського призначення – це землі, які переважно розташовані за межею населених пунктів, надаються сільськогосподарським підприємствам, організаціям для ведення сільськогосподарського виробництва, науково-дослідних і навчальних цілей, а також громадянам для ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства, садівництва, городництва, тваринництва, сінокосіння та випасання худоби [17]. Це основний засіб виробництва продуктів харчування, кормів для худоби, органічної сировини.

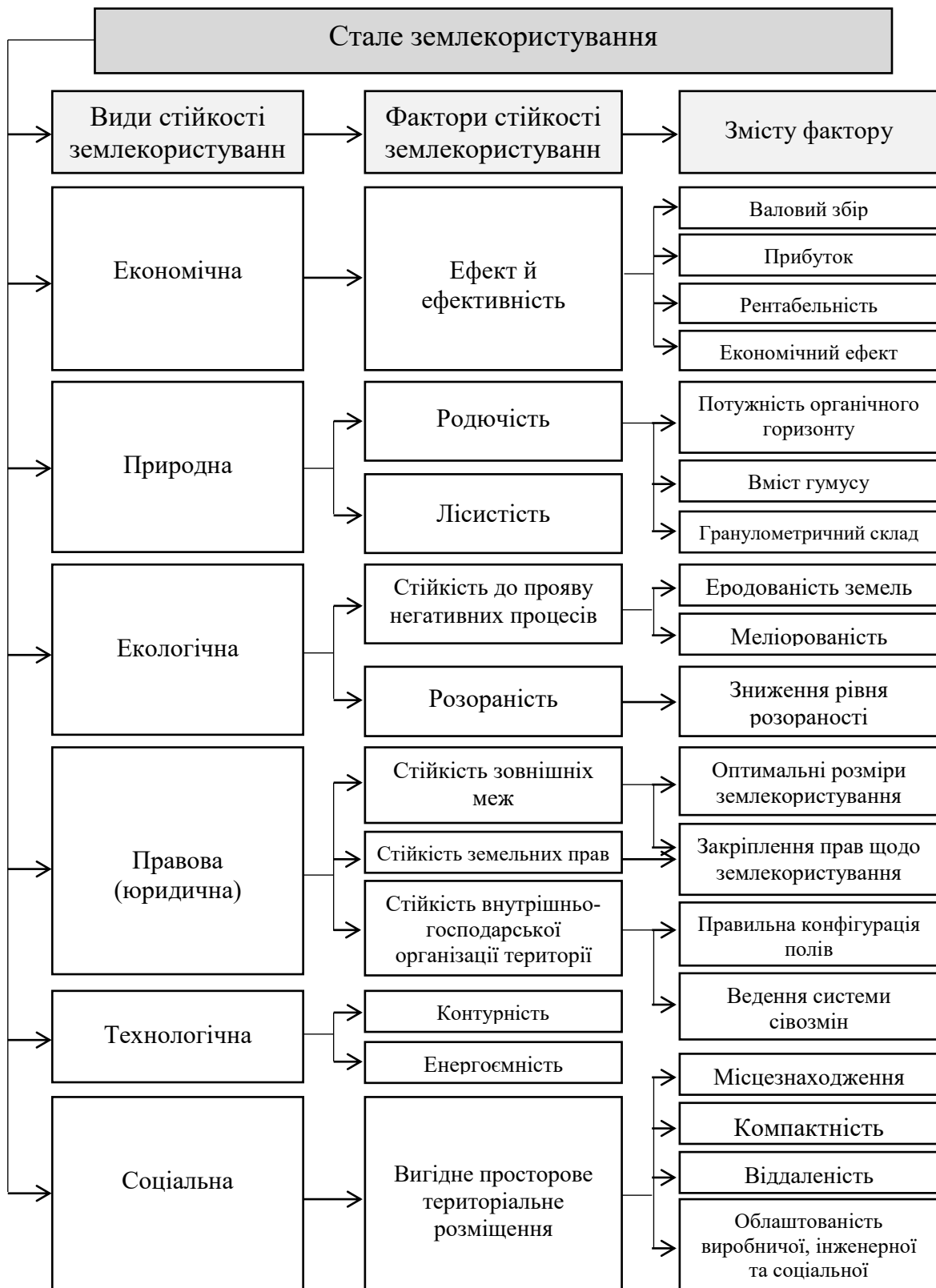

Рис. 1.2. Класифікація видів і факторів, що впливають на формування сталого землекористування (розроблено авторами на основі [34])

Землі сільськогосподарського призначення підлягають особливій охороні з метою збереження їх площі, запобігання негативним процесам, збереження та підвищення родючості ґрунтів, котрі повинні займати найцінніше місце в складі земельного фонду України.

У складі земель сільськогосподарського призначення виділяються сільськогосподарські (рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження та перелоги) і несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи та прогони, полезахисні лісові смуги, інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісогосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо) [17].

Таким чином, можна виділити два види земель сільськогосподарського призначення: сільськогосподарські угіддя, тобто землі, що використовуються як засіб виробництва в сільському господарстві, та інші, котрі використовуються як просторовий територіальний базис для розміщення об'єктів, котрі безпосередньо обслуговують потреби сільського господарства.

Якщо порівнювати сільськогосподарські та несільськогосподарські угіддя з погляду їх важливості, то варто зауважити, що вони мають неоднорідний характер. Так, Ю. Г. Боголюбов вказує, що найбільш цінні серед видів земель сільськогосподарського призначення – це сільськогосподарські угіддя, на яких, власне, і виростає продукція аграрного виробництва [18]. Тому законодавством встановлено особливий режим їх використання, надання та вилучення. Решта сільськогосподарських земель мають допоміжний по відношенню до угідь характер. Виходячи з цього, чинне законодавство України визначає, що сільськогосподарські угіддя в складі земель сільськогосподарського призначення мають пріоритет у використанні та підлягають особливій охороні.

Варто зауважити, що кожне із названих сільськогосподарських угідь відрізняється господарським застосуванням, тобто має окремі функції призначення. Так, згідно з правовим актом ГОСТ 26640-85 «Земля. Терміни та визначення» і Земельним кодексом України виділяють такі види сільськогосподарських угідь та їх функції [17;

19]:

– рілля – сільськогосподарське угіддя, яке систематично обробляється та використовується під посіви сільськогосподарських культур, включаючи багаторічні трави, а також чисті пари. При цьому до ріллі не належать ділянки, на яких розміщені сіножаті та пасовища, зайняті посівами сільськогосподарських культур не більше ніж 2–3 роки, розорані з метою докорінного поліпшення, а також міжряддя садів, що використовуються під посіви;

– сіножаті – сільськогосподарське угіддя, на яких вирощується трав'яниста рослинність для сінокосіння та відгодівлі худоби;

– пасовище – сільськогосподарське угіддя, на якому вирощується трав'яниста рослинність для випасу худоби;

– багаторічні насадження – сільськогосподарське угіддя, що використовується під штучно створені насадження деревного, чагарникового (кущового) або трав'янистого типу, які призначені для отримання врожаю плодово-ягідної, технічної та лікарської продукції, а також декоративного оформлення територій. Крім того, до багаторічних насаджень відносяться сади, ягідники, виноградники, плодіві розплідники, плантації тощо;

– перелоги – сільськогосподарські угіддя, котрі втратили родючість і тимчасово виведені із сільськогосподарського обробітку з метою природного відновлення рівня родючості ґрунтів.

Для того, щоб глибше зрозуміти тлумачення поняття землекористування, слід визначити його основні форми. Так, згідно із Земельним кодексом України землекористування може бути постійним, тимчасовим, орендним та концесійним.

Ще з радянських часів Земельний кодекс Української РСР № 561-ХІІ від 18.12.1990 р. передбачав можливість надання земель у постійне (без заздалегідь установленого строку) або тимчасове (короткострокове – до трьох років і довгострокове – від трьох до десяти років) користування. У тимчасове користування на умовах оренди земля могла надаватися громадянам Української РСР, колгоспам, радгоспам та іншим державним, спільним підприємствам, кооперативним, громадським підприємствам, установам і організаціям, міжнародним об'єднанням і організаціям з участю радянських та іноземних юридичних осіб, а також іноземним

державам, іноземним юридичним особам і громадянам, міжнародним організаціям. Умови і строки оренди землі встановлювалися за згодою сторін і прописувалися у договорі [20].

Земельним кодексом уже незалежної України № 2768-III від 25.10.2001 р. також визначено, що землекористування може бути постійним або тимчасовим. Залежності від терміну, на який земельна ділянка надана в користування, такий вид землекористування розподіляється на два підвиди: тимчасове короткострокове (до 3 років) і тимчасове довгострокове (3–20 років). Крім поділу за строками, розрізняють такі два підвиди: тимчасового землекористування яке виникає на підставі певного рішення (адміністративного акту) землевласника та на підставі договору.

Відповідно до ч. 1 ст. 92 Земельного кодексу України право постійного користування земельною ділянкою здійснюється шляхом її переходу від власника до конкретного постійного землекористувача, який таким чином реалізує правомочності щодо володіння і користування землею. Крім цього, зазначеною статтею встановлено, що право постійного користування земельною ділянкою може набуватися за рахунок земель, що перебувають у державній або комунальній власності [17].

Таким чином, згідно із ч. 2 ст. 83 Земельного кодексу України у комунальній власності перебувають усі землі в межах, а також за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти комунальної власності. До таких належать землі під автомобільними дорогами, залізницями, лісового та водного фондів, загального користування населених пунктів (вулиці, проїзди, шляхи, майдани, парки, сквери, бульвари, набережні, пляжі тощо) та під об'єктами повітряного і трубопровідного транспорту. Відповідно до ч. 1 ст. 84 Земельного кодексу України у державній власності перебувають усі землі України, крім земельних ділянок, комунальної та приватної власності. Це, зокрема, землі оборони; атомної енергетики та космічної системи; під водними об'єктами загальнодержавного значення; під об'єктами природно-заповідного фонду та історико-культурними об'єктами, що мають національне і загальнодержавне значення тощо [17].

Крім того, кодексом встановлено, що право постійного користування землями державної та комунальної власності отримують

лише юридичні особи у вигляді різних установ, підприємств й організацій, які відносяться до державної або комунальної власності. При цьому надання земельних ділянок юридичним особам у постійне користування відбувається на підставі рішень їх власників за проектами відведення таких ділянок.

Щодо тимчасового користування земель, то відповідно до статті 8 Земельного кодексу України така форма реалізується у вигляді їх оренди. Згідно із статті 93 право оренди земельної ділянки – це встановлене договором строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, яка потрібна орендареві для здійснення підприємницької та іншої діяльності [17]. Тобто оренда – це така форма землекористування, за якої власник земельної ділянки (орендодавець) надає її на певний тимчасовий строк іншій особі (орендареві) за оренду плату для проведення певної діяльності [21].

З метою регулювання орендних земельних відносин та визначення загальних засад набуття, реалізації і припинення права на оренду землі прийнято Закон України «Про оренду землі» № 161-XIV від 06.10.1998 р., котрий у подальшому викладений у новій редакції законом України № 1211-IV від 02.10.2003 року.

Крім того, мета зазначеного документа полягала у приведення виробничих відносин у сільській місцевості у відповідність до рівня розвитку виробничих відносин та виробничих сил, у тому числі у сфері землекористування і землеволодіння. В нинішніх умовах неврегульованого та обмеженого ринку землі сільськогосподарського призначення оренда землі сприяє залученню в господарський обіг земельних ділянок, власники яких з певних причин не можуть або не бажають використовувати їх за прямим призначенням [22].

Слід зазначити, що Цивільним кодексом України № 435-IV від 16.01.2003 р. законодавчо закріплено нові види речових прав користування земельними ділянками, згідно з чим термін *землекористування* включає в себе ще й користування чужою ділянкою для сільськогосподарських цілей (емфітевзис) і для забудови (суперфіцій). Крім того, цим законодавчим актом установлений певний вид обмеження (обтяження) на земельну ділянку – земельний сервітут, тобто право землевласника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне чи безоплатне користування чужою

земельною ділянкою [17; 23].

На відміну від оренди, право суперфіцію та емфітевзису можуть передаватися землевласником іншій особі на підставі договору або заповіту, а також відчужуватися чи передаватися землекористувачем у порядку спадкування.

Варто зауважити, що з набуттям чинності Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» № 1952-IV від 01.07.2004 р. до 1 січня 2013 року суперфіцій та емфітевзис практично не здійснювалися як форми землекористування через відсутність належного організаційно-правового механізму реалізації державної реєстрації таких прав, проте нині відповідні форми користування землею поступово стають усе більш популярними завдяки їх незарегульованості та гнучкості, а також можливості здійснювати відчуження права користування землею [20].

Певну правову зацікавленість становить регулювання суборенди земельних ділянок. Згідно із ч. 4 ст. 93 Земельного кодексу України, орендована земельна ділянка або її частина може за згодою орендодавця передаватися користувачем (орендарем) іншій особі у володіння або користування на певний строк та на умовах, погоджених з орендодавцем. Договір як оренди земельної ділянки, так і суборенди оформляється відповідним договором та підлягає державній реєстрації, а інколи (на вимогу) – і нотаріальному посвідченню.

Дещо подібною до тимчасової (орендної) форми є концесійне землекористування. Ст. 92 Земельного кодексу України та ст. 1 Закону України «Про концесії» [17; 24] концесія визначається як право на надання з метою задоволення суспільних потреб уповноваженим органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на строковій та платній основі фізичній або юридичній особі права на створення та управління об'єктом концесії, за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності на себе зобов'язань щодо створення або управління об'єктом концесії, майнової відповідальності та допустимого підприємницького ризику.

Крім того, концесійне землекористування має важливі

особливості. По-перше, об'єктом концесійного землекористування є земельна ділянка державної або комунальної власності, оскільки концесіодавець – орган місцевого самоврядування чи уповноважений орган виконавчої влади. По-друге, земельна ділянка може надаватися лише для здійснення підприємницької діяльності, адже концесіонером може бути лише вітчизняний або іноземний суб'єкт такої діяльності. По-третє, на відміну від різних видів підприємництва, які реалізуються для одержання прибутку, метою концесійної діяльності є задоволення суспільних потреб.

Таким чином, розкриття змісту наведених вище форм землекористування дає можливість зрозуміти систему формування взаємовідносин між власником та користувачем сільськогосподарського землекористування.

Відповідно до статті 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [25]. Проте її значення для існування й розвитку нашої країни поки що недооцінюється.

Як відомо, земельним ресурсам притаманні специфічні особливості, що значною мірою впливають на ефективність її використання. Однак критичний рівень забрудненості, висока кислотність, вітрова і водна ерозії унеможливають їх ефективне використання та відтворення. Насамперед це стосується земель сільськогосподарського призначення, адже від їхньої родючості залежить урожайність та якість сільськогосподарської продукції.

Сучасний розвиток й ефективність сільськогосподарського виробництва не відповідають потенційним можливостям його головного ресурсу – землі – внаслідок неузгодженості суспільно-виробничих відносин, зокрема земельних, із потребами сталого розвитку аграрного виробництва, який передбачає взаємної скоординованості еколого-економічних і соціальних чинників [238]. Тому можна стверджувати, що відродження нашої країни потрібно розпочати з відтворення земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, забезпечуючи баланс між розв'язанням соціально-економічних та екологічних проблем збереження землі. Саме тому проблема ефективного й раціонального використання землі має перебувати в центрі уваги як держави, так і власне землевласників та

землекористувачів.

Нині земельні ресурси є головним засобом виробництва в сільськогосподарській галузі, проте стан і рівень їх використання, як і раніше, належать до основних перешкод поступального розвитку вітчизняного аграрного сектору.

Україна є найбільшою державою Європи (не враховуючи європейської частини Російської Федерації), її земельний фонд становить 60,35 млн га [26], або 5,7 % території Європи та 0,5 % площі земної кулі. Крім того, за рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями Україна посідає третє місце серед європейських держав, поступаючись лише Білорусії (0,90 га на одного жителя) та Греції (0,84 га), а також є восьмою за максимальним рівнем забезпеченості орними землями після Австралії (2,15 га ріллі на одного жителя), Казахстану (1,48), Канаді (1,34), Св. Олени 1,00), Нігеру (1,00), Російської Федерації (0,85) та Аргентині (0,77 га відповідно) [27; 28].

Так, площа сільськогосподарських угідь у розрахунку на одного жителя в Україні становить 0,81, а ріллі – 0,71 га [27]. Однак для забезпечення населення продовольством та одержання сировини для сфер промисловості земельні ресурси не завжди використовуються ефективно, що значно стримує розвиток національної економіки.

Склад і структура земельних угідь відносяться до визначальних чинників ефективності використання землі в Україні. Так, у структурі земельних угідь за станом на 01 січня 2016 р., за даними Держгеокадастру України, сільськогосподарські землі займають 42,7 млн га (або 70,8 %) усієї площі держави; ліси та інші лісовкриті площі – 10,6 (17,6); забудовані землі – 2,5 (4,2); відкриті заболочені землі – майже 1 (1,7); відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (кам'янисті місця, піски, яри) та сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом – 1,0 (1,7); під водою – 2,4 млн га (4,0 %) (табл. 1.1).

Разом з тим, як свідчить динаміка розподілу земельного фонду в Україні по основних видах земельних угідь (рис. 1.3, дод. А.1), упродовж 2003–2016 рр. відбулися певні зміни. Зокрема, площа сільськогосподарських земель зменшилася на 331,3 тис. га, а відкритих земель – на 22,9 тис. га. Одночасно площі лісів та

лісовкритих територій збільшилися на 219,6 тис. га, забудованих земель – на 66,9, відкритих заболочених земель і територій під водними об’єктами – на 35,1 і 2,9 тис. га відповідно.

Таблиця 1.1

Структура земельного фонду України, 2003–2016 рр.*

Рік	Площа земель	Сільськогосподарські землі	Ліси та інші лісовкриті площі	Забудовані землі	Відкриті заболочені землі	Відкриті землі	Води	Разом територія України
2003	Усього, тис. га	43057,7	10413,5	2456,3	947,2	1056,7	2423,5	60354,9
	Від загальної території, %	71,3	17,2	4,1	1,6	1,8	4,0	100,0
2005	Усього, тис. га	42985,8	10475,9	2458,3	957,1	1056,7	2421,1	60354,9
	Від загальної території, %	71,2	17,4	4,1	1,6	1,7	4,0	100,0
2011	Усього, тис. га	42791,8	10601,1	2512,5	979,9	1046,1	2423,5	60354,9
	Від загальної території, %	70,9	17,6	4,2	1,6	1,7	4,0	100,0
2012	Усього, тис. га	42776,9	10611,3	2523,2	980,1	1040,6	2422,8	60354,9
	Від загальної території, %	70,9	17,6	4,2	1,6	1,7	4,0	100,0
2013	Усього, тис. га	42756,0	10621,4	2535,2	980,1	1039,2	2423,0	60354,9
	Від загальної території, %	70,9	17,6	4,2	1,6	1,7	4,0	100,0
2014	Усього, тис. га	42744,5	10624,4	2542,6	981,6	1038,9	2422,9	60354,9
	Від загальної території, %	70,8	17,6	4,2	1,7	1,7	4,0	100,0
2015	Усього, тис. га	42731,5	10630,3	2550,4	982,6	1033,7	2426,4	60354,9
	Від загальної території, %	70,8	17,6	4,2	1,7	1,7	4,0	100,0
2016	Усього, тис. га	42726,4	10633,1	2552,9	982,3	1033,8	2426,4	60354,9
	Від загальної території, %	70,8	17,6	4,2	1,7	1,7	4,0	100,0

Примітка. *Розраховано й складено авторами за даними [26]

З вище наведених даних можна стверджувати що землі сільськогосподарського призначення розташовані більше ніж на 2/3 території України, тобто це свідчить про високий рівень сільськогосподарської освоєності території. Найбільша сільськогосподарська освоєність спостерігається і Кіровоградській області (84,6 %), Запорізькій (84,5), Миколаївській (83,6) та

Дніпропетровській (80,9 %), найменша – у Закарпатській (36,8 %), Івано-Франківській (46,3) та Рівненській (47,8 %) (рис. 1.4, дод. А.2).

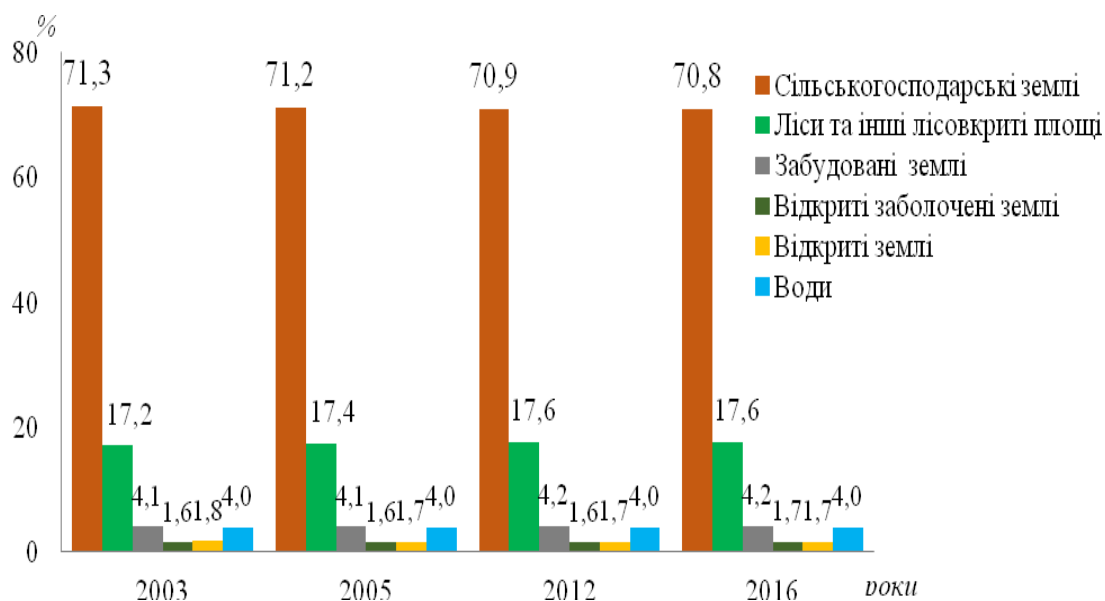

Рис. 1.3. Динаміка земельного фонду України, 2005–2016 рр.

[26]

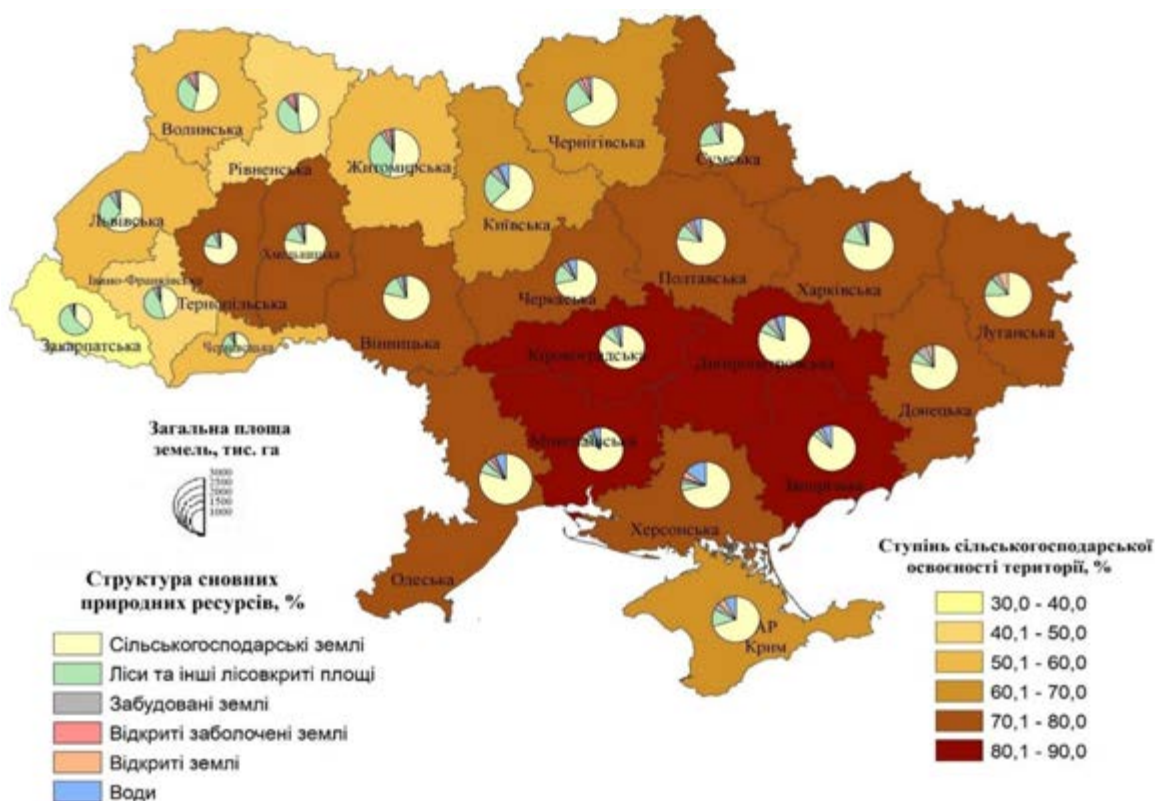

Рис. 1.4. Структура земельного фонду в Україні по видах земельних угідь

Важливе значення у процесі аналізу стану використання сільськогосподарського землекористування має дослідження структури найбільш цінних земель в Україні – сільськогосподарських угідь. Так, за станом на 01.01.2016 р. найбільшу питому вагу мають орні землі, які займають площу 32 541,3 тис. га, або 78,4 % від загальної площі сільськогосподарських угідь, що свідчить про високий рівень розораності. При цьому останній коливається від 90,3 (Херсонська область) до 44,4 % (Закарпатська) (рис. 1.5, дод. А.2). Щодо інших видів сільськогосподарських угідь, то сіножаті займають 2 406,4 тис. га, пасовища – 5 434,1, багаторічні насадження – 892,4, перелogi – 233,7 тис. га території (дод. А.3, А.4).

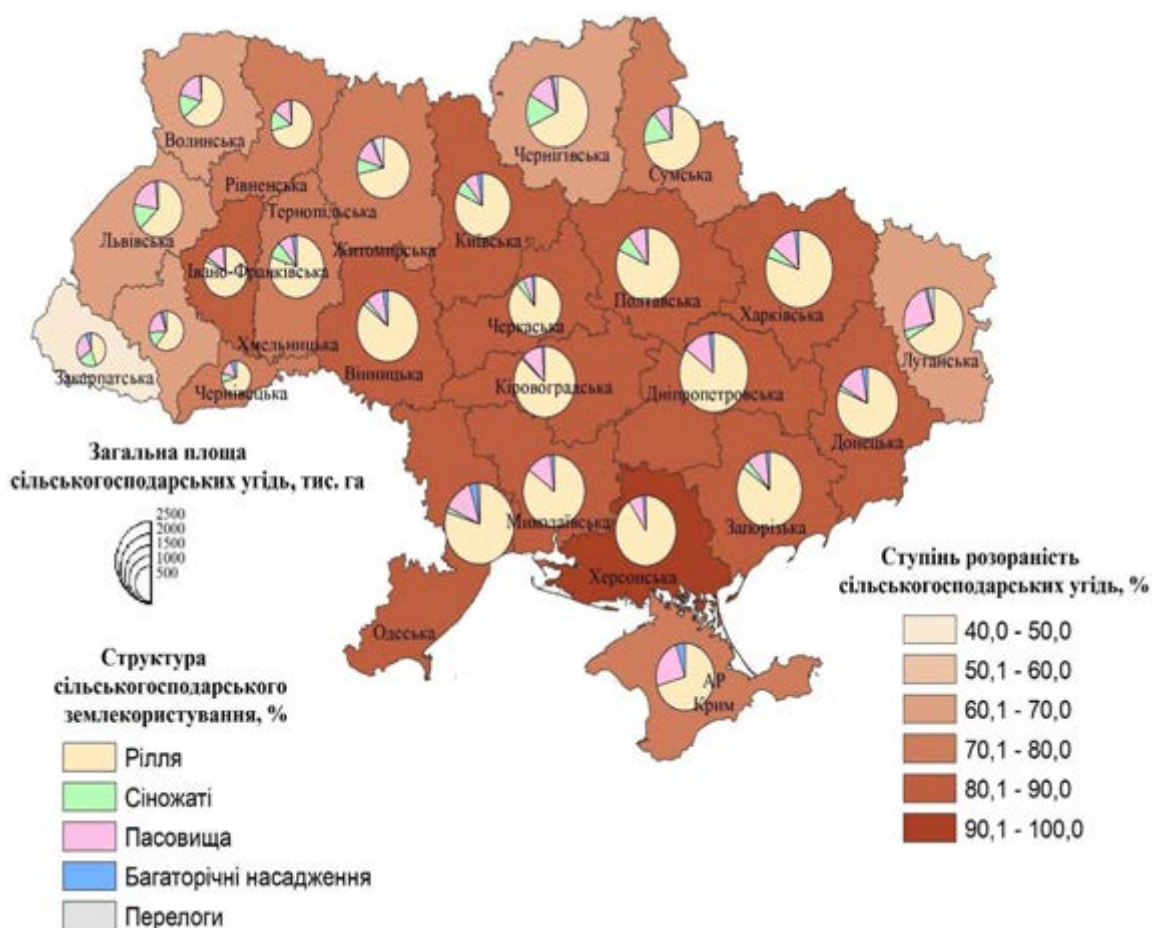

Рис. 1.5. Структура сільськогосподарського землекористування України

Оцінюючи структуру земельних ресурсів залежно від їх господарського використання за станом на 01.01.2016 р., варто

зазначити, що в Україні сформувався досить високий рівень освоєння життєвого простору, адже до господарського використання залучено близько 65 % її території (табл. 1.2), із яких тільки 35,3 % (21,3 млн га) – екологостабілізуючі угіддя. Крім того, така найбільша питома вага припадає на сільське господарство – 69,8 %, лісове господарство – 14,7, а також інші невикористанні землі – 5,4 та охорону навколишнього природного середовища – 4,8 %.

Таблиця 1.2

Структура земельних ресурсів України за їх господарським використанням за станом на 01.01.2016 р.*

Вид господарського використання земель	Усього, тис. га	Частка від загальної території, %	У тому числі, тис. га		
			рілля	під забудовою	під екологостабілізуючими угіддям
Сільське господарство	42131,0	69,8	32173,4	1162,0	8795,6
Житлова та інша забудова	987,1	1,6	59,8	576,0	351,3
У тому числі для видалення відходів	16,5	0,0	–	–	–
Лісове господарство	8868,4	14,7	1079,1	791,7	6997,6
Водне господарство	243,9	0,4	1,6	28,8	213,5
Промисловість і інші	1653,7	2,7	223,2	968,0	462,5
У тому числі для розробки корисних копалин, кар'єри	157,1	0,3	–	–	–
Охорона навколишнього природного середовища	2909,8	4,8	1,0	1,5	2907,3
Охорона здоров'я людей	160,9	0,3	3,2	47,4	110,3
Культура, духовність тощо	170,8	0,3	42,2	69,4	59,2
Інші не використовувані землі	3229,3	5,4	1044,1	777,2	1408,0
Разом земель	60354,9	100,0	34627,6	4422,0	21305,3
Частка від загальної площі, %			57,4	7,3	353

Примітка. *Розраховано й складено авторами за даними [26; 29]

Проте оцінка розподілу земельних ресурсів за їх господарським використанням недостатньо відображає його економічну та екологічну обґрунтованість. З цією метою необхідно здійснити аналіз оцінки екологічної стабільності території та антропогенного

навантаження на земельні ресурси.

Оцінка екологічної стабільності землекористування в межах регіонів України шляхом розрахунку коефіцієнта екологічної стабільності свідчить що вона є стабільно нестійкою ($K_{\text{ек.ст.}} = 0,40$), а в таких областях, як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Одеська, Миколаївська, Полтавська навіть екологічно нестабільною і лише в Закарпатській області – екологічно стабільною. Щодо коефіцієнта антропогенного навантаження ($K_{\text{а.н.}}$), який характеризує ступінь впливу діяльності людини на стан довкілля, у тому числі земельні ресурси, то в цілому по країні він становить 3 бали та характеризується середнім рівнем (дод. А.5) [29].

Таким чином, наша держава не задовольняє еколого-економічні вимоги щодо загального стану землекористування, який наблизився до небезпечної межі, за якою можуть настати непоправні екологічні процеси.

Щоб об'єктивно оцінити стан використання сільськогосподарського землекористування, в Україні обов'язковою умовою є дослідження його економічної ефективності.

У структурі посівних площ України за станом на 2016 р. переважають зернові та зернобобові культури – 53,4 %, частка технічних – 32,8, кормових – 7,1, інших культур (картопля, овочеві та баштанні продовольчі) – 6,8 %. У структурі посівних площ основних сільськогосподарських культур спостерігається значна трансформація, а саме зниження частки кормових культур більше ніж у 5 разів – з 37,0 (1990 р.) до майже 9 % (2016 р.), що спричинено зменшенням виробництва тваринництва і, як наслідок, рівня внесення органічних добрив у ґрунт. Одночасно збільшення посівів технічних культур майже у 3 рази (з 11,6 до 32,8 % відповідно) пов'язане з розширенням площ під високорентабельними культурами (соняшник, соя тощо) (табл. 1.3).

Наводимо результати оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування щодо обсягів виробництва основної сільськогосподарської продукції з розрахунку на 100 га певного виду сільськогосподарських угідь (рис. 1.6, 1.7).

Таблиця 1.3

Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур України, 1990–2016 рр.*

Показник	1990	2000	2010	2013	2016	2016 р. до	
						1990	2010
Усього земель, млн га	60,35	60,35	60,35	60,35	60,35	100	100
Усього с.-г. угідь, млн га	42,03	41,83	41,56	41,53	41,51	-0,52	-0,05
з них рілля	33,41	32,56	32,48	32,52	32,54	-0,87	+0,06
Посівна площа с.-г. культур, млн га	32,41	27,17	26,95	28,33	27,02	-5,39	+0,07
У тому числі:							
зернові та зернобобові	14,58	13,65	15,09	16,21	14,40	-0,18	-0,69
технічні	3,75	4,19	7,30	7,87	8,85	+5,1	+1,55
кормові	12,00	7,06	2,60	2,29	1,93	-10,07	-0,67
інші	3,08	2,28	1,97	1,96	1,84	-1,24	-0,13
Рівень розораності с.-г. угідь, %	79,5	77,8	78,1	78,3	78,4	-1,1	+0,3
Частка посівних площ у ріллі, %	97,0	83,4	83,0	87,12	83,04	-13,96	+0,04
Структура посівних площ, %:							
зернові та зернобобові	45,0	50,2	56,0	57,2	53,3	+8,3	-2,7
технічні	11,6	15,4	27,1	27,8	32,8	+21,2	+5,7
кормові	37,0	26,0	9,6	8,1	7,1	-29,9	-2,5
інші	6,4	8,4	7,3	6,9	6,8	+0,4	-0,5

Примітка. *Розраховано й складено авторами за даними [26; 30]

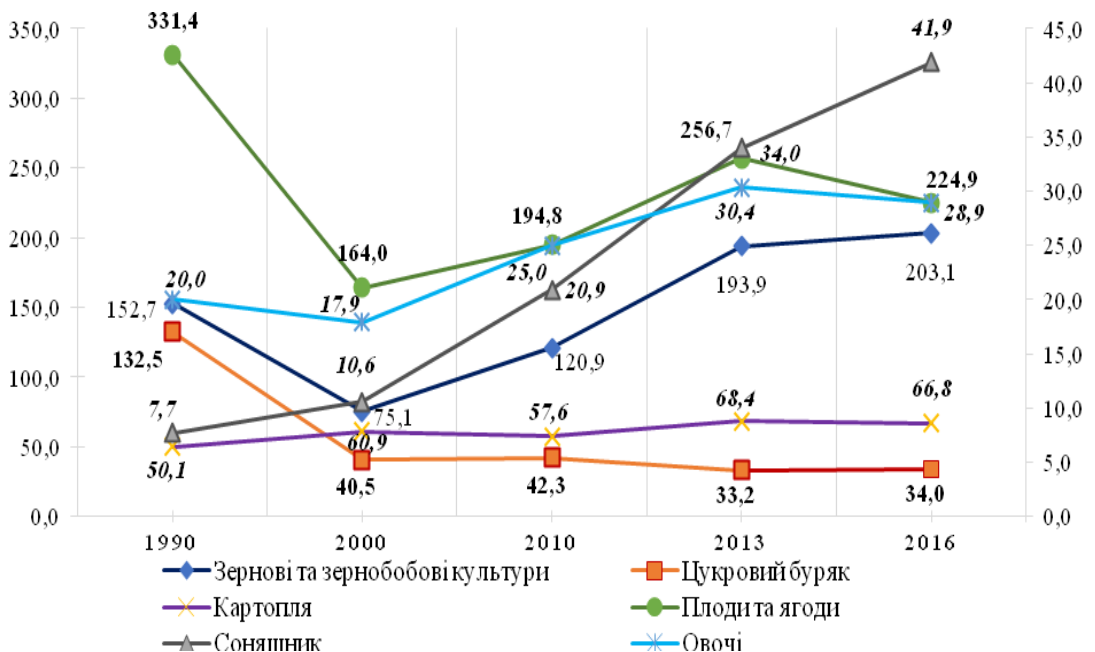

Рис. 1.6. Вихід продукції рослинництва на 100 га ріллі та багаторічних насаджень (для плодівих та ягідних культур) в Україні, 1990–2016 рр., тонн [30]

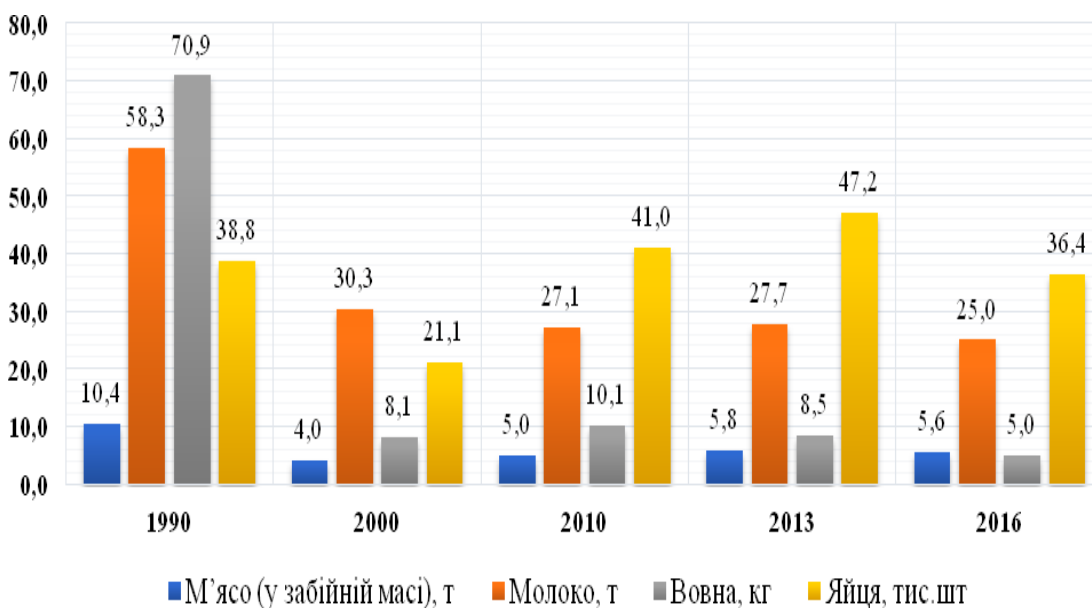

Рис. 1.7. Вихід продукції тваринництва на 100 га сільськогосподарських угідь, тонн [30]

Якщо проаналізувати статистичні дані, то можна стверджувати, що з 1990 по 2000 рр. обсяг виробництва майже усіх видів продукції рослинництва в розрахунку на 100 га ріллі та багаторічних насаджень (для плодкових та ягідних культур) суттєво знижується (див. рис. 1.6). Проте в подальшому спостерігається переважно його збільшення, зокрема соняшнику – майже у 4 рази, зернових та зернобобових культур – 3, картоплі та овочів – в 1,6 разу. Виключенням є значне зменшення обсягу виробництва цукрового буряку.

Внаслідок занепаду тваринницької галузі в Україні впродовж останніх 28 років, починаючи з 1990-го, відбувається постійне зниження виробництва м'яса всіх видів тварин та молока – у 2, вовни – у понад 10 разів (див. рис. 1.7). В європейських державах обсяг виробництва продукції тваринництва значно більший. Наприклад, у Франції, де площа сільськогосподарських угідь становить 30,3 млн га, на 100 га отримують 83,5 т молока та 18,8 т м'яса [31], що у 3 рази перевищує аналогічні показники в Україні.

Отже, можна стверджувати, що виробництво основної продукції сільського господарства в розрахунку на одиницю земельної площі є незадовільним, попри те, що урожайність головних сільськогосподарських культур в Україні протягом останніх 28 років

збільшується у середньому в 1,5–2 рази (рис. 1.8).

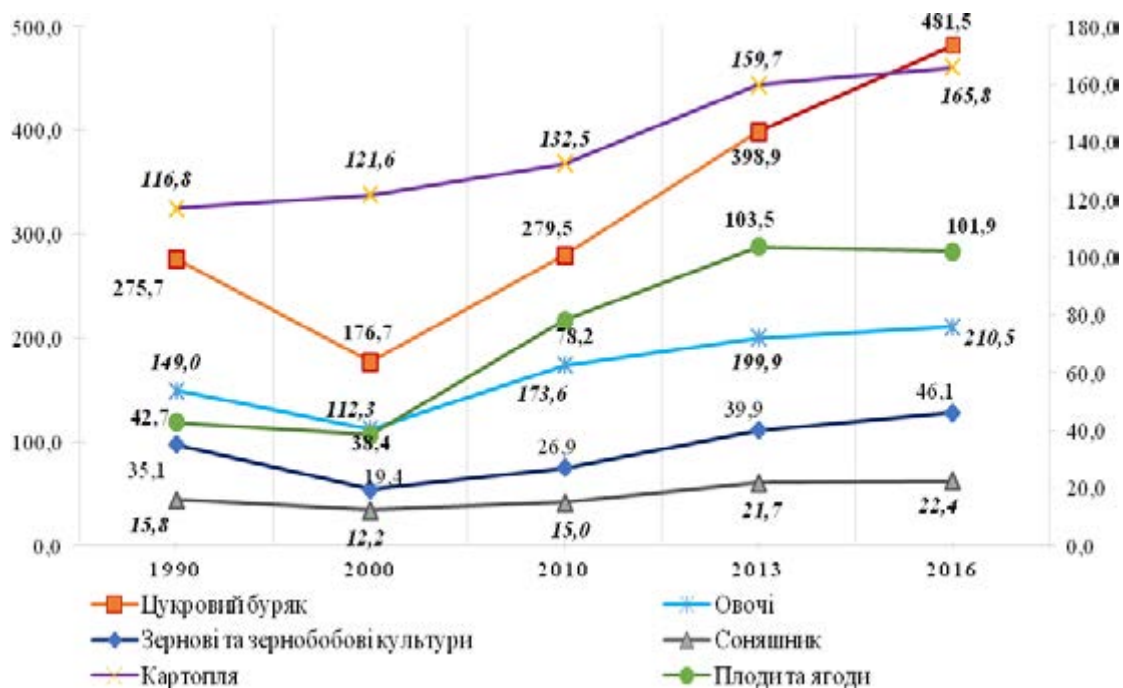

Рис. 1.8. Урожайність основних сільськогосподарських культур в Україні, 1990–2016 рр., ц/га [30]

Проте такі показники є значно меншими порівняно з іншими країнами світу, в яких структурний склад і якість ґрунтів суттєво поступаються. Так, урожайність зернових і зернобобових культур у Великобританії, Франції, Німеччині становить 64–68 ц/га, США – 67,5, Україні – 46,1 ц/га; цукрового буряку – у Франції – 947,2 ц/га, Німеччині – 628,0, США – 532,7, у середньому у світі – 536,7 ц/га. При цьому урожайність останнього в Україні дорівнює 481,5 ц/га [30].

Наведені результати свідчать про недотримання технологічних і екологічних вимог землеробства або взагалі про відсутність його культури. Наразі в Україні сформувалася критична ситуація у сфері охорони земель. Прогресує деградація ґрунтів, їх ерозія і техногенне забруднення. Водній та вітровій ерозії піддається одна третина загальної площі сільськогосподарських угідь. Надмірний показник сільськогосподарської освоєності і розораності території характеризує нестабільну екологічну ситуацію у нашій державі [239; 251].

Поглиблюється тенденція зниження вмісту гумусу в ґрунті через

зменшення внесення органічних і мінеральних добрив, істотне скорочення площі зернобобових культур та багаторічних трав тощо. Особливо прикريم є те, що сьогодні так господарюють не лише орендарі на приватних землях, але й державні та комунальні підприємства й установи на землях державної власності. Останнім часом вирощування сільськогосподарських культур здійснюється і з грубим порушенням науково обґрунтованих норм їх чергування, а в окремих випадках простежуються беззмінні посіви. Високий рівень розораності угідь, розширення посівів енергонасичених культур (соняшник, ріпак тощо), а також неналежний догляд існуючих та відмова від упровадження нових ґрунтоохоронних заходів призвели до стрімкого розвитку ерозійних процесів. Переважна більшість земельних ділянок використовується для ведення товарного сільськогосподарського виробництва на умовах оренди без будь-якої науково обґрунтованої ротації культур [32].

З метою збереження та відтворення родючості ґрунтів, їхнього захисту від водної й вітрової ерозії, руйнівних наслідків повеней та підтоплення, а також підвищення їх продуктивності необхідне обов'язкове фінансування державних та регіональних програм з охорони земель.

Тенденція погіршення стану земельних ресурсів потребує підпорядкування земельних відносин головній меті – забезпеченню всебічної охорони цього основного національного багатства України. Цьому повинні слугувати відповідні програми розвитку земельних відносин і використання та охорони земель. Вони мають ґрунтуватися на системі правових і нормативних документів, що регламентують організаційні та економічні аспекти розвитку земельних відносин, зокрема їхній землевпорядний механізм. Земельні відносини покликані сприяти подоланню наявних недоліків господарювання, розв'язанню екологічних і соціальних проблем [33].

Загалом, оцінюючи сучасний стан земельних ресурсів, можна зробити висновок, що головною проблемою земельного фонду України є його нераціональне використання, особливо в теперішньому сільськогосподарському землекористуванні.

Для того, щоб цього уникнути, перш за все потрібно: налаштувати ефективну роботу моніторингу земель; оптимізувати

структуру земельного фонду шляхом перепрофілювання низькопродуктивних та екологічно нестійких земель; здешевити та зробити максимально доступними послуги з еколого-агрохімічного ґрунтового обстеження ґрунтів, оскільки сільськогосподарські товаровиробники переважно не дотримуються науково обґрунтованих сівозмін та ґрунтоохоронних заходів, що призводить до зниження родючості ґрунтів; налагодити належний та дієвий контроль за дотриманням земельного законодавства в частині охорони та раціонального використання земель, який би гарантував екологічну безпеку аграрного землекористування, що є запорукою покращення еколого-економічних та соціальних показників розвитку сільського господарства України.

1.2. Об'єкти та суб'єкти сільськогосподарського землекористування

Упродовж останніх більше ніж 20 років формування нової системи земельних відносин обумовило новий земельний устрій в Україні. При цьому змінилися форми власності на землю, організаційно-правові форми господарювання, фактори, що визначають використання землі. Пріоритетним напрямом сучасного вдосконалення землекористування стало забезпечення розвитку ринково орієнтованої економіки. Проте перетворення, що відбулися у процесі реформування, поки в основному торкнулися більше зовнішніх форм організації сільськогосподарських землекористувань. Внутрішньогосподарська організація використання землі в багатьох випадках залишається незмінною, що перешкоджає розвитку ринкових відносин у сільськогосподарському виробництві, а також підвищення його ефективності.

Як уже зазначалося, поняття *землекористування* вчені трактують по-різному. Наприклад, Н. Ф. Реймерс визначав його у двох аспектах: юридичному – як порядок, умови та форми експлуатації земель та адміністративному – сукупність земельних ділянок, що використовуються землекористувачами [35].

Покровський С. Г. зі співавторами дають більш розгорнуте тлумачення землекористування [36]:

– об'єкт права користування – земельна ділянка, що використовується для певних цілей, яка обмежена на місцевості. Цей об'єкт характеризується поєднанням природних умов і особливостей господарської чи іншої діяльності людей;

– діяльність – порядок, умови та форми експлуатації земель – сукупність природно-господарських процесів, які відрізняються за змістом та інтенсивністю.

За визначенням Ю. Г. Іванова, Б. І. Кочурова [37] користування землею на основі господарських потреб, регульоване законодавчими нормами і організоване територіально, становить процес землекористування.

Таким чином, землекористування – це процес використання земельних ресурсів для різних потреб (розміщення населених пунктів, різних комунікацій, промислових об'єктів, виробництва сільськогосподарської продукції, видобутку корисних копалин, рекреаційних цілей тощо), який здійснюється на основі нормативно-правових актів.

Паньків З. П. виділяє типи землекористування, що в результаті дає змогу подолати однобічність його дослідження. Існують такі типи землекористування, як сільськогосподарське, лісогосподарське, селитебне, водогосподарське, природоохоронне, рекреаційне та оздоровче [38].

Таким чином, сільськогосподарське землекористування – це просторова основа функціонування виробництва в системі сільськогосподарських відносин. Для нього характерними є площа земель, яка використовується для сільськогосподарського виробництва (їх якісний і кількісний (склад і структура угідь) стан, родючість ґрунтів), а також просторово-територіальне розміщення землі (компактність, віддаленість, місце розташування, облаштованість виробничої, інженерної та соціальної інфраструктури тощо).

Основу сільськогосподарського землекористування становлять землі сільськогосподарського призначення, які є основним засобом

виробництва у сільському господарстві (продуктів харчування, кормів для тварин і сировини для інших галузей промисловості).

Виходячи з цього, об'єктами сільськогосподарського землекористування є землі сільськогосподарського призначення, що перебувають у власності громадян та юридичних осіб, територіальних громад сіл, селищ, міст (комунальної власності), держави й закріплені за конкретним державним, комунальним або приватним підприємством, установою чи організацією для використання з конкретною метою відповідно до її цільового призначення.

Згідно із ст. 22 Земельного кодексу України землі сільськогосподарського призначення передаються у власність або надаються у користування суб'єктам сільськогосподарського землекористування для таких цілей [17]: а) ведення товарного сільськогосподарського виробництва – сільськогосподарським підприємствам, громадянам-підприємцям; б) ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби, а також фермерського господарства – громадянам та особам без громадянства; в) дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства – сільськогосподарським науково-дослідним установам та навчальним закладам, сільським професійно-технічним училищам та загальноосвітнім школам; г) ведення підсобного сільського господарства – несільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям, релігійним організаціям і об'єднанням громадян; д) розміщення власної інфраструктури – оптовим ринкам сільськогосподарської продукції.

Крім цього, цією ж статтею встановлюються обмеження суб'єктів права приватної власності на землі сільськогосподарського призначення щодо осіб без громадянства, іноземців, іноземних юридичних осіб та іноземних держав. За загальним правилом, суб'єктами права приватної власності на землі сільськогосподарського призначення можуть бути лише громадяни та юридичні особи України.

Виняток із цього правила встановлено ст. 81, 82 Земельного кодексу України, де зазначено, що землі сільськогосподарського призначення можуть отримати у спадщину іноземні громадяни, особи

без громадянства, а також іноземні юридичні особи. Втім, зазначені суб'єкти повинні протягом року з моменту набуття права власності на земельну ділянку здійснити її відчуження [17].

В Україні 2016 р. налічувалось 25,3 млн землевласників та землекористувачів з числа фізичних та юридичних осіб (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Розподіл земельних ресурсів України між землевласниками та землекористувачами*

Власники землі або землекористувачі	Кількість власників землі та землекористувачів		Загальна площа, тис. га						
			усього		у тому числі сільськогосподарських угідь				
	2011	2016			2011	2016	усього		з них ріллі
Сільськогосподарські підприємства	18801	19109	17314,9	16985,4	16577,2	16328,7	15412,8	15285,4	
Громадяни	25110060	25011705	20528,9	20762,2	19910,7	20124,6	15519,3	15846,5	
Заклади, установи, організації	169616	172962	713,2	771,4	114,8	159,9	94,8	104,3	
Промислові та інші підприємства	52192	52158	575,4	539,8	150,3	122,7	130,3	103,3	
Підприємства та організації транспорту, зв'язку	12578	13331	642,2	643,5	45,4	46,6	13,1	14,7	
Інші підприємства, організації та установи	17124	17625	1010,5	1004,2	190,8	165,5	131,5	106,4	
Лісогосподарські підприємства	782	888	8585,7	8653,7	132,8	138,8	34,5	35,0	
Водогосподарські підприємства	1005	1028	256,5	255,8	9,1	9,6	1,6	1,6	
Землі запасу	–	–	10727,6	10738,9	4444,9	4411,5	1138,6	1044,1	
Всього земель	25382158	25288806	60354,9	60354,9	41576	41507,9	32476,5	32541,3	

Примітка. *Розраховано й складено авторами за даними [26]

Що стосується розподілу земельного фонду за категоріями землекористувачів та власників землі (рис. 1.9), то питома вага земель, що перебувають у власності та користуванні громадян, становить 34,4 % (з яких 20 124,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у тому числі 15 846,5 тис. га ріллі), сільськогосподарських підприємств – 28,1 (відповідно 16 328,7 і 15 285,4), землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування в межах населених пунктів – 17,8 % (4 411,5 і 1 044,1) та лісогосподарських підприємств – 14,3 % (138,8 та 35,0 тис. га відповідно). В інших землевласників та

землекористувачів зосереджено лише 5 % від загальної частки земельного фонду України.

Рис. 1.9. Структура земельного фонду в розрізі основних землекористувачів та власників землі за станом на 01.01.2016 рр., % [26]

Як відомо, однією з умов формування ринкових відносин є становлення багатокладної економіки. У сільському господарстві вона передбачає функціонування підприємств різних форм господарювання, кожне з яких має всі умови для максимального використання свого ресурсного потенціалу та ефективного виробництва. Головним аргументом у виборі тієї чи іншої форми власності та, відповідно, господарювання є результат, можливість виробляти найбільшу кількість кінцевої продукції на одиницю площі [240].

Різні форми власності та господарювання не виключають, а доповнюють одна одну. Розвиток усіх цих форм створює передумови для виробництва продукції, підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, розширення внутрішнього ринку тощо. Рациональне господарювання на землі передбачає оптимальне поєднання і взаємодію всіх господарських формувань у певних економічних умовах.

Таким чином, проаналізувавши Класифікацію організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004 (КОПФГ) та

Класифікацію видів економічної діяльності ДК 009:2005 (КВЕД), затверджені наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої кооперації № 97 від 28.05.2004 р. та № 375 від 26.12.2005 р. відповідно, а також положення Цивільного кодексу України № 435-IV від 16.01.2003 р., Господарського кодексів України № 436-IV від 16.01.2003 р., Земельного кодексу України № 768-III від 25.10.2001 р., законів України «Про господарські товариства» № 1577-XII від 19.09.1991 р., «Про акціонерні товариства» № 514-VI від 17.09.2008 р., «Про кооперацію» № 1087-IV від 10.07.2003 р., «Про сільськогосподарську кооперацію» № 469/97-ВР від 17.07.1997 р., «Про фермерське господарство» № 973-IV від 19.06.2003 р., «Про особисте селянське господарство» № 742-IV від 15.05.2003 р. та інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, можна стверджувати, що в Україні сформувалася значна кількість суб'єктів сільськогосподарського землекористування у вигляді сільськогосподарських товаровиробників, які можуть створюватись у таких організаційно-правових формах:

- державне сільськогосподарське підприємство;
- приватне сільськогосподарське підприємство;
- комунальне сільськогосподарське підприємство;
- сільськогосподарське підприємство змішаних форм власності;
- дочірнє сільськогосподарське підприємство;
- казенне сільськогосподарське підприємство;
- іноземне сільськогосподарське підприємство;
- сільськогосподарське акціонерне товариство;
- сільськогосподарське товариство з обмеженою відповідальністю;
- сільськогосподарське товариство з додатковою відповідальністю;
- повне сільськогосподарське товариство;
- виробничий сільськогосподарський кооператив;
- командитне сільськогосподарське товариство;
- фермерське господарство;

– об'єднання сільськогосподарських підприємств (сільськогосподарські асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, холдингові компанії).

Крім цього, у сільському господарстві України можна виділити чотири основні групи підприємств, які спеціалізуються на виробництві сільськогосподарської продукції: домашні господарства населення (44,9 % виробництва загального обсягу сільськогосподарської продукції), приватні підприємства, підприємства колективної власності та господарські товариства [41].

Домашні господарства населення, які включають особисті селянські господарства, а також фізичних осіб-підприємців, не є юридичними особами та здійснюють свою діяльність у вигляді вирощуванні сільськогосподарської продукції як для власних потреб, так і для продажу. Такі господарства спеціалізуються переважно на вирощуванні картоплі та овоче-баштанних культур.

Згідно з Класифікацією організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004 сільськогосподарські товаровиробники можуть з'являтися у таких організаційно-правових формах, як державні, комунальні та приватні аграрні підприємства.

Крім цього, якщо об'єднати у статутному фонді суб'єкта господарювання майно різні форм власності, то сформується підприємство змішаних форм власності. До таких належать спільні сільськогосподарські підприємства та сільськогосподарські підприємства з іноземними інвестиціями [42].

Відповідно до Господарського кодексу України № 436-IV від 16.01.2003 р., законами України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-XII від 16.04.1991 р., «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» № 755-IV від 15.05.2003 р., «Про режим іноземного інвестування» № 93/96-ВР від 19.03.1996 р., а також іншими нормативно-правовими актами визначені умови і порядок створення, вимоги до організації та діяльності сільськогосподарських іноземних підприємств. Проте в Україні не зареєстровано жодного іноземного в галузі сільського господарства. Причиною цього є встановлене обмеження щодо володіння на праві власності землями сільськогосподарського призначення, адже іноземці та іноземні

юридичні особи можуть використовувати такі землі на умовах договору оренди чи емфітевзису.

Іноземні юридичні особи також можуть зареєструвати в Україні представництво, яких нині налічується загалом 4375 одиниць. Залежно від мети компанії представництво може бути двох видів: комерційне (постійне) – здійснюється господарська діяльність і некомерційне (тимчасове) – надання консультаційних послуг [42].

Приватні аграрні підприємства в сільському господарстві представлені приватними сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами.

Фермерські господарства вважаються винятково аграрною організаційно-правовою формою господарювання, які можуть створюватися виключно громадянами України. Законом України «Про фермерські господарства» № 973-IV від 19.06.2003 р. урегульований порядок їх створення та діяльності. Відповідно до статті 1, фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання вирощувати товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацією з метою отримання прибутку на землях сільськогосподарського призначення, наданих їм для ведення фермерського господарства [43].

У фермерському господарстві земля може використовуватися на праві власності та оренди. Понад 60 % таких господарств мають площу від 100 до 2 000 тис. га, тобто вони є повноцінними підприємствами середнього розміру. Згідно з даними Держгеокадастру України, за станом на 01.01.2016 р., 4 418,2 тис. га сільськогосподарські угіддя та 4190,7 тис. га ріллі перебувають у власності та користування фермерських господарств (дод. Б) [26].

Відмінністю фермерського господарства від приватного підприємства є те, що його діяльність повинна здійснюватися родинно-сімейним складом учасників, тому зазвичай воно є корпоративним, а не унітарним підприємством.

Залежно від способу утворення та формування статутного фонду сільськогосподарське підприємство може бути унітарним або корпоративним.

Унітарне створюється одним засновником, який виділяє необхідне майно, утворює статутний фонд, який не поділений на частки (паї), розподіляє доходи, затверджує статут, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, а також вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Корпоративне сільськогосподарське підприємство утворюється двома або більше засновниками (власниками) за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової їх діяльності, спільного управління справами, на основі корпоративних прав, участі засновників у розподілі доходів підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, що утворюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, засновані на приватній власності двох або більше осіб [44].

Різновидом державних унітарних підприємств вважаються казенні підприємства, які формуються за рішенням Кабінету Міністрів України в галузі народного господарства. Вони можуть створюватися на базі державних підприємств, які не підлягають приватизації, за винятком, зазначеним статтею 76 Господарського кодексу України, зокрема, коли законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державними підприємствами [46]. Наводимо інформацію щодо використання земель державними підприємствами, установами, організаціями, що належать до сфери управління міністерств та інших державних органів України (дод. В).

Підприємства колективної власності в Україні можуть утворюватися у вигляді кооперативів різних форм, залежно від цілей, завдань і характеру діяльності вони поділяються на виробничі та обслуговуючі.

Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», виробничий кооператив є сільськогосподарським товаровиробником, який утворюється виключно фізичними особами для спільної господарської діяльності з метою одержання прибутку. Обслуговуючий сільськогосподарський кооператив організують фізичні та/або юридичні особи з метою надання послуг переважно

членам кооперативу, а також іншим особам для здійснення господарської діяльності [45].

Згідно із статтею 80 Господарського кодексу України, господарські товариства можуть поділятися на акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, командитні товариства і повні товариства [46].

Акціонерним є господарське товариство, засновниками котрого можуть бути фізичні та юридичні особи, в якому статутний капітал поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, а акціонери відповідають за зобов'язаннями товариства тільки в межах вартості належних їм акцій.

Акціонерні товариства поділяються на відкриті та закриті. До першого типу належать товариства, акції яких можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах, у закритому – акції розподіляються виключно між засновниками і не можуть розповсюджуватися, як у відкритому [41].

Статтею 5 Закону України «Про акціонерні товариства» № 514-VI замінено види акціонерних товариств: відкрите та закрите на типи – публічне та приватне акціонерне товариство відповідно, через що потрібно внести зміни до установчих документів акціонерних товариств старих видів, які пов'язані із зміною найменування юридичної особи [47].

У сучасних ринкових умовах найбільшого поширення серед агрогосподарських товариств набули сільськогосподарські товариства з обмеженою відповідальністю. Таке підприємство створене на засадах угоди між юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності для одержання прибутку, а також має поділений на частки статутний фонд, розмір яких визначається установчими документами, а його учасники несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном у розмірах своїх внесків [41].

Сільськогосподарські підприємства на добровільних засадах можуть об'єднувати свою господарську діяльність, у тому числі виробничу. Чинним законодавством, у тому числі Главою 12 Господарського кодексу України, передбачені такі організаційно-правові форми об'єднань сільськогосподарських підприємств:

корпорації, сільськогосподарські асоціації, концерни, консорціуми, холдингові компанії, найпоширенішими серед яких нині є агрокорпорації та агрохолдинги.

Незважаючи на Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» від 03.12.1999 р., наразі в Україні діють такі сільськогосподарські товаровиробники, як колективне сільськогосподарське підприємство. Крім того, чинним законодавством не передбачається здійснення формування та державної реєстрації нових сільськогосподарських підприємств із відповідними організаційно-правовими формами. Тому необхідно в найближчі роки здійснити трансформацію застарілої колективної власності колективних сільськогосподарських підприємств у приватну власність їх членів шляхом перетворення таких підприємств у легальні організаційно-правові форми сільськогосподарських товаровиробників [42].

За даними Державної служби статистики України 2016 р. на території України виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 41,8 тис. сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, які використовували 19,8 млн га сільськогосподарських угідь (табл. 1.5).

Аналізуючи структуру діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання, варто зазначити, що впродовж останніх п'яти років вона суттєва не змінилася, проте загальна кількість сільськогосподарських підприємств зменшилася більше ніж на 4 тис. (табл. 1.6).

Так, у 2015 р. серед сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання господарські товариства становили 17,0 % від загальної кількості, приватні підприємства – 8,0, кооперативи – 1,3, фермерські господарства – 41,2, державні підприємства – 0,5, інші – 2,0 % (рис. 1.10).

Таблиця 1.5

**Розподіл сільськогосподарських підприємств за розміром
сільськогосподарських угідь, 2016 р.***

Сільськогосподарські підприємства	Кількість підприємств		Площа с.-г. угідь	
	одиниць	% від загальної кількості	тис. га	% від загальної площі с.-г. угідь підприємств
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	41826	87,7	19821,2	100,0
У тому числі площею, га:				
до 5,0	3619	7,6	11,5	0,1
5,1–10,0	2937	6,2	23,1	0,1
10,1–20,0	4088	8,6	63,5	0,3
20,1–50,0	11838	24,8	447,8	2,3
50,1–100,0	4888	10,2	354,2	1,8
100,1–500,0	7053	14,9	1723,1	8,7
500,1–1000,0	2548	5,3	1816,1	9,2
1000,1–2000,0	2433	5,1	3491,6	17,6
2000,1–3000,0	1103	2,3	2686,2	13,6
3000,1–4000,0	480	1,0	1658,0	8,4
4000,1–5000,0	277	0,6	1236,6	6,2
5000,1–7000,0	260	0,5	1526,2	7,7
7000,1–10000,0	152	0,3	1268,2	6,4
більше 10000,0	150	0,3	3515,1	17,6
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	5871	12,3	X	X

Примітка. *Складено авторами за даними [39]

Таблиця 1.6

Кількість сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання в Україні, 2012–2015 рр.*

Підприємства	2012		2013		2014		2015	
	Всього	Від загальної кількості, %	Всього	Від загальної кількості, %	Всього	Від загальної кількості, %	Всього	Від загальної кількості, %
Господарські товариства	8235	16,7	845	2,0	7750	14,8	7721	17,0
Приватні підприємства	4220	8,5	4095	9,8	3772	7,2	3627	8,0
Кооперативи	848	1,7	809	2,0	674	1,3	596	1,3
Фермерські господарства	34035	68,9	34168	82,0	39428	75,0	32303	71,2
Державні підприємства	296	0,6	269	0,7	228	0,4	241	0,5
Підприємства інших форм господарювання	1781	3,6	1460	3,5	691	1,3	891	2,0
Усього	49415	100,0	41646	100,0	52543	100,0	45379	100,0

Примітка. *Складено авторами за даними [39]

Рис. 1.10. Структура діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання, 2015 р., % [39]

Отже, можна констатувати, що найбільшу кількість сільськогосподарських підприємств становлять фермерські господарства, проте, проаналізувавши площі використовуваних ними сільськогосподарських угідь, очевидна кардинально інша ситуація. Так, більше ніж 50 % сільськогосподарських угідь (11,9 млн га) зосереджено в господарських товариствах, 21,5 – фермерських господарствах, 15,5 – приватних підприємствах, 2,6 – виробничих кооперативах, 2,6 – державних підприємствах, 2,6 % – у підприємствах інших організаційних форм [39].

Варто зазначити, що нині обліковується майже 5,9 тис. сільськогосподарських підприємств (12,3 % їхньої загальної кількості), які взагалі не мають сільськогосподарських угідь (див. табл. 1.5). Крім цього, 57,4 % з них за розмірами землекористування є малими – до 100 га землі кожне; 20,2 % аграрних підприємств використовують площі угідь від 100 до 1 000 га; використовують 4 016 господарств (8,4 %) – від 1 000 до 4 000, і 839 сільськогосподарських підприємств (2,7 %) – 4 000 га [39].

Найгостріший інтерес в організаційно-правовій системі підприємств викликає категорія *підприємства інших форм господарювання* (2 %), оскільки саме в них приховуються ознаки, які

сформувалися внаслідок аграрної реформи в Україні. Йдеться про утворення великомасштабних агропромислових формувань (агрохолдингів), що на правах оренди використовують десятки тисяч гектарів орних земель. За оцінками Українського клубу аграрного бізнесу, нині рівень їх ринкової вартості перевищує 7 млрд дол. США [48; 241].

Отже, в результаті реформування аграрного сектору економіки в Україні виникли різні організаційно-правові форми господарювання, які відображають перш за все, певний тип відносин власності, що формує в кінцевому підсумку той чи інший господарський устрій на землі.

Однак сьогодні в сільськогосподарському секторі економіки України чітко не визначений напрям розвитку. Внаслідок цього фактично розвивається не сектор індивідуальних сімейних ферм, а великомасштабне агропромислове виробництво, котре здійснюють фінансові, промислові й торговельні корпорації, які раніше не займалися виробництвом агропродовольчої продукції [241].

У зв'язку з цим важливим правовим засобом регулювання суб'єктів землекористування є розроблення на законодавчому рівні механізму їх економічного стимулювання до розвитку, насамперед малих та сімейних сільськогосподарських підприємств, зокрема: застосовувати пільгове кредитування з державною підтримкою; пільговий режим оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, спеціальний режим відшкодування ПДВ тощо); надавати державну підтримку сільському господарству, раціональніше використовуючи бюджетні ресурси; використовувати різноманітні види санкцій, у тому числі збільшуючи розмір штрафів за порушення норм раціонального землекористування.

1.3. Земельна реформа як головний чинник формування системи сільськогосподарського землекористування в Україні

Земельні відносини в Україні до початку 90-х років минулого століття характеризувалися державною монополією на землю, її наданням, вилученням, перерозподілом через адміністративні рішення

та переважно безкоштовним користуванням. Примітивний земельний ринок був представлений лише у формі договору купівлі-продажу нерухомого майна (різних будівель) або багаторічних насаджень, розташованих на земельній ділянці. Фактично разом з майном покупцеві переходило право користуватися земельною ділянкою, яка перебувала в державній власності. Крім того, трансакції щодо переходу такого права власності на нерухоме майно, а з ним і користування та володіння землею, могли здійснюватися у вигляді дарування і спадщини.

Також варто зазначити, що відведення земельних ділянок у користування, вибір місця розташування ділянки, їх розмір визначалися найчастіше без залучення власне користувачів. При цьому органи тогочасної влади регулювали розміри не тільки земельних ділянок, а й будинків і господарських споруд, тип будівель, а в окремих випадках навіть кількість та види насаджень. До того ж землекористувачі, як юридичні, так і фізичні особи, могли бути поставлені перед фактом вилучення їх земель для інших потреб. Відповідна компенсація, якщо це не було державне підприємство, розраховувалася від вартості майна яке розташовувалося на цих землях, а не від вартості земельних ділянок [49].

Земельна реформа, або аграрна реформа, як її називають окремі науковці, в Україні розпочалася із прийняттям Верховною Радою УРСР Постанови «Про земельну реформу» від 18.12.1990 р. [50], яка обумовила найскладніші суспільні зміни після набуття незалежності нашою державою, які стосувалися насамперед питань власності на землю.

Відповідно до цієї постанови основними завданнями земельної реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у колективну та приватну власність, а також у користування установам, організаціям і підприємствам для створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, утворення багатокладної ефективної економіки, забезпечення раціонального та продуктивного використання й охорони земель.

Варто зазначити, що земельна реформа в Україні – це процес довгостроковий, пов'язаний з комплексом правових, економічних, екологічних, технічних і організаційних заходів щодо переходу від

адміністративно-командної до ринкової економіки, справедливого та обґрунтованого перерозподілу земель, а також трансформації суспільних відносин [51; 52]. Тому земельну реформу можна вважати одним із найважливіших напрямів соціально-економічної політики держави.

Однак суттєвих змін в організації сільськогосподарського виробництва в Україні у період 1990–1991 рр. не відбулося, що потребувало пошук нових напрямів реформування земельних відносин. Тому 30 січня 1992 р. Верховна Рада вже незалежної України прийняла Закон України «Про форми власності на землю», яким запроваджено поряд з державною формою власності на землю колективну і приватну, а також встановлено, що всі форми власності (приватна, колективна, державна) оголошувалися рівноправними. Суб'єктами права колективної власності на землю визначалися сільськогосподарські кооперативи, садівничі товариства, колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські акціонерні товариства, у тому числі створені на базі радгоспів та інших державних аграрних підприємств. При цьому розпорядження земельними ділянками, що перебувають у колективній власності громадян, відбувалося за рішенням загальних зборів колективу співвласників [53].

Крім того, 13 березня 1992 р. прийнято нову прогресивну на той час редакцію Земельного кодексу України та Постанову Верховної Ради України «Про прискорення земельної реформи і приватизації землі» № 2200-ХІІ [54; 55]. Декретом Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» від 26 грудня 1992 року українські громадяни отримали право на одержання у приватну власність земельних ділянок для ведення особистого підсобного господарства; ведення селянського (фермерського) господарства, будівництва та обслуговування жилого будинку і господарських будівель, дачного і гаражного будівництва, садівництва у межах норм, встановлених законом [56].

З прийняттям цих нормативно-законодавчих актів практично почався новий етап реформування земельних відносин, адже фактично відбулася юридична демонополізація земельної власності, сформувалися процеси роздержавлення і приватизації землі в

аграрних підприємствах, тобто передача їх із державної у колективну і приватну власність. Це було позитивним соціально-економічним результатом проведення реформи.

Новий етап земельної реформи в Україні пов'язаний з Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 р., яким основний акцент реформування земельних відносин перенесено на паювання сільськогосподарських угідь, переданих у колективну власність. [57]. Тому логічним продовженням цього процесу став Указ Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8 серпня 1995 р., яким передбачався розподіл таких земель на земельні частки (паї) між усіма членами колективних господарств будь-яких організаційних форм та видача їм сертифікатів єдиного зразка, що гарантують право на земельну частку (пай), котра перебуває у колективній власності [58].

Таким чином, після процесу паювання земель, яке здійснено в 1996–1998 рр., землевласники, отримавши сертифікати на право володіння своїми земельними частками (паями), мали можливість вільного виходу з підприємств із подальшим виділенням останніх у натурі для здійснення особистої господарської діяльності на їх земельних ділянках.

Так, за різними підрахунками, близько 6,7 млн громадян України, які були членами 11 тис. колективних сільськогосподарських підприємств, отримали сертифікати на земельну частку (пай). Розмір останньої варіював у межах від 1,1 до 8,7 га, а в середньому становив близько 4 га. Проте члени аграрних підприємств навіть після здійснення паювання землі та майна залишалися фактично найманими працівниками [59].

Виходячи з цього, Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» від 03.12.1999 р. було започатковано реорганізацію колективних аграрних підприємств із перетворенням їх у виробничо-господарські формування ринкового типу, які найбільшою мірою відповідали б вимогам сучасного розвитку аграрного виробництва, а

також значно інтенсифіковано процес видачі правовстановлюючих документів селянам на право земельної власності [60].

Крім того, реформування організаційно-правових форм господарювання відбувалося в таких напрямках, як: реорганізація колективного чи державного підприємства у виробничі кооперативи; формування селянського (фермерського) господарства шляхом виділення з колективного сільськогосподарського підприємства чи перетворення особистих підсобних господарств у фермерські; реорганізація колгоспів і радгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства з персоніфікацією власності на майно та землю; перетворення колективних підприємств у приватні через орендування цілісних майнових комплексів у формі паїв членів колективного сільськогосподарського підприємства; реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств у господарські товариства (відкриті акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю тощо); поділ колективних чи державних підприємств на інші наведені вище формування [61; 129].

Реорганізація здійснювалася на основі рішення загальних зборів членів підприємства. Перевага надавалася тим варіантам, де новостворені агроформування потребували повних або близьких до цього машинно-технологічних комплексів, а також іншого спорідненого майна.

Згідно з даними Держгеокадастру України за станом на 01.01.2014 р. до реформування функціонувало 11 976 сільськогосподарських підприємств, із них 11 894 таких, землі яких були розпайовані, а 6,77 млн громадян набули права на земельну частку (пай). Загальна площа розпайованих земель становила 27 578,8 тис. га. У процесі реформування утворилося 37 963 нових агроформування, з яких 8 806 товариства з обмеженою відповідальністю, 5 690 приватних (приватно-орендних) підприємств, 677 сільськогосподарських акціонерних товариств, 819 сільськогосподарських кооперативів, 15 499 фермерських господарств, 6 472 інших агроформувань. Крім того, існує 1 222,7 тис. індивідуальних (приватних) господарств без створення юридичної особи на площі 4 761,5 тис. га, які ведуть господарську діяльність на земельних частках (паях) (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Реорганізація та розподіл земель сільськогосподарських підприємств в Україні за станом на 01.01.2014 р.*

Реорганізація та розподіл земель	Показник
Усього сільськогосподарських підприємств до реформування, од.	11976
Реформовано підприємств, од.	11956
У тому числі землі яких розпайовано	11894
з них видані сертифікати на право на земельну частку (пай)	11716
Нереформовано підприємств, од.	20
Площа земель с.-г. підприємств до реформування, усього тис. га	31340,6
У тому числі сільськогосподарських угідь	29064,2
з них розпайовано	27578,8
Нереформовані колективні та інші підприємства, усього тис. га	51,2
З них сільськогосподарських угідь	46,5
Новостворені агроформування, од.	37963
У тому числі зареєстровано	36447
Площа земель, тис. га	18734,8
З них сільськогосподарських угідь	18492,6
Товариства з обмеженою відповідальністю, од.	8806
Площа земель, тис. га	9133,1
З них сільськогосподарських угідь	9009,8
Приватні (приватно-орендні) підприємства, од.	5690
Площа земель, тис. га	3238,6
З них сільськогосподарських угідь	3197,6
Сільськогосподарські акціонерні товариства, од.	677
Площа земель, тис. га	838,2
З них сільськогосподарських угідь	813,5
Сільськогосподарські кооперативи, од.	819
Площа земель, тис. га	822,1
З них сільськогосподарських угідь	805,4
Фермерські господарства, од.	15499
Площа земель, тис. га	3023,8
З них сільськогосподарських угідь	2999,8
Інші агроформування, од.	6472
Площа земель, тис. га	1679,0
З них сільськогосподарських угідь	1666,5
Індивідуальні (приватні) господарства без створення юридичної особи, од.	1222701
Площа земель, тис. га	4761,5
З них сільськогосподарських угідь	4751,8
Землі, які не ввійшли до новостворених господарств, тис. га	7793,1
З них сільськогосподарських угідь	5773,2

Примітка. *Розраховано й складено авторами за даними [62]

Якщо проаналізувати результати проведеного масового реформування колгоспів, радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств у розрізі областей України, то варто зауважити, що найбільшу кількість реформованих (розпайованих) аграрних підприємств зафіксовано у Вінницькій (833), Хмельницькій (682) та Житомирській (678) областях, найменшу – у Закарпатській (170) та Чернівецькій (272) (рис. 1.11, дод. Д).

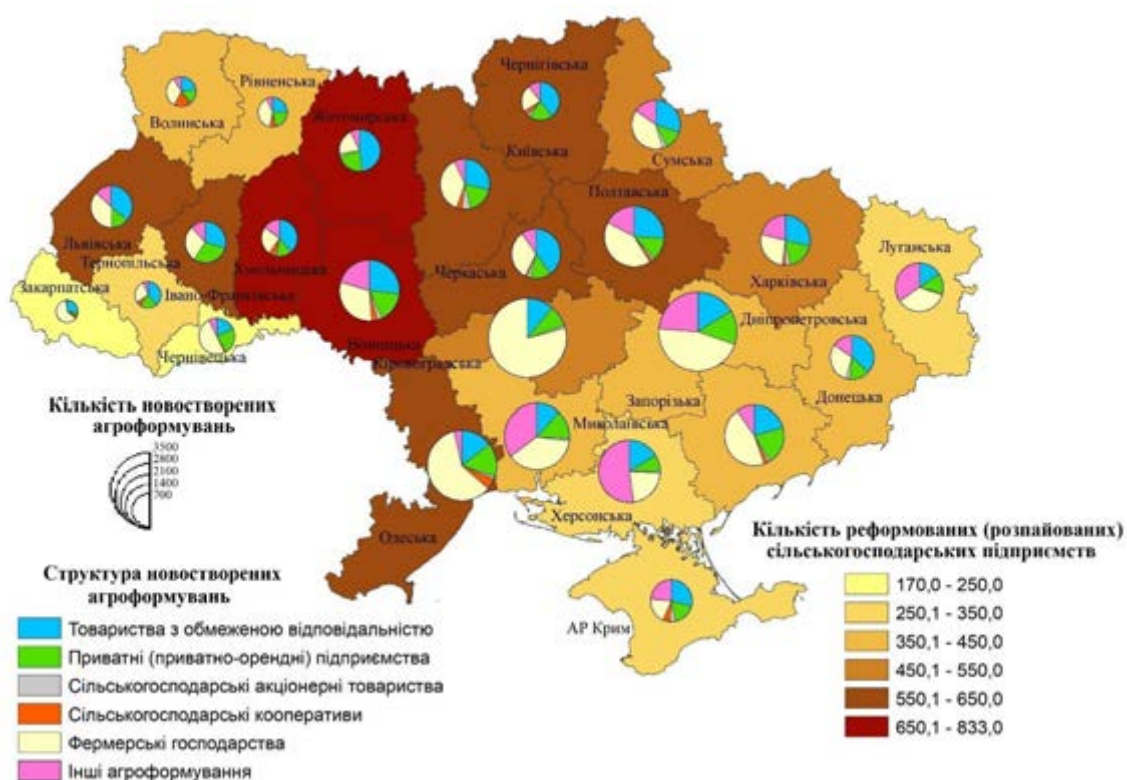

Рис. 1.11. Реорганізація сільськогосподарських підприємств в Україні За станом на 01.01.2014 р. [62]

Найбільше нових агроформувань утворилося в Кіровоградській (3 650) та Дніпропетровській (3 646) областях, найменше – у Закарпатській (291). Серед новостворених сільськогосподарських підприємств товариства з обмеженою відповідальністю та приватні (приватно-орендні) підприємства найбільш поширені у Дніпропетровській області (581 та 507 відповідно), сільськогосподарські акціонерні товариства – Київській (82), сільськогосподарські кооперативи – Одеській (144), фермерські

господарства – Кіровоградській (2 856), інші агроформування – Херсонській області (1 185).

У результаті проведення земельної реформи в Україні найбільші зміни відбулися у сфері розподілі земельного фонду за формами власності (рис. 1.12). Проаналізувавши динаміку зміни форм власності земельного фонду впродовж 1990–2016 рр., можна стверджувати про подальше збільшення частки землі, що перебуває у приватній власності.

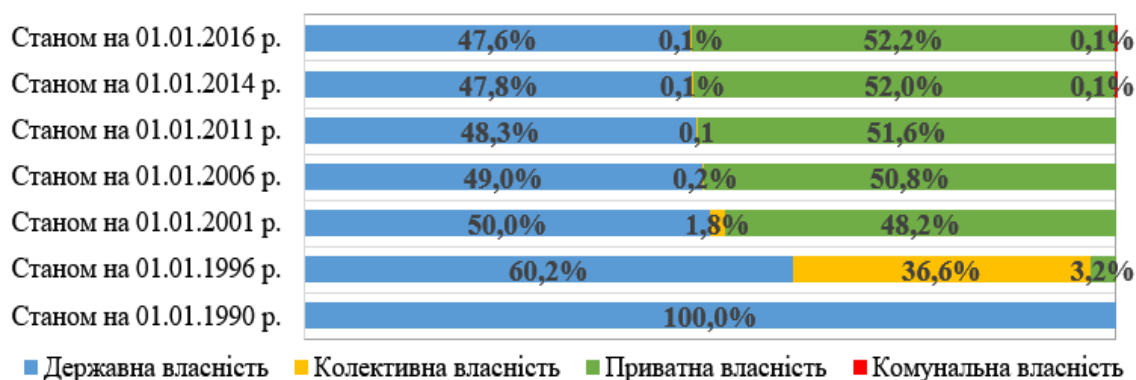

Рис. 1.12. Розподіл земельного фонду України залежно від форм власності за станом на 1 січня 1990–2016 рр., % [111]

Незважаючи на прийняття низки названих вище нормативно-правових актів, земельні відносини потребували подальшого регулювання. Виходячи з цього, Постановою Верховної Ради України «Про виконання земельного законодавства при реформуванні аграрного сектору економіки» від 11 січня 2000 р. Кабінету Міністрів України доручено до 30 квітня 2000 р. внести на розгляд проект нового Земельного кодексу України [64]. Майже через півтора року, 25 жовтня 2001 р., Україна отримала новий Земельний кодекс, в якому, на відміну від його старої редакції, передбачено багато нового, зокрема [16]: поряд із цільовим призначенням земель поняття дозволеного використання земельної ділянки; сервітути та обмеження, а згодом й емфітевзис і суперфіцій; детальний і зрозумілий порядок здійснення угод щодо землі; планування і територіальне зонування земель; управління земельними ресурсами; конкурси та аукціони; застава земельних ділянок; комунальна власність і власність юридичних осіб; спільна власність на землю тощо.

Крім того, що новою редакцією Земельного кодексу України відбулося законодавчо виокремлення комунальної власності з інших форм власності, прийняттям Закону України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» від 05.02.2004 р. було визначено правові засади такого розмежування [65]. До того ж Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» від 06.09.2012 р. визначено, що з 1 січня 2013 р. землі державної і комунальної власності вважаються розмежованими [65]. Тому з 2013 р. в обліку почалося відображення площ земель комунальної власності.

Однак відповідно до даних Держгеокадастру України, за станом на 01.01.2016 р. у приватну власність передано майже 31,5 млн га (52,2 %), у державній перебувало близько 28,8 (47,7), колективній – 55,1 (0,09) та комунальній власності – 52,2 тис. га (0,09 %) (табл. 1.8). Щодо сільськогосподарських угідь, то із 41,5 млн га загальної площі у приватній перебувало 31,1 млн га (74,8 %), державній – 10,4 млн га (25,1), комунальній – 25,5 тис. га (0,06 %), у колективній тільки – 17,4 тис. га (0,04).

Таблиця 1.8

Структура земельного фонду України залежно від форм власності за станом на 01.01.2016 р.*

Форма власності	Земельний фонд					
	усього, тис. га	від загальної площі, %	у тому числі сільськогосподарські угіддя			
			усього, тис. га	від загальної площі, %	з них рілля	
					усього, тис. га	від загальної площі, %
Державна	28758,3	47,65	10405,0	25,07	5082,4	15,62
Приватна	31489,3	52,17	31060,0	74,83	27433,8	84,30
Колективна	55,1	0,09	17,4	0,04	9,1	0,03
Комунальна	52,2	0,09	25,5	0,06	16,0	0,05
Всього	60354,9	100,0	41507,9	100,0	32541,3	100,0

Примітка. *Розраховано й складено авторами за даними [63]

Виходячи з цього, можна стверджувати, що землі державної та комунальної власності практично досі не розмежовані, адже площа

земель територіальних громад сіл, селищ, міст має бути щонайменше у 180 разів більшою [59].

Після передачі земель сільськогосподарського призначення державної власності у приватну в суспільстві виникло побоювання того, що укладання угод щодо купівлі-продажу, дарування або іншим способом відчуження земельних часток (паїв), крім передачі їх у спадщину й викупу для державних і суспільних потреб, може призвести до скупки у селян землі за безцінь великими інвесторами. Тому 2001 р. Верховною Радою України встановлено заборону, так званий мораторій, на відчуження земель сільськогосподарського призначення, дія якого неодноразово продовжувалася.

Крім того, пунктом 15 розділу X Земельного кодексу України встановлено, що до набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2019 р., не допускається купівля-продаж таких земельних ділянок [17].

Внаслідок дії мораторії в Україні заборонено продавати, дарувати, передавати в заставу або відчужувати іншим способом близько 96 % усіх земель сільськогосподарського призначення, що перебувають у приватній власності, а також усі землі державної та комунальної власності. Винятком для мораторію є тільки земельні ділянки, надані для особистого селянського господарювання, які передані шляхом приватизації державних сільськогосподарських підприємств, індивідуального садівництва тощо. Таких земель налічується близько 1,7 млн га, або 4 % від усіх сільськогосподарських [67].

Крім того, увесь період реформування різними шляхами, у тому числі через недосконалість земельного законодавства України, 1,4 млн (або 20 %) власників земельних паїв нотаріально посвідчили перехід права власності на земельні частки (паї), зокрема шляхом успадкування (91,8 %), дарування (близько 7 %), міни (0,2 %) та продажу (1,0 %) [59].

За умови наявності заборони (мораторію) на відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення сучасні земельні відносини в сільському господарстві України набули орендного характеру, яка стала головним інструментом формування сільськогосподарського землекористування. Крім того, у результаті

розвитку ринку оренди більшість власників земельних часток (паїв) є мешканцями сільської місцевості непрацездатного віку, які уже не спроможні самотійно вести господарську діяльність на цих землях. Тому в оренду сільськогосподарським підприємствам для ведення товарного сільськогосподарського виробництва передано більше ніж 2/3 від загальної кількості земельних ділянок [68].

В Україні 06.10.1998 р. прийнято спеціальний Закон «Про оренду землі», головна мета якого – це стимулювання орендних земельних відносин та визначення загальних засад набуття, реалізації і припинення права на оренду земель [21]. Згідно із цим документом максимальний строк оренди землі не може перевищувати 50 років, проте в Україні терміни дії укладених договорів оренди різні. Терміни передачі земель в оренду головним чином пов'язані з намірами орендаря щодо ощадливого, раціонального та ефективного господарювання.

В Україні впродовж останніх 17 років ситуація щодо термінів укладання договорів оренди на земельні ділянки дещо покращилася. Так, якщо 2001 р. переважала короткострокова оренда терміном до п'яти років (86,9 %), то 2017 р. – середньострокова до 10 років (82,0 %). При цьому частка останніх договорів збільшилася з 1,8 (2001 р.) до 18,0 % (2017 р.) (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Укладення договорів оренди земельних ділянок та земельних часток (паїв) в Україні по роках, % від загальної кількості (усього договорів 100 %)*

Показник	2001	2003	2006	2009	2012	2015	2017
Укладено договорів із: господарствами, де отримано земельний (пай), або їхніми правонаступниками	85,1	78,6	62,7	43,7	38,0	34,0	32,7
фермерськими господарствами	4,4	5,4	9,8	13,6	14,2	14,3	15,4
іншими суб'єктами	10,5	16,0	27,5	42,7	47,8	51,7	51,9
Укладено договорів із селянами- пенсіонерами	52,3	53,5	53,4	52,8	52,8	53,7	–
Укладено договорів оренди за строками їхньої дії, років: 1–3 (2017 р. – до 7)	45,7	34,8	23,7	12,6	6,4	3,1	24,5
4–5 (2017 р. – на 7)	41,2	51,1	61,7	51,6	42,8	35,5	11,2
6–10 (2017 р. – на 8–10)	11,3	12,1	11,9	26,6	38,0	46,4	46,3
понад 10	1,8	2,0	2,7	9,2	12,5	15,0	18,0

Примітка. *Розраховано й складено авторами за даними [69]

Варто зазначити, що важливим елементом розвитку земельно-орендних відносин є рівень орендної плати. Згідно з Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» № 725/2008 від 19.08.2008 року встановлено орендну плату на рівні не менше ніж 3 % від грошової оцінки земель [70]. Проте існують випадки, коли договори оренди укладаються з розміром орендної плати відповідно до 3 %. Так, за даними Держгеокадастру, за станом на 01.01.2017 р. укладено 4757,7 тис. договорів, з них близько 4 % з розміром орендної плати до 3 % від нормативної грошової оцінки земель. Щодо розміру плати за оренду земельних часток (паїв) в Україні, то протягом 2001–2017 рр. вона зростає із 73,6 до 1 093,4 грн. При цьому форма такої плати суттєво змінилася: якщо 2001 р. вона здійснювалася переважно сільськогосподарською продукцією і становила 77,4 % від усіх форм виплат за оренду земель, то 2017 р. переважала грошова оплата, на яку припадало відповідно 58,3 % (табл. 1.10).

Таблиця 1.10

Плата за оренду земельних ділянок та земельних часток (паїв) в Україні за 1 рік, 2001–2017 рр.*

Показник	2001		2003		2006		2009		2012		2015		2017	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Загальні сума виплат за договорами, тис. грн	1589,3	100	2475,4	100	2339,1	100	3190,0	100	6052,3	100	11373,4	100	18914,3	100
за формами: грошова	221,7	13,9	206,7	8,4	333,0	14,2	707,0	22,2	1919,6	31,7	4734,2	41,6	11020,8	58,3
натуральна (продукцією)	1229,6	77,4	2065,4	83,4	1888,6	80,8	2361,6	74,0	3945,2	65,2	6336,1	55,7	7548,7	39,9
відробіткова (послуги)	138,0	8,7	203,4	8,2	117,5	5,0	121,4	3,8	187,5	3,1	301,4	2,7	344,8	1,8
Усього нараховано селянам-пенсіонерам, тис. грн	793,1	49,9	1188,7	48,0	1164,0	49,8	1487,2	46,6	2652,4	43,8	4986,1	43,8	–	–
Плата за 1 га/рік, грн	73,6	–	112,3	–	124,7	–	180,5	–	348,5	–	663,8	–	1093,4	–
Площа земель, переданих в оренду, млн га	22,4	–	22,1	–	18,8	–	17,7	–	17,4	–	17,1	–	16,5	–
у тому числі селянами-пенсіонерами	11,3	50,5	11,3	51,5	10,0	53,5	9,2	52,0	9,2	52,8	8,6	50,4	–	–

Примітка. *Розраховано й складено авторами за даними [69]

У розрізі областей України за станом на 01.01.2017 р. найвища плата за земельні ділянки та земельні частки (паї) за 1 га на рік була у Полтавській (2 243,2 грн), Черкаській (2 215,5) та Харківській (1 603,0 грн) областях, найнижча – Київській (533,4) і Закарпатській (596,0 грн) (рис. 1.13).

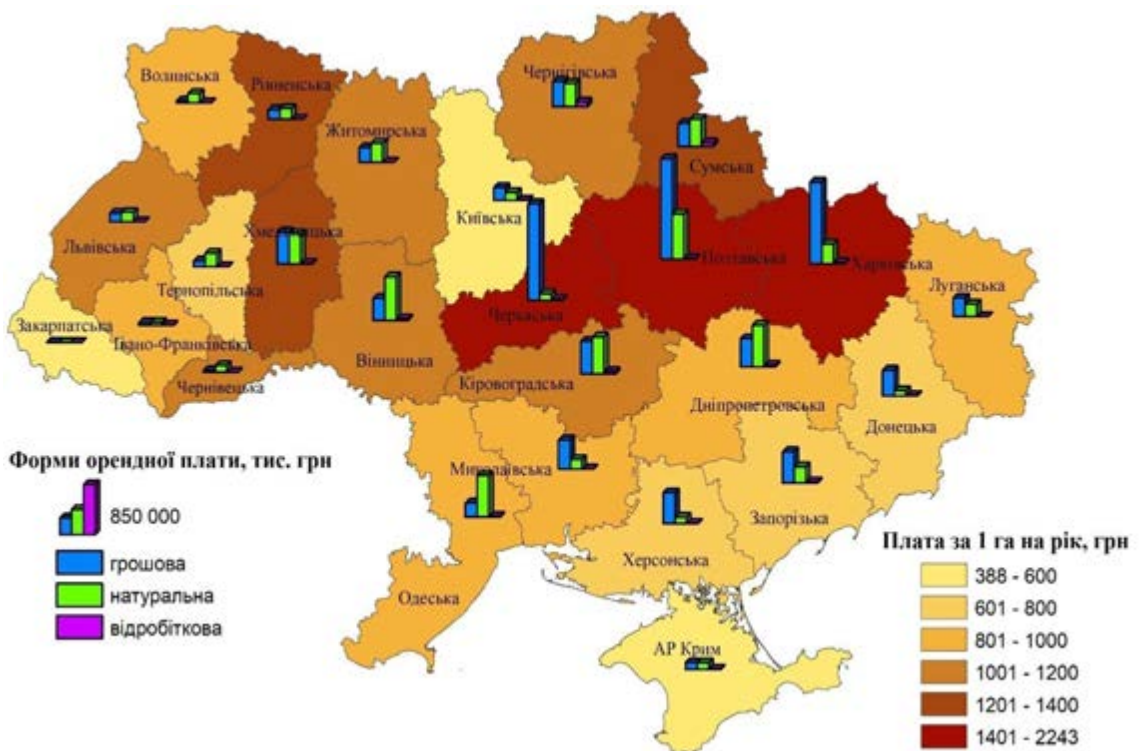

Рис. 1.13. Плата за оренду земельних часток (паїв) у грошовому еквіваленті за формами за станом на 01.01.2017 р. (дані по АРК на 01.01.2015 р.) [69]

Щодо оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності в Україні, то відповідно до даних Держгеокадастру, за станом на 01.01.2017 р. в оренді перебуває 10,4 млн га таких земель. З них укладено договорів оренди земельної ділянки для: ведення товарного сільськогосподарського виробництва – 47,4 %, фермерського господарства – 32,0, особистого селянського господарства – 3,3, садівництва – 0,8, городництва – 1,9, сінокосіння та випасання худоби – 5,9, інших цілей – 8,7 %.

Частка укладених договорів оренди за строками їх дії переважала терміном понад 14 років, яка становила 54,3 % від

загальної кількості договорів. Середній розмір орендної плата дорівнював 940 грн за 1 га (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

**Укладення договорів оренди земельних ділянок
сільськогосподарського призначення державної власності в
Україні, 2014–2017 рр.***

Показник	2014	2015	2016	2017
Укладено договорів оренди за строками їх дії:				
1–3 роки (2014–2015 рр.)	2,5	2,7	8,0	6,9
7 років (2016–2017 рр.)				
4–7 роки (2014–2015 рр.)	25,7	25,0	12,1	12,1
7 років (2016–2017 рр.)				
8–10 роки (2014–2015 рр.)	23,3	23,6	28,8	26,7
7–14 років (2016–2017 рр.)				
Понад 10 років (2014–2015 рр.)	48,5	48,7	51,1	54,3
Понад 14 років (2016–2017 рр.)				
Укладено договорів оренди земельної ділянки, усього	100,0**	100,0	100,0	100,0
	1485072,0	1417205,17	1468541,0	1413037,9
Із загальною кількістю для:				
ведення товарного с.-г. виробництва	53,1	50,7	50,6	47,4
	1042589,0	942514,7	886543,4	826029,9
фермерського господарства	14,9	17,7	26,3	32,0
	251807,0	291483,0	418301,2	445766,1
особистого селянського господарства	11,2	11,0	3,0	3,3
	6126,0	6261,45	4091,5	7085,2
садівництва	1,1	1,1	1,0	0,8
	8182,0	8315,01	7828,4	7620,3
городництва	3,4	3,3	3,3	1,9
	12119,0	12572,20	12549,9	13061,5
сінокосіння та випасання худоби	7,1	7,2	6,9	5,9
	104991,0	102882,7	91204,6	73234,7
інших цілей	9,2	9,0	8,9	8,7
	59258,0	53176,1	48022,0	40240,2
Плата за 1 рік, грн/га	768,5	710,8	720,0	940,0

Примітка. *Розраховано й складено авторами за даними [71];

**чисельник – кількість, %; знаменник – площа, га.

Варто зазначити, що порядок оренди земель комунальної та державної власності суттєво відрізняється від приватних земель, оскільки передача права їх оренди відбувається виключно на земельних торгах, які здійснюються у формі аукціонів. Передача державних земель в оренду здійснюється за єдиними стартовими умовами – на термін 7 років при ставці не нижче ніж 8 % від нормативної грошової вартості цієї землі, що відповідає середньому

рівню оренди в галузі. Відповідно переможцем (набувачем) права оренди є особа, яка запропонувала найвищий розмір орендної плати за рік.

Найбільш активно земельні аукціони проводилися в Одеській (194 земельні ділянки площею 4736,9 га), Чернігівській (129 і 4 261,1 га) та Херсонській (91 і 5 131,9 відповідно) областях. Стартова річна орендна плата за користування земельними ділянками державної власності визначена на рівні 7,67 % від нормативної грошової оцінки земель. Варто зазначити, що згідно із Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання вдосконалення управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними» № 413 від 7 червня 2017 р., ставка оренди земель державної власності не може становити менше ніж 7 % [72]. За результатами земельних торгів розмір орендної плати у середньому в Україні вдалося підвищити до 14,4 % від нормативної грошової оцінки, тобто майже до 4 400 грн/га. У середньому 2017 р. на одну ділянку претендувало 3,1 учасника проти 2,3 у 2016-му. У результаті надходження до бюджетів збільшились із 95 (2016 р.) до 102 млн грн (2017 р.) [73].

Отже, під час проведення земельної реформи передано у власність населення, переважно селянам, майже 30 млн га земель, вартість яких навіть за чинною нормативною грошовою оцінкою сягає близько 800 млрд грн [59].

Наразі в результаті реформування земельних відносин в Україні сільськогосподарського землекористування здійснюється переважно на умовах оренди. Проте такий спосіб використання земель має суттєві недоліки. Оскільки новоутворені агроформування, особливо великі сільськогосподарські виробники (агрохолдинги, великі фермерські господарства тощо), що здійснюють господарську діяльність на розпайованих землях, здебільшого на засадах орендних відносин, не зацікавлені у поліпшенні земель, мають мету одержати максимум доходу поточного року, без довгострокових планів на майбутнє.

Крім того, у процесі перерозподілу земель порушено науково обґрунтовані сівозміни, подрібнено земельні масиви сільськогосподарських угідь, втрачено лінійні рубежі та елементи

контурно-меліоративної організації території, розбалансовано внесення органічних і мінеральних добрив, неконтрольовано використовуються засоби захисту рослин, спостерігається занепад меліорації земель. Така ситуація, у тому числі через недосконалий механізм здійснення держаного контролю за використанням та охороною земель, спричиняє виснаження родючості ґрунтів, а також погіршує якісний стан земель.

Тому для формування раціонального та ефективного сільськогосподарського землекористування потрібно стимулювати землевласників та землекористувачів до розроблення та впровадження різних ґрунтоохоронних заходів, а також проектів організації агрохолдингів, фермерських та інших господарств.

Наслідком земельної реформи також є такі негативні явища у сільськогосподарському землекористуванні, як його несформованість, черезсмужжя, знеособлення земельних ділянок власників тощо. У зв'язку з цим необхідно здійснити консолідацію земель сільськогосподарського призначення, тобто створити масиви і поля, які б за своїм правовим статусом та розмірами були інвестиційно привабливими для ведення сучасного сільськогосподарського виробництва.

Для завершення земельної реформи в Україні слід розвивати, ураховуючи досвід передових держав, ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, який сформує сприятливі умови для вітчизняної аграрної економіки та забезпечить рівність прав власності на землю всіх суб'єктів правовідносин.

1.4. Формування системи непрямого землеволодіння в корпоративних сільськогосподарських підприємствах

На тлі проведення реформування земельних відносин, земля, що є природним ресурсом, використовується як основний засіб виробництва в аграрній сфері сільськогосподарськими організаціями та підприємствами, котрі виникли на теренах реформованих колективних сільгоспідприємств у вигляді різних організаційно-правових форм та фермерських господарств.

У зв'язку з тимчасовою заборонаю відчуження земель сільськогосподарського призначення переважачою формою землекористування в Україні стала оренда, за якої громадяни-власники земельних ділянок, які самостійно не залучені в агробізнес, передають свої земельні частки (паї) у користування сільськогосподарським підприємствам, у тому числі корпоративним підприємствам холдингових компаній. Так, за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, за станом на 01.01.2017 р., в оренді перебувало близько 16,5 млн га земель, або 59,7 % від загальної площі сільськогосподарських угідь, які є власністю громадян.

Відповідно, значне поширення орендних відносин створило надзвичайно сприятливі умови для виникнення в Україні на початку 2000-х специфічної форми агробізнесу, а саме агрохолдингів, які за своєю суттю є сукупністю материнської компанії та контрольованих нею дочірніх компаній, що здійснюють господарську діяльність у сфері виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Особливістю таких підприємницьких структур є те, що материнська компанія не є номінальним землекористувачем, хоча при цьому контролює всі фактичні рішення, пов'язані з використанням земельних ресурсів дочірніх компаній (корпоративних підприємств).

Загальноприйнятим є визначення поняття *холдингова компанія* (холдинг) як головної компанії, що володіє контрольним пакетом акцій інших компаній з метою контролю або спрямування їх діяльності для проведення єдиної економічної політики [74].

На думку І. С. Шиткіної, холдинг або група компаній – це форма підприємницького об'єднання, що являє собою групу організацій, засновану на відносинах економічного контролю, учасники якої, зберігаючи формальну юридичну самостійність, у своїй підприємницькій діяльності підкоряються одному з учасників групи – холдингової компанії (головної організації холдинга). Володіючи переважною часткою у статутних капіталах, договорах тощо, холдингова компанія прямо або побічно (через третіх осіб) має визначальний вплив на прийняття рішень іншими учасниками холдингу. Етимологія поняття *холдинг* (від англ. *holding* – утримання, зберігання) пояснює його історичні корені [75].

Вінник О. М. визначає холдингову компанію як суб'єкт організаційно-господарських повноважень щодо своїх корпоративних підприємств завдяки володінню контрольними пакетами акцій. При цьому, на його думку, існують такі ознаки холдингу: особливості правового статусу (холдингова компанія – суб'єкт організаційно-господарських повноважень щодо своїх корпоративних підприємств, корпоративні підприємства – суб'єкти господарювання, які перебувають у значній залежності від холдингової компанії); специфічний склад учасників (холдингова компанія і корпоративні підприємства); існування відносин контролю-підпорядкування, що зумовлені наявністю у холдингової компанії можливостей контролювати корпоративні підприємства завдяки володінню контрольними пакетами акцій [84].

Законом України «Про холдингові компанії в Україні» № 3528-IV від 15.03.2006 р. встановлено, що холдингова компанія – це акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими компаніями [76].

Згідно з цим документом та Господарським кодексом України, корпоративне підприємство – це господарське товариство (акціонерні, товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю тощо), холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв) якого володіє, користується та розпоряджається холдингова компанія [46; 76].

Таким чином, у разі створення холдингової компанії в галузі сільськогосподарського виробництва виникає ситуація, за якої зареєстрований землекористувач (корпоративне підприємство) фактично набуває ознаки номінального, а реально землекористування здійснюється материнською компанією, яка з позицій земельного законодавства не є землекористувачем. При цьому дочірні компанії в рамках корпоративної стратегії можуть бути як збитковими, так і надприбутковими.

Подекуди номінальний землекористувач навіть не використовує землю самостійно і не має виробничого персоналу, адже в агрохолдингу виробничі підрозділи (наприклад, машинно-тракторний парк тощо) можуть бути централізованими й одне підприємство може фактично здійснювати виробничі операції на земельних ділянках,

номінальним користувачем або власником яких є інше корпоративне підприємство. Таким чином, різні підприємства в рамках корпоративної стратегії можуть діяти як єдина підприємницька структура, проте з юридичного погляду вони будуть відокремлені одна від одної.

Існує така класифікація холдингів [75]:

- за способом виникнення холдингових відносин (майнові – засновані на переважній участі у статутному капіталі або за наявності контрольного пакета акцій; договірні – холдингові відносини виникають у силу, рамках і на термін укладеного договору; організаційні – холдингові відносини формуються у зв'язку з іншими обставинами, безпосередньо не вказаними в цивільному законодавстві);
- за типом об'єднання компаній, що входять до його складу (вертикально і горизонтально інтегровані, комбіновані, конгломерат);
- за функціональним наповненням діяльності холдингової компанії або головної організації холдинга (фінансові – утримують інші компанії; керуючі – керівництво дочірніми компаніями; змішані – промислові, так звані операційні);
- за домінуючою формою власності головної ланки холдинга (приватні (недержавні), державні, приватно-державні);
- за масштабами або місцем здійснення діяльності компаній холдингу (міжнародні (транснаціональні), регіональні, мікрохолдинги/холдинги однієї компанії).

Агрохолдинги відрізняються від інших холдингових компаній перш за все територіальною диверсифікацією, різноманітними видами діяльності та бізнес-процесами, які здійснюють структурні підрозділи (корпоративні підприємства).

Андрійчук В. Г. вважає, що агрохолдинги – це результат капіталізації та економічної концентрації, особливою ознакою яких є здійснення управління головною компанією і втрата прав юридичної особи всіма іншими корпоративними підприємствами, що увійшли до її складу, з подальшим їхнім перетворенням у структурні підрозділи [85].

Єранкін О. О. стверджує, що агрохолдинги – узагальнене поняття, що характеризує принципово новий тип учасника аграрного

виробництва або агробізнесу, який відзначається максимальним використанням капіталістичного типу виробництва чи перенесенням досвіду такої діяльності з інших сфер економіки в агробізнес і ґрунтується на капіталізації бізнесу, залученні інвестицій та завоюванні максимально можливої ніші на ринку [86].

Дем'яненко С. І. та А. В. Кузнєцова розкривають сутність агрохолдингів через специфічну форму володіння акціонерним капіталом, за якої материнська компанія, володіючи контрольним пакетом акцій інших корпоративних підприємств, здійснює управління та контроль за їх діяльністю і завдяки цьому об'єднує їх в одну організаційну структуру з відповідними цілями і місією [80].

На думку А. Г. Мартина, агрохолдинг в умовах України являє собою сукупність материнської компанії та контрольованих нею дочірніх компаній, що здійснюють господарську діяльність у сфері виробництва та переробки сільськогосподарської сировини шляхом об'єднання капіталу холдингової компанії і дочірніх підприємств. Крім простих холдингів – материнського товариства та одного або кількох контрольованих ним дочірніх товариств (по відношенню одне до одного їх називають сестринськими компаніями) – існують і складніші холдингові структури, в яких дочірні товариства відіграють роль материнських компаній по відношенню до інших компаній. При цьому материнська компанія, що стоїть на чолі всієї структури холдинга, називається холдинговою. Контроль материнської компанії за своїми дочірніми товариствами здійснюється як за допомогою домінуючої участі в їх статутному капіталі, так і визначення їх господарської діяльності (наприклад, виконуючи функції їх одноосібного виконавчого органу), а також іншим чином, передбаченим законодавством [77].

Варто зазначити, що організаційно агрохолдинг – це акціонерне товариство, адже його корпоративний принцип організації формується через систему акцій [242]. Агрохолдингова компанія володіє пакетом акцій інших фірм, які є відносно неї дочірніми підприємствами. Дочірнє – це підприємство, яке перебуває під певним контролем з боку материнської компанії. [243]. Об'єднання корпорацій в агрохолдинг відбувається не стільки добровільно, скільки вимушено з

метою підвищення конкурентоспроможності та стійкості в конкуренції.

Більшість агрохолдингів мають складну багаторівневу ієрархічну структуру, що діє як єдиний фінансово-господарський механізм, чому сприяє взаємодія виділених всередині інтегрованих агропромислових формувань функціональних підрозділів і служб, спрямованих на отримання прибутку. Особливості організаційної побудови агрохолдинга визначаються галузевою належністю головної компанії. Крім того, бізнес холдинга структурований за напрямками діяльності та згрупований у бізнес-одиниці (підрозділ компанії, що відповідає за певні функції або вид діяльності). Наводимо типову структуру (модель) організаційно-господарського механізму взаємодії учасників групи корпоративних сільськогосподарських підприємств (рис. 1.14).

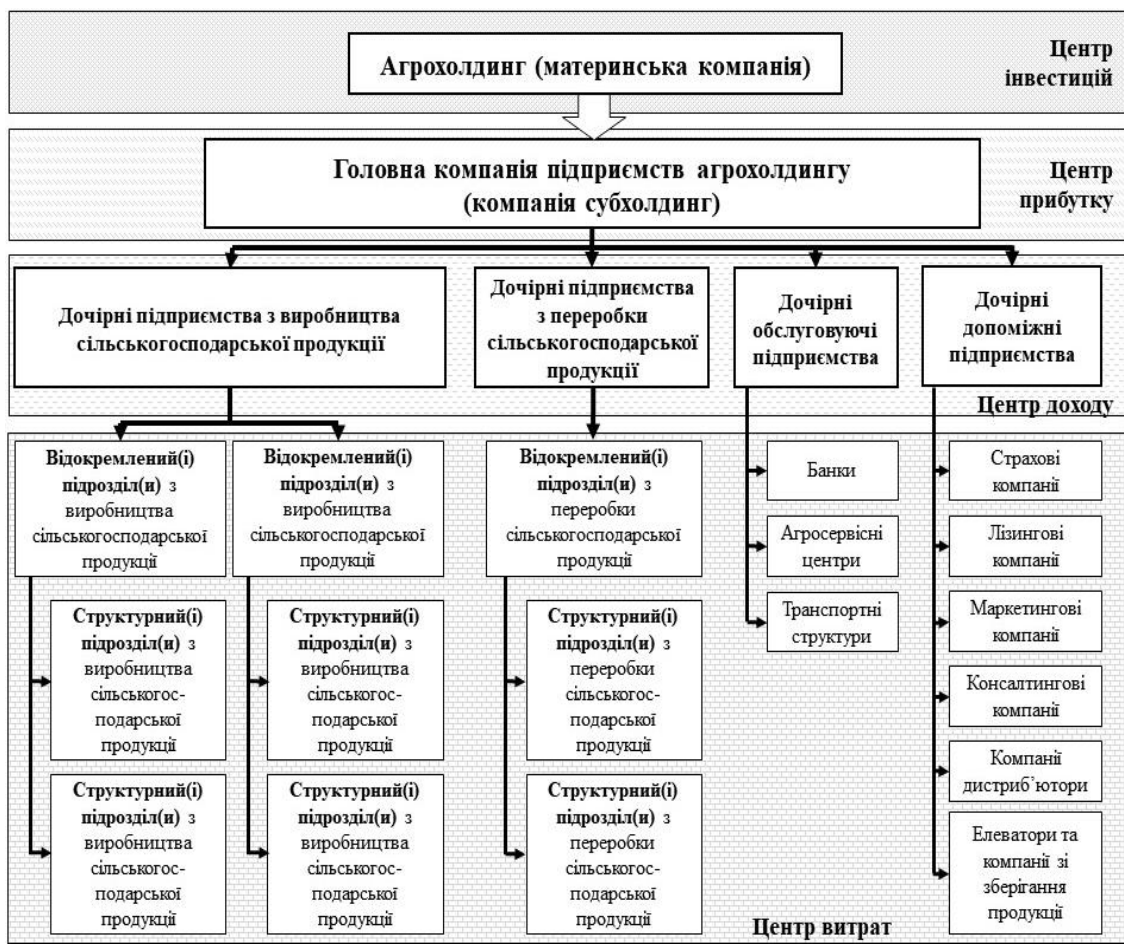

Рис. 1.14. Типова структура агрохолдинга як сукупності корпоративних сільськогосподарських підприємств в Україні

Зазначимо, що акціонерні товариства є найбільш привабливими організаційними формами для створення агрохолдингів. Використовуючи таку організаційно-правову форму ведення бізнесу, агрохолдинги активно залучають капітал через випуск та розміщення акцій на фондових біржах за кордоном, що не можуть собі дозволити інші види підприємств [80; 130; 252].

Сьогодні агрохолдинги стали невід'ємною частиною агропромислового комплексу України. Вони активно впливають на економічні, соціальні, екологічні умови ведення сільського господарства, а також розвиток сільськогосподарських територій.

Незважаючи на те, значне поширення інтегрованих агропромислових формувань холдингового типу в агропромисловому комплексі України, державні органи влади та науковці й досі не володіють повною і деталізованою інформацією про їх масштаби і структуру. Зокрема, групи компаній дотепер не є об'єктами самостійних статистичних спостережень, що перешкоджає аналізу й оцінці ефективності їх діяльності.

Умовно агрохолдингом можна вважати сукупність поєднаних компаній, що сукупно використовують понад 50 тис. га сільськогосподарських земель. Таких компаній в Україні наразі нараховується вже більше ніж 50 одиниць. Найбільшими агрохолдингами України є «Кернел», «UkrLandFarming», «Агропросперіс (NCH)», ВАТ «Миронівський хлібопродукт», Агропромхолдинг «Астарта-Київ» та інші (рис. 1.15).

Загалом нині 70 найбільших агрохолдингів України контролюють близько 5 млн га, або майже 15 % площі орних земель в Україні. Крім того, Кернел і UkrLandFarming входять до першої світової двадцятки найбільших агропідприємств [79]. Для порівняння: розміри перших десяти найбільших агрохолдингів у Російській Федерації коливаються від 300 до 800 тис. га землі в одного суб'єкта, в Аргентині є кілька по 1 млн га землі (табл. 1.12).

Українські агрохолдинги порівняно з іншими міжнародними холдинговими компаніями займають однакові позиції за технологічними особливостями ведення господарства. Відмінність між ними в тому, що залежно від реалій у нашій державі холдингові компанії, навіть закордонні, пристосовуються до місцевого

мікроклімату, використовуючи законодавчі, податкові та інші можливості, які забезпечують отримання надприбутків (табл. 1.13).

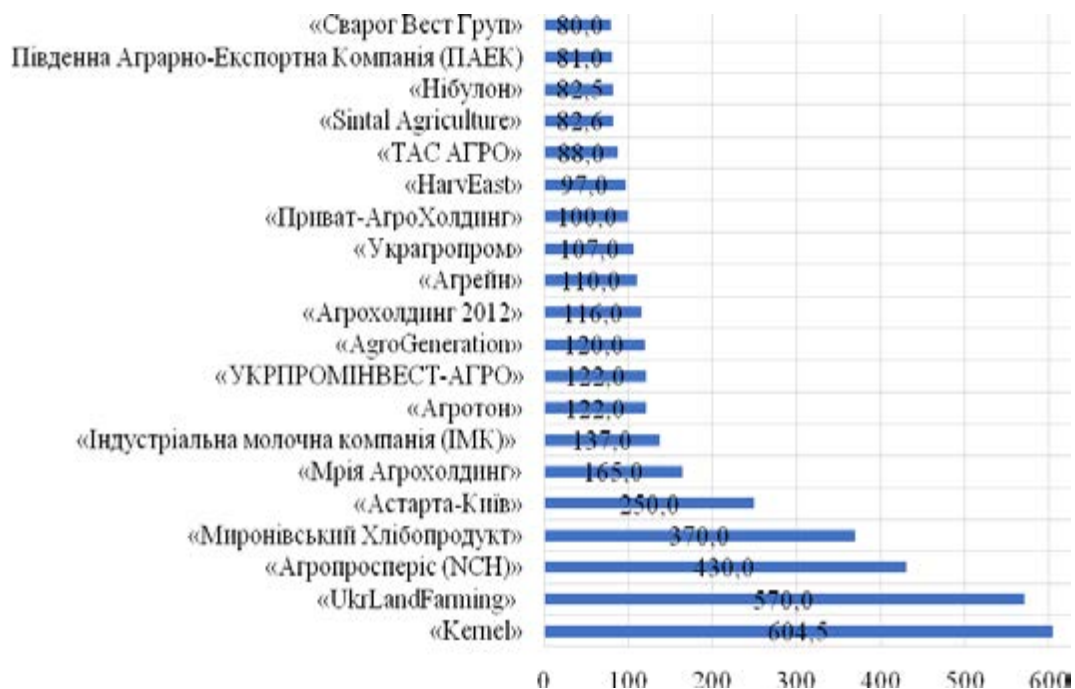

Рис. 1.15. Земельні банки найбільших агрохолдингів України за станом на початок 2018 р., тис. га [78]

Таблиця 1.12

Компанії-лідери за обсягами володіння землями сільськогосподарського призначення у світі*

Назва компанії	Країна	Земельний банк, млн га
S. Kidman & Co Ltd	Австралія	10,7
AACo	Австралія	7,0
NAPCO	Австралія	5,8
CPC	Австралія	5,6
Weidahuang Group	Китай	5,4
Иволга Холдинг	Росія	1,0
El Tejar	Аргентина	1,0
Cresud	Аргентина	1,0
КазЕкспортАстик	Казахстан	1,0
NCH Capital	США	0,8
Prodimex+Agrokultura	Росія	0,8
Kernel	Україна	0,6
UkrLandFarming	Україна	0,6

Примітка. *Складено авторами за даними [79]

Таблиця 1.13

**Топ-10 найбільш інвестиційно привабливих країн з землями
сільськогосподарського призначення***

Країна	Земельний банк, млн га
Індонезія	3,00
Україна	2,40
Росія	2,35
Папуа-Нова Гвінея	2,20
Бразилія	2,00
Аргентина	1,10
Ефіопія	1,00
Гана	0,80
Південний Судан	0,75
Марокко	0,75

Примітка. *Складено авторами за даними [79]

Агрохолдинги в Україні, як правило, мають замкнутий технологічний цикл: «виробництво сільськогосподарської продукції – транспортування (зберігання) – переробка – реалізація» в рамках єдиного бізнес-проекту, основною метою якого є одержання прибутку та примноження капіталу їхніх засновників.

Оскільки в Україні агрохолдинги використовують землі сільськогосподарського призначення переважно на умовах оренди, його засновники (власники) найчастіше не зацікавлені в довготривалому збереженні продуктивних властивостей земель, які не є їх власністю. Крім того, їх не цікавлять довгострокові інвестиції, навіть, якщо вони спроможні істотно підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва. Причому засновники чи власники агрохолдингів, як правило, не проживають у місцях ведення агробізнесу і ні вони, ні члени їх сімей не користуються сільською інфраструктурою та не мають наміру її розвивати [80; 254].

Агрохолдинги сформувалися здебільше в колишніх республіках Радянського Союзу та у багатьох постсоціалістичних країнах східної Європи, які характеризуються значним ресурсом сільськогосподарських земель. Це пов'язано насамперед із відсутністю повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення та необхідних інституційних і правових умов для ведення ефективного бізнесу, недосконалістю державного

регулювання економіки, неадекватною земельною політикою держави. Варто зазначити, що основним стимулом виникнення агрохолдингів є примноження прибутку та його капіталізація [77].

В Україні існує комплекс чинників, на основі яких з'явилися і розвиваються агрохолдинги, а також примножують вартість свого капіталу [77; 80]:

- сприятлива світова ринкова кон'юнктура щодо продукції сільського господарства і харчових продуктів (зростання попиту на світових ринках на пшеницю, сою, олію, цукор тощо);

- можливість збільшувати прибутки від діяльності за рахунок застосування сучасних технологій у сільському господарстві й отримання вищої урожайності сільськогосподарських культур, зниження витрат на зберігання і транспортування сировини, несплати податку на додану вартість (ПДВ) на сировину, застосування логістики при заготівлі сировини і реалізації кінцевої продукції тощо;

- доступ до дешевих трудових ресурсів у сільському господарстві (середня заробітна плата у два рази нижча порівняно із іншими галузями економіки та у 6–10 разів – порівняно з Європейським Союзом);

- доступу до дешевих земельних ресурсів за рахунок низької орендної плати за землі сільськогосподарського призначення (майже у 10 разів менша ніж в Європейському Союзі);

- мінімізації податкових платежів на аграрні підприємства приблизно у 3 рази порівняно з іншими галузями економіки;

- отримання дотацій і субсидій з державного бюджету на розвиток аграрної галузі;

- можливості акумуляції значних земельних масивів через їх оренду, у тому числі з можливістю наступного перепродажу.

Основна перевага створення агрохолдинга в Україні полягає в тому, що централізована група корпоративних сільськогосподарських підприємств, які взаємодіють між собою за певними правилами, досягає більших результатів, ніж сума рівних окремо діючих підприємств. У результаті цього агрохолдинг отримує такі вигоди: інтеграція сільськогосподарського й агропереробного виробництва й торгівлі дає можливість отримати і продати кінцевий продукт за більш конкурентоспроможними цінами, оминаючи численних посередників;

можливість контролю якості продукції на будь-якому етапі її виготовлення; скорочення витрат, необхідні для отримання та продажу кінцевого продукту; корпоративним підприємствам-учасникам всередині ланцюжка простіше сформувати оптимальний асортимент і випускати продукцію, яка має підвищений попит; усі учасники мають лише загальне уявлення про підприємства, що входять до холдингу; запровадження необхідних стандартів якості, що забезпечить безперечні конкурентні переваги порівняно з іншими формами ведення агробізнесу.

Агрохолдинг як материнська організація фактично регулює використання земель корпоративними підприємствами та здійснює постійний контроль за цим процесом. У результаті такого управління виникає непряме землекористування, тобто агрохолдинг як особа, що, по суті, не є землекористувачем, фактично регулює всі аспекти використання земель та відіграє роль бенефіціара (вигодонабувача) всіх доходів, у вигляді земельної ренти, яку земля приносить.

Таким чином, створення агрохолдингів, з одного боку, є цілком природним наслідком прагнення агробізнесу підвищувати власну ефективність за рахунок концентрації ресурсів в умовах глобалізованого аграрного ринку, а з іншого – їх діяльність спричиняє зростання ризику монополізації ринку та обмеження економічної конкуренції, що призведуть до зниження ефективності виробництва та зростання суспільних витрат на виплату монопольної земельної ренти.

На практиці досить поширені прецеденти, коли власники виділених у натурі (на місцевості) земельних часток (паїв) не мають іншої альтернативи, ніж передача їх в оренду одному-двом сільськогосподарським підприємствам або фермерам, що здійснюють товарне сільськогосподарське виробництво на прилеглий території. За таких умов обмежене коло потенційних орендарів отримує можливість «диктувати» умови укладання договорів оренди земельних ділянок, по суті, зловживаючи своїм становищем монополіста. Відповідно, досить важливим завданням розроблення підходів до кількісної оцінки економічної концентрації на територіально виражених ринках земельних ресурсів [77; 253].

Діяльність агрохолдингів, яка призводить до витіснення з ринку оренди сільськогосподарських земель некорпоративних

сільськогосподарських підприємств і фермерів, створює нову соціально-економічну реальність на селі. Її основними ознаками є: припинення існування сільськогосподарських підприємств як юридичних осіб; зменшення надходжень до місцевих сільських рад податкових та інших платежів від підприємств, що припинили своє існування; утрата робочих місць місцевим населенням; відсутність фінансування на створення та підтримку сільської інфраструктури, яке здійснювали місцеві сільськогосподарські підприємства [80].

Крім того, існують певні недоліки в діяльності агрохолдингів. По-перше, більшість із них характеризується моноспеціалізацією, тобто вирощуванням лише високомаржинальних культур (зернових, соняшнику, сої тощо) і при цьому переважно не займаються тваринництвом. Відповідна спеціалізація дає можливості отримання високих прибутків, хоча через ігнорування сівозмін відбувається виснаження ґрунтів та втрата їх родючості. По-друге, агрохолдинги здебільшого не зацікавлені у створенні нових робочих місць, вирішенні соціально-економічних проблем на селі, оскільки головною метою їх діяльності є вилучення прибутків із первинних підрозділів (корпоративних сільськогосподарських підприємств). Агрохолдинги не зацікавлені також у здійсненні довгострокових інвестицій у землі сільськогосподарського призначення у зв'язку з відсутністю гарантій довготермінового використання орендованих ними земельних ділянок [81].

Агрохолдинги в Україні орієнтуються на виробництво лише тих видів продукції, наприклад рослинництва, які можна індустріалізувати. Так, агрохолдинг «Кернел», земельний банк якого становить 602,5 тис. га, спеціалізується переважно на вирощуванні соняшнику. У цієї надвеликої компанії немає сільськогосподарського різноманіття, за якого виробляється велика кількість видів продукції.

У радянський час в колгоспах здійснювалося виробництво тваринництва і рослинництва, причому різних видів сільськогосподарської продукції. Проте сьогодні для того, що оптимізувати бізнес-процес, агрохолдинги найчастіше вирощують пшеницю, сою, кукурудзу, соняшник, а для вирощування інших культур їм потрібні окремі машинно-тракторні агрегати, технологічні потужності для їх переробки тощо. Тому агрохолдингам це не цікаво,

оскільки вони з економічного погляду є менш диверсифікованими, тобто, вони виробляють переважно 1–3 видів продукції, орієнтованої для реалізації на зовнішніх ринках.

За рахунок своєї корпоративної стратегії у великих масштабах бізнесу агрохолдинги сприяють значній економії витрат, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом. Крім того, малому або середньому підприємству необхідно оплачувати ті послуги, які він не може собі дозволити (елеватори, трейдери тощо). Тому однією із причин успішності агрохолдингів є те, що внаслідок великих масштабів діяльності вони отримують доступ до зовнішніх ринків, дешевше фінансування, широкі можливості для лобіювання управлінських рішень органів влади та місцевого самоврядування, щодо оподаткування тощо.

Розвиток агрохолдингів призводить до подальшої деколонізації сільських територій, у результаті чого мешканці сільських населених пунктів не мають можливості отримати в них робоче місце і змушені змінювати місце проживання.

Оскільки агрохолдинги – це винятково бізнес-проекти, їх діяльність погіршує соціально-економічний стан сільських територій, адже єдині доходи, які вони залишають на місцевому рівні – орендна плата, котра буде виплачена селянам, та порівняно невеликі податки у вигляді єдиного сільськогосподарського податку та інших земельних податків. При цьому основну частку доходу від реалізації сільськогосподарської продукції агрохолдинг вилучає собі, а податки на прибуток оплачує за місцем своєї реєстрації.

Виходячи з цього, варто зазначити, що в Україні сформувалася унікальна ситуація, коли згідно з даними Державної служби статистики України, основним виробником сільськогосподарської продукції є Київ. Це пов'язано з тим, що більшість агрохолдингів, у тому числі їхні материнські компанії, зареєстровані як юридичні особи в цьому місті, через що сплачують податки на прибуток до міського бюджету, причому виробництво сільськогосподарської продукції здійснюють в інших місцевостях.

Тобто агрохолдинги переважно зареєстровані у містах, тому майже не сплачують податків до місцевих бюджетів на території, де здійснюють господарську діяльність. Саме тому потрібно запровадити

механізм, який би забезпечував сплату податків сільськогосподарськими підприємствами, які займаються агропромисловістю, не за місцем реєстрації їх материнської компанії, а за місцем діяльності їх аграрних підрозділів (корпоративних підприємств) [244; 256]. Це дасть змогу сільським радам акумулювати кошти місцевих бюджетів для розвитку соціальної інфраструктури сільської території.

Іншим важливим аспектом для сільської місцевості є необхідність розвитку таких форм сільськогосподарського землекористування, які сприяють підвищенню добробуту насамперед селянина, що потребує сприятливих для цього умов. Тому, відповідно, у рамках цього підходу пропонується забезпечення надання певних регуляторних і податкових преференцій та фінансової підтримки становленню і розвитку малих і середніх форм сільськогосподарських товаровиробників – особистих селянських та фермерських господарств. Агрохолдинги, які мають певні можливості для створення капіталу на іноземних ринках капіталу, загалом такої підтримки не потребують, на відмін від підприємств, що виробляють тваринницьку продукцію, середнього і малого агробізнесу на селі, котрим необхідне забезпечення балансу різних організаційно-правових форм господарювання [80; 82; 83; 255].

Нині інструменти державного регулювання найчастіше спрямовані безпосередньо на землекористувача, але в агрохолдингах виникає ситуація, за якої номінальний землекористувач взагалі не використовує землю своїми виробничими потужностями. Таким чином, землекористувачі перетворюються на складові більш потужного механізму холдингової компанії.

Цікаво, що елементами агрохолдингів інколи є навіть номінально незалежні структури – фермерські господарства. Наприклад, законодавство України дозволяло створювати сімейні ферми, у тому числі надавати їм певні податкові пільги або спрощений доступ до земельних ресурсів, через що вони без проведення конкурентних процедур могли отримувати земельні ділянки державної та комунальної власності в користування. Проте фактичними складовими агрохолдингів стають окремі фермерські господарства, які номінально є сімейною фермою, проте фактично

використовуються в рамках корпоративної стратегії для отримання у користування земель державної власності поза процедурою земельних торгів, при чому одержані землі на умовах суборенди або неформально можуть передаватися у користування корпоративним підприємствам. Також агрохолдинг може використовувати фермерські господарства, наприклад, для того, щоб користуватися спрощеними режимами оподаткування, пільгами та дотаціями, які надаються фермерським господарствам, тощо.

Отже, впродовж останніх десятиріч у сільськогосподарському землекористуванні України поширеним явищем стало вторинне землекористування, коли номінальним користувачем земель є корпоративне підприємство, а реальним – материнська компанія, під контролем якої воно перебуває. Зважаючи на це, структура агрохолдингів та їх земельний банк мають стати об'єктом спостереження та у перспективі регулювання, зокрема в частині контролю за економічною концентрацією земельних ресурсів. Нехтування проблемою вторинного землекористування підприємств холдингових компаній призведе до втрати державою контролю за ринками сільськогосподарської нерухомості, а також зростання ризиків монополізації доступу до земельних ресурсів у сільській місцевості.

Висновки до розділу 1

Досліджено, що сільськогосподарське землекористування може формуватися як постійне, тимчасове, орендне та концесійне. У сучасних умовах воно здійснюються у такі способи: безпосередньо землевласником; постійно (без заздальгідь установленого строку); тимчасово у вигляді їх оренди, у тому числі через емфітевзис та суперфіцій; концесійно, що розглядається, як право, за поданням уповноваженого органу виконавчої влади або місцевого самоврядування з метою задоволення суспільних потреб. Таким чином, розкриття змісту форм сільськогосподарського землекористування сприяє розумінню системи становлення взаємовідносин між власником та користувачем землекористування.

Склад і структура земельних угідь є одним з визначальних чинників ефективності використання землі в Україні. Аналізуючи сучасний стан і тенденції земельного ресурсокористування, можна зазначити, що з 2003 р. площа сільськогосподарських земель у нашій державі зменшилася на 331,3 тис. га, а відкритих – на 22,9 тис. га. При цьому збільшилися площі лісів та лісовкритих територій на 219,6 тис. га, забудованих земель – на 66,9, відкритих заболочених земель і територій під водними об'єктами – на 35,1 і 2,9 тис. га відповідно.

3Одним із чинників формування сучасних ринкових відносин у сільському господарстві України є функціонування сільськогосподарських підприємств різних форм господарювання з рівномірним забезпеченням умов для максимального використання свого ресурсного потенціалу та ефективного ведення виробництва. Розвиток усіх форм господарювання створює передумови для виробництва продукції, підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, розширення внутрішнього ринку тощо.

Проаналізувавши законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, констатовано наявність значної кількості суб'єктів сільськогосподарського землекористування у вигляді сільгосптоваровиробників, які можуть створюватись у таких організаційно-правових формах: державне, приватне і комунальне сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарське підприємство змішаних форм власності, дочірнє, казенне, іноземне підприємства, сільськогосподарське акціонерне товариство, сільськогосподарське товариство з обмеженою та додатковою відповідальністю, повне сільськогосподарське товариство, виробничий сільськогосподарський кооператив, командитне сільськогосподарське товариство, фермерське господарство, об'єднання сільськогосподарських підприємств (асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, холдингові компанії). Крім цього, виділяють чотири основні групи підприємств, які спеціалізуються на виробництві сільськогосподарської продукції: домашні господарства населення (особисті селянські господарства та фізичні особи-підприємці, які виробляють 44,9 % загального обсягу

сільськогосподарської продукції), приватні підприємства, підприємства колективної власності, господарські товариства.

Установлено, що в результаті реформування аграрного сектору економіки в Україні виникли різні організаційно-правові форми господарювання, які відображають перш за все певний тип відносин власності, який визначає, в остаточному підсумку той чи інший господарський устрій на землі. Аналізуючи структуру діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання, виявлено, що до реформування функціонувало 11 976 підприємств, із них 11 894 таких, землі яких розпайовані. Загальна площа розпайованих земель становила 27 578,8 тис. га. У процесі реформування утворилося 37 963 нових агроформування, з яких 8 806 товариства з обмеженою відповідальністю, 5 690 – приватних (приватно-орендних) підприємств, 677 – сільськогосподарських акціонерних товариств, 819 – сільськогосподарських кооперативів, 15 499 – фермерських господарств, 6 472 – інших. Крім того, налічується 1 222,7 тис. індивідуальних (приватних) господарств без створення юридичної особи на площі 4 761,5 тис. га, які ведуть господарську діяльність на земельних частках (паях).

Тенденція зміни форм власності на землю свідчить про те, що за станом на 2016 р. у приватну власність передано майже 31,5 млн га (52,2 %), у державній перебуває близько 28,8 (47,7), колективній – 55,1 (0,09) та комунальній – 52,2 тис. га (0,09 %). Виходячи з цього, можна стверджувати, що землі державної та комунальної власності практично досі не розмежовані, адже площа земель територіальних громад сіл, селищ, міст має бути щонайменше у 180 разів більшою.

Установлено, що за наявності заборони (мораторію) на відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення сучасні земельні відносини в сільському господарстві України набули орендного характеру, що стало головним інструментом формування сільськогосподарського землекористування. Проте такий спосіб використання земель має суттєві недоліки, оскільки новоутворені агроформування, особливо великі сільськогосподарські виробники (агрохолдинги, фермерські господарства тощо), що здійснюють господарську діяльність на розпайованих землях здебільшого на

засадах орендних відносин, не зацікавлені у поліпшенні земель, а прогнуть лише одержати максимум доходу поточного року без довгострокових планів на майбутнє.

Досліджено, що виникнення агрохолдингів в Україні пов'язано перш за все з відсутністю повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення, необхідних інституційних і правових умов для ведення ефективного бізнесу, недосконалістю державного регулювання економіки, неадекватною земельною політикою держави. Агрохолдинг є сукупністю материнської компанії та контрольованих нею корпоративних підприємств, що здійснюють господарську діяльність у сфері виробництва та переробки сільськогосподарської сировини шляхом об'єднання капіталу холдингової компанії і корпоративних підприємств. При цьому корпоративні сільськогосподарські підприємства – це суб'єкти господарювання, агрохолдингом пакетом акцій якого користується, володіє та розпоряджається материнська компанія.

Обґрунтовано, що більшість агрохолдингів мають складну багаторівневу ієрархічну структуру, що діє як єдиний фінансово господарський механізм, чому сприяє взаємозв'язок виділених усередині інтегрованих агропромислових формувань функціональних підрозділів і служб, спрямованих на отримання прибутку. Особливості організаційної побудови агрохолдинга визначаються галузевою належністю головної компанії. Крім того цей бізнес структурований за напрямками діяльності, згрупований у бізнес-одиниці (підрозділ компанії, що відповідає за певні функції або вид діяльності) та має замкнутий технологічний цикл (виробництво сільськогосподарської продукції – транспортування (зберігання) – переробка – реалізація).

Агрохолдинг як материнська організація фактично регулює використання земель корпоративними підприємствами та здійснює постійний контроль за цим процесом. У результаті такого управління виникає непряме землекористування, тобто агрохолдинг як особа, що, по суті, не є землекористувачем, фактично регулює всі аспекти використання земель і є бенефіціаром (вигодонабувачем) усіх доходів у вигляді земельної ренти, яку приносить земля. При цьому засновники чи власники агрохолдинга не зацікавлені в

довготривалому збереженні продуктивних властивостей земель, які не є їх власністю. Таким чином, їх не цікавлять довгострокові господарські інвестиції, навіть якщо вони спроможні істотно підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

2.1. Економічна концентрація як фактор підвищення ефективності сучасного сільськогосподарського виробництва

Сільське господарство є однією з найважливіших галузей національної економіки України, адже у ньому виробляється 13,7 % ВВП і зайнято 17,6 % населення [30]. Значимість цієї галузі обумовлюється головним чином її головним призначенням – забезпечувати населення високоякісними продуктами харчування, що вкрай важливо в сучасних умовах стрімкого зростання світових цін на основні види продовольства, а також достатню кількість сировини для ефективного функціонування харчової та легкої промисловості. Тому ефективне сільськогосподарське виробництво є надійною матеріальною основою для всіх галузей і сфер економіки держави.

Підвищення ефективності агропромислового комплексу, структурною частиною якого є сільське господарство, належить до пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку України, а підвищення ефективності сучасного сільськогосподарського виробництва – до найважливіших завдань сьогодення.

В економічній літературі ефективність виробництва зводиться або до сукупної ефективності факторів виробництва, або ефективності використання окремих із них. У першому випадку, як правило, ефективність визначається з розрахунку на одиницю тільки застосовуваних або всіх наявних виробничих ресурсів, у другому – на кожен вид ресурсів окремо. Безумовно, перший варіант розрахунків більш точно відображає реальну ситуацію, оскільки загальний результат не завжди можна порівняти із сумою результатів по окремих видах ресурсів. Розрахунки за другим варіантом найчастіше необхідні лише для визначення ступеня раціональності використання тих чи інших ресурсів за інших рівних умов господарювання, тобто при незмінних параметрах решти ресурсів [87].

Ефективність виробництва є узагальнюючою економічною

категорією, яка характеризується різницею між отриманим ефектом (результатом) та витратами для отримання результату [88].

При оцінюванні підсумків фінансово-господарської діяльності підприємства або результату застосування авансованого капіталу використовують два поняття: *ефективність* і *ефект*, тому їх необхідно розрізняти.

Бугуцький О. А. вважає, що ефективність виробництва є комплексною, узагальнюючою економічною категорією, якісна характеристика якої відображається насамперед у результативності використання живої й уречевленої в засобах виробництва праці [89].

В економічній енциклопедії зазначено, що ефективність – це здатність приносити ефект (результативність процесу), котрий розраховує як відношення ефекту (результату) до витрат, що забезпечили цей результат. Крім того, ефективність є конкретною формою вияву закону економії часу, між якими зв'язок здійснюється через підвищення продуктивності праці, тобто зростання ефективності сукупної праці, усього виробництва, зумовлене насамперед прогресом продуктивних сил [90].

На думку В. Г. Андрійчука, ефективність – це результативність певного процесу, дії, що визначається співвідношенням між одержаним результатом і витратами (ресурсами), які його спричинили [91].

Крім того, у багатьох наукових працях це поняття розглядається як досягнення максимальної кількості продукції за мінімальних витрат. Так, М. А. Голик визначає, що економічна ефективність сільського господарства характеризується виробництвом максимальної кількості продукції з одиниці земельної площі чи від однієї голови худоби за найменших витрат ресурсів для найповнішого задоволення потреб населення у продуктах харчування та промисловості, а також сировині [92].

При цьому ефект являє абсолютне значення отриманого результату безвідносно до пов'язаних із ним витрат. Ефект – це основний результат діяльності в сільському господарстві, наприклад від застосування добрив при виробництві зерна, буде виражатися у вигляді збільшення врожаю [87].

Таким чином, ефективність визначається співвідношенням між

результатом і витратами для його отримання. Під ефективністю сільськогосподарського виробництва можна також розуміти результативність діяльності господарюючого суб'єкта, здатність забезпечувати продуктивність, якість продукції, прибутковість, економічність і досягнення при цьому максимальних показників [245].

Найбільш високий рівень отримання сільськогосподарської продукції при найменших затратах живої і матеріалізованої праці є критерієм ефективності.

Більшість вітчизняних та закордонних учених у своїх дослідженнях приділяють більшу увагу економічній ефективності. Однак, урахувавши те, що сільськогосподарське виробництво має широкую специфіку, доцільно розрізняти такі види ефективності, як технологічна, соціальна й екологічна (рис. 2.1). Крім того, окремі науковці виділяють соціально-економічну, еколого-економічну, виробничо-технологічну та виробничо-економічну ефективність [75; 257].

Рис. 2.1. Види ефективності сільськогосподарського виробництва [93; 94]

Усі названі вище види ефективності тісно пов'язані між собою. Проте в сучасному сільськогосподарському виробництві більшу перевагу віддають саме економічній ефективності, оскільки вона характеризує роботу підприємства в цілому та реалізацію його економічних інтересів.

Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва може бути виражена через відповідні критерії і показники. Критерій є ознакою того, на підставі чого зроблено оцінку ефективності. Для окремих сільськогосподарських виробників, селянських (фермерських) господарств, критерієм економічної ефективності господарської діяльності є максимум прибутку. Він відповідає цілям агропромислового виробництва в умовах ринкової економіки. Економічні показники ефективності є засобом кількісного виміру її рівня.

Показники економічної ефективності агропромислового виробництва поділяються на часткові й узагальнюючі: перші характеризують ефективність використання окремих видів ресурсів або витрат, другі – дають найбільш повну оцінку економічної ефективності використання ресурсного потенціалу та всіх поточних виробничих витрат [87].

Для оцінки економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, на думку С. П. Азізова, П. К. Кенійського, В. М. Скупого, доцільно застосовувати систему показників [96]:

- виробництво валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь, середньорічного працівника, 1 люд.-год., 1 грн основних виробничих і оборотних засобів;
- обсяг валового і чистого доходу (прибутку) на 1 га сільськогосподарських угідь, середньорічного працівника, 1 люд.-год., 1 грн основних виробничих і оборотних засобів;
- обсяг поточних витрат виробництва на 1 грн валової продукції;
- рівень рентабельності й норма прибутку (чистого доходу) виробництва.

У сільському господарстві одними з головних показників ефективності господарської діяльності є валовий дохід і прибуток, які отримані з одного гектара сільськогосподарських угідь.

Ефективність використання земельних ресурсів визначається шляхом зіставлення результатів виробництва з їх площею або вартістю. Але, з огляду на особливий характер земельних ресурсів (обмежений розмір, тривалий період відновлення їх якісних характеристик тощо), оцінки ефективності використання землі та інших ресурсів відрізняються.

Під економічною ефективністю використання землі в сільському господарстві слід розуміти рівень ведення на ній виробництва, який характеризується кількістю продукції, одержуваної з одиниці площі. Таким чином, у сучасних умовах використання землі вважається ефективним та раціональним, якщо не тільки збільшується вихід продукції з одиниці площі, підвищується її якість, знижуються витрати на виробництво одиниці продукції, але й зберігається або зростає родючість ґрунту, забезпечується охорона навколишнього природного середовища.

У будь-якій соціально-економічній системі та на всіх рівнях господарювання економічна ефективність виробництва є основним показником його функціонування. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва як багатогранного процесу відіграє важливу роль у гарантуванні продовольчої безпеки, тому в умовах ринку це важливо як для кожного підприємця, так і галузі та країни [87; 258].

Підвищуючи економічну ефективність сільського господарства, можливо збільшити виробництво галузевої продукції при тому ж ресурсному потенціалі, а також знизити трудові й матеріальні витрати на одиницю продукції [246]. Отже, ефективність сільськогосподарського виробництва безпосередньо впливає на рівень роздрібних цін на продукти харчування та товари широкого вжитку, які виготовлені із сільськогосподарської сировини, підвищення рівня доходів та рентабельності підприємств.

Таким чином, для досягнення підвищення економічної ефективності сучасного сільськогосподарського виробництва, необхідно здійснювати комплекс таких основних заходів, як: раціональне використання землі, підвищення її родючості; упровадження комплексної механізації та автоматизації виробництва; раціональне використання виробничих засобів і трудових ресурсів;

підвищення якості і збереження виробленої продукції; поглиблення спеціалізації та концентрації виробництва шляхом міжгосподарської й агропромислової інтеграції; розвиток сільськогосподарського виробництва на основі різноманітних форм власності та видів господарювання й створення для них рівних економічних умов, необхідних для самостійної та ініціативної роботи; упровадження інтенсивних і ресурсозберігаючих технологій та індустріальних методів виробництва; широке використання прогресивних форм організації виробництва та оплати праці; підвищення технічного і технологічного рівня НТП [97].

В Україні в результаті приватизації землі утворилися сільськогосподарських підприємств ринкового типу, переважна більшість яких працюють в умовах приватної форми власності. Крім того, в умовах реформування земельних відносин, а також під впливом політичних, економічних, природних і соціальних факторів, швидкими темпами почала розвиватися економічна концентрація сільськогосподарського виробництва, яка набула широкого розповсюдження у країнах з розвинутою ринковою економікою. Тому проблема визначення оптимальних їх розмірів і рівня концентрації виробництва знову набула актуальності. Упродовж останніх років усе більше фахівців і науковців говорять про суттєвий вплив концентрації виробництва на його ефективність та, відповідно, прибутковість підприємств.

Нині в сучасній вітчизняній та зарубіжній економічній літературі визначення поняття *концентрація виробництва* через складність його формування та певних історико-ідеологічних передумов характеризується суперечливістю. Одні вчені-економісти під концентрацією розуміють потужність підприємства за складом виробничих засобів, інші – обсяг продукції, що випускається, треті – те й інше, але ці поняття не є тотожними.

Так, М. Н. Толмачов загальним поняттям концентрації (від лат. *concentratio* – зосередження) об'єднує широкий комплекс взаємопов'язаних процесів, які можуть розвиватися на основі впливу різних чинників [98].

Горбонос Ф. В., Г. В. Черевко, Н. Ф. Павленчик та А. О. Павленчик вважають, що концентрація сільськогосподарського

виробництва характеризується зосередженням виробничих засобів, праці, земельних ресурсів, обсягів виробництва в масштабі, що водночас визначає рівень соціально-економічної ефективності [99].

Карпенко Н. М. концентрацію виробництва трактує як процес його зосередження на дедалі більших підприємствах, що характеризується збільшенням питомої ваги великих суб'єктів господарювання в загальному обсязі продукції певної галузі або її сумарній потужності [100].

На думку Ю. Ю. Мороз, економічна концентрація виробництва – це зосередження економічно вагомих ознак чи характеристик у певній структурній ланці, котре супроводжується збільшенням масштабів виробничих процесів та розмірів підприємства. При цьому автор вважає, що чим більша частка продукції виробляється на великих підприємствах, тим вищий рівень концентрації виробництва [101].

В юридичній літературі економічну концентрацію виробництва визначають як злиття, приєднання, поглинання або інші способи встановлення одним суб'єктом господарювання контролю над частиною чи всією господарською діяльністю іншого суб'єкта підприємництва [102].

В Україні концентрація сучасного сільськогосподарського виробництва здійснюється переважно за такими напрямками [101]:

- створення вертикально-горизонтально інтегрованих кластерних структур на засадах єдиної власності з організацією великомасштабного сільськогосподарського виробництва, консолідуючи великі масиви землі;

- збільшення у структурі сільськогосподарських підприємств суб'єктів господарювання, які забезпечують максимальний приріст ресурсів;

- продаж прав оренди землі для залучення під контроль і посилення конкуренції на ринку оренди земельних ділянок;

- безпосереднє або опосередковане придбання (набуття) у власність агробізнесу іншими зацікавленими господарюючими суб'єктами.

У сільському господарстві України розрізняють три основні форми концентрації – господарську, об'єктну та організаційну.

Господарська – вихідна форма концентрації, яка безпосередньо обумовлює процес збільшення (укрупнення) підприємств за рахунок зростання технологічно однорідних виробництв. Об'єктна концентрація є формою спеціалізації, тобто збільшення у складі одного підприємства обсягів технологічно однорідної продукції. Організаційна виникає при створенні різних видів об'єднань, проявляється головним чином у вигляді кооперації та корпоратизації [101; 103].

Таким чином, варто зазначити, що концентрація сучасного сільськогосподарського виробництва здійснюється за двома напрямками: всередині підприємства та шляхом міжгосподарського кооперування через створення вузькоспеціалізованих господарств. У першому випадку концентрація виробництва виникає в умовах великих розмірів окремих сільськогосподарських галузей завдяки зосередженню їх у виробничих підрозділах. У другому – посилення концентрації виробництва базується на подальшому поглибленні поділу праці в сільському господарстві між окремими підприємствами або корпоратизації низки господарств на виробництві певного сільськогосподарського продукту.

Економічна концентрація у формі агрохолдингів проявляється у їх структурних складових, до яких належать дочірні підприємства і відокремлені підрозділи (філії), що є у їх складі. Упродовж останніх 20 років ситуація в Україні цілком відповідає загальносвітовій тенденції великомасштабної концентрації сільськогосподарських земель. Причому стосовно нашої держави це не просто укладення договору оренди на земельну ділянку середнім розміром 4 га, а придбання або поглинання цілих аграрних підприємств, які вже мають у своєму розпорядженні тисячі гектарів на орендних умовах, перетворюючи їх у відокремлені чи навіть структурні підрозділи. В агрохолдингах здійснюється великомасштабне сільськогосподарське і промислово-переробне виробництво, тому вони мають змогу скористатись його перевагами й отримати економічну вигоду від ефекту масштабу, але водночас це загрожує ускладненнями як в управлінні, так і в інших сферах його діяльності [79; 80].

Таким чином, ефективність концентрації виробництва пояснюється ефектом масштабу. У широкому значенні ефект

масштабу – це спрямованість зміни ефективності виробничої діяльності окремого господарства як у результаті зміни нею власного обсягу випуску (внутрішньогосподарський ефект масштабу виробництва), так і обсягу випуску галузі, до якої належить підприємство (галузевої ефект масштабу виробництва). Зростання або зниження ефективності вимірюється, відповідно, зменшенням або збільшенням довгострокових середніх витрат виробництва і відображає ситуацію переважання в галузі позитивного чи негативного ефекту масштабу [104].

Важко не погодитися з думкою Л. Ю. Мельника та М. П. Макаренка, які вважають, що виробничо-економічний ефект великого, переважно за земельними масивами, сільськогосподарського виробництва виявляється у тому, що великі підприємства мають можливість ефективніше використовувати основні виробничі засоби, виробничу і соціальну інфраструктуру, застосовувати сучасну високопродуктивну техніку та новітні технології і завдяки цьому істотно підвищувати продуктивність ресурсів, знижувати витрати на одиницю продукції [105].

Крім того, великі сільськогосподарські підприємства мають низку переваг: більші можливості для застосування науково обґрунтованої системи чергування культур (сівозмін) та внесення достатньої кількості мінеральних і органічних добрив; ефективніше використання робочої сили, що сприяє підвищенню її продуктивності завдяки спеціалізації та кооперації праці; здійснення повного технологічного циклу виробництва, обробітку або переробки сільськогосподарської продукції, її зберігання та реалізації в терміни із вигідною кон'юнктурою.

Таким чином, підвищення рівня концентрації виробництва супроводжується збільшенням його ефективності. Проте більшість учених стверджують, що наявність ефекту масштабу сільськогосподарського виробництва спостерігається до певної межі – точки екстремуму, за якою починається зниження ефективності (рис. 2.2).

Межі позитивного та негативного ефекту масштабу в коротко- і довгостроковій перспективі графічно характеризуються опуклою кривою. Вона демонструє, що зі збільшенням обсягів виробництва

середні загальні витрати коштів на одиницю продукції знижуються, а прибуток зростає; при подальшому збільшенні обсягів виробництва вони залишаються незмінними; нарешті, при зростанні обсягів виробництва продукції вище певного значення витрати починають підвищуватися, а дохід зменшуватися.

Рис. 2.2. Рівень оптимальної концентрації сучасного сільськогосподарського виробництва

Отже, переваги великотоварного виробництва досягаються тільки у певних межах, тобто з урахуванням раціонального рівня концентрації виробництва, який визначається сферою і видом виробництва. Так, зниження ефективності сільськогосподарського виробництва відбувається насамперед через такі чинники: управлінські – ускладнюється процес прийняття управлінських рішень, контроль за їх виконанням та якістю виконаних робіт; транспортні – у випадках просторового розосередження виробництва, у результаті чого зростають транспортні витрати на внутрішньогосподарські перевезення і переїзди, кількість яких збільшується з підвищенням концентрації виробництва; екологічні – при будівництві великих тваринницьких комплексів, які негативно впливають на навколишнє природне середовище [105; 106; 259].

Тому нині досить актуальним є досягнення оптимального рівня концентрації сільськогосподарського виробництва, що пов'язано з

установленням раціональних граничних (оптимальних) меж землекористування для агроформувань різної спеціалізації з урахуванням їх юридичного статусу і вітчизняних зональних особливостей.

Окремими дослідженнями закордонних учених встановлена економічна ефективність великих за розміром сільськогосподарських підприємств, зокрема більше ніж 10 тис. га: якщо землеволодіння агроформування перебуває в межах до 500 га – ефективність зменшується, 10–20 тис. га – збільшується [107].

Крім того, варто зазначити, що невеликі сільськогосподарські підприємства мають низку переваг порівняно з великомасштабними агроформуваннями, а саме: працівники виконують роботу більш старанно, що потребує додаткових витрат на систему контролю за ними; урахування всіх ризиків ведення сільськогосподарського виробництва; приватні працівники мають глибокі знання стосовно розташування своїх земельних угідь, мікроклімату та природних особливостей регіону; гнучкість перекладання обов'язків у виробництві без витрат на пошук і залучення робочої сили в період сезонності. Проте зазначене стосується переважно тих підприємств, які здійснюють сільськогосподарське виробництво на великій території або у спосіб, що не потребує значної частки несімейної робочої сили [108; 109].

Крім розміру аграрного підприємства, для сільськогосподарського виробництва надзвичайно важливим показником його концентрації є площі сільськогосподарських земель, що перебувають в їх користуванні. Як відомо, при їх збільшенні необхідне зростання основного та оборотного капіталу, додаткова робоча сила для здійснення технологічних операцій у ширших масштабах.

Однак іноді спеціалізація сучасних сільськогосподарських підприємств при виробництві різного роду продукції створює такі умови, коли площа землекористування, як показник концентрації втрачає свою вагомість, а натомість особливої значущості набувають інші показники концентрації [108].

Так, В. М. Горбатов у своїх працях показники концентрації сільськогосподарського виробництва розподіляє на дві групи –

абсолютні та відносні. До перших належать такі, які характеризують економічну ефективність спеціалізації сільського господарства, а саме: середній розмір підприємств за чисельністю зайнятих; середньооблікова чисельність персоналу; обсяг виробництва продукції за валовою продукцією і чистим доходом; середньорічна вартість активів, основних засобів, власного капіталу. При цьому, на думку автора, найбільш розповсюдженими відносними показниками є власне коефіцієнт концентрації та індекси Херфіндаля-Хіршмана, Лернера, Джині, Лінда, Розенблота, Тобіна [109].

Найчастіше для оцінки економічної концентрації сільськогосподарського виробництва використовуються коефіцієнт концентрації (*Concentration Ratio, CR*) та індекс Херфіндаля-Хіршмана (*Herfindal-Hirshman Index, HHI*).

Коефіцієнт концентрації (CR_k) характеризує частку кількох (трьох, п'яти, десяти тощо) найбільших підприємств у загальному обсязі ринку і визначається як сума ринкових питомих ваг найпотужніших діючих на ринку підприємств, що володіють найбільшим обсягом активів, у загальному обсязі їхніх продажів за певний проміжок часу [98]:

$$CR_k = \sum_{i=1}^k S_i \quad (2.1)$$

де k – кількість одиниць великих господарюючих суб'єктів, для яких розраховується показник;

S_i – частка (питома вага) на ринку найбільших сільськогосподарських підприємств, %.

У розгорнутому вигляді цю формулу можна інтерпретувати як:

$$CR_k = S_1 + S_2 + \dots + S_n. \quad (2.2)$$

Якщо індекс концентрації наближається до 100 %, то вважається, що ринок характеризується високим ступенем монополізації, якщо ж він дещо більший ніж нуль, то його можна розглядати як конкурентний. З одного боку, індекс концентрації враховує арифметичну суму питомих ваг на ринку великих підприємств та не враховує розподіл цих часток між підприємствами на ринку, що беруться до уваги при визначенні індексу. Більш наочно уявити прикладний характер застосування зазначеного показника при

обґрунтуванні господарських рішень можна на основі порівняння різних варіантів його розрахунку.

Один із варіантів розрахунку рівня концентрації на ринку чотирьох основних суб'єктів господарювання за рівного розподілу внеску кожного з них має вигляд: $23 + 23 + 23 + 23 = 92 \%$. В іншому варіанті із значною перевагою одного учасника може мати вигляд: $70 + 10 + 6 + 6 = 92 \%$, який характеризує зовсім іншу ситуацію на ринку та обумовлює інші засоби й механізми впливу на ринкову ситуацію для досягнення визначених цілей розвитку галузі та економіки. В другому умовному прикладі представлений варіант з наявністю фактичної монополізованості ринку [111]. При цьому виділяють такі критерії зіставлення ринкових структур:

- ринок вважається неконцентрованим при значеннях коефіцієнта для трьох одиниць нижче ніж 35% ($CR_3 < 0,35$);
- помірно концентрованим, якщо $35 \leq CR_3 < 70 \%$ ($0,35 \leq CR_3 < 0,70$);
- висококонцентрованим – $CR_3 \geq 70 \%$ ($CR_3 \geq 0,70$).

До переваг коефіцієнта концентрації можна віднести простоту його розрахунку, однак, незважаючи на це, у нього є суттєвий недолік – дискретний показник, що характеризується дослідженням лише в одній точці. Тим не менш, цей показник прийнятний як грубий індикатор, що характеризує наявність у галузі питомої ваги домінуючих підприємств, котра відрізняє олігополію від досконалої та монополістичної конкуренції, або як додатковий показник, що застосовується спільно з іншими показниками концентрації.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана (*HHI*) використовується для оцінки ступеня монополізації галузі та розраховується як сума квадратів ринкових часток (питомих ваг) усіх суб'єктів ринку в загальному його обсязі [98]:

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2 \quad (2.3)$$

де n – загальна кількість діючих суб'єктів господарювання на ринку з рівними частками продукції на ринку;

S_i – частка продажу кожного i -го підприємства в галузі.

Наведена формула також може мати інший вигляд [111]:

$$HHI = S_1^2 + S_2^2 + \dots + S_n^2. \quad (2.4)$$

На відміну від коефіцієнта концентрації, який характеризує не частку ринку, контрольовану кількома найбільшими компаніями, індекс Херфіндаля-Хіршмана визначає розподіл так званої ринкової влади між усіма суб'єктами ринку.

Максимальне значення відповідає ситуації, коли ринок повністю монополізовано однією фірмою. У цьому разі очевидно [112]:

$$HHI = 100 \%^2 = 10\ 000. \quad (2.5)$$

Якщо підприємств більше ніж одне, *HHI* може мати різні значення залежно від розподілу ринкових часток. Індекс дає змогу подолати недолік коефіцієнта концентрації, коли не враховується кількість одиниць сукупності. Основна його перевага полягає у здатності реагувати на перерозподіл часток між суб'єктами, що діють на ринку.

Так, значення індексу зростає з підвищенням рівня монополізації ринку та, навпаки, зменшується при зниженні концентрації на ньому. Індекс Херфіндаля-Хіршмана може змінюватися практично від 0 (у разі ідеальної конкуренції, коли на ринку нескінченно багато сільськогосподарських виробників, кожен з яких контролює незначну частку ринку) до 1 (якщо на ринку діє тільки одна організація, яка виробляє 100 % сільгосппродукції). При розрахунку ринкової частки у відсотках він матиме значення практично від 0 до 10 000. Чим більше значення індексу, тим вища концентрація сільськогосподарських виробників на ринку.

Відповідно до різних значень індексу Херфіндаля-Хіршмана виділяють три типи ринків (аналогічно до коефіцієнта концентрації):

- з низьким рівнем концентрації, за якого межами зазначених індексів $HHI < 1\ 000$;
- поміркованим – $1\ 000 < HHI < 1\ 800$;
- високим – $1\ 800 < HHI < 10\ 000$ [111].

Одним із недоліків індексу Херфіндаля-Хіршмана є залежність його нижньої межі від чисельності організацій: якщо всі контролюють однакову частку, то індекс обернено пропорційний останній на даному ринку [98]:

$$\frac{1}{n} \leq HHI \leq 1. \quad (2.6)$$

Значення *ННІ* є основою для прийняття рішень на рівні підприємств. Цей індекс у США законодавчо закріплений і використовується як важливий показник оцінки щодо можливості злиття та поглинання підприємств, у тому числі сільськогосподарських, у процесі обґрунтування антимонопольного законодавства. Наприклад, якщо $ННІ \leq 1\,000$, то ринок вважається неконцентрованим, що свідчить про можливість безперешкодного здійснення господарських дій із злиття та поглинання. Якщо значення *ННІ* в діапазоні від 1 000 до 1 800, то ринок помірно концентрований, а прийняття рішень щодо злиття та поглинання припустиме. У випадку перевищення значення *ННІ* понад 1 800 це означає обов'язкове рішення Департаменту юстиції щодо можливості злиття та поглинання в галузі. Причому в останньому випадку злиття фірм дозволяється лише при перевищенні індексу Херфіндаля-Хіршмана менше ніж на 50 пунктів; якщо ж він збільшується від 50 до 100 пунктів, призначається додаткова перевірка; більше ніж 100 – злиття забороняється [112].

Індекс Лернера (*L*) – показник ринкової влади підприємства, що характеризує відносне перевищення ціни товару над граничними витратами його виробництва. Він розраховується за формулою [113]:

$$L = \frac{(P - MC)}{P}, \quad (2.6)$$

звідки
$$P = \frac{1}{1 - L} \times MC,$$

де *L* – індекс, що відображає ступінь монопольної влади;

P – ціна;

MC – граничні витрати.

Індекс Лернера в економічній теорії характеризує ступінь монополізації економіки. Передбачається, що із зростанням монополізму збільшується розрив між ціною товару і граничними витратами на його виробництво. В умовах досконалої конкуренції індекс Лернера дорівнює нулю.

Наразі з практичною метою широко використовується індекс Джині, тобто коефіцієнт нерівності розподілу доходів (витрат) населення або концентрації доходів (витрат), який розраховується за формулою [114]:

$$G = 1 - 2 \sum_{i=1}^n P_i \text{ cum } Y_i + \sum_{i=1}^n P_i Y_i, \quad (2.7)$$

де P_i – частка населення i -ї групи в загальній кількості населення;
cum Y_i — кумулятивна частка доходів (витрат) i -ої групи;
 Y_i – частка доходів (видатків) i -ї групи населення;
 n – кількість груп населення.

Індекс Джині відображає ступінь відхилення фактичного розподілу доходів за чисельно рівними групами населення від лінії їх рівномірного розподілу. Статистична рівність доходів коливається від 0 до 1: чим ближчий цей показник до одиниці, тим вища нерівність розподілу доходів. При вирівнюванні доходів у суспільстві індекс наближається до нуля. Він може використовуватися для порівняння розподілу доходів як на зовнішньому рівні (порівняння між різними країнами), так і внутрішньому (наприклад, зіставлення розподілу доходів міського та сільського населення) [115].

Отже, економічна концентрація є невід’ємним атрибутом розвитку агробізнесу у світі. Надмірна концентрація земель сучасних сільськогосподарських підприємств може мати економічні наслідки як позитивного, так і негативного характеру.

З одного боку, позитивний результат для учасників концентрації та їх споживачів може проявлятися у покращенні показників продуктивності та дохідності сільського господарства, якості продукції, зниження цін за рахунок об’єднання дублюючих функцій, консолідації видатків за однаковими статтями, маневрування фінансовими та іншими ресурсами. З іншого – неконтрольований розвиток агрохолдингів не може бути безмежним, оскільки надмірне укрупнення сільськогосподарського виробництва, необґрунтоване зосередження його на обмеженій кількості великих підприємств певним чином ускладнюють організацію технологічних процесів і потребують додаткових втрат, які зменшують ефективність виробництва, а також істотно погіршують економічну конкуренцію на ринку землі, що матиме негативні наслідки для сталого функціонування ринкової економіки.

Розв’язання цієї надскладної проблеми сьогодні надзвичайно важливе завдання, оскільки економічна концентрація сучасного сільськогосподарського виробництва набуває все більших масштабів.

Тому визначення оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств і холдингових структур за площею їх землекористування на рівні держави є ваговою потребою для сільського господарства. Причому встановлення оптимального розміру підприємства має відбуватися, виходячи з його форми власності, організаційно-правової форми господарювання і виду економічної діяльності.

Таким чином, необхідне державне регулювання економічної концентрації на законодавчому рівні, яке створить умови для формування оптимального за розміром підприємства з мінімальними витратами і максимальними доходами з одиниці об'єктів господарської діяльності, що забезпечить підвищення рівня прибутковості сільськогосподарського виробництва та конкурентоспроможності його продукції на світових ринках.

2.2. Екологічні наслідки інтенсифікації сільськогосподарського виробництва

У сучасних умовах господарювання суттєво загострилися проблеми раціонального використання, відтворення та збереження земельних ресурсів як основи сталого розвитку [239]. Аналізуючи нинішній стан земельних ресурсів України, особливо землі сільськогосподарського призначення, можна констатувати, що він істотно погіршився внаслідок інтенсивного сільськогосподарського використання, падіння родючості ґрунтів та масштабного поширення ґрунтових деградаційних процесів. Усе це потребує істотних змін господарської діяльності сільськогосподарських підприємств.

Нині сільське господарство є однією з пріоритетних галузей національної економіки, розвиток якого сприяє зміцненню економічної та продовольчої безпеки держави, збільшенню матеріального добробуту населення, зростанню її експортного потенціалу. Тому підвищення рівня інтенсифікації виробництва належить до найважливіших проблем розвитку економіки на нинішньому етапі. Під інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва розуміють темпи зростання показників, що характеризують результати виробництва, випереджають темпи

збільшення відповідних витрат [141].

Термін *інтенсифікація* означає напруженість, посилену діяльність. Так, на думку В. Г. Андрійчука [94], це різносторонній процес формування інтенсивного типу розвитку шляхом цілісної механізації та автоматизації виробництва, його електрифікації й хімізації, упровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій та біотехнологій, проведення меліорації землі, удосконалення організації праці та матеріального стимулювання, а також поглиблення спеціалізації та раціональної концентрації виробництва.

Крім того, Л. О. Дорогань вважає, що інтенсифікація – це соціально-економічний та екологічний процес, орієнтований на збільшення виробництва продукції, підвищення її якості та зниження собівартості на основі впровадження у виробництво новітніх досягнень науково-технічного прогресу, зокрема нових сортів сільськогосподарських культур і порід тварин, нових форм організації праці, виробництва і технологічних засобів [136].

Разом із поняттям *інтенсифікація* в аграрній економічній науці застосовуються термін *інтенсивність*, який за своєю суттю доповнює економічний зміст першого.

Так, інтенсифікація – це підвищення інтенсивності виробництва, продуктивності праці та ефективності на основі раціонального використання всіх наявних ресурсів [137]. Окремі вчені-науковці стверджують, що це інтенсивність у часі, відтворювальний процес на основі зростаючих вкладень, матеріально-технічних засобів і праці, який здійснюється із метою забезпечення максимуму можливого виробництва продукції та окупності використаних ресурсів [138].

В економічному сенсі під інтенсифікацією сільського господарства розглядається використання найбільш досконалих засобів виробництва, у тому числі кваліфікованої праці на тій самій земельній площі для збільшення як виробництва продукції, так і ефективності галузі в цілому [138; 259].

Таким чином, інтенсифікація являє собою такий економічний процес, за якого спостерігається зростання витрат на одиницю площі, збільшення виробництва продукції і рослинництва, поліпшення її якості та зниження матеріально-грошових витрат на виробництво й реалізацію.

Існують такі форми інтенсифікації виробництва, як матеріало-, ресурсо-, праце- і фондоощадна та всебічна. Кожна з них передбачає дію різного ефекту: матеріало- та ресурсоощадна характеризується використанням найбільш раціональних та економічних предметів праці при застосуванні найменшої кількості сировини, електроенергії тощо; працеощадна передбачає підвищення інтенсивності праці певної незмінної кількості працівників або виконанню обсягів робіт їх найменшою кількістю [248; 260]; фондоощадна зростає завдяки впровадженню нової техніки і технології, що зменшує потреби в робочій силі; всебічна раціонально поєднує всі попередні форми, завдяки чому якісно підвищується ефективність суспільного виробництва [137].

Чужинів Л. І. та І. Я. Петренко [142] наводять таку класифікацію основних факторів інтенсифікації: докорінна перебудова економічних відносин; збереження вирощеної сільськогосподарської продукції, зменшення її втрат у процесі збирання та подальших операціях з переробки зберігання, хімізація сільськогосподарської галузі; меліорація земель; освоєння інтенсивних ресурсозберігаючих технологій.

У сучасних ринкових умовах ключовим напрямом підвищення результативності сільськогосподарських підприємств є інтенсифікація виробництва. Відсутність ефективного механізму управління земельними ресурсами в аграрних підприємствах стримує процес інтенсифікації економіки національного господарства. До того ж на тлі низької культури землеробства відбувається погіршення якості ґрунтів, зниження їх родючості та розвиток ерозійних процесів.

Здійснення інтенсифікації землеробства пов'язане зі значною кількістю питань не тільки стосовно додаткових вкладень, але і вдосконалення технології, організації виробництва і праці. При цьому вирішальне значення має вдосконалення технології сільськогосподарських робіт, автоматизація і комплексна механізація основних виробничих процесів, хімізація, меліорація, елітне насінництво тощо. Крім того, зв'язок між підвищенням родючості та процесом інтенсифікації проявляється передусім у підвищення родючості ґрунту, у результаті чого досягається збільшення виходу продукції з одиниці площі, зростання врожайності в землеробстві та

продуктивності худоби, що є ключовим завданням інтенсифікації [139].

Проте інтенсифікація як процес – це не тільки забезпеченість ресурсами, але і раціональне їх використання для збільшення виробництва продукції. Вона має передбачати освоєння інтенсивних ґрунтозахисних, вологозберігаючих та інших екологічних технологій з одночасним упровадженням науково обґрунтованих сівозмін, забезпеченням бездефіцитного балансу поживних речовин у ґрунті та відновленням на цій основі родючості землі, застосуванням інтегрованих систем захисту рослин при оптимальному поєднанні хімічних засобів і біологічних методів, оснащеністю сільськогосподарською технікою й іншими ресурсами на рівні нормативних потреб. Інтенсифікація ґрунтується на безперервному технічному прогресі, зростанні високопродуктивних машин, застосуванні мінеральних добрив та меліорації земель [140].

Основними показниками, що характеризують результат інтенсифікації, є: урожайність окремих культур з 1 га посівної площі; вихід валової продукції з одиниці земельної площі; валовий дохід з 1 га земельних угідь; чистий дохід або прибуток з одиниці сільськогосподарських угідь тощо.

До додаткових показників інтенсифікації відносяться: обсяг виробництва валової продукції (валового і чистого доходу) в розрахунку на одиницю витрат праці; вихід валової продукції (валового і чистого доходу) в розрахунку на одну одиницю вартості основних і обігових засобів.

Крім того, економічну ефективність інтенсифікації земель сільськогосподарського призначення доцільно вимірювати системою показників, основними серед яких є підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення, тобто величини отриманих додатково валової і товарної продукції, валового доходу, прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь [140].

Інтенсивний шлях розвитку сільського господарства не виключає й екстенсивне ведення сільськогосподарського виробництва, що передбачає збільшення виробництва продукції за незмінного рівня техніки і технології. У рослинництві зростання виробництва сільськогосподарської продукції відбувається за рахунок

розширення посівних площ, а в тваринництві – поголів'я худоби та птиці [141].

Інтенсифікація використання земельних ресурсів за своєю суттю полягає в одночасному отриманні як позитивного, так і негативного ефекту від впливу на довкілля. Перш за все, досягаючи підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів, проявляється і негативна дія через надмірне антропогенне навантаження на земельні ресурси, що призводить до активізації комплексу негативних процесів. Через необґрунтоване збільшення площ соняшнику, ріпаку, кукурудзи на зерно та інших просапних культур відбувається погіршення кругообігу органічних речовин, зменшення вмісту гумусу і підвищенні щільності ґрунтів, незбалансоване внесення і винесення органіки тощо [94].

Сьогодні внаслідок неефективної інтенсифікації сільськогосподарського виробництва спостерігається розвиток негативних процесів, через що погіршується якісний стан ґрунтів, зокрема зменшуються запаси гумусу, вміст поживних речовин, тривають процеси підкислення, засолення ґрунтів, забруднення їх нітратами, пестицидами, важкими металами, опустелювання та ерозії, які спричиняють деградацію ґрунтового покриву. Протягом останніх двох турів агрохімічного обстеження баланс гумусу зменшився із 0,5 до 0,2 т/га, і за результатами X туру середньозважений вміст гумусу становив 3,16 % (табл. 2.1, дод. Е) [144].

Крім того, загострилася проблема щодо балансу поживних речовин у ґрунті (азоту, фосфору, калію). Нині на формування врожаю щорічний винос поживних речовин з ґрунту у 5 разів перевищує обсяги їхнього надходження. Так, за даними Державної установи «Інституту охорони ґрунтів України» за результатами X туру агрохімічного обстеження (2011–2015 рр.) простежується від'ємний баланс поживних речовин у ґрунтах України на рівні 79 кг/га, у тому числі азоту – 23, фосфору – 18 та калію – 38 кг/га (табл. 2.1, дод. Ж) [144]. Така ситуація пов'язана із суттєвим зменшенням застосування добрив, скороченням посівів бобових, особливо багаторічних трав, площі чистих парів та просапних культур, небажанням застосовувати поживні й поукісні посіви на зелені добрива, а солону колосових культур – як органіку, а також неконтрольованим розвитком

деградаційних процесів.

Таблиця 2.1

**Показники родючості ґрунтів України за ІХ–Х турами
обстеження***

Показник	ІХ тур (2006–2010 рр.)	Х тур (2011–2015 рр.), баланс гумусу
Обстежена площа, тис. га	24463,0	18917,8
Уміст гумусу в ґрунті, %	3,14	3,16
Уміст рухомих сполук фосфору в ґрунті, мг/кг ґрунту (за методом Чирикова)	104	110
Уміст рухомих сполук калію в ґрунті, мг/кг ґрунту (за методом Чирикова)	112	121
Реакція ґрунтового розчину, од. рН	6,60	6,39
Баланс гумусу, т/га	0,5	0,2
Баланс поживних речовин, усього, кг/га:		
азот	111	79
фосфор	32	23
калій	21	18
	58	38

Примітка. *Розраховано й складено авторами за даними [144]

Варто зазначити, що в Україні чорноземні ґрунти у 30-х роках належали до середньогумусних, а у 80-х трансформувалися в малогумусні, відповідно їх гумусомісткість знизилася із 6–9 до 3–5 %. У цілому за результатами спеціального обстеження ґрунтів 196–2002 рр. втрати гумусу були більшими порівняно з 1882–1961 рр.: у зоні Полісся – у 8,4 разу, Лісостепу – 1,65 і Степу – у 2,4 разу. Відповідно, якщо така тенденція зменшення гумусу в ґрунтах зберігатиметься й надалі, то в майбутньому ґрунти України можуть страждати гумусовим голодом, що є великою екологічною катастрофою, за якої жодні агротехнічні, гідромеліоративні, природоохоронні та організаційно-господарські заходи не зможуть відновити агротехнічного потенціалу землі. Тому проблему підвищення родючості ґрунтів необхідно розглядати як одну з найважливіших у народному господарстві України [145].

Нині, за даними ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії», дегуміфікацією ґрунтів (втрата гумусу й поживних речовин) охоплено 43 % загальної площі України, переущільненням – близько 39 %

земель, що супроводжується значними економічними збитками і несприятливими екологічними наслідками [29].

Однією з найважливіших причин зниження вмісту гумусу в ґрунті є зменшення внесення елементів живлення. Значну роль у підвищенні урожайності культур відіграють органічні, мінеральні добрива, вапнування та гіпсування ґрунтів. Однак через скорочення поголів'я тварин і скрутне економічне становище виробників продукції мінеральних та інших добрив протягом останніх 10 років вносилося близько 37 % від їх потреби [146].

Упродовж майже 20 років внесення органічних добрив, які є основним джерелом поповнення запасів гумусу у ґрунті, майже зупинилося. Так, 2016 р. удобрена площа сільськогосподарських культур становила лише 476,3 тис. га, або 3 % від необхідної. Крім того, вносилося лише по 0,5 т органіки на 1 га посівної площі під сільськогосподарські культури, тоді як мінімальна норма для забезпечення бездефіцитного балансу гумусу, залежно від ґрунтово-кліматичної зони, дорівнює 8–14 т на 1 га. Щодо внесення мінеральних добрив, то 2016 р. удобрена площа 15 637,9 тис. га, що становило 87 % від необхідної. Всього внесено в ґрунт під урожай сільськогосподарських культур 1 728,9 тис. т мінеральних добрив (у поживних речовинах), у тому числі азотних – 1 197,4, фосфорних – 287,0, калійних – 244,5 тис. т (табл. 2.2, дод. 3) [39; 133].

В умовах інтенсифікації сільськогосподарського виробництва застосування пестицидів та гербіцидів для захисту рослин від шкідників, хвороб і бур'янів, стало важливим елементом сучасних технологій обробітку багатьох культур, що для землекористувачів забезпечує високий технічний і економічний ефект. Разом з тим систематичне використання у значній кількості хімічних засобів захисту рослин створює небезпеку забруднення їх залишками ґрунту, рослин та підземних водних джерела. З іншого боку, накопичення пестицидів у ґрунті може позначитися на показниках біологічної активності, що значною мірою визначає рівень його родючості.

Так, за даними Державної установи «Інституту охорони ґрунтів України» за результатами X туру агрохімічного обстеження забруднено 11,7 тис. га ґрунтів України пестицидами, у тому числі ГХЦГ-гексахлорциклогексаном – 2,52 (Запорізька, Харківська,

Черкаська область), ДДТ-дихлордифенилтрихлорметилметаном – 6,68 (Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Харківська) та 2,4-Д-амінною сіллю – 2,50 тис. га (Харківська область) (дод. II) [147]. Використання значної кількості мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин завдає неабиякої шкоди здоров'ю людей, тварин, рибному господарству.

Таблиця 2.2

Внесення добрив у сільськогосподарських підприємствах в Україні, 2000–2016 рр.*

Показник	2000	2005	2010	2013	2016
Мінеральні добрива (у поживних речовинах)					
Внесено в ґрунт під урожай, тис. т	281,9	560,5	1064,2	1493,8	1728,9
У тому числі:					
азотні	–	–	776,6	1042,9	1197,4
фосфорні	–	–	158,2	237,1	287,0
калійні	–	–	129,4	213,8	244,5
Внесено під посіви сільськогосподарських культур, тис. т	278,7	557,9	1060,6	1489,5	1724,4
Удобрена площа, млн га	4,6	7,8	12,6	15,3	15,6
Частка удобреної площі, %	22	45	70	81	87
Внесено на 1 га, кг:					
посівної площі	13	32	58	79	96
удобреної площі	60	72	84	97	110
Органічні добрива					
Внесено під урожай, тис. т	28964,1	13387,3	9963,6	9652,9	9162,9
Внесено під посіви сільськогосподарських культур, тис. т	28410,1	13245,8	9874,1	9602,6	9132,5
Удобрена площа, млн га	0,7	0,7	0,4	0,4	0,5
Частка удобреної площі, %	3	3	2	2	3
Внесено на 1 га, т:					
посівної площі	1,3	0,8	0,5	0,5	0,5
удобреної площі	39,8	28,5	24,4	23,0	24,4

Примітка. *Складено авторами за даними [39; 133]

Крім того, у результаті аварії на Чорнобильській АЕС щільного забруднення ґрунтів радіонуклідами зазнала територія України площею 34699,7 тис. га тільки земель сільськогосподарського призначення, не кажучи про інші категорії земель. Зокрема, площі забруднених цезієм-137, за даними останнього туру (2011–2015 рр.) агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського

призначення, становили 17 630,8, стонцієм-90 – 17068,9 тис. га (дод. К) [148].

На якісний стан земельних ресурсів впливають також інші негативні фактори, зокрема засоленість, солонцюватість, кислотність, перезволоженість, кам'янистість, що несуть велику загрозу втрати корисних властивостей ґрунтів. Так, за результатами агрохімічного обстеження, площа кислих ґрунтів наближається до 11 млн га, у тому числі 4,4 млн га ріллі. Площі орних земель, які мають підвищену кислотність, становлять 36 %. Кислі ґрунти переважно розповсюджені в Поліссі, Лісостепу, у регіонах Карпат, Передкарпаття та Закарпаття [149].

Як відомо, для зменшення площ засолених та кислих ґрунтів проводять їх хімічну меліорацію. Проте через значну вартість такого заходу, що пов'язана здебільшого із транспортними витратами, в Україні зменшилися або майже не проводяться роботи із вапнування кислих та гіпсування засолених ґрунтів. Так, 2016 р. вапнування ґрунтів здійснено на площі лише 103,7 тис. га, при цьому внесено вапнякового борошна та інших вапнякових матеріалів 374,6 тис. т. Гіпсування ґрунтів для нейтралізації лужності проведено на площі лише 11,1 тис. га із внесенням гіпсу та інших гіпсовмісних порід 32,4 тис. т (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Здійснення заходів щодо вапнування та гіпсування ґрунтів в Україні, 2010–2016 рр.*

Зміст робіт	2010	2013	2014	2015	2016
Вапнування ґрунтів, тис. га	73,2	97,8	97,2	88,1	103,7
Внесення вапняного борошна та інших вапнякових матеріалів, тис. т	340,8	487,3	417,8	454,1	374,6
Гіпсування ґрунтів, тис. га	4,4	6,2	6,7	7,1	11,1
Внесення гіпсу та інших гіпсовмісних порід, тис. т	23,4	22,5	24,1	16,0	32,4
Площа, на якій застосовувались засоби захисту рослин, тис. га	12239,0	14981,8	14005,3	13854,1	14321,1
У тому числі пестициди	10836,3	13598,7	12660,1	12469,1	13798,0

Примітка. *Складено авторами за даними [133]

Сьогодні надзвичайно гостро постає питання про зменшення негативного впливу на ґрунт, що пов'язано з надмірно інтенсивним його обробітком важкою технікою. Проходження важких тракторів і

грунтообробних знарядь призводить до надмірного ущільнення ґрунту, що, у свою чергу, спричиняє негативні наслідки: втрачається грудкувато-зерниста структура; збільшується щільність, брилуватість; питома маса вологи, яка не може бути використана рослинами; забур'яненість; зменшується об'єм водо- та повітропровідних шпарин; погіршується поживний режим ґрунту; стрімко знижується урожайність сільськогосподарських культур; зменшується опір ґрунту ерозійним процесам і втрата ним поживних речовин; послаблюється аераційна здатність з усіма екологічними наслідками.

У сучасних умовах екстенсивне ведення господарювання, нераціональне використання земель та висока розораність угідь призвели до порушення збалансованості окремих елементів агроландшафтів, у тому числі співвідношення площ ріллі, природних угідь, лісових, водних ресурсів, ускладнення соціально-економічної ситуації, унаслідок чого відбувається істотне зниження родючості ґрунтів.

У зв'язку з інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва стан земель набув загрозового характеру, що пояснюється постійним посиленням процесів деградації. Деградація наразі вважається однією з найважливіших соціально-економічних проблем, яка завдає величезної шкоди продуктивному потенціалу земельного фонду України.

Відповідно до даних Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру за станом на 01.01.2017 р., загальна площа земель, що потребують консервації, дорівнює 1,1 млн га, з них 564,9 – деградовані, 482,0 – малопродуктивні та 11,8 тис. га – техногенно забруднені. Протягом 2016 р. здійснено консервацію земель площею 122 га, з них 56,3 шляхом заліснення та 65,7 га – залуження. При цьому землі, що перебувають у стадії консервації, охоплюють майже 22,5 тис. га (табл. 2.4, дод. Л, М, Н) [128; 129; 130].

Загальна площа порушених земель в Україні становить 143,4 тис. га, з яких протягом 2016 р. рекультивовано 146,2 га, у тому числі понад 81,6 га (55 %) сільськогосподарських угідь. Загальна площа земель, що перебувають у стадії рекультивації, перевищує 7 тис. га.

Таблиця 2.4

**Консервація, порушення й рекультивация земель і поліпшення
малопродуктивних угідь в Україні, 2012–2017 рр., га***

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
<i>Консервація земель</i>						
Здійснено консервацію земель (з 2002 р.)	81871,5	84392,8	85736,8	85916,0	84536,2	85448,7
У тому числі протягом поточного року	2272,4	2484,8	1263,2	147,0	222,8	122,0
У тому числі шляхом:						
залісення	889,4	1289,7	911,7	106,8	58,0	56,3
залуження	1383,0	1195,1	351,5	40,2	164,8	65,7
Землі, що перебувають у стадії консервації	18106,5	22371,1	22177,0	22177,0	25374,4	22493,3
Землі, які потребують консервації	1088234,2	1091292,9	1139515,7	1138784,0	1052432,8	1058851,4
У тому числі:						
деградовані	644203,5	644001,5	642411,6	642409,5	563571,3	564982,8
малопродуктивні	432159,7	435429,1	485278,8	484553,4	477042,4	482049,5
техногенно забруднені	11871,0	11862,3	11825,3	11821,1	11819,1	11819,1
<i>Порушення і рекультивация земель</i>						
Всього порушених земель	144024,3	144465,5	145555,3	146316,3	142976,7	143436,1
Всього відпрацьованих земель	45139,8	45785,9	46081,8	46355,8	43789,5	43805,4
Рекультивовано земель протягом поточного року	571,1	683,5	636,3	136,6	111,6	146,2
У тому числі під:						
сільськогосподарські угіддя	358,2	589,6	435,5	106,6	104,5	81,6
з них під рілля	245,6	423,7	339,2	66,2	98,1	57,0
лісові (чагарникові) насадження	107,9	40,9	157,6	10,9	6,2	6,2
водоймища	3,9	18,7	10,2	0	0	0
забудови	8,1	3,0	4,6	4,4	0	0
рекреаційні та інші цілі	85,9	31,3	28,4	14,7	0,9	58,4
Землі, що перебувають у стадії рекультивации	6628,0	6828,7	7012,8	7077,2	7100,9	7063,9
<i>Поліпшення малопродуктивних угідь</i>						
Поліпшено усього (з 2002 р.)	39294,3	42083,3	45602,5	46374,8	46797,3	46851,4
Поліпшено з початку поточного року	1930,8	2088,6	3114,7	778,8	357,9	110,6
Землі, які перебувають у стадії поліпшення	2813,6	3163,9	2607,8	2597,8	2597,8	2625,3
Землі, що потребують поліпшення	270807,2	269127,2	276693,0	275873,0	266229,6	315588,4

Примітка. *Складено авторами за даними [128; 129; 130]

Усього з 2002 р. в Україні поліпшено лише близько 46,8 тис. га малопродуктивних угідь зокрема 2016 р. – 110,6 га. При цьому 315,6 тис. га земель потребують поліпшення, з яких 2,6 тис. га земель перебувають у стадії покращення, зокрема 986,7 га (38 %) орних (див. табл. 2.4, дод. Л, М, Н) [128; 129; 130].

Нині найбільш суттєвим фактором зниження родючості земель і зростання деградації агроландшафтів є водна ерозія ґрунтів. Загальна площа сільськогосподарських угідь, які піддалися впливу водної ерозії, становить 13,3 млн га (32 %), у тому числі 10,6 млн га орних земель. У складі еродованих земель перебуває 4,5 млн га із середньо- та сильнозмитими ґрунтами, серед них 68 тис. га втратили гумусовий горизонт. В Україні інтенсивність ерозійних утрат родючого шару ґрунту сільськогосподарських земель у середньому перевищує 10 т/га на рік, сягаючи на окремих ділянках 50–100 т/га і більше. Найкритичнішими у цьому відношенні є Донецька, Одеська та Луганська області [72; 150; 151].

Одночасно із площинною та струменевою ерозіями інтенсивно розвиваються процеси лінійного розмиву та яроутворення. В Україні площа активних ярів становить 140,4 тис. га, а їх кількість перевищує 500 тис., негативний вплив яких проявляється на прилеглій території площею близько 1 млн га. Інтенсивність ерозії в окремих яружно-балкових системах перевищує середні показники у 10–20 разів [72; 152]. Ділянки прогресуючого розвитку ярів нерідко стають повністю не придатними для сільськогосподарського виробництва.

Не менш згубними негативними впливами на ґрунтовий покрив є вітрова ерозія, або, як її часто називають, дефляція. Вітровій ерозії систематично піддається понад 6 млн га земель, а пиловим бурям – до 20 млн га [72]. Дефляція утворюється переважно на парових полях чи просапних культурах, унаслідок чого у повітря підіймається та переноситься мільйони тонн ґрунтових часток. Прямий збиток від ерозії щороку становить близько 5 млрд дол. США, а побічний унаслідок втрати врожаю на еродованих ґрунтах – ще 1 млрд доларів [58].

Важливою умовою підвищення урожайності сільськогосподарських культур є збереження та охорона ґрунтів, а також зростання їхньої родючості шляхом упровадження та

дотримання ґрунтоохоронних заходів.

Досліджуючи процес здійснення ґрунтоохоронних заходів, зокрема будівництва протиерозійних гідротехнічних споруд в Україні, можна зазначити, що останніми роками спостерігається тенденція скорочення обсягів їх виконання (табл. 2.5). Так, за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, починаючи з 2002 р. здійснено будівництво (реконструкцію) протиерозійних гідротехнічних споруд: валів, валів-каналів – 58,6 км (0,5 га); валів-терас – 21,7 км; валів-доріг – 41,9 км; водоскидних споруд – 150 од.; терасування схилів – 6 од. (2,8 га); протиерозійних ставків – 46 од. (585,1 га); берегоукріплення – 120,6 км (0,7 га); інше – 658,4 га, 17 од., 51,7 км (дод. П).

Крім того, за станом на 01.01.2017 р., необхідно здійснити будівництво (реконструкцію) орієнтовно 474 протиерозійних гідротехнічних споруд, зокрема 126 водоскидних споруд, 137 протиерозійних ставків, 198 споруд терасування схилів, а також захистити землі, у тому числі сільськогосподарського призначення, від ерозійних та інших несприятливих природних процесів на загальній площі 8,6 тис. га протяжністю понад 10 тис. км (див. табл. 2.5, дод. П) [131].

Особливу роль у підвищенні врожайності та ефективності використання землі відіграє меліорація, яка включає систему різноманітних заходів, спрямованих на збільшення родючості ґрунту, створення в ньому сприятливого водного режиму, а також зміну його фізичних і хімічних властивостей. Меліорація забезпечує високий ефект лише в тому випадку, коли супроводжується науково обґрунтованою системою землеробства. Врожайність на зрошуваних землях у 2–3 рази вища. Крім того, при вирощуванні сільськогосподарських культур на цих землях значно знижуються витрати трудових і матеріально-технічних ресурсів на одиницю виробленої продукції, а продуктивність праці та ефективність використання ресурсів збільшуються в 1,5–2 рази [153].

За станом на 01.01.2017 р. відповідно до даних Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, в нашій державі нараховувалося 2 169,6 тис. га зрошуваних земель (з них не поливалось 1 295,2 тис. га здебільшого через пошкодження мережі), а

осушувалось 3306,8 тис. га (не використовувалось 0,2 тис. га) (табл. 2.6).

Таблиця 2.5

Здійснення будівництва (реконструкції) протиерозійних гідротехнічних споруд в Україні, 201–2017 рр.*

Показник	2012	2014	2015	2016	2017	Усього з 2002 р.	Необхідно здійснити
Вали, вали-канави, км	2,9	2,6	–	–	–	58,6**/ 0,5	3648,5**/ 1005,4
Вали-тераси, км	–	–	–	–	–	21,7	5767,4
Вали-дороги, км	0,2	1,3	–	0,2	–	41,9	342,5
Водоскидні споруди, од.	8	25	3	–	–	150	126
Терасування схилів, од.	1,0	1	–	–	–	6***/ 2,8	198
Протиерозійні ставки (нагромаджувачі твердого стоку), од./га	20/ 6,7	4/ 19,2	2/ 0,5	–	–	46/ 585,1	137/ 3853,2
Берегоукріплення, км	7,1	9,0	1,3**/ 0,7	–	3,4	120,6/ 0,7	522,8/ 12
Інші	1 од., 1 од., 0,35 км ² , 15,3 га, 4 од.	760,6 га, 0,5 км ² , 1 км, 1 од.	14,4 га, 1,1 км, 2 од.	2/ 0,1**	1/0,1**	658,4 га, 17 од., 51,7 км	3689,2 га, 13 од., 24,6 км
Об'єкти, що перебувають у стадії будівництва, од.	2,2 км ² , 8,725 км, 1 од., 16 од.	1,8 км ² , 8,7 км, 17 од.	11,6 га, 19 од.	11,6 га, 18 од.	11,6 га, 12 од.	–	–
Об'єкти незавершеного будівництва, од.	15	15	15	14	14	–	–

Примітка. *Складено авторами за даними [131]; ** км/га; *** од./га

Таблиця 2.6

Площа зрошуваних та осушених земель в Україні, 2011–2016 рр., тис. га*

Показник	2011	2013	2016
Загальна площа зрошуваних земель	2178,4	2170,5	2169,6
Сільськогосподарські землі	2177,9	2169,9	2169,0
Ліси та інші лісовкриті площі	0,5	0,5	0,5
Інші землі	–	0,1	0,1
Загальна площа осушених земель	3307,0	3306,8	3306,8
Сільськогосподарські землі	2995,5	2994,9	2994,3
Ліси та інші лісовкриті площі	192,3	192,6	192,7
Забудовані землі	9,7	9,6	9,7
Інші землі	109,5	109,7	110,1

Примітка. *Складено авторами за даними [134; 135]

Найбільша площа сільськогосподарських угідь з осушуваними системами спостерігається у Львівській, Житомирській, Волинській областях і Берегівському районі Закарпатської, а сільськогосподарських земель зі зрошувальними системами – на Півдні та Сході України (Херсонська і Запорізька область), переважаючи в регіонах із ризикованим землеробством через низький рівень опадів.

Стан земель з осушувальними та зрошувальними системами є важливим фактором сільськогосподарського виробництва. Якщо він незадовільний, це призводить до низької продуктивності та деградації сільськогосподарських земель. Нині землі зі зрошувальними системами перебувають у кращому стані, ніж з осушувальними, проте на більшості із них використовується зношена поливна техніка [154].

Поряд із природними і технічними факторами, які обмежують темпи зрошувальних і осушувальних робіт, істотну роль відіграють їх висока капіталомісткість, що потребує чималих витрат. Через відсутність необхідних ремонтно-експлуатаційних робіт, заміни технічного обладнання, робіт з реконструкції меліоративних об'єктів деградація меліоративних систем досягла критичного рівня. На кошти, що виділяються державним бюджетом, періодично проводяться заходи щодо ремонту та відновлення міжгосподарської меліоративної мережі, проте цих коштів замало для повного відновлення зрошувальної системи, придбання дощувальної техніки і насосно-силового обладнання.

Таким чином, основною причиною повільної реалізації заходів щодо охорони земель на території регіонів України є їх недостатнє фінансування як за рахунок державного, так і рахунок місцевих бюджетів.

Основним фінансовим інструментом, за допомогою якого держава здійснює фінансування охорони земель, є втрати сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва. Статтею 209 Земельного кодексу України встановлено, що використання коштів, які надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, на інші цілі не допускається. Тому вони є цільовими коштами, які надходять до державного бюджету за рахунок погіршення якості земель або

інших дій, заборонених земельним законодавством.

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, 2017 р. із сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва вилучено 1,3 тис. га земель, з них 1233,0 га (98,4 %) – сільськогосподарські угіддя та 20,4 га (1,6 %) – лісові. Відповідно нараховано втрати сільсько- і лісогосподарського виробництва у сумі майже 80,4 млн грн (табл. 2.7, дод. Р, С).

Таблиця 2.7

Використання коштів, які надійшли у порядку відшкодування втрат сільсько- і лісогосподарського виробництва в Україні, 2012–2017 рр.*

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вилучено земель із сільсько- та лісогосподарського виробництва, га	2363,07	2079,42	1614,65	1836,44	1363,38	1253,43
У тому числі:						
сільськогосподарські угіддя	2288,29	1985,96	1583,27	1798,22	1320,34	1233,03
лісові угіддя	74,78	93,46	31,38	38,22	43,04	20,40
Всього нараховано коштів, тис. грн	69222,0	105845,5	93826,1	93418,3	77556,6	80356,8
Фактично надійшло коштів до бюджетів різних рівнів, тис. грн	94292,3	101620,2	111284,0	118053,6	88094,4	95959,4
Всього використано коштів, тис. грн	96116,3	91210,3	61609,6	79518,7	49947,8	29408,2
У тому числі на:						
освоєння земель сільсько- та лісогосподарського призначення	1647,8	2248,1	336,2	491,8	981,2	0
поліпшення сільськогосподарських і лісогосподарських угідь	9042,4	7700,5	1682,0	14209,3	1654,8	1000,4
розроблення документації із землеустрою щодо охорони земель	6119,2	2876,8	2834,4	1365,3	1398,1	1138,2
проведення заходів з охорони земель відповідно до розробленої документації	22680,4	13636,9	11067,1	29717,0	10732,1	7385,0
проведення нормативної грошової оцінки земель	21598,1	19833,5	15422,3	13744,1	7082,3	2472,5
інвентаризацію земель	17747,5	30299,4	26213,6	16524,2	12716,4	12464,9
інші заходи	4920,5	4121,5	4054,0	3467,0	15382,9	4947,2

Примітка. *Складено авторами за даними [132]

Проте із цієї суми використано 29,4 млн грн (36,6 %), з них на поліпшення сільсько- та лісогосподарських угідь – 1,0 (3,4),

розроблення документації із землеустрою з охорони земель – 1,1 (3,9), проведення заходів щодо охорони земель відповідно до розробленої документації – 7,4 (25,1), проведення нормативної грошової оцінки земель – 2,5 (8,4), інвентаризацію земель – 12,5 (42,4), на інші заходи – 4,9 млн грн (16,8 %) [132].

Отже, сьогодні використання сільськогосподарських земель в Україні відбувається екстенсивним шляхом за рахунок високого рівня залучення земель до сільськогосподарського обробітку, з порушенням екологічних вимог до землекористування, унаслідок чого за рівнем ефективності використання сільськогосподарських угідь наша держава поступає іншим країнам світу.

Виходячи з наведеного, варто зазначити, що нині під виглядом охорони земель держава витрачає цільові кошти на інші заходи, тобто не за призначенням.

Виходячи з того, що на сучасному етапі необхідність інтенсифікації використання землі обумовлюється перш за все підвищенням ролі земельних ресурсів у задоволенні зростаючих потреб населення у продуктах харчування, а промисловості – у сировині, виникає потреба у подальшому збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції, що, у свою чергу, призводить до посилення навантаження на землі сільськогосподарського призначення. Крім того, ураховуючи, що нині головна мета аграрних підприємства – це отримання максимум прибутку в найближчий період без стратегічних планів на майбутнє, а також те, що сільськогосподарські підприємства використовують землю переважно на умовах оренди, відбувається надмірне антропогенне навантаження, екологічне виснаження ґрунтів та ґрунтовтома внаслідок вирощування тільки високорентабельних культури, які забезпечують агробізнесу максимальний дохід. Нині українські аграрії 79 % прибутків отримують за рахунок природної родючості землі, і тільки 21 % – як результат упровадження новітніх технологій [155; 156].

Таким чином, державна політика щодо підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення повинна спрямовуватися на суворе дотримання сільгоспідприємствами принципів раціонального використання й охорони земель з одночасним стимулюванням їх до впровадження у

практику різних ґрунтоохоронних заходів, спрямованих на збереження та підвищення родючості ґрунтів, боротьбу з деградаційними процесами.

Тому нині необхідно вдосконалити нормативно-правові акти стосовно притягнення до відповідальності порушників земельного законодавства, а також значно підвищити розміри штрафів за порушення норм раціонального землекористування, обов'язково з урахуванням обсягів заподіяних збитків чи завданої шкоди природним ресурсам. При цьому з метою виявлення випадків порушень норм земельного законодавства потрібно постійно здійснювати державний контроль за використанням та охороною земель.

2.3. Антимонопольна політика як інструмент регулювання економічної концентрації в Україні

В умовах високої державної монополізації протягом десятків років в Україні регулятором виробництва продукції був не реальний попит, а адміністративно-командний механізм розподілу. В таких неринкових умовах питання конкурентоспроможності відходило на другий план, а навіть якщо і виникало, то стосувалося лише тієї продукції (у тому числі сільськогосподарської), яка підлягала реалізації на зовнішньому ринку [249].

На сучасному етапі розвитку України становлення ринкового механізму спонукає суб'єктів ринку до пошуку нових шляхів і методів підвищення конкурентоспроможності як власне підприємств, так і вироблених та спожитих товарів. У зв'язку з цим головним напрямом фінансово-економічної стратегії кожного підприємства стало підвищення конкурентоспроможності з метою сталого розвитку та закріплення своїх виробничо-реалізаційних позицій на ринку.

Сучасна індустріальна та постіндустріальна економіка являє собою систему переважно великих господарських структур з різними формами фінансово-промислової інтеграції. Як відомо, інтегровані структури мають низку економічних переваг, серед яких оптимізація виробничо-технологічних ланцюжків і коопераційних зв'язків, скорочення обсягу оборотних коштів на основі організації

консолідованого обліку та використання можливостей введення внутрішніх цін у рамках корпорацій, підвищення інвестиційної привабливості компанії, полегшення доступу на ринок позикових фінансових ресурсів, збільшення реінвестованого у виробництво прибутку [157].

Проте існує зворотна сторона процесу концентрації – монополізація ринку і можливість великих господарських структур диктувати вигідні їм умови. Нині монополізація розглядається як досягнення суб'єктом господарювання монопольного (домінуючого) становища на ринку товару, а також його підтримання або посилення. В економіці вона є однією з головних і найбільш складних соціально-економічних проблем світового масштабу, унаслідок чого відбувається зростання цін, скорочення виробництва, погіршення якості продукції, що випускається, тощо. Відповідно, відсутність обмежень щодо монополізації несе небезпеку як для споживачів, так і всієї економіки країни.

Безумовно, разом із монополізацією виникає необхідність її регулювання. Таким регулятором у більшості випадків стає держава, яка своєю діяльністю забезпечує нормальне функціонування всієї економічної системи країни, захищаючи її від зловживань монополістів, а також охороняє і підтримує різні господарські суб'єкти від негативних наслідків діяльності монополій, створюючи тим самим конкурентоспроможну економіку [161].

У зв'язку з цим однією з основних методологічних проблем сучасної економічної науки є розробка концептуальних підходів до формування системи антимонопольного регулювання на рівні держави, розробка механізмів захисту конкурентного ринку, формування культури конкуренції серед всіх інститутів суспільства.

Основна мета антимонопольного регулювання полягає у сприянні розвитку ринкових структур у рамках окремої держави (або групи держав) та обмеженні монопольної влади одного чи кількох суб'єктів, а також регулюванні відносин між учасниками ринку. Окремі вчені-економісти вважають, що пріоритетною метою антимонопольної політики є забезпечення конкуренції в масштабах спільного ринку і запобігання обмежень економічної концентрації [158; 159]. Виходячи з цього, антимонопольне регулювання – це

реалізація державою комплексу економічних, законодавчих та адміністративних заходів, спрямованих на забезпечення умов розвитку ринкової конкуренції, недопущення надмірної монополізації ринку і зловживань монопольною владою з боку господарюючих суб'єктів.

Загалом багато науковців та практиків виділяють низку загальних положень, властивих наразі антимонопольному регулюванню у більшості розвинених країн [158; 161], а саме:

1) політика конкуренції ґрунтується на сприянні економічній лібералізації, заохочуючи або спонукаючи незалежних покупців і продавців до конкуренції;

2) основу політики конкуренції становлять заходи, спрямовані на обмеження монополій шляхом демонополізації економіки та підтримки малого підприємництва;

3) здійснюється постійний моніторинг і жорсткий контроль за поведінкою суб'єктів, що займають домінуюче становище, які можуть призвести до погіршення якості продукції, котра випускається, виконуваних робіт або послуг, що надаються через недосконалість (старіння) технологічного процесу та навмисної протидії його оновленню;

4) не допускаються несанкціоновані угоди між господарюючими суб'єктами, що перебувають на ринку або його певному сегменті (зокрема, створення адміністративних бар'єрів для входу нових фірм на ринок);

5) знімаються обмеження на злиття і приєднання в разі, якщо учасники угоди доведуть, що позитивний ефект від їх дій перевищує негативні наслідки для конкуренції на ринку;

6) не допускаються дії з боку органів влади, які обмежують конкуренцію та встановлюють адміністративні бар'єри, а також забороняється недобросовісна конкуренція, котра виникла через отримання незаконних привілеїв з боку органів державної влади.

В Україні існування агрохолдингів можна розглядати як головну загрозу для економічної конкуренції в аграрній сфері, адже такі фінансово-промислові групи, маючи велику концентрацію капіталів, людських та природних (у томі числі земельних) ресурсів, жорстко конкурують на більш високому рівні на світових ринках. Для

прикладу: в Україні 10 найбільших підприємств забезпечують 22 % загального обсягу реалізованої продукції, а 100 найбільших – 58,5 %, що характеризує сукупний рівень концентрації у промисловості. Отже, конкуренція є важливою елементом ринкової економіки, без якої неможливе її нормальне саморегулювання.

Загалом під економічною конкуренцією, як правило, розуміють суперництво (змагання) між суб'єктами господарювання з метою завоювання найвигідніших умов виробництва і збуту товарів та послуг на ринку завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання [162; 163].

Нині агрохолдинги в Україні часто розглядаються як сучасний прототип так званих латифундій латиноамериканських країн, оскільки в результаті своєї діяльності вони часто фактично повністю сконцентрують земельні ресурси в межах певних сільських територій та навіть адміністративних районів, що дозволяє їм монополізувати доступ до землі.

Крім концентрації значних площ земель сільськогосподарського призначення у власності та користуванні одного підприємства, досить часто застосовується спосіб монополізації галузі шляхом злиття кількох підприємств, які також мають певні масштаби діяльності.

У світовій економічній практиці виділяють три основні способи злиття підприємств: вертикальне, горизонтальне та диверсифікацію. Перший виникає в разі, коли зливаються підприємства-представники однієї галузі, що виробляють ідентичну продукцію. Саме на цей тип злиття найбільше звертають увагу контролюючі органи. Вертикальний тип з'являється у випадках об'єднання двох фірм, пов'язаних виробничою чи технологічною залежністю. Такий спосіб об'єднання, як диверсифікація є результатом об'єднання підприємств-виробників різнопланових продуктів чи послуг. Відповідно останні два способи контролюють менше і ставлення до них більш ліберальне, оскільки вони не створюють можливості монополізації окремих ринків [164].

Варто зазначити, що сучасні проблеми, пов'язані з економічною конкуренцією, взагалі перемістилися з товарних ринків у їх традиційному розумінні до сфер впливу певних фінансово-промислових груп. Дослідження доводять, що в багатьох державах

світу, у тому числі Україні, аграрії мають власні лобі в парламентах, які відстоюють свої інтереси. Зокрема, результатом політичної організованості сільськогосподарських виробників є суттєва державна підтримки їх сільського господарства. Причому через розрізненість, незгуртованість, відособленість та відсутність важелів впливу на урядові дії малий агробізнес не отримує такої підтримки [165].

Тому вирішення проблем попередження монополізації доступу до земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, захист економічної конкуренції, неконтрольоване злиття підприємств можливе завдяки антимонопольному законодавству.

Воно являє собою сукупність законодавчо-нормативних актів, спрямованих на обмеження свободи підприємницької діяльності, а також злиття, поглинання подібних підприємств та інші форми придбання контролю (включаючи контрольний пакет акцій, коаліційний уряд тощо), якщо в результаті їх здійснення з'являється домінуюче становище на ринку або значне зниження конкуренції. Пороговим значенням може бути обсяг річних оборотів, величина активів або статутного капіталу, певна частка продажів товару чи послуг на ринку. Так, у США реагування органів антимонопольного захисту здійснюється в разі, якщо підприємство-поглинач має оборот або вартість активів, що перевищують 100 млн дол., а частка поглинача в акціонерному капіталі поглиненої фірми становить не менше ніж 15 %. У країнах Європейського Союзу підприємства, які зливаються, зобов'язані повідомити про це Європейську комісію в разі, якщо їх сукупний оборот на світовому ринку перевищує 5, а в межах ЄС – 250 млрд євро. В Японії для захисту економічної конкуренції компанії, що зливаються, доводять до відома комісію про ситуацію, коли вартість активів компанії-поглинача перевищує 10, а компанії, що поглинаються, – 1 млрд ієн. Крім цього, японська влада вимагає інформування про злиття між зарубіжними компаніями, якщо обсяг реалізації продукції однієї з них в Японії перевищує 1 млрд ієн [160].

У цілому антимонопольне законодавство в Україні почато розвиватися з прийняттям 1991 р. Закону «Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності» № 2132-ХІІ від 18.02.1992 р., який

втратив чинність через Закон України «Про захист економічної конкуренції» № 2210-III від 11.01.2001 р. У 1995 р. Законом «Про промислово-фінансові групи в Україні» № 437/95-ВР від 21.11.1995 р. визначено порядок створення, реорганізації та ліквідації промислово-фінансових і транснаціональних промислово-фінансових груп, а також фінансово-економічні умови їх діяльності. Проте цей документ 2010 р. утратив чинність. Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» № 236/96-ВР від 07.06.1996 р. обґрунтовано правові засади захисту суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції. Цей документ спрямований на встановлення, розвиток і дотримання добросовісних способів ведення конкуренції при здійсненні господарської діяльності в умовах ринкових відносин.

Варто зазначити, що на відміну від антимонопольних законів США і Євросоюзу відповідне вітчизняне законодавство більш широко визначає об'єкт антимонопольної політики. Крім трьох традиційних напрямів антимонопольного регулювання – запобігання картельних угод, зловживання домінуючим становищем і антимонопольного контролю злиття підприємств антимонопольні закони України містять норми щодо недобросовісної конкуренції, її обмежень з боку держави, антимонопольні вимоги до державних закупівель тощо.

Закон України «Про захист економічної конкуренції» створює єдині правові основи розвитку та захисту економічної конкуренції на товарних і фінансових ринках в умовах обмеження монополізму в господарській діяльності з метою забезпечення ефективного функціонування національної економіки на основі розвитку конкурентних відносин. У ньому уточнено поняття товару, товарного ринку, групи осіб, критерії віднесення суб'єктів господарювання до певної групи та узгоджених дій групи осіб [166].

Відповідно до цього документа, порушенням законодавства про захист економічної конкуренції в Україні вважаються: зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку; антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання; обмежувальна та дискримінаційна діяльність суб'єктів господарювання, об'єднань; антиконкурентні дії органів влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю.

Крім того, 2000 р. прийнято Закон України «Про природні монополії», який визначає організаційні, правові та економічні засади державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій. Установлено, що природна монополія проявляється через стан товарного ринку, за якого задоволення попиту на ньому є більш ефективним при відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва, відповідно, товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені іншими товарами (послугами) (наприклад, газогони, водопроводи, лінії електропередачі, зв'язку тощо).

Мета цього закону – забезпечення ефективності діяльності ринків, що перебувають у стані природної монополії, на основі збалансування інтересів суспільства, а також суб'єктів природних монополій та споживачів їх товарів. Відповідно, його дія поширюється на відносини, що виникають на товарних ринках України та суміжних ринках за участю суб'єктів природних монополій [167].

Сьогодні основним органом, що виконує державний контроль за дотриманням законодавства, спрямованого на запобігання монопольної діяльності, її обмеженню та припиненню, а також розвиток конкуренції, є Антимонопольний комітет України, який здійснює свою діяльність відповідно до повноважень, визначених Законом України «Про Антимонопольний комітет України».

Основними завданням Антимонопольного комітету України є формування та реалізація антимонопольної та конкурентної політики, а саме:

- запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;
- сприяння розвитку добросовісної конкуренції;
- контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами монополій;
- здійснення контролю над процесом створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель;

– методичне забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції [167].

Варто зазначити, що, крім Антимонопольного комітету України, суб'єктами антимонопольної політики, які забезпечують процес демонополізації економіки та розвитку конкуренції, вважаються Верховна Рада, Президент України, Кабінет Міністрів України, Фонд державного майна України та інші центральні органи виконавчої влади, а також місцеві органи державної виконавчої влади.

Загалом реалізація антимонопольної політики зводиться до формування та вжиття сукупність дій та інших заходів, спрямованих на захист конкуренції, через установлення і підтримання правил, які запобігають виникненню обставин, що можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції. Тому головною метою антимонопольної політики є формування нових ринків та недопущення їх монополізації.

Серед основних інструментів антимонопольної політики, які спрямовані на її забезпечення ефективності, виділяють захисні та активні заходи.

Такі заходи передбачають контроль над угодами з економічної концентрації, створення умов для унеможливлення зловживань монополієм (домінуючим) становищем, змов та інших картельних дій між учасниками партнерських відносин, а також монополістичної діяльності за участю органів влади та місцевого самоврядування. Захисні заходи загалом спрямовані на підтримання вже існуючого рівня конкуренції.

Відповідно, активні заходи орієнтовані на створення конкуренції у сферах, де її раніше не було, або стримувалось певними факторами. Таким чином, до активних заходів належать розвиток та підтримка конкуренції у галузях, для яких характерні природні монополії; створення нових ринків шляхом передачі господарських функцій від держави на користь приватних компаній; зниження адміністративних бар'єрів і реформування системи регулювання; установлення і підтримання правил конкуренції на ринках, де покупцями чи продавцями є держава [169].

Варто зазначити, що характерними для агрохолдингів порушеннями антимонопольного законодавства вважаються

узгоджені дії корпоративних підприємств, які входять до холдингу, орієнтовані на визначення спільної політики щодо оренди або придбання земель, а також погоджену конкурентну поведінку у вигляді діяльності чи бездіяльності цих суб'єктів господарювання. Відповідно, такі дії, що можуть призвести до недопущення та обмеження конкуренції на ринку земель або ринку оренди земельних ділянок, безпосередньо проявляються у наступному [77]:

- суттєвому обмеженню конкурентоспроможності інших суб'єктів ринку землі без об'єктивно виправданих на те причин;
- розподілі ринку землі або їх оренді як товару за територіальним принципом, цільовим призначенням земельних ділянок, обсягом їх реалізації чи придбання, за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками;
- установленні цін чи інших умов придбання або реалізації земельних ділянок як товару чи прав їх оренди;
- укладенні угод за умови прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань, які за своїм змістом або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмета цих угод;
- спотворенні результатів земельних торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів;
- застосуванні різних умов до рівнозначних угод з власниками земельних ділянок, іншими суб'єктами господарювання, що ставить їх у невігідне становище в конкуренції;
- обмеженні ринкового обороту землі як товару, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ними;
- усуненні з ринку землі або обмеженні доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, покупців та продавців.

Таким чином, монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, якщо одна з компаній включена до реєстру суб'єктів господарювання, що мають частку на ринку певного товару більше ніж 35 %. Крім цього, таким також може бути визнане становище кожного з кількох суб'єктів господарювання, якщо стосовно них виконуються певні умови: домінування не більше ніж трьох суб'єктів господарювання з часткою на одному товарному

ринку до 35 %; домінування не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання з часткою на одному товарному ринку до 70 % [170].

Варто зазначити, що зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку земель або ринку оренди земельних ділянок забороняється і тягне за собою відповідальність згідно з чинним законодавством.

Відповідно, у результаті виявлення порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи Антимонопольного комітету України здійснюють: накладення штрафу на порушників у розмірах відповідно до статті 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції»; примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монополієне (домінуюче) становище на ринку; блокування цінних паперів; скасування дозволу на узгоджені дії; попередження можливих негативних наслідків повноцінного включення землі в економічних оборот і перш за все можливості скуповування земель сільськогосподарського призначення; усунення наслідків порушень законодавства про захист економічної конкуренції тощо.

Існування та діяльність Антимонопольного комітету України є одним із стримуючих механізмів розширення господарської діяльності підприємств. Проте трапляються випадки, коли цей орган, користуючись своїм особливим статусом, може входити із підприємствами у змову, застосовуючи мінімальний штраф, отримати за це певну винагороду або ж провокувати хабарі, які сягатимуть багатомільйонних чи мільярдних значень. Відповідно, Антимонопольний комітет України замість того, щоб формувати та підтримувати конкуренцію, може відігравати роль ще одного інструмента ведення недобросовісної конкуренції [177]. Тому для ліквідації такої ситуації він повинен здійснювати жорстке адміністрування механізмів та інструментів економічного і правового регулювання з урахуванням принципів прозорості, законності, економічної доцільності та рівності всіх учасників перед законом.

Нині в Україні утворення агрохолдингів є цілком природним наслідком прагнення агробізнесу підвищувати власну ефективність за рахунок концентрації ресурсів в умовах глобалізованого сільськогосподарського ринку, проте їх діяльність спричиняє

посилення монополізації ринку та обмеження економічної конкуренції, унаслідок чого відбувається втрата ефективності виробництва та зростання суспільних витрат на виплату монопольної земельної ренти [77].

Таким чином, державне регулювання економічної концентрації сільськогосподарських земель доцільно здійснювати на основі чинного антимонопольного законодавства, насамперед Закону України «Про захист економічної конкуренції». Разом з тим регулювання ринку земель повинно відповідати таким принципам:

- здійснення державного контролю на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів;
- запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;
- здійснення державного контролю над наданням органами державної влади та місцевого самоврядування пільг і переваг окремим суб'єктам господарювання;
- устанавлення переліку допустимих порушень, щодо яких не потрібні докази їх негативного впливу на конкуренцію;
- здійснення державного контролю за створенням, реорганізацією та ліквідацією господарюючих суб'єктів, у тому числі дочірніх, залежних товариств, холдингових компаній, спілок, асоціацій та інших об'єднань суб'єктів господарювання;
- формування порогових значень граничного рівня концентрації ринку земель та ринку оренди земельних ділянок, при перевищенні яких дії щодо злиття потребуватимуть попереднього узгодження з антимонопольними органами;
- у разі перевищення суб'єктами господарювання допустимої економічної концентрації їх частки на одному товарному ринку застосування до них штрафних санкцій або приписів щодо примусової відмови від певної частки активів;
- надання державної підтримки розвитку середніх та малих формах агробізнесу, що, як правило, представлені національним, а не іноземним капіталом, забезпечують покращення соціально-економічної ситуації на селі та продовольчої безпеки держави;

– перерозподіл доходів агробізнесу шляхом зміни в оподаткуванні землі та іншої сільськогосподарської нерухомості до місцевих бюджетів на територіях яких вони безпосередньо розташовані, що дасть змогу посилити їх фінансову самостійність і створити передумови для відповідного покращення якості життя в сільській місцевості.

Крім того, нині необхідно також сформувати статистичну базу спостережень для розрахунку та аналізу показників економічної концентрації на товарних ринках і розробити механізм постійного моніторингу рівня концентрації, особливо в найбільш важливих для національної економіки галузях.

2.4. Європейський досвід регулювання економічної концентрації сільськогосподарських земель

Сьогодні сільське господарство є важливим джерелом доходу для однієї третини економічно активного населення світу. В Азії та Африці мільйони малих фермерів, скотарів, рибаків та корінних народів виробляють більшу частину споживаної їжі на дуже невеликих ділянках землі [172].

Переважає більшість ферм світу є маленькими або дуже маленькими. Ферми площею менше ніж 1 га становлять 72 % усіх господарств, але контролюють загалом тільки 8 % сільськогосподарських угідь. На ферми площею від 1 до 2 га припадає відповідно 12 і 4 % і лише 1 % усіх господарств мають більше ніж 50 га, проте вони контролюють 65 % сільгоспугідь світу.

В той же час малі власники цілком можуть бути високопродуктивними. Так, за даними Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку (*IFAD*), у Бразилії сімейні фермери в середньому забезпечують 40 % виробництва основних сільськогосподарських культур, обробляючи 25 % сільгоспугідь, у США відповідно виробляють 84 % продукції на загальну суму 230 млрд дол. у продажах та обробляють 78 % угідь. Сімейні фермери на Фіджі забезпечують 84 % виробництва яма, рису, маніока, кукурудзи і бобів, обробляючи лише 47 % земель.

Середній розмір сільськогосподарських підприємств в Європі та Північній Америці зростає, в той час як їх кількість стрімко скорочується. У Латинській Америці середні показники приховують надзвичайно різкий контраст між кількома величезними корпораціями, які займаються однією з найбільш індустріалізованих форм сільського господарства у всьому світі, і великою кількістю малих фермерів, що володіють до 2 га землі (рис. 2.3). Наприклад, в Аргентині середній розмір ферми становить 582 га. У Північній Америці та Європі за цими розрахунками також невидимі невеликі ферми, власники яких більше не можуть заробляти на життя від сільського господарства [172].

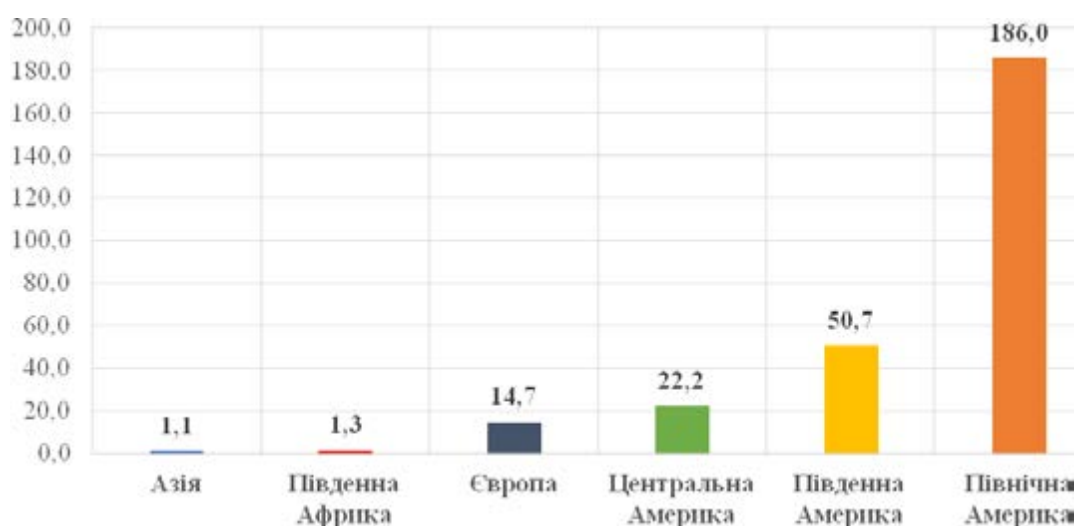

Рис. 2.3. Середній розмір сільськогосподарських підприємств у різних частинах світу, га [172]

Приблизно 2,6 млрд чол., або майже 35 % населення світу, залежать від сільського господарства в отриманні коштів для існування. Майже половина населення проживає в сільських районах. Із 537 млн ферм у світі 83 % є малими, які володіють земельними ділянками площею не більше ніж 2 га і 97 % ферм – до 10 га.

Однак саме ці невеликі ферми виробляють найбільшу кількість продовольства (в Азії і Африці близько 80 %) і вирощують близько 60 % орних земель у всьому світі часто на ґрунтах, які є менш родючими і недостатньо зрошуваними. Хоча частка малих фермерів

порівняно зі світовим населенням скорочується, їх абсолютна кількість зростає в Азії. Середній розмір фермерських господарств в Азії і Африці зменшується, проте зростає в Європі і Північній Америці (рис. 2.4) [172].

Міжнародна оцінка сільськогосподарських знань, науки і технологій для цілей розвитку (*IAASTD*) описує модель передових промислових країн як так звану сільськогосподарську бігову доріжку. Теорія технології бігової доріжки вперше описана американськими ученими (В. Віллард, В. Кокран) 1958 року.

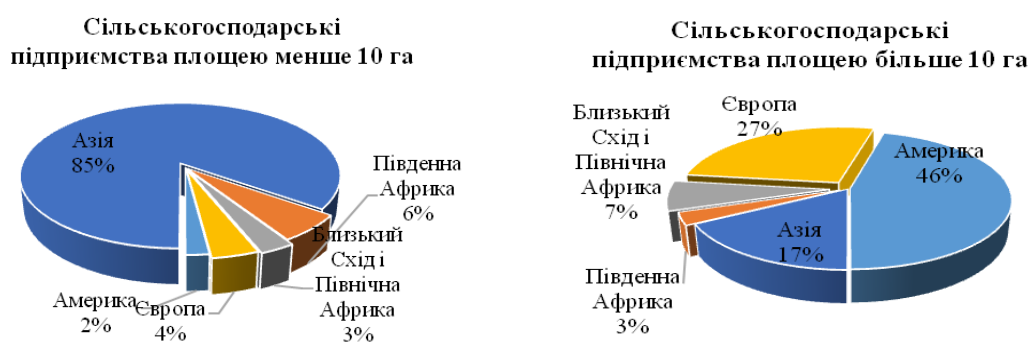

Рис. 2.4. Світовий розподіл сільськогосподарських підприємств за їх розмірами [172]

Ця технологія починається, коли невелика кількість фермерів приймає нові технології на ранній стадії. Вони отримують прибуток за короткий проміжок часу, тому що їх виробничі витрати нижчі порівняно з іншими фермерами. У міру того, як більше фермерів потрапляють на так звану бігову доріжку і впроваджують технологію, загальне виробництво зростає, ціни зменшуються, а прибуток стає неможливий навіть при нижчих виробничих витратах. Тому необхідно створити нову технологію, щоб знову отримати прибуток. Крім того, інші фермери змушені продавати свою продукцію за нижчими цінами, якщо вони прагнуть залишатися конкурентоспроможними. Ті фермери, які не потрапляють на цю доріжку, відчувають ціновий тиск (їх доходи зменшуються, навіть якщо вони працюють так само, як і раніше), а більш успішні фермери та компанії їх витісняють [174]. Можна зробити припущення, що великі сільськогосподарські компанії завдяки ефекту масштабу можуть швидше та ефективніше

впроваджувати інновації, а тому їх переваги у русі по біговій доріжці незаперечні.

З обранням Україною курсу на європейську інтеграцію значно актуалізувалися дослідження щодо особливостей землекористування в державах ЄС. Не менш важливими є питання щодо ефективності використання земель різного цільового призначення європейськими землекористувачами як основного базису їхньої господарської діяльності, досвід яких може бути орієнтиром для організації ефективної земельної політики [116].

Сільськогосподарське землекористування є найпоширенішою формою землекористування в ЄС, на яке за станом на 2015 р. припадає 43,5 % від загальної території Євросоюзу. При цьому у 13 державах-членах більше як половину площі суші використовують для сільськогосподарських цілей (рис. 2.5). Найбільша частка сільськогосподарських земель зафіксована в Ірландії (71,5 %), а в таких країнах, як Данія, Великобританія, Угорщина та Румунія вона перевищує 60,0 % від їх загальних територій. Найменша частка сільськогосподарського землекористування сконцентрована у Фінляндії (8,1 %) та Швеції (8,2 %) [117].

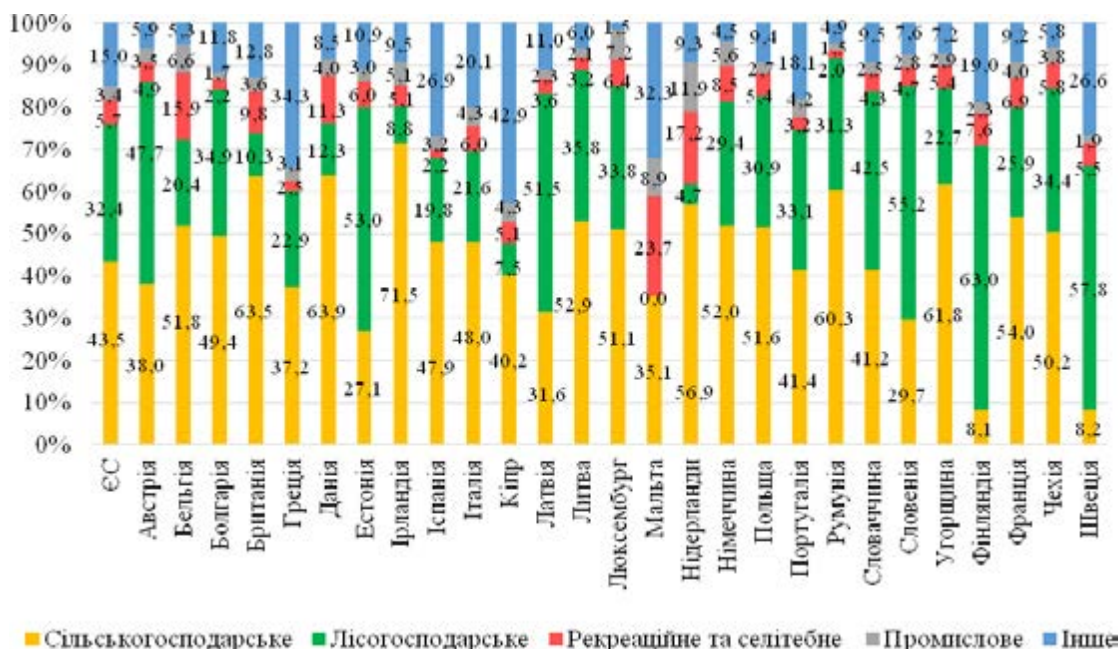

Рис. 2.5. Структура типів землекористувань в різних країнах світу, 2015 р., % від загальної площі

Лісогосподарське землекористування займає 32,4 % від загальної території 27 країн Європейського Союзу. Найбільша частка лісів та інші лісовкритих площ зосереджена у Фінляндії, Швеції, Словенії, Естонії та Латвії (понад 50,0 % загальної площі земель), найменша – в Ірландії, Кіпрі Нідерландах (менше ніж 10,0 %).

Землі житлової та громадської забудови та площі рекреаційного призначення становлять близько 5,7 % території ЄС. Понад 10 % від загальної площі таких земель у загальній структурі землекористувань зосереджено в Мальті, Нідерландах, Бельгії та Данії, що обумовлено здебільшого значною часткою об'єктів рекреації [118].

На промислове землекористування припадає 3,4 % території ЄС. Найбільша частка в загальній структурі землекористування зафіксована в Нідерландах (11,9 % від загальної території), найменша – Румунії (1,5 %). Крім того, за станом на 2015 рік, близько 15,0 % земель країн Європейського Союзу використовується для інших цілей (див. рис. 2.5) [117; 119].

Варто зазначити, що 2015 р. у 27 країнах-членах ЄС лише 3,1 % господарств займали 52,2 % сільськогосподарських угідь в Європі, тоді як 76,2 % – лише 11,2 %. Така структура суперечить європейській багатофункціональній, сільськогосподарській моделі, в якій сімейні ферми є важливою особливістю. Це свідчить про нерівність структури землекористування за користувачами. Так, в ЄС індекс Джині становить 0,82, тобто існує нерівність розподілу доходів (витрат) населення внаслідок непропорційного розподілу сільськогосподарських земель.

Слід наголосити, що в Європейському Союзі здійснюється стратегічний інтегрований підхід до сталого сільського господарства через Спільну сільськогосподарську політику (*Common Agricultural Policy, CAP*), яка є однією з найважливіших і найвитратніших сфер діяльності. При цьому головні завдання CAP – це постійне підтримання сільського господарства, забезпечення прийняттого рівня життя фермерів, а споживачів – якісними харчовими продуктами за справедливими цінами.

Зокрема, у рамках Спільної сільськогосподарської політики передбачено прямі виплати (субсидії) з бюджету ЄС лише тим фермерам, які здійснюють ресурсоощадливе землеробство,

збереження якісних властивостей ґрунтів, запобігання розвитку деградації ґрунтів, дотримують стандартів захисту навколишнього природного середовища, безпеку харчових продуктів тощо. Так, згідно з програмою, фермер, дотримуючись установлених правил, визначених у Регламенті Ради (ЄС), отримує субсидії в середньому 300 євро на 1 гектар. Причому підтримка не залежить від кількості виробленої продукції, що дає змогу зменшити шкоду, завдану надмірним використанням земель і сільськогосподарським забрудненням [120].

Таким чином, нерівний розподіл сільськогосподарських земель призводить до аналогічного розподілу субсидій *SAP*, оскільки прямі виплати в основному здійснюються на гектар. Фактичний розподіл земель та, відповідно, виплат (субсидій) може бути ще більш нерівномірним, оскільки статистичні дані не дають змоги оцінити володіння та користування господарств загалом.

Крім того, права землекористування та землеволодіння встановлені національним законодавством окремо кожної держави-члена ЄС. Не існує суто унікальної або спільної компетенції ЄС щодо земель, адже різні країни здійснюють різноманітні, часом розбіжні, політичні, соціальні, культурні та екологічні заходи щодо управління земельними ресурсами [121].

Конституційний суд Німеччини ще рішенням від 12 січня 1967 р. постановив, що торгівля землями сільськогосподарського призначення не повинна бути такою ж вільною, як будь-яким іншим капіталом, оскільки земля є невідновлюваним і незамінним ресурсом. Тому справедливий правовий та соціальний порядок потребує, щоб загальний інтерес до землі було враховано набагато більше, ніж у випадку будь-якого іншого майна. Це пов'язано з тим, що земля піддається подвійній загрозі: з одного боку, втратою сільськогосподарських земель за рахунок погіршення ґрунтів, розвитку міст й інших інфраструктурних проектів, заліснення чи опустелювання, спричинених зміною клімату тощо; а з іншого – шляхом концентрації землі у великих сільськогосподарських підприємствах та інвесторів.

В Європейському Союзі земельні ресурси є джерелом конфлікту не тільки через використання, але й у результаті суперництва між

фермерами та несільськогосподарськими інвесторами. Тому молодь, яка прагне займатися фермерським господарством, зазнає великих труднощів в отриманні дозволу на користування землею, особливо коли вона не походить із фермерських сімей. Тому може статися так, що фермери, які не мають нащадків, у кінці свого життя будуть продавати свої фермерські господарства кращим покупцям, котрі дають вищу ціну, щоб покращити свою старість.

У результаті того, що нині необхідна достатня відкритість стосовно раціонального використання та розподілу землі, на рівні ЄС існують статистичні інструменти, такі як Мережа даних бухгалтерського обліку фермерських господарств (*FADN*), Статистика структури ферм» та «Інтегрована система адміністрування та управління (*IACS*), котрі проводять збір даних по різних аспектах землекористування. В результаті цього відповідними установами збираються та публікуються дані про якісні показники сільськогосподарського землекористування, структуру власності, лізингову структуру, а також зміну вартості та об'ємів на ринку землі [122].

Контрольований продаж землі інвесторам і холдинговим компаніям, які не пов'язані із сільським господарством, є першочерговою проблемою в усьому ЄС. Слід зазначити, що після закінчення мораторію на продаж сільськогосподарських земель іноземцям держави-члени ЄС, особливо які тільки-но стають членами, стикаються з надзвичайно гострою необхідністю внесенням змін до їхнього земельного законодавства, оскільки порівняно низькі ціни раптово прискорюють продаж сільськогосподарських земель великим інвесторам.

Тому формування системи обмежень щодо концентрації значних площ сільськогосподарських угідь є важливою складовою розвитку соціальної ринкової економіки та неодмінною передумовою соціальної єдності, створення робочих місць у сільській місцевості та високої доданої вартості сільського господарства. Крім того, сільськогосподарські угіддя, що використовуються малими фермерами, мають особливий вплив на управління водними ресурсами, кількість викидів вуглецю та виробництво здорової їжі, а також підвищення рівні біорізноманіття, родючості ґрунтів та

збереження ландшафту.

Малі та середні господарства, розподілена землевласність або належним чином регульована оренда і доступ до земель загального користування – найкращий спосіб забезпечення сталого землекористування, адже такі форми господарювання заохочують людей залишатися в сільській місцевості та дозволяють їм працювати там, що позитивно впливає на соціально-економічну інфраструктуру сільських районів та продовольчу безпеку. В протилежному випадку нерівномірний розподіл та доступ до землі й природних ресурсів підвищують ризик розбіжностей всередині суспільства, соціального дисбалансу, втрати робочих місць, погіршення умов життя та зубожіння [123].

Метою аграрної політики Європи є збереження європейської багатофункціональної моделі сільського господарства, що характеризується в першу чергу малими та середніми сімейними і кооперативними господарствами, які володіють та користуються землею. Крім виробництва продуктів харчування, сімейні господарства виконують дуже важливі соціальні та екологічні функції, які великопромислове сільськогосподарське виробництво не завжди може забезпечити. Тому сільське господарство малого та середнього бізнесу, де працюють сім'ями, є дуже перспективною моделлю для майбутнього, у тому числі з економічного погляду, оскільки такі ферми часто мають значну внутрішню диверсифікацію та сприяють підвищенню рівня доданої вартості в сільській місцевості.

Варто зазначити, що концентрація сільськогосподарських угідь негативно впливає на розвиток сільських територіальних громад та соціально-економічну життєздатність сільських районів. Це обумовлено тим, що юридичні адреси великих агрохолдингових компаній розташовані не в місцях безпосереднього сільськогосподарського виробництва, а переважно у великих містах, де, відповідно, і сплачуються податки. Внаслідок цього знижується рівень життя сільських громад та можливість розвитку їх соціальної сфери і територій у цілому.

Відмінності між цінами на сільськогосподарські землі у державах-членах ЄС ще більше підкреслюють процеси концентрації, а

тенденція зміни цін на землю не залежить від економічних тенденцій в інших сферах. У багатьох країнах спільноти ціни на продаж та іноді на оренду сільськогосподарських земель більше не базуються на доходах, які можуть бути отримані в результаті виробництва продуктів харчування. Орендні ставки майже ніколи не ґрунтуються на доходах ферм, тобто капіталовкладення пов'язані із занадто великим ризиком залучення фермерських господарств [123].

Окремі держави-члени ЄС поки не запроваджують ефективну земельну політику. Політика ЄС та субсидії можуть в деяких випадках заохочувати процеси концентрації, оскільки більший зиск від виплат, які залежать від площі земель, мають великі ферми та ті, які вже добре зарекомендували себе. Це означає, що часто європейські сільськогосподарські фонди, котрі також призначені для малих і середніх підприємств, надають фінансову підтримку не тим, кому дійсно вона потрібна.

Концентрація землі у невеликій кількості виробників спотворює виробничі та ринкові процеси та може мати негативний вплив на сільське господарство в окремих державах-членах або в ЄС загалом. Спільна сільськогосподарська політика допомагає обмежити ці процеси, поступово скорочуючи підтримку. Такі прямі виплати відіграють важливу роль у забезпеченні конкурентоспроможності та стабільності європейських ферм, які відповідають високим стандартам виробництва.

У багатьох державах-членах ЄС землі сільськогосподарського призначення були викуплені переважно у період і після фінансової та економічної кризи 2007–2008 рр. у великих кількостях несільськогосподарськими інвесторами та фінансовими спекулянтами, такими як пенсійні фонди, страхові та інші компанії.

У низці держав-членів прийнято певні регулюючі заходи щодо захисту своїх орних земель від придбання несільськогосподарськими інвесторами. Випадки шахрайства були зареєстровані у формі придбання земельних ділянок з використанням так званих кишенькових контрактів, в яких дата укладання договору підроблена, але в той же час велика кількість землі придбана саме інвесторами [124].

Створення спекулятивних умов на ринках

сільськогосподарських земель має серйозні наслідки для галузі, а спекуляція у товарах на ф'ючерсних біржах ще більше впливає на ціни цих земель.

Існують різні фактори, що спричиняють концентрацію земель, включаючи глобалізацію, зростання населення, збільшення попиту на продукти харчування та природну сировину, а також негативні результати аграрної політики. Одним із наслідків такої концентрації є передача прибутку та сплата податків великих підприємств із сільських територій у великі міста або навіть іншу країну, де юридично розміщена їх материнська компанія.

В ЄС існують правила щодо обмеження прямих платежів, зокрема платежі понад 150 тис. євро вважаються недійсними, якщо юридичні особи володіють кількома сільськогосподарськими дочірніми компаніями, кожен з яких отримує менш ніж 150 тис. євро у вигляді прямих платежів.

Основними завданнями, які ставлять органи управління ЄС щодо покращення доступу до земельних ресурсів, є заклик держав-членів у своїй аграрній політиці істотніше враховувати збереження, управління та обіг сільськогосподарськими землями. Відповідно, для забезпечення виконання цього завдання створений орган управління ЄС – Служба спостереження (комісія) з метою збору інформації та даних про рівень концентрації сільськогосподарських угідь і землекористувань, ведення обліку ринкових цін та орендної плати на землю, а також моніторингу ринкової поведінки власників й орендарів, зміни цільового призначення сільськогосподарських угідь, їх родючості та рівень ерозії ґрунтів на теренах спільноти.

Відповідно, Служба спостереження (комісія) встановлює наступні зобов'язання для країн-членів ЄС [121]:

- регулярне надання інформації про зміни у своєму національному законодавстві щодо земельних відносин, структурі землекористування та випадки, пов'язані із купівлею спекулятивних земель;

- створення робочої групи та забезпечення її діяльності для вивчення проблеми концентрації сільськогосподарських угідь, дослідження щодо впливу політики ЄС та держав-членів на концентрацію землі й сільськогосподарське виробництво, а також

аналіз ризиків, пов'язаних із концентрацією земель для забезпечення продовольства, зайнятості населення, зміною навколишнього природного середовища, якості ґрунту та розвитку сільських територій;

– зосередження політики щодо землекористування на застосуванні наявних інструментів, таких як оподаткування, економічного стимулювання та фінансування в рамках Спільної сільськогосподарської політики (САР), з метою підтримання сільськогосподарської моделі сімейного фермерського типу на території всього ЄС;

– регулярний збір даних про рівень орендної плати та цін на землю, їх порівняння з якістю ґрунтового покриву, включаючи придбання землі шляхом купівлі акцій і трансакцій із великими сільськогосподарськими підприємствами, а також дані про втрату права власності, порушення права на землекористування та спекулятивне підвищення цін у всіх державах-членах ЄС;

– публікація управлінських алгоритмів щодо регулювання земельних відносин, а також здійснення обміну найкращими практиками у національних законодавствах для визначення заходів щодо захисту сільськогосподарських угідь та діяльності фермерських господарств.

Варто зазначити, що сільськогосподарські програми ЄС спрямовані на об'єднання малих земельних ділянок, які використовують різні методи в рамках інтегрованої системи управління земельними ресурсами, що враховують місцеві та регіональні умови та є невід'ємним інструментом для покращення аграрних структур і врегулювання земельних спорів. У рамках таких програм консолідація землі здійснюється шляхом оренди землі, ціни на яку прив'язані до виробничих можливостей та рентабельності, що є найбільш придатними для сільськогосподарської економіки.

Земельна політика ЄС, яка здійснюється у рамках Спільної сільськогосподарської політики (САР), сприяє забезпеченню справедливого та рівноправного розподілу землекористування та доступу до землі, а також регулює статус фермерів-орендарів, оскільки це безпосередньо впливає на життя в сільській місцевості, умови праці та якість життя. Як відомо, втрата фермерських

господарств та робочих місць призведе до краху європейського малого сільського господарства та занепаду сільських територій, а отже, структурних змін, які небажані для суспільства в цілому [124].

Тому держави-члени ЄС з метою досягнення цілей Спільної сільськогосподарської політики (САР) повинні надавати малим та середнім аграрним виробникам, у тому числі молодим фермерам, пріоритет при купівлі та оренді сільськогосподарських угідь. Вони зацікавлені в сталому і надійному розвитку малих сімейних ферм, які відіграють активну роль в економічній структурі сільських територій шляхом підтримання сільського життя та сталого використання природних ресурсів, виробництва достатньої кількості здорової та якісної їжі, а також забезпечення широкого розподілу власності на землю.

Однак нині малі та середні сімейні й кооперативні ферми, у тому числі молоді фермери, все ще натрапляють на перешкоди, пов'язані зі структурними бар'єрами, такими як високі ціни на землю або значне оподаткування спадкоємців, які не займались до цього фермерством.

Для подолання цих проблем, країни-члени Євросоюзу формують свою політику щодо ринку землі таким чином, щоб забезпечити доступ до власності або володіння в умовах, придатних для ведення сільського господарства, а також контролю за цінами й орендною платою на землі сільськогосподарського призначення. При цьому для проведення операцій з сільськогосподарськими угіддям здійснюється попередня перевірка на відповідність національному земельному законодавству, у тому числі чітка перевірка договорів оренди. У разі виявлення порушень невідкладно застосовуються штрафи або в судовому порядку позбавляються права землевласності та землекористування.

Варто зазначити, що в ЄС податкове законодавство дає можливість впливати на регулювання ринку землі, крім того закликають використовувати такі інструменти для регулювання ринку землі, які вже успішно зарекомендували себе відповідно до положень Договору про Європейський Союз, а саме: державна ліцензія на продаж та оренду землі, право на придбання, зобов'язання для орендарів займатися сільським господарством, обмеження права на

придбання юридичними особами земельних ділянок, гранично допустимі розміри землекористувань, які можна придбати, перевага малих та середніх фермерських господарств, індексація цін з урахуванням доходів сільськогосподарських підприємств тощо [121].

Держави-члени ЄС зацікавлені в розробці чіткого принципу щодо структури сільського господарства для впровадження в контексті національної продовольчої безпеки (*VGGT*), ратифікованого всіма членами. Зокрема, країни ЄС дотримуються соціальних та екологічних цілей для уникнення небажаних наслідків, постійно доповідають Службі спостереження про використання та застосування загаданих принципів у своїй політиці управління земельними ресурсами.

Для економічного стимулювання в рамках Спільної сільськогосподарської політики (*SAP*) розмір прямих виплат збільшуються, якщо вони підлягають виплаті на підставі розвитку екологічних та соціально-економічних суспільних благ, що належать фермерському господарству, а не тільки на підставі розмірів площ, яку охоплює фермерське господарство. Крім того, статтею 11 Регламенту (ЄС) № 1307/2013 передбачено скорочення частини прямих платежів щонайменше на 5 %, якщо вони перевищують верхню межу виплат 150 тис. євро.

Таким чином, у рамках Спільної сільськогосподарської політики (*SAP*) встановлені граничні рівні та адаптована схема прямих виплат (субсидій) таким чином, щоб надбавку надавати до перших гектарів, що сприяє інвестиціям та виплаті прямої допомоги малим і середнім фермам. Крім того, в ЄС існують можливості для обмеження та перерозподілу виплат Спільної сільськогосподарської політики (*SAP*), зокрема: отримання 30 % прямих платежів на перші гектари як спосіб підтримання малих та сімейних ферм за умови, що вони одночасно застосують вимоги статей 41 та 42 «Регламенту прямих платежів». У зв'язку з цим Служба спостереження повинна оприлюднювати інформацію не лише про власників фермерських господарств, які отримують субсидії від Спільної сільськогосподарської політики (*SAP*), але й від бенефіціарів, тобто власників землі материнські компанії.

Слід підкреслити важливість визначення активного фермера в

межах ЄС, яке чітко пов'язане з поняттям роботи на фермі та чітко розмежовує прийнятну і неприйнятну для виробництва сільськогосподарської продукції землю, наприклад, аеропорти, промислові відкриті зони, поля для гольфу тощо. Держави-члени ЄС повинні забезпечити тільки активним фермерам можливість бути бенефіціарами прямої підтримки [125].

Європейський Союз постійно здійснює моніторинг за всіма відповідними галузями економіки – сільським господарством, енергетикою, навколишнім природним середовищем, регіональним розвитком, транспортом, фінансами та інвестиціями, щоб визначити, чи вони сприяють, чи перешкоджають концентрації сільськогосподарських угідь за участю фермерів та їх організацій, а також інших відповідних суб'єктів суспільства.

Органи управління ЄС постійно закликають до посиленої охорони сільськогосподарських земель з метою надання дозволу державам-членам спільно з місцевими органами влади та фермерськими організаціями регулювати продаж, використання й оренду сільськогосподарських угідь для гарантування продовольчої безпеки відповідно до договорів ЄС, а також практики Європейського суду з питань землекористування та доступу до землі [124].

Комісія «Служба спостереження» спільно з державами-членами ЄС та зацікавленими сторонами розробляє та публікує чіткий і повний набір критеріїв залежно до країн-членів, включаючи транзакції сільськогосподарських земель на ринках, які забезпечують рівні умови, що регулюють ринок землі, ураховуючи суспільні інтереси, з метою забезпечення ефективної боротьби з концентрацією сільськогосподарських земель та підтримки малих і середніх сільгоспідприємств. Крім того, Комісія здійснює консультаційні заходи для держав-членів ЄС щодо боротьби з ухиленням від сплати податків, корупцією та незаконними операціями із землею.

Таким чином, Європейський Союз для підвищення еколого-економічної ефективності сільського господарства та сільської території у рамках Спільної сільськогосподарської політики (САР) широко впроваджує обмежувальні інструменти щодо максимальної площі сільськогосподарських угідь господарства, а також максимального ліміту суми прямої підтримки для великих

підприємств. При цьому обмежується максимальна площа сільськогосподарських угідь на рівні 90 га для спеціальної підтримки молодих сільгоспвиробників (молодше 40 років). Також передбачено особливий режим підтримки малих форм господарювання з виділенням на ці цілі до 10 % річного бюджету прямих платежів та максимальною сумою виплат у сумі 1 250 євро.

Так, наприклад, у Німеччині застосовується перерозподільна державна підтримка для перших гектарів з метою посилення позицій малих і середніх підприємств. Відповідно, для перших 30 га у сільськогосподарських підприємств передбачена надбавка до середньої погектарної підтримки в розмірі 50 євро на 1 га, а для наступних 16 га – близько 30 євро/га. Молодий фермер, маючи 30 га сільськогосподарських угідь, може отримувати мінімум 360 євро/га підтримки, а для ведення екологічного господарства – значно більше [126; 127].

Аграрна політика ЄС орієнтує сільськогосподарських виробників покращувати надання суспільних благ та з допомогою субсидій спонукає їх переходити до більш раціонального та агроекологічного сільськогосподарського виробництва.

Отже, аналіз сучасного зарубіжного законодавства щодо регулювання економічної концентрації сільськогосподарських земель дає змогу окреслити основні можливі шляхи регулювання земельних відносин України, застосування яких, у свою чергу, вплине на розроблення системи обмежень щодо економічної концентрації земельних ресурсів в аграрних підприємствах з метою забезпечення раціонального й ефективного сільськогосподарського землекористування.

Висновки до розділу 2

Досліджено, що в умовах реформування земельних відносин під впливом політичних, економічних, природних і соціальних факторів швидкими темпами почала розвиватися економічна концентрація сільськогосподарського виробництва, яка набула широкого розповсюдження у країнах з розвинутою ринковою економікою. Нині

концентрація сільськогосподарського виробництва здійснюється за двома напрямками: всередині підприємства та шляхом міжгосподарського кооперування через створення вузькоспеціалізованих господарств. Економічна концентрація у формі агрохолдингів проявляється в їх структурних складових, до яких належать дочірні підприємства і відокремлені підрозділи (філії), що є у їх складі. Упродовж останніх 20 років ситуація в Україні цілком відповідає загальносвітовій тенденції великомасштабної концентрації сільськогосподарських земель. Це не просто укладення договору оренди на земельну ділянку середнім розміром 4 га, а придбання або поглинання цілих аграрних підприємств, які вже мають у своєму розпорядженні тисячі гектарів на орендних умовах, перетворюючи їх у відокремлені чи навіть структурні підрозділи. В агрохолдингах здійснюється сільськогосподарське великомасштабне виробництво, завдяки чому вони успішно використовують його переваги та одержують економічний дохід від ефекту масштабу.

З'ясовано, що ефект масштабу сільськогосподарського виробництва спостерігається до певної межі – точки екстремуму, за якою починається зниження ефективності. Межі позитивного та негативного ефекту масштабу в коротко- і довгостроковій перспективі графічно характеризуються опуклою кривою. Вона показує, що зі збільшенням обсягів виробництва середні загальні витрати коштів на одиницю продукції знижуються, а прибуток зростає; при подальшому збільшенні сільськогосподарського виробництва вони лишаються незмінними; нарешті, при збільшенні обсягів виробництва продукції вище певного значення витрати починають зростати, а дохід зменшуватися.

Таким чином, переваги великотоварного виробництва досягаються тільки у певних межах, тобто з урахуванням раціонального рівня концентрації виробництва, який визначається сферою і видом виробництва.

Досить важливим завданням визначено розробку підходів до кількісної оцінки економічної концентрації на територіально виражених ринках земельних ресурсів. В економічній науці найбільш розповсюдженими відносними показниками є власне коефіцієнт концентрації та індекси Херфіндала-Хіршмана, Лернера, Джині,

Лінда, Розенблюта, Тобіна тощо. Проте досить актуальним питанням є досягнення оптимального рівня концентрації сільськогосподарського виробництва, що пов'язано з установами раціональних граничних (оптимальних) розмірів землекористування для агроформувань різної спеціалізації з урахуванням виду їх економічної діяльності, організаційно-правової форми господарювання, юридичного статусу і вітчизняних зональних особливостей.

Обґрунтовано, що в сучасних ринкових умовах ключовим напрямом підвищення результативності сільськогосподарських підприємств є інтенсифікація виробництва. Зважаючи на головну мету аграрних підприємств – отримання максимуму прибутку в найближчий період без стратегічних планів на майбутнє, а також використання сільськогосподарськими підприємствами землі переважно на умовах оренди, спостерігається надмірне антропогенне навантаження, екологічне виснаження ґрунтів та ґрунтовома внаслідок вирощування тільки високорентабельних культур для забезпечення максимального доходу агробізнесом. Тому аналізуючи сучасний стан земельних ресурсів України, особливо земель сільськогосподарського призначення, можна констатувати, що він істотно погіршився внаслідок інтенсивного використання. Сьогодні через неефективну інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва розвиваються негативні процеси, що погіршують якісний стан ґрунтів, зокрема зменшуються запаси гумусу, вміст поживних речовин, тривають процеси підкислення, засолення ґрунтів, забруднення їх нітратами, пестицидами, важкими металами, опустелювання та ерозії, які спричиняють деградацію ґрунтового покриву.

Установлено, що протягом останніх двох турів агрохімічного обстеження баланс гумусу зменшився з 0,5 до 0,2 т/га і за результатами X туру його середньозважений вміст становив 3,16 %. Крім того, у результаті зменшення застосування добрив загострилася проблема щодо балансу поживних речовин у ґрунті (азоту, фосфору, калію). Нині щорічний винос поживних речовин з ґрунту на формування урожаю в 5 разів перевищує обсяги їхнього надходження. Крім того, в Україні загальна площа деградованих земель становить

564,9 тис. га, малопродуктивних – 482,0, техногенно забруднених – 11,8 тис. га.

Нині українські аграрії 79 % прибутків отримують за рахунок природної родючості землі і тільки 21 % – у результаті упровадження новітніх технологій, у тому числі ґрунтоохоронних. Так, з 2002 р. за даними Держгеокадастру України, при потребі консервації 1,1 млн га земель її здійснено лише на площі 85,4 тис. га. Крім того, поліпшено тільки 46,8 тис. га малопродуктивних угідь із необхідних 315,6 га земель. Незначним є обсяг будівництва (реконструкції) протиерозійних гідротехнічних споруд: валів, валів-каналів – 58,6 км (0,5 га); валів-терас – 21,7 км; валів-доріг – 41,9 км; водоскидних споруд – 150 од.; терасування схилів – 6 од. (2,8 га); протиерозійних ставків – 46 од. (585,1 га); берегоукріплення – 120,6 км (0,7 га); інше – 658,4 га, 17 од., 51,7 км.

У процесі здійснення ґрунтоохоронних заходів упродовж останніх років виявлено тенденцію їх скорочення. Це відбувається переважно внаслідок недостатнього фінансування, а також нецільового використання таких коштів. Так, за даними Держгеокадастру України, 2017 р. із усієї суми використаних коштів, які надійшли в порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, використано 29,4 млн грн (36,6 % від всієї суми), з них на поліпшення сільсько- та лісогосподарських угідь – 1,0 (3,4), розроблення документації із землеустрою з охорони земель – 1,1 (3,9), реалізацію заходів щодо охорони земель відповідно до розробленої документації – 7,4 (25,1), проведення нормативної грошової оцінки земель – 2,5 (8,4), інвентаризацію земель – 12,5 (42,4), інші заходи – 4,9 млн грн (16,8 %) відповідно.

Обґрунтовано, що для збереження та підвищення родючості ґрунтів, боротьби з деградаційними процесами сільськогосподарським підприємствам потрібно суворо дотримуватися принципів раціонального використання й охорони земель з одночасним економічним стимулюванням їх щодо впровадження у практику різних ґрунтоохоронних заходів шляхом: застосування спеціального режиму оподаткування тільки до тих землевласників і землекористувачів, які здійснюють заходи щодо охорони земель; пільгового кредитування з державною підтримкою для тих

землевласників і землекористувачів, котрі вкладають власні кошти в ґрунтоохоронні заходи; надання державних субсидій власникам землі та землекористувачам для придбання та освоєння екологічнобезпечних технологій; стимулювати через механізми державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників реалізацію землеохоронних заходів, а також формування ними високопродуктивного тваринництва.

Монополізація в економіці є однією з головних і найбільш складних соціально-економічних проблем світового масштабу, унаслідок чого відбувається зростання цін, скорочення виробництва, погіршення якості продукції, що випускається, тощо. Тому попередження монополізації доступу до земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, захист економічної конкуренції, неконтрольоване злиття підприємств, запобігання картельним угодам можливі завдяки антимонопольному законодавству.

Досліджено, що згідно з чинним законодавством України монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, якщо певна компанія контролює понад 35 % певного активу (наприклад, землі) на територіально вираженому ринку, або три компанії – більше ніж 35–70 %, чи п'ять компаній – понад 70 %. Такі суб'єкти вважатимуться порушниками антимонопольного законодавства із застосуванням до них відповідних санкцій. Крім того, Антимонопольний комітет України у процесі своєї діяльності повинен здійснювати постійний моніторинг суб'єктів господарювання, а в разі виявлення зловживання монопольного становища на ринку ухвалювати рішення щодо примусового продажу окремих активів компанії для його послаблення такої монополії.

За результатами дослідження європейського досвіду регулювання економічної концентрації сільськогосподарських земель встановлено, що у 27 країнах-членах Європейського Союзу лише 3,1 % господарств займали 52,2 % сільськогосподарських угідь в Європі, тоді як 76,2 % – лише 11,2 %. Концентрація землі у невеликій кількості виробників спотворює виробничі та ринкові процеси й може мати негативний вплив на сільське господарство в окремих державах-членах або ЄС загалом. Спільна сільськогосподарська політика (САР), яка є однією з найважливіших і найвитратніших сфер діяльності ЄС,

допомагає обмежити ці процеси, поступово скорочуючи підтримку сільськогосподарським виробникам.

Земельна політика ЄС, яка здійснюється у рамках Спільної сільськогосподарської політики (*SAP*), сприяє забезпеченню справедливого та рівноправного розподілу землекористування і доступу до землі, обмеження права на придбання юридичними особами земельних ділянок, гранично допустимі розміри землекористувань, які можна придбати, а також регулює статус фермерів-орендарів, оскільки це безпосередньо впливає на життя в сільській місцевості, умови праці та якість життя. На рівні ЄС існують статистичні інструменти, такі як Мережа даних бухгалтерського обліку фермерських господарств (*FADN*), Статистика структури ферм, Інтегрована система адміністрування та управління (*IACS*), Служба спостереження (комісія), котрі здійснюють збір даних по різних аспектах землекористування. В результаті цього відповідними установами збираються та публікуються дані про рівень концентрації сільськогосподарських угідь та землекористувань, ведення обліку ринкових цін та орендної плати на землю, а також моніторингу ринкової поведінки власників та орендарів, зміни цільового призначення сільськогосподарських угідь, а також якісні показники сільськогосподарського землекористування. На основі цих даних як формується підтримка у вигляді виплат, так і впроваджуються різні обмежувальні інструменти.

Держави-члени ЄС з метою досягнення цілей Спільної сільськогосподарської політики (*SAP*) надають малим та середнім аграрним виробникам, у тому числі молодим фермерам, пріоритет при купівлі та оренді сільськогосподарських угідь, оскільки вони відіграють активну роль в економічній структурі сільських територій шляхом збереження підтримки сільського життя та сталого використання природних ресурсів, виробництва достатньої кількості здорової та якісної їжі, а також забезпечення широкого розподілу власності на землю сільських територій.

РОЗДІЛ 3

РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У КОРПОРАТИВНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

3.1. Сучасне землекористування корпоративних сільськогосподарських підприємств в Україні

Впродовж останніх десятиріч індустріалізація сільського господарства призвела до ситуації, коли у багатьох постсоціалістичних країнах і тих, що розвиваються, основними виробниками продовольства стають агрокорпорації, які обробляють десятки або навіть сотні тисяч гектарів сільськогосподарських земель. Ці компанії широко використовують великий спектр доступних юридичних інструментів для утримання та збільшення земельного банку, у тому числі непряме володіння земельними ділянками через участь у статутному капіталі компаній, які відіграють роль номінальних утримувачів зазначеного типу земель. У таких умовах, традиційні форми регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення втрачають дієвість, а власне ринок фактично трансформується у ринок корпоративних прав на компанії-землевласники.

Більше того, ринок сільськогосподарських земель фактично може виходити з-під контролю національних органів, що здійснюють нагляд за ринковими трансакціями, якщо кінцевим бенефіціаром компанії-власника земельної ділянки стає іноземна компанія. Наприклад, у разі, якщо кінцевим бенефіціаром зареєстрованої в Україні компанії «А», яка володіє земельною ділянкою сільськогосподарського призначення, є компанія «Б», що зареєстрована в Республіці Кіпр, фактичний продаж останньої із підконтрольною їй земельною ділянкою в Україні, якою вона опосередковано володіє через компанію «А», може відбутися за корпоративним законодавством Кіпру, причому українські органи влади фактично навіть не знатимуть, що реальний контролер земельної ділянки змінився.

Проведення із початку 1990-х років в Україні земельної

реформи значно змінило структуру сільськогосподарського землеволодіння та землекористування. Так, майже 12 тис. колишніх соціалістичних сільгоспідприємств (колгоспи та радгоспи) були спочатку перетворені в колективні з передачею земель у колективну власність, а в подальшому землі розділені на окремі частки (паї). В результаті цього близько 6,77 млн громадян України стали власниками окремих земельних ділянок сільськогосподарського призначення, середній розмір яких становить близько 4 га.

Проте масова неготовність селян самостійно використовувати одержані земельні ділянки одночасно із запровадженням законодавчої заборони на відчуження сільськогосподарських земель призвели до значного поширення орендної моделі землекористування, за якої землі, які перебувають у власності фізичних осіб, передаються в оренду сільськогосподарським підприємствам (товариствам з обмеженою відповідальністю, акціонерним товариствам тощо), котрі найчастіше утворювалися шляхом реорганізації колишніх колективних ферм. У подальшому (2005–2010 рр.) в Україні утворювалися специфічні форми господарювання в аграрній сфері – великі агропромислові формування холдингового типу (агрохолдинги), які розпочали широкомасштабне скуповування корпоративних прав на компанії-землекористувачі, набуваючи у такий спосіб фактичний контроль над тисячами гектарів сільськогосподарських земель.

Загалом у результаті проведення земельної реформи в сільському господарстві виникло три форми господарювання – особисті селянські господарства, фермерські господарства, а також сільськогосподарські підприємства ринкового типу (агрохолдинги) [177].

Досліджуючи сільськогосподарські підприємства за розміром землекористування упродовж останніх років, виявлено тенденцію зменшення темпів скорочення кількості малих господарств (до 50,0 га) та їх земельних масивів і водночас збільшенні великих (понад 50,1 га) (табл. 3.1). Стимулюючим фактором утворення аграрних холдингових формувань був доступ до дешевих земельних і трудових ресурсів (низька орендна та заробітна плата), диверсифікація фінансових і сировинних ризиків, відносно невелика вартість

входження в агробізнес і відповідна швидкість виходу з нього, залучення інвестицій, можливість стрімкої самоокупності за 1–2 роки [178; 265].

Таблиця 3.1

Середній розподіл сільськогосподарських угідь за групами аграрних підприємств*

Група підприємств за розміром землекористування, га	Кількість підприємств, од.			Площа сільськогосподарських угідь					
				тис. га			середня на одне підприємство, га		
	2010	2013	2016	2010	2013	2016	2010	2013	2016
До 5,0	5784	5018	3619	18,3	16,0	11,5	3,2	3,2	3,2
5,1–10,0	4038	3752	2937	31,9	29,5	23,1	7,9	7,9	7,9
10,1–20,0	4925	4790	4088	76,3	74,3	63,5	15,5	15,5	15,5
20,1–50,0	13707	13305	11838	519,8	504,3	447,8	37,9	37,9	37,8
50,1–100,0	4831	5283	4888	345,2	383,3	354,2	71,5	72,6	72,5
100,1–500,0	7181	7253	7053	1743,1	1776,1	1723,1	242,7	244,9	244,3
500,1–1 000,0	2667	2668	2548	1919,4	1910,4	1816,1	719,7	716,0	712,8
1 000,1–2 000,0	2661	2534	2433	3822,8	3637,2	3491,6	1436,6	1435,4	1435,1
2 000,1–3 000,0	1347	1256	1103	3295,5	3053,3	2686,2	2446,5	2431,0	2435,4
3 000,1–4 000,0	666	614	480	2293	2128,0	1658	3442,9	3465,8	3454,2
4 000,1–5 000,0	376	319	277	1670,5	1415,8	1236,6	4442,8	4438,2	4464,3
5 000,1–7 000,0	332	339	260	1919,6	1964,2	1526,2	5781,9	5794,1	5870,0
7 000,1–10 000,0	178	166	152	1479,6	1401,4	1268,2	8312,4	8442,2	8343,4
Більше 10 000,0	131	178	150	2450,9	3466,2	3515,1	18709,2	19473,0	23434,0

Примітка. *Складено авторами за даними [39]

Діяльності агрохолдингів здійснюється переважно на використанні сільськогосподарських угідь за умовами оренди. Нині головним економічним регулятором орендних відносин в Україні є розмір орендної плати, але при цьому вона прив'язана до неринкових показників, оскільки обчислення з урахуванням індексів інфляції нормативної грошової оцінки земель, які змінюються в часі. Тому важливим економічним завданням є визначення реального зростання орендної плати без урахування індексації та інфляційних очікувань.

Як відомо, держава законодавчо регламентує нижню межу орендної плати, що на землях приватної власності не повинна бути менша ніж 3 % від грошової оцінки земель. Але, на жаль, орендна плата за земельні ділянки сільськогосподарського призначення визначається у вільному режимі. Крім того, існує свобода договору оренди земельних ділянок, незважаючи на яку масовою практикою в Україні є прив'язування або використання як основи для справляння

орендної плати показників нормативної грошової оцінки земель, що не ґрунтується на ринковій базі оцінки, і в подальшому зміна орендної плати в часі відбувається відповідно до індексації нормативної грошової оцінки земель. Тобто під час укладання договору оренди земельної ділянки орендатори та орендодавці домовляються про певний розмір орендної плати, але в подальшому вона починає змінюватись, виходячи не з їхніх домовленостей, а просто із показників індексації нормативної грошової оцінки земель. Тому важливо виокремити реальне зростання орендної плати, а не те, яке зумовлене формальною індексацією нормативної грошової оцінки земель.

Таким чином, на основі показників нормативної грошової оцінки ріллі та перелогів, розміру плати за оренду земельних часток (паїв) в Україні та співвідношення цих показників (дод. Т, У, Ф), а також коефіцієнтів індексації нормативної грошової оцінки земель [179], нами досліджено приріст реальної орендної плати земель (табл. 3.2). Отримані дані свідчать про таке: якщо з розміру орендної плати вилучити показники індексації нормативної грошової оцінки земель, то фактично реального збільшення орендної плати майже немає, а в окремих випадках вона навіть знижується. Тобто якщо в розмірі орендної плати не враховувати фактор інфляції (стрибок долара), то в кінцевому рахунку залишиться реальна готовність агробізнесу збільшувати розмір орендної плати залежно від своєї готовності платити за доступ до земельних ресурсів.

Проблема становлення агрохолдингів в Україні становить великий інтерес для економічної науки, оскільки функціонування таких господарських структур пов'язане зі значними соціально-економічними ризиками для подальшого розвитку сільських територій. Агрохолдинги найчастіше є виключно бізнес-проектами, які через високий ступінь індустріалізації та застосування передових технологій створюють порівняно незначну кількість робочих місць у сільській місцевості, знижуючи тим самим традиційне сільське соціально-культурне середовище.

Згідно з даними аграрного медіаресурсу latifundist.com сьогодні в Україні сформувалася більше ніж 50 компаній, кожна з яких має земельний банк понад 50 тис. га, які безпосередньо не володіють або

не користуються землею, а використовують для цього так звані ланцюжки корпоративних підприємств (див. підрозділ 1.4). Загалом за розміром земельного банку, який контролює агрохолдинг, можна виділити три групи: перша із площею понад 100 тис. га сільськогосподарських земель, друга – 50–100, третя – 25–50 тис. га.

Таблиця 3.2

Приріст реальної орендної плати за землю в Україні*

Період, років	Зростання нормативної грошової оцінки земель	Зростання плати за оренду земельних часток (паїв)	Фактичний приріст розміру плати за оренду земельних часток (паїв)
2001–2002	1,019960	1,264946	1,240192
2002–2003	1,000000	1,206230	1,206230
2003–2004	1,000000	0,993767	0,993767
2004–2005	1,000000	1,047491	1,047491
2005–2006	1,034981	1,066724	1,030669
2006–2007	1,000000	1,056937	1,056937
2007–2008	1,028020	1,065250	1,036215
2008–2009	1,152047	1,285613	1,115938
2009–2010	1,058985	1,441551	1,361257
2010–2011	1,000000	1,166026	1,166026
2011–2012	1,756039	1,148649	0,654113
2012–2013	0,999669	1,546628	1,547140
2013–2014	1,000000	1,143785	1,143785
2014–2015	1,249000	1,076723	0,862068
2015–2016	1,200000	1,298584	1,082153
2016–2017	1,000326	1,268415	1,268002
Коефіцієнт кореляції орендної плати	0,886423		

Примітка. *Розроблено авторами за даними [175; 176]

У групі холдингової компанії виділяється основна (материнська) компанія, яка контролює та визначає рішення, що приймаються його корпоративними (дочірніми) підприємствами. Така економічна субординація заснована не тільки на переважній участі в капіталі дочірнього товариства. Підставою для економічного контролю може бути так званий договір підпорядкування, за яким дочірні підприємства повинні виконувати вказівки материнської компанії. Крім того, економічний контроль може виникати у процесі формальних або неформальних відносин адміністративного характеру (призначення фізичної особи – засновника юридичних осіб на ключові посади тощо), котрі не пов'язані з володінням акціями. Розглянуті

підстави для економічного контролю дають змогу виділити три види агрохолдингів: майновий, договірний і адміністративний, хоча на практиці може бути використано відразу кілька підстав. Аналіз світової і вітчизняної практики свідчить, що найбільш поширеними є майнові агрохолдинги [180; 262].

Значна кількість інструментів економічного контролю обумовлює виникнення так званих неформальних агрохолдингів, котрі слід розглядати як гібридну форму квазіінтеграції, під якою розуміють об'єднання підприємств зі стійкими довгостроковими зв'язками між ними і делегуванням контролю над управлінням спільною діяльністю за відсутності юридично оформленого трансферу прав власності. Якщо у формальних агрохолдингах як класичній формі інтеграції передбачається встановлення повного контролю над власністю та управлінням активами, то в неформальних холдингах як неповній (частковій) формі інтеграції – тільки над поведінкою формально самостійних підприємств. Тому неформальні агрохолдинги є однією з різноманітних форм квазіінтеграція поряд з кластерами, бізнес-асоціаціями, кооперативами тощо.

Крім поділу агрохолдингів залежно від способу встановлення контролю материнської компанії над корпоративними підприємствами, існують й інші підходи до їх класифікації. Так, за видом робіт і функцій, які виконує головна компанія, можна виділяти чисті й змішані агро холдинги: у першому випадку материнська компанія є тільки контрольно-керуючим центром для дочірніх, у другому – поєднує керуючі функції з операційною діяльністю. До того ж агрохолдинги можна розрізняти залежно від ступеня взаємовпливу компаній і виділяти класичні підприємства, в яких тільки материнська компанія бере участь у статутному капіталі дочірніх товариств, і перехресні холдинги, всі учасники котрих володіють пакетами (у тому числі контрольними) акцій один одного [180].

Особливе значення для встановлення мотивів створення і стратегій розвитку агрохолдингів має напрям виробничого взаємозв'язку. Підприємства інтегрованих агрохолдингів пов'язані технологічним ланцюжком або загальними ринками (споживачами). Агрохолдинги з горизонтальною інтеграцією формуються з підприємств однотипної діяльності, які орієнтовані, наприклад, на

рослинницьку галузь. Конгломератні (або диверсифіковані) агрохолдинги об'єднують різні, не пов'язані між собою підприємства, свої провідні бізнеси і не залежать від інших учасників холдингу.

Наводимо вертикально інтегровану бізнес-модель на прикладі групи компаній ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (рис. 3.1).

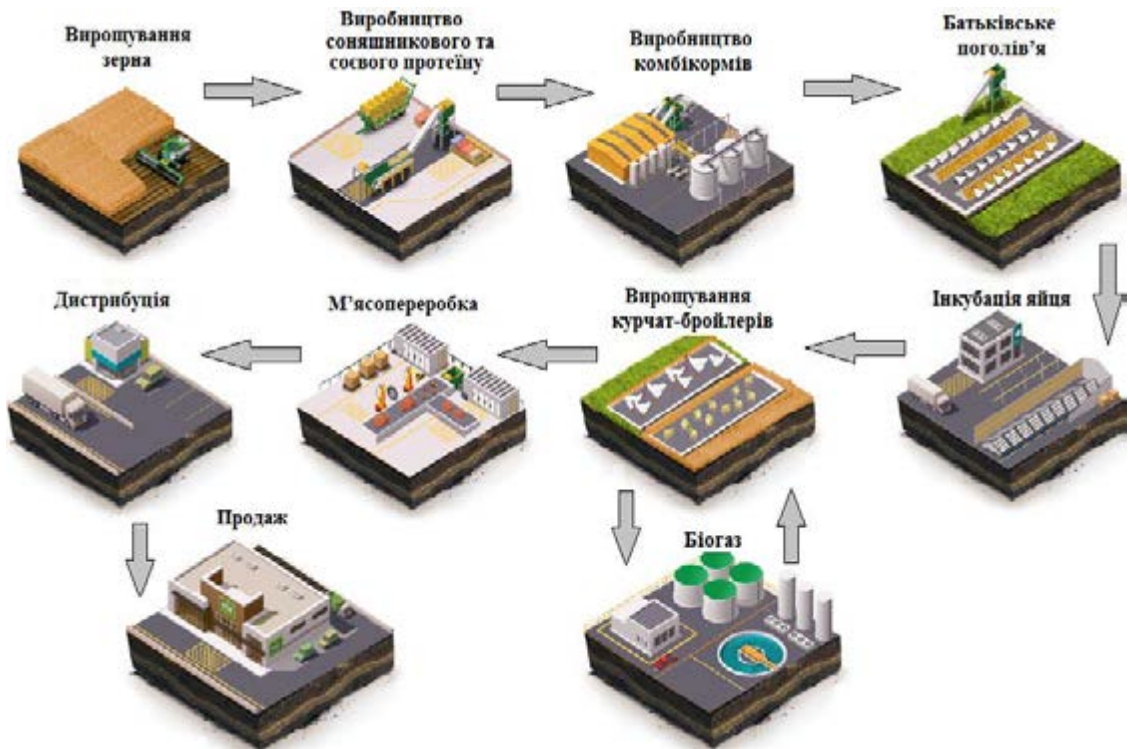

Рис. 3.1. Вертикально інтегрована бізнес-модель групи компаній ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (розроблено авторами за даними [78])

Варто зазначити, що головним мотивом і метою створення агрохолдингів є розміщення вільних грошових коштів у прибуткових сферах і досягнення фінансової стійкості за рахунок формування збалансованого бізнес-портфеля, що знижує ризики сезонності, коливань ринкової кон'юнктури, стадії життєвого циклу продукції тощо.

Таким чином, інтеграція агрохолдингів може відбуватися за такими напрямками, як горизонтальне об'єднання підприємств, що перебувають на одній стадії ланцюжка створення вартості, та

вертикальне – підприємств, взаємопов'язаних відносинами «постачальник – споживач». Горизонтально інтегровані агрохолдинги зазвичай утворюються шляхом купівлі конкурентів або створення нових аналогічних бізнес-одиниць. Мотив при цьому полягає у прагненні збільшити частку ринку і знизити за рахунок ефекту масштабу питомі витрати на створення, виробництво і просування. Вертикальна інтеграція відображає експансію в попередні стадії відтворювального ланцюжка і, як правило, дає змогу захистити основний бізнес від монополізму або незадовільного рівня розвитку постачальників [180; 261].

Шляхом аналізу бізнес-реєстру та звітності компаній нами виявлена структура корпоративних підприємств окремих агрохолдингів України (рис. 3.2; 3.3; 3.4).

Як відомо, правильний виробничий цикл агрохолдингів відображає послідовне розширення географічних масштабів їх діяльності та перетворення з місцевих гравців у найбільші транснаціональні компанії. Протягом останніх двох десятиліть українські агрохолдинги розширили масштаби і географію своєї діяльності, галузеву спеціалізацію, сферу інтересів на високорентабельні галузі сільського господарства, ускладнивши власну структуру, увійшовши до складу холдингових компаній більш високого рівня. Вони демонструють високу динаміку діяльності та інвестиційну активність. Наводимо географічний розподіл 20 найбільших агрохолдингів України в розрізі областей (рис. 3.5).

Варто зазначити, що диверсифікація виробничої діяльності за кліматичними зонами дає змогу знизити природні ризики, пов'язані із втратами врожаю внаслідок коливань погодних умов у різних регіонах України, а також забезпечити щорічне отримання високих урожаїв зернових та олійних культур [250]. Крім того, шляхом порівняння стану виробничих посівів підвищується достовірність прогнозування рівня врожайності в маркетинговому періоді, що важливо для прийняття комерційних рішень.

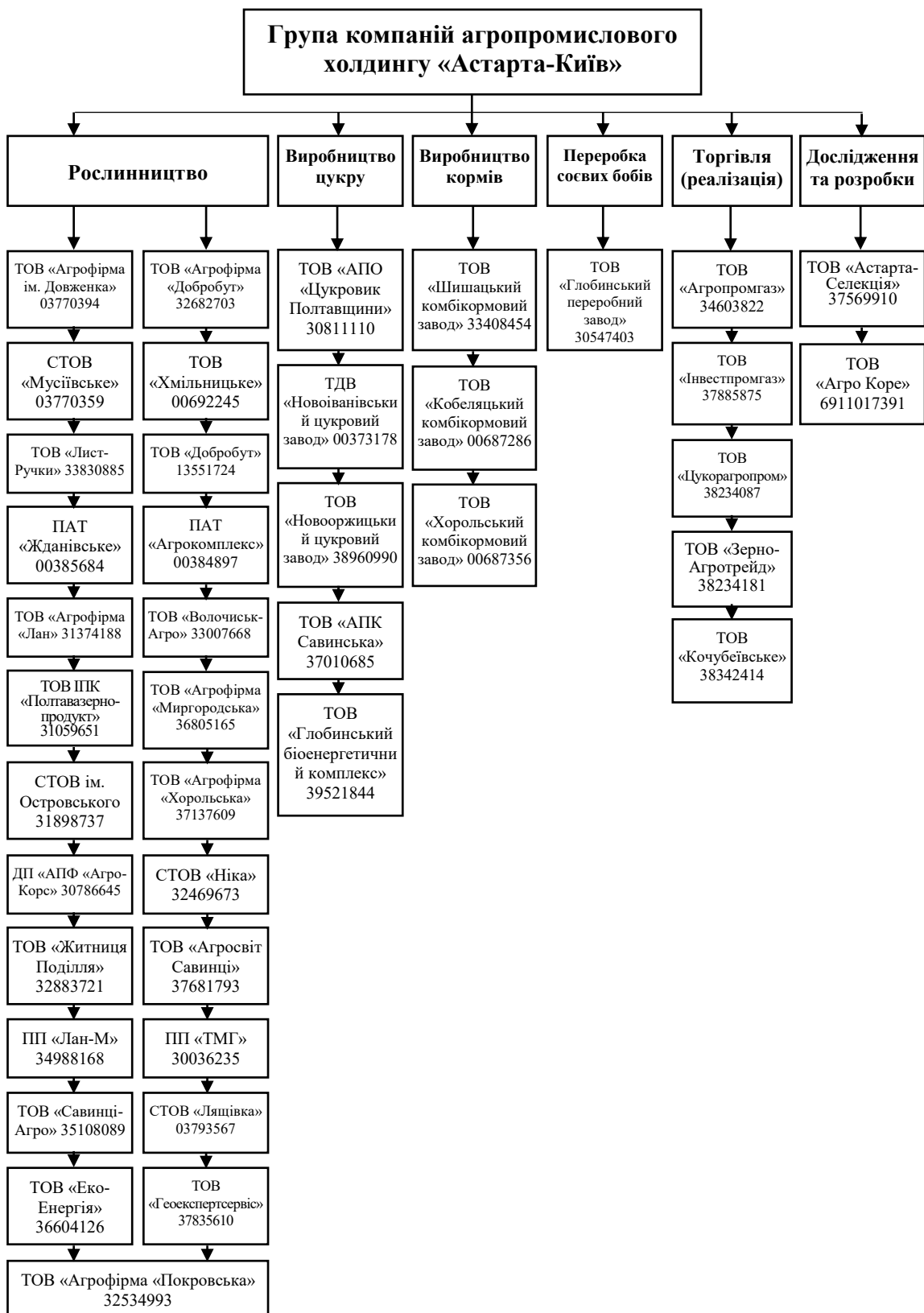

Рис. 3.2. Структура агрохолдингу «Астарта-Київ» і коди ЄДРПОУ його корпоративних підприємств

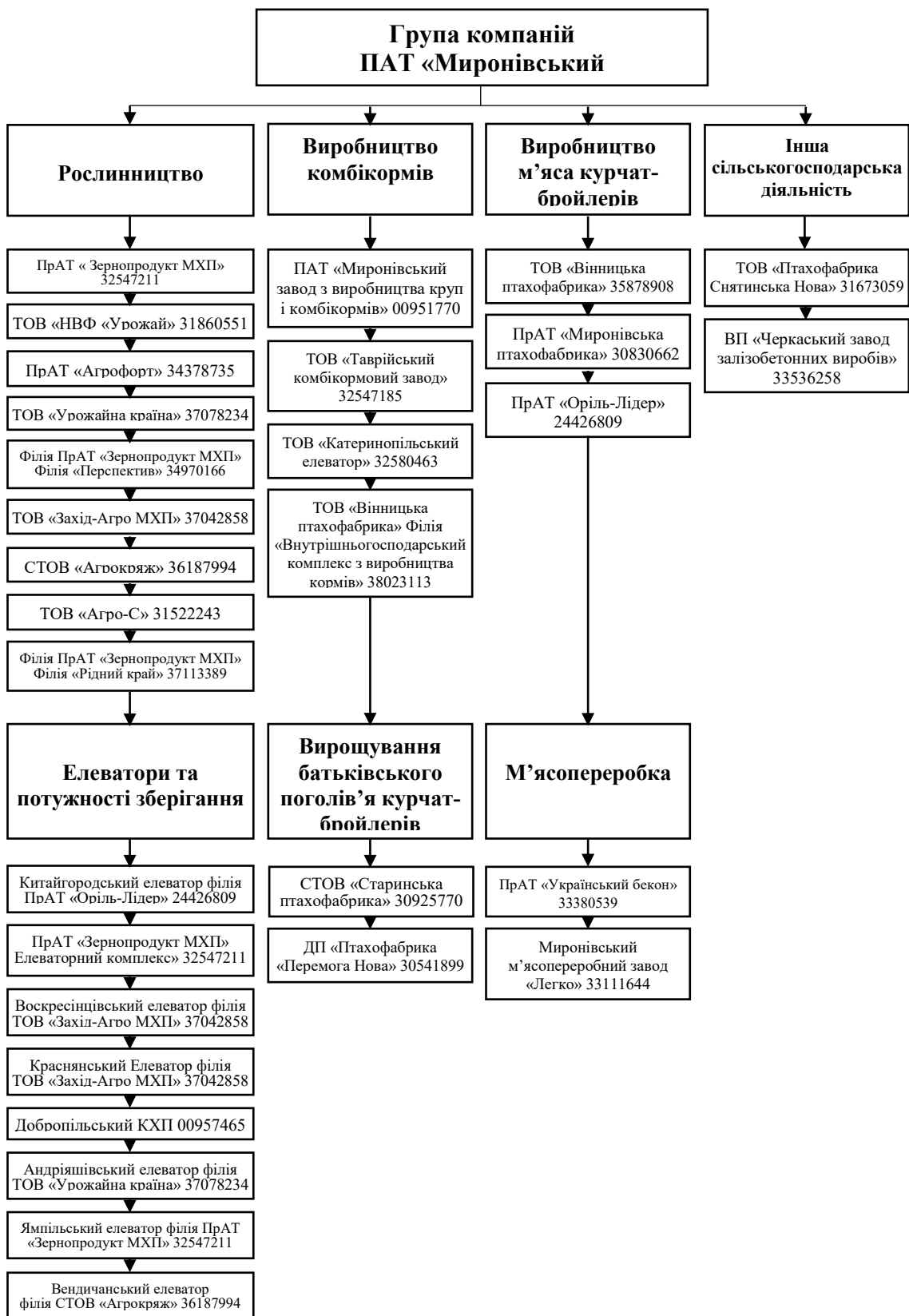

Рис. 3.3. Структура агрохолдинга «Миронівський хлібопродукт» і коди ЄДРПОУ його корпоративних підприємств

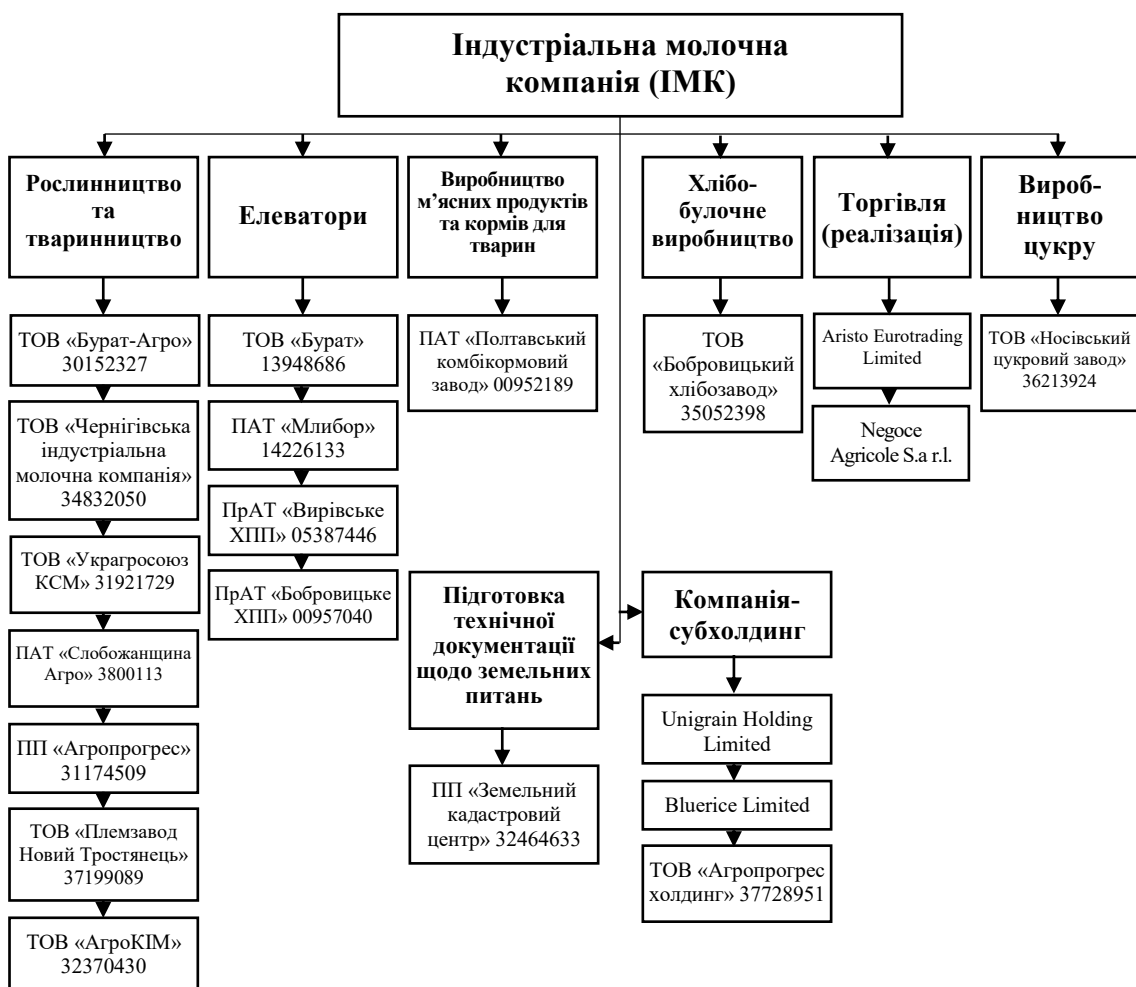

Рис. 3.4. Структура агрохолдинга «Індустріальна молочна компанія» і коди ЄДРПОУ його корпоративних підприємств

Процес упорядкування і трансформації холдингів триває і сьогодні. З одного боку, окремі з них припиняють своє існування або присутність у продовольчому секторі, розпродаючи свої активи, з іншого – великі та нові молоді компанії для розширення бізнесу і диверсифікації діяльності й далі набувають контрольні пакети акцій найпривабливіших підприємств і включають їх у свою структуру.

Нині в Україні в умовах тимчасової заборони на відчуження земель сільськогосподарського призначення масового характеру набуло відчуження компаній, які користуються землею.

Рис. 3.5. Географічне розташування найбільших агрохолдингів в Україні (розроблено авторами за даними [78])

Так, відповідно до даних Асоціації земельна спілка України, за станом на 01.01.2018 р. на продаж виставлено компанії-користувачі земельних ділянок із загальним земельним банком понад 300 тис. га. Тобто нині сформований специфічний ринок, на якому придбання права користування землею не пов'язується із придбанням земельних ділянок або укладенням договорів оренди. Натомість, усе більш поширеним стає так зване вторинне землекористування, за якого доступ до земельних ресурсів забезпечується через володіння компанією, на котру оформлені права власності як користування, а цінність землі переноситься від, власне земельної ділянки до вартості компанії, що володіє або користується землею.

Варто також зазначити, що у багатьох державах, у тому числі Україні, ринок сільськогосподарських земель регулюється через дозвільний порядок надання, відчуження земельних ділянок тощо. Проте відчуження корпоративних прав на підприємства, які володіють землею, найчастіше перебуває поза сферою державного впливу або

регулювання, що фактично дозволяє відчужувати земельні ділянки чи права користування ними разом із компаніями, не здійснюючи транзакції із відчуження землі як такої.

Крім того, у випадках, коли держава спробує регулювати ринок корпоративних прав, може виникати ситуація, за якої фактичне володіння компанії буде виведене за рамки національної юрисдикції. Так, в Україні більшість материнських компаній агрохолдингів є іноземними підприємствами, а місцем реєстрації компаній, що володіють корпоративними правами на сільськогосподарські підприємства, стають Республіка Кіпр, Британські Віргінські острови, Ліхтенштейні тощо. Фактично іноземний капітал уже контролює 2,4 млн га з усіх 42,7 млн га сільськогосподарських земель України. Для прикладу розглянемо спрощену корпоративну структуру групи компаній «Індустріально молочна компанія (ІМК)», у тому числі всі дочірні, серед яких дві неопераційні (рис. 3.6).

Таким чином, в умовах, коли номінальним власником сільськогосподарського підприємства є товариство, засноване на Кіпрі, виникає можливість відчужувати права користування земельними ділянками, які розташовані в Україні, перепродуючи кіпрську компанію за законодавством Кіпру. При цьому в рамках національної юрисдикції України жодних угод із землею або корпоративними правами взагалі укладатися не буде, а номінальний кінцевий бенефіціар не зміниться, попри фактичного власника кіпрської компанії, яка являється номінальним утримувачем корпоративних прав на українську компанію, що володіє чи користується землею. Тому фактично значна площа земель, яка перебуває в користуванні певного агрохолдингу, можна перепродати, просто змінивши власника материнської компанії в Кіпрі або Ліхтенштейні, але при цьому згідно з українським законодавством формально нічого не відбудеться, хоча кінцевий бенефіціар, який вилучає прибуток від використання землі, може змінитися, але Україна ніяк не зможе це проконтролювати.

Таким чином, можна констатувати, що корпоративне землеволодіння не визнає кордонів, адже воно стає наднаціональним і у випадку подальшого розвитку такої форми землекористування багато держав, які намагаються контролювати ринки

сільськогосподарської нерухомості, жодним чином не зможуть контролювати та відстежувати угоди із сільськогосподарською нерухомістю.

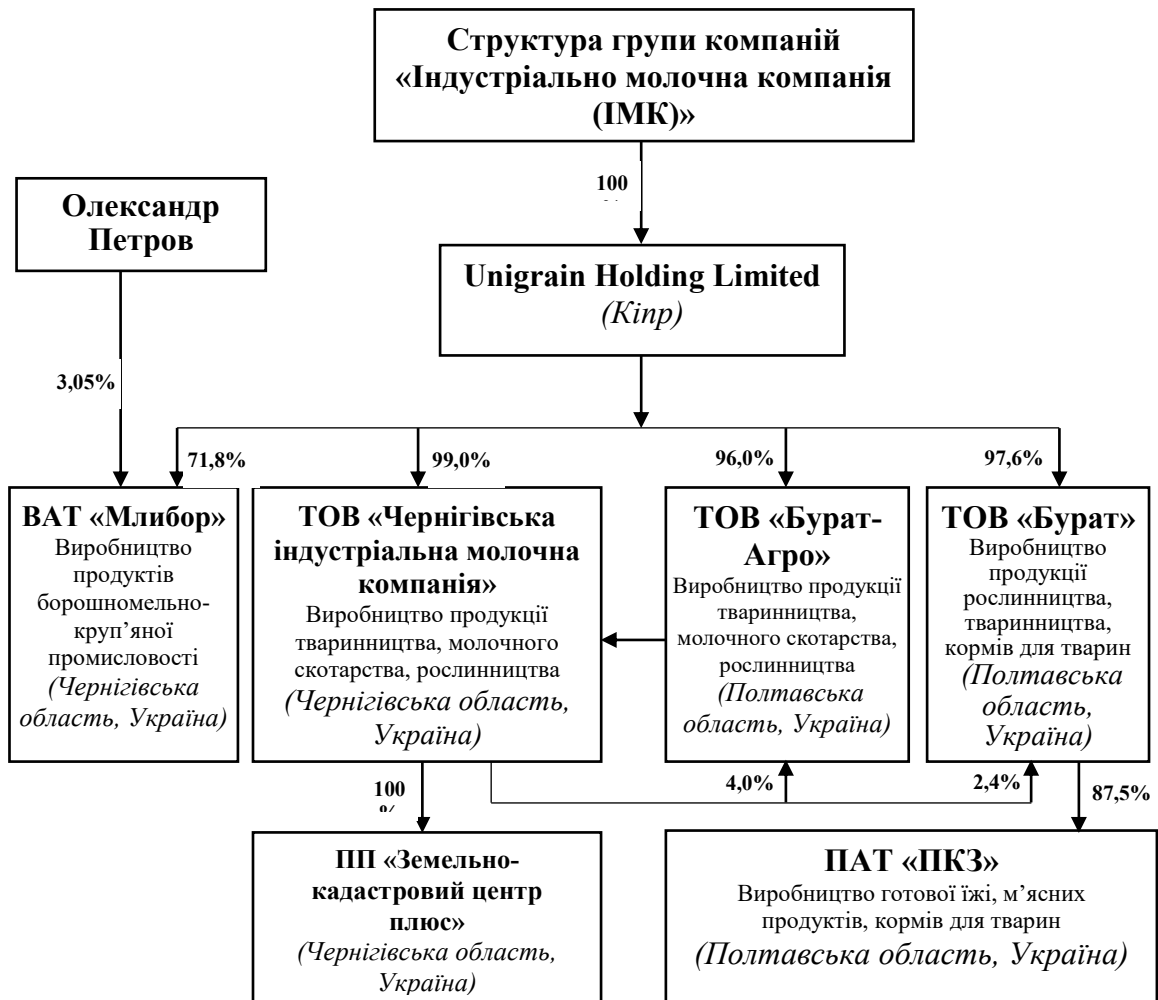

Рис. 3.6. Корпоративна структура групи компаній «Індустріально молочна компанія (ІМК)»

Якщо національні уряди волітимуть регулювати економічну концентрацію земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах, спочатку необхідно коректно її оцінити, для чого можуть використовуватися різні критерії. Наприклад, Закон України «Про захист економічної конкуренції» № 2210-III від 11.01.2001 р. передбачає, що для оцінки економічної концентрації застосовується так званий коефіцієнт відносної концентрації по одному (CR1), двох-трьох (CR2, CR3) та чотирьох-п'яти (CR4, CR5) учасниках ринку. Він характеризує сукупну питому

вагу активів, що перебувають у власності або володінні однієї найбільшої компанії.

З огляду на те, що держава, має сприяти розвитку конкурентних ринкових відносин та не допускати концентрації і монополізації ринків, антимонопольна політика в Україні повинна спрямовуватися як на регулювання вже монополізованих ринків, так і на ринки з розвиненим конкурентним середовищем. Тому нині процеси концентрації та монополізації ринку потребують значної уваги з боку органів державного антимонопольного регулювання і контролю [207; 208].

Загалом економічна концентрація характеризується двома чинниками: структурою ринку, яка відображає відносну величину та кількість фірм, що пропонують продукцію, а також загальним станом конкурентного ринкового середовища.

Нині як у вітчизняній, так і зарубіжній економічній літературі існує безліч підходів до визначення концентрації на ринку, які по-різному оцінюють ринкову ситуацію. Найбільш поширені у світовій практиці науково-методичні підходи щодо оцінювання економічної концентрації сільськогосподарського виробництва детальніше розглядалися вище (див. пункт 2.1).

Усі науково-методичні підходи мають свої переваги та недоліки, особливості застосування, а також систему кінцевих кількісних і якісних показників, аналіз яких дає змогу робити різні висновки щодо ринку. Тому варто застосовувати різноманітні підходи залежно від умов, що сприятиме об'єктивній оцінці ринку та можливих наслідків впливу на нього з боку суб'єктів господарювання [209; 210].

Ураховуючи наведене вище, нами проведено дослідження з метою визначення економічної концентрації земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах.

У процесі дослідження створена інформаційно аналітична база даних по землевласниках та землекористувачах, котрі використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, яка включає майже 240 тис. записів (табл. 3.3). У сформовану інформаційно-аналітичну базу внесено інформацію по всіх сільських (селищних) радах нашої держави, а саме їх назва, юридична адреса, назва засновника підприємства ринкового типу

(агрохолдинга), площа сільськогосподарських угідь (у тому числі ріллі), яка фактично використовується, а також місце розташування земельних ділянок.

Таблиця 3.3

Інформаційно-аналітична база даних щодо землевласників та землекористувачів, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (фрагмент)*

Назва землевласника та землекористувача	Юридична адреса землевласника (землекористувача)	Назва засновника підприємства ринкового типу (агрохолдинга)	Площа сільськогосподарських угідь, яка фактично використовується, га		Місце розташування земельних ділянок
			загальна	у тому числі ріллі	
Володарський район					
ЗАТ «Сільгосптехніка»	смт. Володарка, вул. Зарічна, 100	–	1222,42	1203,12	Білівська сільська рада
ПОП «Вперед»	с. Березна, вул. Леніна, 1	–	2648,96	2580,16	Березнянська сільська рада
ПОП «Світанок»	смт. Володарка, вул. Кооперативна, 135	–	1358,92	1325,00	Володарська сільська рада
ПП АФ «Розволужжя»	Київська обл., Сквирський р-н, с. Антонів, вул. Ювілейна, 1а	–	1092,72	1012,42	Гайворонська сільська рада
ВАТ «Гор-Пустоварівський бурякорадгосп»	с. Городище-Пустоварівське, вул. Центральна, 53	–	1583,08	1544,08	Городище - Пустоварівська сільська рада
Іванківський район					
ТОВ «Зелена хвиля»	с. Термахівка, вул. Поліська, 1	ТОВ «Зелена Хвиля»	2552,79	2552,79	Термахівська сільська рада
ТОВ «Укрзернопром - Іванків»	с. Прибірська, вул. Шевченка, 1	ТОВ «Укрзернопром Агро»	2562,80	2562,80	Прибірська сільська рада
Кагарлицький район					
СГК «Агробізнес»	с. Слобода, вул. Куліниченка, 21	–	1538,43	1473,30	Горохівська сільська рада
ТОВ «Агрофорт»	м. Кагарлик, вул. Незалежності, 22	–	2811,40	2664,40	Черняхівська сільська рада

Примітка. *Розроблено авторами

На основі інформаційно-аналітичної бази даних у межах адміністративних районів України визначено граничні площі сільськогосподарських угідь (у тому числі ріллі), що не призведе до надмірної концентрації земельних ресурсів (дод. Х, Ц.1, Ц.2, Ц.3, Ц.4, Ц.5, Ц.6, Ц.7, Ц.8), а також питому вагу найбільших землевласників та землекористувачів, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва площею понад 1000 га в Україні (дод. Ц.9, Ц.10, Ц.11, Ц.12).

Наведені дані свідчать про те, що середня площа сільськогосподарських угідь у сільських (селищних) радах становить 3487,6 га, у тому числі рілля – 2 730,9 га. При цьому гранична площа сільгоспугідь, що не призведе до надмірної концентрації, дорівнює 1 220,7 та 955,8 га відповідно. Крім того, в Україні налічується 5 407 землевласників та землекористувачів, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва площею понад 1 000 га. Площа сільгоспугідь, що перебуває в користуванні найбільших землевласників і землекористувачів, сягає 13,7 млн га, у тому числі майже 13,1 млн га ріллі, а середній розмір землекористувачів становить 2543,0 га.

У більшості областей України (крім Волинської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівська, Рівненської, Тернопільської, Херсонської, Чернівецької) питома вага орних земель, яка використовується найбільшими землевласниками та землекористувачами (з площею понад 1 000 га) в середньому перевищує 35 %, що є ознакою прояву монополізму на ринку оренди земель сільськогосподарського призначення (табл. 3.4).

Для отримання більш точної інформації щодо концентрації земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах досліджено питому вагу сільгоспугідь (у тому числі ріллі), яка використовується великими і дуже великими землевласниками та землекористувачами, у розрізі сільських (селищних) рад Київської області (дод. Щ). Отримані дані свідчать, що в досліджених сільських (селищних) радах питома вага сільськогосподарських угідь, яка використовується найбільшими землевласниками та землекористувачами, в середньому дорівнює 56,5, а ріллі – 62,9 %. Це дає підстави стверджувати, що у 2/3 сільських (селищних) радах простежується монополізм на ринку оренди сільськогосподарських земель, причому в окремих із них цей показник сягає 93,3–98,0 %.

Таблиця 3.4

Економічна концентрація земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах*

Адміністративно-територіальні утворення	Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) районах, га	Середня площа ріллі в сільських (селищних) районах, га	Гранична площа сільськогосподарських угідь, що не призведе до надмірної концентрації, га	Рілля, що не призведе до надмірної концентрації, га	Кількість землевласників та землекористувачів шт.	Площа сільськогосподарських угідь, яка використовується найбільшими землевласниками та землекористувачами, га		Середній розмір землекористувачів, га	Питома вага сільськогосподарських угідь, яка використовується найбільшими землевласниками та землекористувачами, %	
							загальна	в тому числі ріллі		загальна	в тому числі ріллі
АР Крим	254	6852,7	4661,7	2398,5	1631,6	213	584688,2	528856,4	2745,0	33,6	44,7
Вінницька	738	2732,9	2341,9	956,5	819,7	311	834418,4	818256,8	2683,0	44,8	51,2
Волинська	447	2379,6	1535,7	832,9	537,5	66	118562,45	104958,55	1796,4	14,9	19,1
Дніпропетровська	390	6385,8	5386,8	2235,0	1885,4	373	979225,7	937468,6	2625,3	39,3	44,6
Донецька	315	5878,6	4835,5	2037,5	1692,4	256	736138	689573,9	2875,5	39,8	45,3
Житомирська	641	2355,2	1615,0	824,3	565,3	99	225396,3	216526,9	2276,7	16,1	22,1
Закарпатська	338	1366,7	588,2	478,3	205,9	11	21745,7	12445,7	1976,9	9,2	8,5
Запорізька	329	6790,5	5746,2	2376,7	2011,2	313	862723	802138,21	2756,3	38,6	42,4
Івано-Франківська	479	1173,9	752,1	410,9	263,3	22	47122,1	45471,7	2141,9	11,4	14,4
Київська область	697	2384,3	1973,0	834,5	690,5	235	501950,4	476130,7	2136,0	31,9	36,1
Кіровоградська	418	4889,1	4241,4	1711,2	1484,5	366	883516,6	835297,5	2414,0	43,4	47,2
Луганська	281	6671,7	4782,3	2335,1	1673,8	268	771188	692073,7	2877,6	40,9	51,2
Львівська	730	1739,7	1146,5	608,9	401,3	42	103409,2	88172,1	2462,1	13,0	16,5
Миколаївська	336	5965,9	5030,1	2088,1	1760,5	290	665755,83	629102,53	2295,7	33,2	37,2
Одеська	504	5132,2	4109,6	1796,3	1438,4	374	971958,1	945249,4	2598,8	37,6	45,6
Полтавська	536	4052,3	3293,3	1418,3	1152,7	336	1032343,1	972078,5	3072,4	49,5	57,3
Рівненська	386	2416,4	1676,0	845,7	586,6	63	179001,5	150520,1	2841,3	25,3	28,7
Сумська	439	3835,0	2883,7	1342,2	1009,3	398	746749,6	689509,5	1876,3	44,4	54,5
Тернопільська	651	1618,4	1325,4	566,4	463,9	104	272916,17	267168,7	2624,2	25,9	31,0
Харківська	460	5239,5	4239,1	1833,8	1483,7	335	885701,4	832289,3	2643,9	36,7	42,7
Херсонська	289	6255,0	5605,3	2189,2	1961,8	38	228232,9	224502,8	6006,1	13,7	15,0
Хмельницька	618	2406,2	1925,8	842,2	674,0	254	586552,53	568299,31	2309,3	37,6	45,5
Черкаська	566	2559,8	2256,6	895,9	789,8	382	752354,2	716045,2	1969,5	51,9	56,1
Чернівецька	295	1589,0	1138,7	556,1	398,6	28	70424,8	69036	2515,2	18,1	22,9
Чернігівська	602	3494,7	2235,5	1223,1	782,4	230	687746,91	752454,69	2990,2	32,7	55,9
Всього по Україні	11739	3487,6	2730,9	1220,7	955,8	5407	13749821,2	13063626,8	2543,0	35,2	42,2

Примітка. *Розраховано авторами.

Крім того, з метою уточнення отриманих даних нами досліджено рівень економічної концентрації на ринку оренди сільськогосподарських угідь у підприємствах (господарствах) на території модельних сільських рад Київської області за допомогою коефіцієнта концентрації (*Concentration Ratio, CR*) та індексу Херфіндаля-Хіршмана (*Herfindal-Hirshman Index, HHI*) (дод. Ю). Як модельні об'єкти вибрано Сорокотязьку сільську раду Білоцерківського району, Жердовську Броварського, Тростинську Васильківського, Ченяхівську Яготинського та Катюжанську сільську раду Вишгородського району, які територіально розосереджені та розташовані в різних природно-кліматичних зонах.

Отримані дані свідчать, що в цілому території модельних сільських рад характеризуються висококонцентрованим ринком оренди сільськогосподарських угідь, за винятком Катюжанської сільської ради Вишгородського району. Розраховані критерії підтверджують перевищення рівня економічної концентрації на локальному ринку оренди сільськогосподарських земель, тобто високий ступень монополізації орендних відносин.

Таким чином, у чотирьох із п'яти модельних сільських рад рівень економічної концентрації надвисокий (50–100 %), у результаті чого простежується монопольне становище на ринку з усіма його негативними наслідками. Це означає, що всі інші сільськогосподарські виробники на цих територіях уже не мають можливості розвиватися, оскільки підприємства-монополісти поглинули майже всі земельні ресурси, позбавивши інших спроможності конкурувати за доступ до цих ресурсів. При цьому у власників земельних ділянок немає вибору при передачі земельних часток (паїв) у користування. Такі невеликі підприємства (фермерські господарства), які ще намагаються конкурувати через свою незначну частку внаслідок надмірного рівня концентрації по суті особливо ситуацію не змінюють. Наведені підходи до аналізу ринку оренди земель щодо монополізації та концентрації дають змогу не тільки оцінити ринки, але й регулювати їх, у тому числі застосовуючи економічні санкції до підприємств, котрі є порушниками антимонопольного законодавства України.

Варто зазначити, що для ефективної оцінки концентрації земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах потрібно чітко виявити кінцевих бенефіціарів усіх компаній, щоб ідентифікувати все землекористування агрохолдингу. Для регулювання вторинного (непрямого) землекористування необхідно визначити структуру холдингових компаній і тих земель, які перебувають в їх користуванні, що потребує доступу до бізнес-реєстрів.

Отже, ураховуючи викладене вище, варто запропонувати низку спеціальних правових приписів у законодавстві України щодо функціонування агрохолдингів.

Зокрема, слід законодавчо обмежити площі земельних ділянок, що можуть перебувати в оренді агрохолдингів чи його учасників (корпоративних сільськогосподарських підприємств). Також у разі впровадження в Україні земельного ринку у формі дозволу на купівлю-продаж землі агрохолдинги можуть стати потужним суб'єктом таких ринкових відносин як покупці сільськогосподарських земель. Тому розміри площ повинні бути науково обґрунтованими й такими, щоб не допустити монополізації агрохолдингом доступу до земельних ресурсів сільськогосподарського призначення. Також варто встановити обмеження території функціонування агрохолдингу певним адміністративним районом.

Крім того, слід узаконити певні обтяження щодо агрохолдингів для сплати певної частини податкових платежів до місцевого бюджету, на території якого здійснюється використання ними земельних ділянок. Розмір таких платежів має встановлюватися диференційовано до площ земельних ділянок, на яких здійснюється виробництво сільськогосподарської продукції.

З метою реалізації потенційних конкурентних переваг агрохолдингів у державі потрібно створити необхідні передумови та реалізувати засади державного регулювання їхньої діяльності в частині вдосконалення земельного законодавства, відносин власності на землю, контролю за її використанням і якістю земельних ділянок. Це пов'язано з тим, що попри застосування новітніх технологій агрохолдингами, тривають процеси виснаження землі, втрати гумусу та інших корисних речовин унаслідок інтенсифікації сільського

господарства. Як результат, сільськогосподарські підприємства переважно зацікавлені у збільшенні прибутку та економічної ефективності виробництва, часто не готові вкладати матеріальні кошти для збереження та підвищення якісних властивостей земель, на яких здійснюють господарську діяльність. Окрім цього, агрохолдинги, що займаються рослинництвом, будують тваринницькі ферми для диверсифікації власного виробництва, які завдають шкоди повітрю й екології в цілому. Лише незначна кількість компаній практикують належне очищення води, контролюють кількість викидів в атмосферне повітря, рівень пестицидів у ґрунтах і нітратів у воді. Через необґрунтовані внесення пестицидів трапляються випадки масової загибелі бджіл.

3.2. Економічні передумови формування системи обмежень щодо економічної концентрації земельних ресурсів у власності однієї особи (групи пов'язаних осіб)

Ринкові трансформації, податкові пільги, недосконалість антимонопольного регулювання та земельні реформи сформували сприятливі умови для створення нових агроформувань на пострадянському просторі [178]. Проте в результаті функціонування великих інтегрованих структур відбувається зростання монополізму, витіснення середнього і малого бізнесу, відтік доданої вартості з регіонів базування холдингових структур тощо.

Різні країни світу широко використовують практику запровадження різноманітних обмежень на ринку сільськогосподарських земель залежно від географічних особливостей, історичних та культурних традицій, а також юридичної практики, що склалися віками. Елементами регулювання ринку сільськогосподарської нерухомості часто стають обмеження на придбання земель для іноземців, територіальні обмеження, обмеження на площу земель під контролем однієї особи, переважні права на придбання земель у разі їх продажу, заборони на зміну призначення земель тощо. Метою такого регулювання, як правило, є прагнення зберегти традиційний характер сільського господарства, сприяння

якогомога ширшому розпорошенню земельної власності, розвиток економічної конкуренції, забезпечення економічного суверенітету держави у питаннях забезпечення продовольством тощо.

Як показує вітчизняний та зарубіжний досвід, однією з найбільш ефективних форм інтеграції в сільськогосподарському виробництві є корпоративна модель у вигляді агрохолдинга, який об'єднує підприємства різних галузей, органічно пов'язаних економічними відносинами. У формуванні корпоративного сектору в аграрній сфері можна виділити як етапи бурхливого розвитку холдингових структур, розширення їх бізнесу, причому переважно на базі горизонтальної інтеграції, поглинання і злиття, так і період переважного розвитку вертикальної інтеграції [180].

Загалом процес появи та розвитку агрохолдингів в Україні як вертикально інтегрованих структур агробізнесу відбувався поетапно [178; 181; 182]:

- I етап (2000–2005 рр.) – формування нормативно-правової бази діяльності агрохолдингів та початок накопичення ними земель сільськогосподарського призначення, поширення практики створення й функціонування перших холдингових агрокомпаній;

- II етап (2006–2010 рр.) – прискорення темпів створення агрохолдингів та активний їх розвиток, подальше накопичення ними земельного банку щороку більше ніж на 30 %, що можливо за рахунок придбання гігантами земель більш слабких конкурентів, укрупнення їх активів шляхом злиття і поглинання та реструктуризації. Досить успішно перші компанії продані до 2008 р., проте економічна криза внесла певні корективи у плани інвесторів, тому на цьому етапі вирішено дочекатися сприятливіших умов для продажу в період економічного зростання;

- III етап (2011–2015 рр.) – перехідна фаза між періодами агресивного акумулювання земельних ресурсів і підвищення ефективності виробництва. Характеризується поступовим уповільненням тенденції накопичення земель у власності агрохолдингів, навіть з подальшим їх зменшенням, зниженням обсягу залучених коштів, а також консолідацією ринків і переходу до підвищення ефективності ведення бізнесу. Причинами цього стали несприятлива цінова кон'юнктура продукції сільського господарства

на світових ринках (найбільше подешевшали зернові культури, рослинні олії, цукор і молочні продукти). Крім того, в цей період спостерігалось погіршення фінансової безпеки у багатьох аграрних компаніях, котрі, не виплативши відсотки за кредитами й облігаціями, отримували технічний дефолт, у результаті чого збанкрутували або були реорганізовані, чи поглинуті іншими суб'єктами господарювання;

– IV етап (2016–2020 рр.) – подальший розвиток агрохолдингів, пошук найоптимальніших методів господарювання на принципах інноваційності, ефективності та екологічної безпеки.

Варто зазначити, що впродовж останніх років збільшення кількості агрохолдингів обумовлене тим, що нині такі підприємства є головними споживачами різних дотацій та субсидій.

Іншим не менш важливим чинником, який приваблює бізнес в аграрний сектор, є можливості акумуляції значних земельних масивів шляхом їх оренди, рівень якої досить низький (приблизно у 10 разів менша ніж в Європейському Союзі), та потенційні можливості придбання цієї землі у власність в умовах функціонування ринку сільськогосподарських земель. За таких умов найперше спрацьовує фактор низької нинішньої вартості земель сільськогосподарського призначення та суттєвого зростання ціни на них у перспективі, оскільки немає сумніву, що за нормальної економічної ситуації вона відповідатиме європейському рівню [183].

У сучасних ринкових умовах оренда земель сільськогосподарського призначення є найбільш поширеними способами передачі прав землеволодіння та землекористування. Укрупнення сільськогосподарських підприємств та консолідація їх земельних володінь відбуваються переважно за рахунок викупу малих господарств та їх продажу більшим. Тому в аграрній політиці досить повільно проявляється тенденція боротьби зі створенням латифундій, перешкоджання зосередження в одних суб'єктів занадто великих масивів землі.

Питання, пов'язані з концентрацією (надконцентрацією) і монополізацією земельних ресурсів, відносяться до складних і суперечливих у земельній політиці. Занадто жорсткі обмеження можуть призвести до певних збитків, які будуть нанесені

землекористувачеві при перерозподілу землі. Однак і відсутність регулювання може перешкоджати конкуренції, сприяти витісненню середнього і малого бізнесу, обмежуючи доступ до землі для нових проектів і розвитку сільської території.

У світі накопичено комплекс заходів протидії концентрації, а саме: обмеження площі ділянки, що надається у власність державою; схвалення муніципалітетом угоди із землею для запобігання спотворенню нормальної аграрної структури; обмеження площі земель сільськогосподарського призначення, які перебувають у власності однієї особи (фізичної або юридичної), а також сукупності юридичних осіб, пов'язаних з нею.

Державне регулювання земельного обороту необхідне для створення такої моделі землеволодіння та землекористування, яка б сприяла ефективному використанню земельних угідь. Одним з найважливіших напрямів державної політики на ринку землі є збереження фонду земель сільськогосподарського призначення, яке спрямоване на забезпечення максимально ефективного функціонування значної кількості різних за площею господарств і недопущення надмірної концентрації земельної власності в однієї особи.

Тому в земельному законодавстві більшості зарубіжних країн є істотні обмеження, які не допускають надмірної концентрації землі та формування латифундій. Тому одне з найпоширеніших обмежень, які встановлюються на ринку розвинених країн, стосується максимального розміру землі сільськогосподарського призначення, що може перебувати у власності та в окремих випадках оренді [184]. Наприклад, у Німеччині держава прагне уникнути одночасно і фрагментації земель сільськогосподарського призначення, і їх концентрації у власності окремих сільськогосподарських підприємств. Так, мінімальний розмір земельної ділянки встановлено на рівні 1 га, а максимальний – 400–500 га, що стосується як купівлі землі, так і її оренди [185].

Загалом у Німеччині здійснюється постійний контроль за будь-якими змінами власності або оренди сільськогосподарських угідь. Крім цього, законодавство суворо обмежує переведення земель сільськогосподарського призначення в інші категорій, а перехід прав

на будь-які сільськогосподарські угіддя потребує спеціального дозволу.

Жорсткі заходи, спрямовані на запобігання невинуватеного укрупнення сільськогосподарських угідь, прийняті в Новій Зеландії. Для здійснення операцій при купівлі або оренді земель сільськогосподарського призначення більш ніж 2 га в цій країні потрібно офіційний дозвіл.

Існують обмеження при купівлі сільськогосподарських угідь і у Франції. Земельним законодавством не передбачена верхня межа для збільшення сільськогосподарського підприємства, проте встановлений середній мінімальний розмір земельної ділянки – 25 га (з 30 %-ним регіональним відхилення). При збільшенні господарства до розміру, що перевищує два мінімальних розміри (шляхом купівлі землі або її оренди), фермер повинен отримати дозвіл влади. Для організації нового господарства необхідний досвід роботи фермера і відповідна кваліфікація, а при наявності кількох кандидатів на одну і ту ж ділянку землі перевага віддається найбільш кваліфікованому [186]. У багатьох інших країнах (Норвегії, Нідерландах, Данії, Швеції, Бельгії тощо) покупець земель сільськогосподарського призначення також повинен мати спеціальну освіту або сільськогосподарські навички.

Максимальний розмір землекористування в Данії, яке перебуває у власності чи оренді, визначений на рівні 150 га. Придбання або оренда додаткової земельної ділянки дозволяється фермеру, якщо він задовольняє широкий спектр умов (мешкає в сільській місцевості більше 8 років та планує проживати в сільській місцевості протягом тривалого періоду часу, має спеціальну освіту і досвід роботи в сільському господарстві), а також зобов'язується зберігати сільськогосподарський характер її використання [187].

Відповідно до земельного законодавства Іспанії оренда землі підлягає державному регулюванню. Його основна мета – не допустити створення великих маєтків. Як правило, не дозволяється отримувати в оренду понад 50 га зрошуваних земель або 1 тис. га пасовищ.

В інших країнах-членах ЄС також діють обмеження максимального розміру земель сільськогосподарського призначення, що може перебувати у власності, зокрема: для Угорщини – не більше ніж 300 га, Румунії – 200, Польщі – від 1 до 300, а зі спадщиною – до

500, Литві – 500 га [190].

Захист земель сільськогосподарського призначення в США полягає перш за все в тому, що в найбільш розвинених сільськогосподарських регіонах введена заборона на купівлю сільгоспугідь особами, які не є фермерами. У 13 штатах Середнього Заходу, які становлять найбільшу цінність з погляду внеску в національне сільське господарство, юридичні особи не можуть набувати у власність сільськогосподарські землі [188], що обумовлено прагненням держави запобігти купівлі землі для подальшого використання в несільськогосподарських цілях. Крім цього, зазначена заборона не перешкоджає фермерам створювати об'єднання у формі сімейної корпорації, тобто власниками ферми повинні бути члени сім'ї.

Варто зазначити, що з метою створення ефективних комерційних сільськогосподарських організацій окремі держави проводять політику укрупнення господарств, тому в них існує заборона поділу сільськогосподарських угідь на ділянки менше певного розміру [189].

Так, в Італії, Португалії та Іспанії, земельне законодавство яких певною мірою має спільне коріння, основний акцент робиться на визначенні нижньої межі фермерського господарства, щоб уникнути надмірної фрагментації з урахуванням аграрного перенаселення. Законодавством цих країн визначається таке поняття, як *мінімальне життєздатне господарство*, що забороняє будь-які операції з продажу або оренди землі, котрі порушили б цей найменший розмір. Унаслідок різних природних і економічних умов мінімальний розмір господарства встановлюється на регіональному рівні.

В Японії земельне законодавство засноване на післявоєнній аграрній реформі. З огляду на вкрай обмежену площу сільськогосподарських угідь, держава прагне проводити жорстку політику їх охорони. Будь-які зміни власності на землю й оренду потребують дозволу влади і можливі лише при виконанні наступних умов:

- власник повинен самотійно обробляти землю, на яку він має права власності або оренди;
- фермер чи один із членів його сім'ї має постійно займатися

сільськогосподарським виробництвом, що належить родині;

– придбана або орендована загальна площа сільськогосподарських угідь повинна бути не менше ніж 0,5 га, за винятком окремих випадків ведення особливо інтенсивного типу виробництва;

– наявність у фермера кваліфікації, фінансових та інших можливостей для ведення ефективного виробництва на всій площі сільськогосподарського підприємства, а також постійне проживання на своїй фермі [186].

У багатьох розвинених країнах мінімальний розмір землекористування пов'язується тільки із зайнятістю працюючих членів фермерських господарств. Наприклад, у Швейцарії мінімальне за розміром господарство повинно забезпечити зайнятість однієї людини на 75 %, або на 2100 годин протягом року. Максимальний розмір може мати земельна ділянка, що перебуває у власності або оренді, яка забезпечує достатній дохід двом-трьом сільськогосподарським працівникам. Якщо в результаті купівлі землі загальна площа господарства перевищує встановлену законодавством межу, угода може бути заборонена. У Франції мінімальне господарство повинно забезпечити повну зайнятість двох членів сім'ї і дохід, який задовольняє їхні потреби та утримує від переходу в інші сфери зайнятості [191].

В цілому, встановлюючи обмеження щодо розміру земельних ділянок, зарубіжні держави виходять з принципу, згідно з яким земля повинна належати тим, хто її обробляє. При цьому законодавство більшості розвинених країн дозволяє продаж сільськогосподарських земель, оскільки ринок землі є потужним засобом стимулювання зростання сільськогосподарського виробництва та сприяє залученню в нього інвестицій. Однак для того, щоб обіг земель сільськогосподарського призначення сприяв зосередженню земельних ресурсів у найбільш ефективних користувачів, держава через вироблення законодавчих норм контролює земельні відносини, вводячи значні обмеження щодо придбання земель у власність [192].

З метою обмеження землекористування в інтересах селянства і суспільства в цілому, яке піклується про збереження розселення та економічної безпеки сільських територій, та враховуючи закордонний

досвід, нами було розроблено граничні площі земель сільськогосподарського призначення для різних регіонів України, які можуть перебувати у власності або оренді однієї особи (групи пов'язаних осіб) (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Обмеження щодо економічної концентрації земель сільськогосподарського призначення, які можуть перебувати у власності (оренді) однієї особи (групи пов'язаних осіб)*

Адміністративно-територіальні утворення	Середній розмір домогосподарства, осіб	Середньомісячна заробітна плата штатних працівників сільського господарства, грн	Середній дохід домогосподарств на 1 особу за рік, грн	Розмір плати за оренду земельних часток (паїв), грн за рік	Граничний розмір землекористування, га	
					для домогосподарств (сім'ї)	для домогосподарств (сім'ї)
АР Крим	2,60	2205	68796,00	388,60	177,04	68,09
Вінницька	2,48	4101	122045,76	1090,90	111,88	45,11
Волинська	3,03	3456	125660,16	989,50	126,99	41,91
Дніпропетровська	2,38	3669	104786,64	949,91	110,31	46,35
Донецька	2,34	3777	106058,16	790,48	134,17	57,34
Житомирська	2,51	3798	114395,76	1054,10	108,52	43,24
Закарпатська	3,49	4940	206887,20	595,98	347,14	99,47
Запорізька	2,46	3250	95940,00	721,44	132,98	54,06
Івано-Франківська	3,00	4803	172908,00	919,10	188,13	62,71
Київська	2,62	4347	136669,68	533,40	256,22	97,80
Кіровоградська	2,29	3788	104094,24	1168,19	89,11	38,91
Луганська	2,28	3923	107333,28	834,89	128,56	56,39
Львівська	3,02	4724	171197,76	1132,25	151,20	50,07
Миколаївська	2,55	3645	111537,00	819,80	136,05	53,35
Одеська	2,65	2824	89803,20	877,10	102,39	38,64
Полтавська	2,37	4424	125818,56	2243,20	56,09	23,67
Рівненська	3,04	3071	112030,08	1371,70	81,67	26,87
Сумська	2,44	3724	109038,72	1307,70	83,38	34,17
Тернопільська	2,93	3966	139444,56	672,30	207,41	70,79
Харківська	2,44	3596	105290,88	1603,00	65,68	26,92
Херсонська	2,60	3748	116937,60	762,84	153,29	58,96
Хмельницька	2,64	3823	121112,64	1397,90	86,64	32,82
Черкаська	2,36	4128	116904,96	2215,50	52,77	22,36
Чернівецька	2,90	2796	97300,80	1111,30	87,56	30,19
Чернігівська	2,31	4144	114871,68	1078,50	106,51	46,11
Середнє в Україні	2,58	3916	121239,36	1093,37	110,89	42,98

Примітка. *Розраховано й складено авторами за даними [176; 193; 194; 195]

Розроблені показники встановлюють граничний розмір землекористування таким чином, щоб не втратити мотивацію

працювати на землі. Інакше кажучи, наведені показники вказують, скільки потрібно мати сільськогосподарських земель, щоб їх орендна плата приносила дохід, який перекриватиме нормальні доходи від заробітної плати працівника сільського господарства.

Відсутність обмеження на концентрацію землі в однієї особи призвела до появи великих земельних власників – від десятків до 600 тис. га і вище, тому вони особливо доцільні в умовах, коли немає обмежень щодо покупців (орендарів) землі сільськогосподарського призначення.

Тому вже давно назріла необхідність посилення державного регулювання процесів глобальної корпоратизації агропромислового виробництва, тобто надмірної капіталізації сільського господарства. Сьогодні важливо встановити обмеження щодо економічної концентрації земельних ресурсів в агропромислових структурах. Обмеження монопольного становища агрохолдингів має відбуватися шляхом поширення норм антимонопольного законодавства на ринок оренди сільськогосподарських земель як на регіональній. Зокрема, необхідно встановити обмеження площі орендованих земель одним агрохолдингом, а саме не більше ніж 35 % території одного району. Крім того, доцільною є вимога створення агрохолдингом і реєстрації за місцем оренди земель одного або декількох підприємств (при використанні більше встановленого нами граничного розміру земель сільськогосподарського призначення), чи відокремлених підрозділів (при меншій площі оренди), що сприятиме кращому наповненню місцевих бюджетів податковими надходженнями [196; 197].

Таким чином, для встановлення системи обмежень щодо надмірної концентрації земельних ресурсів і забезпечення доступу до неї малих і середніх сільськогосподарських виробників доцільно:

- законодавчо закріпити розроблені нами диференційовані граничні розміри землекористування, які забезпечать систему обмежень щодо економічної концентрації земельних ресурсів у власності (оренді) однієї особи (групи пов'язаних осіб);

- встановити чіткий контроль органами Антимонопольного комітету України за концентрацією земельних ресурсів суб'єктами господарювання, зокрема здійснювати постійний моніторинг за тим, щоб у межах адміністративного району один суб'єкт господарювання

орендував не більше ніж 35 % земель сільськогосподарського призначення (згідно із Законом України «Про захист економічної конкуренції»);

- реалізувати економічні заходи щодо обмеження земельних ресурсів у власності однієї особи (групи пов'язаних осіб) через обмеження субсидій у рамках державної програми підтримки сільського господарства при виплатах на 1 га (на площу не більше встановленого ліміту (див. табл. 3.2));

- ввести зведену форму звітності холдингів для відображення інформації про площі, що перебувають у їх власності та користуванні;

- розробити спеціальні законодавчі акти, що регулюють відносини великих землевласників, які вже порушили антимонопольне законодавство. За аналогією з регулюванням діяльності монополій в інших сферах діяльності, розмір орендної плати повинен регулюватися не латифундистом, а державною службою за тарифами.

3.3. Система заходів щодо економічного регулювання землеволодіння і землекористування корпоративних сільськогосподарських підприємств

Нині агропромисловий комплекс є стратегічно важливим системоутворюючим елементом економіки, що формує ринок сільськогосподарської продукції і, як наслідок, продовольчу та економічну безпеку країни, а також основою сталого розвитку національного господарства. Аграрні перетворення в Україні призвели до багатоукладної економіки, де функціонують підприємства різних форм власності та господарювання, найпотужнішими серед яких є агрохолдинги.

В нашій державі налічується кілька сотень компаній АПК, причому протягом останніх 10 років чітко простежується тенденція збільшення ролі та впливу великих агроформувань (агрохолдингів) на його розвиток [198]. У кожному регіоні є адаптовані до сучасних ринкових умов господарства, котрі не тільки вирощують сільськогосподарську продукцію, але і здійснюють переробку своєї

сировини та самостійно реалізують готову продукцію.

Агрохолдинги – досить ефективна форма інтеграції в системі агробізнесу, що створює оптимальні умови для організації виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції на базі стратегічного партнерства холдингової компанії та дочірніх підприємств [199]. Агрохолдинг є групою самостійно юридичних сільськогосподарських, переробних і обслуговуючих організацій, в яких найбільший пакет статутних капіталів належить головній компанії, що управляє діяльністю групи.

Усі структури, котрі входять до агрохолдинга корпоративного типу, є дочірніми по відношенню до головної компанії, яка здійснює управління та контроль за їх діяльністю через механізм договірних відносин. Крім того, агрохолдинги зазначеного типу – це об'єднання підприємств різних форм власності на основі злиття їх капіталу, які забезпечують право одному з них або структурі в цілому формувати стратегію розвитку такого інтегрованого утворення [251].

Отже, найбільші можливості щодо виробництва продукції на основі інноваційних технологій отримують великі агропромислові формування холдингового типу, що мають власні фінансові структури або тісно пов'язані з ними, володіють достатнім капіталом, доступом до довгострокових позик, можливістю зайняти значну частку сегмента агропромислового комплексу. Тому нині агрохолдинги зосереджують значні фінансові ресурси під своїм контролем, а також мають вільний вихід на експортні ринки, доступ до новітніх технологій та політичний вплив як на місцевому, так і національному рівнях. Крім того, доволі часто серед акціонерів таких аграрних підприємств представлені потужні міжнародні компанії, що дає їм додаткові переваги у лобіюванні на міжнародному рівні [198].

За даними Українського клубу аграрного бізнесу 2017 р. налічувалося 93 сільськогосподарських підприємства, що обробляли понад 10 тис. га земель сільськогосподарського призначення. Для порівняння: 2012 р. їх кількість становила 80 одиниць. При цьому частка сільськогосподарських земель в користуванні агрохолдингів дорівнювала в 2017 р. 29% від усіх сільськогосподарських підприємств, тоді як 2012 р. – 25%. Крім того, зріс загальний земельний банк, який обробляється агрохолдингами, за 5 років з 5,6 до

5,95 млн га (2017 р.), а також площі сільськогосподарських угідь їх користуванні на 6,3 % [200].

Неконтрольована концентрація землі агрохолдингами несе в собі велику загрозу повної монополізації ринку оренди землі. Маючи значно більші фінансові можливості, вони виплачують вищу орендну плату власникам сільськогосподарської землі, звужуючи цим життєвий простір діяльності не тільки сільськогосподарських підприємств, але і фермерських, особистих селянських та інших господарств населення, які не мають змоги з ними конкурувати. Витісняючи з ринку малих та середніх товаровиробників, великотоварні агрохолдингові формування вже поглинули або взяли під контроль понад 6 тис. сільськогосподарських підприємств [201].

Проте агрохолдинги – це виключно бізнес-проекти, основною метою яких є примноження капіталу в довгостроковій перспективі. При цьому розвиток і підтримка сільської інфраструктури не є їх головною метою та функцією.

Така діяльність корпоративних агропромислових структур несприятливо позначається на соціально-економічному розвитку сільських територій, на яких вони безпосередньо орендують землі. Як правило, у регіонах діяльності агрохолдингів спостерігаються загострення соціально-економічних проблем, зростання соціальної напруги на селі через скорочення робочих місць і зростання безробіття, а також відсутність фінансування на створення та підтримку сільської інфраструктури (дороги, дитячі садки і школи, будинки культури, фельдшерсько-акушерські пункти тощо), яке здійснювали сільськогосподарські підприємства традиційного типу [196].

У зв'язку з тим, що центральні офіси материнської компанії агрохолдинга, у тому числі її структурних підрозділів, розміщені у містах, де сплачуються податки і збори, відбувається вимивання коштів із сільських територій, недоотримання платежів місцевими бюджетами, що загалом поглиблює кризовий стан сільських територій.

Такі високоінтегровані агропромислові структури цілком спроможні сприяти розвитку регіонів, їх інфраструктури, зростанню зайнятості, тобто вирішувати комплекс гострих соціально-

економічних проблем, а також підвищувати ефективність реального сектору економіки.

Нині одним із варіантів вирішення проблем соціально-економічного розвитку сільських територій, у тому числі проблем зайнятості, має стати вилучення надприбутків агрохолдингів, які отримуються завдяки присвоєнню рентних платежів, що по суті повинні надходити до бюджету держави, зокрема місцевих територіальних громад для розвитку соціальної інфраструктури. Крім того, потрібно запровадити механізм, який би забезпечував сплату податків корпоративними підприємствами, котрі здійснюються виробничу діяльність, за місцем не реєстрації їх головної компанії, а діяльності дочірніх підрозділів.

На нашу думку, до найважливіших функцій агрохолдинга корпоративного типу слід віднести соціальну, яка передбачає створення робочих місць, розробку єдиної системи оплати і стимулювання праці персоналу, створення єдиного фонду щодо поліпшення умов праці і побуту працівників, організацію служби, що забезпечує підтримку і розвиток сільської інфраструктури, охорону навколишнього природного середовища тощо (рис. 3.7).

На користь агрохолдингів діє й орендна плата земель сільськогосподарського призначення в Україні, у тому числі її розмір, який майже у 10 разів нижчий порівняно з державами-членами Європейського Союзу. Відповідно це дає можливість аграрним підприємствам, які орендують, отримувати порівняно низьку собівартість сільськогосподарської продукції.

Крім того, мотивуючим фактором для агрохолдингів є можливість взяти сільськогосподарську землю в оренду у селян за 40 дол/га і передати її в суборенду через певний період часу на внутрішньому ринку за 100–450 дол/га іншим сільськогосподарським компаніям або навіть продати акції компанії за 1 000–1 500 дол/га на зовнішньому ринку разом із заключеними договорами оренди земель. Тому агрохолдинги, особливо ті, які займаються виключно рослинництвом, можуть досить легко вийти з аграрного бізнесу без суттєвих втрат [177; 183].

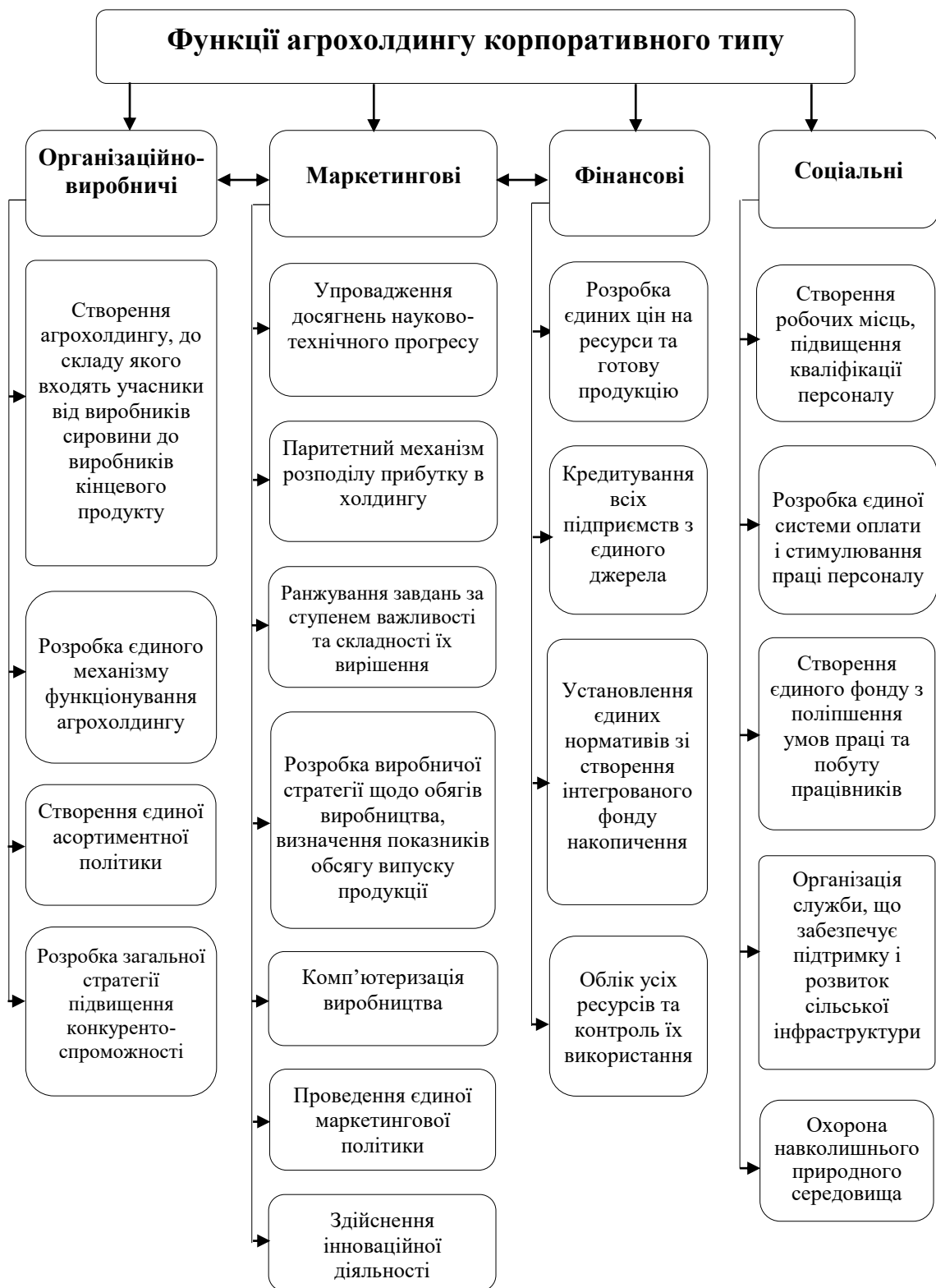

Рис. 3.7. Основні функції агрохолдингу корпоративного типу (розроблено авторами)

Вагоме значення у формуванні та розвитку агрохолдингів має податкове законодавство України, яке забезпечує підприємствам, що входять до їх структури, податкове навантаження практично втричі нижче, ніж в інших галузях економіки.

Достатнім стимулом діяльності аграрних холдингових формувань є отримання ними додаткової ренти за рахунок прямої або непрямой державної підтримки, у тому числі адміністративної.

З метою гарантування економічної, зокрема фінансової безпеки агрохолдингів здійснюється залучення інвестицій шляхом кредитування комерційними банками завдяки наявності ліквідного заставного майна, а також публічне та приватне розміщення цінних паперів (акцій, єврооблігацій), у тому числі на світових фінансових ринках. Так, із 68,8 тис. різних сільськогосподарських господарств, підприємств мисливства та рибальства одержали кредити 2668 підприємств, або 3,9 %, причому, за оцінками експертів, 80–90 % із них – підприємства холдингових формувань. Крім того, кредитування приватних аграрних компаній дедалі більше здійснюють міжнародні фінансові інституції, такі як ЄБРР і МФК [201; 202].

З метою залучення іноземних валютних коштів на довгострокових безповоротних умовах для покращення фінансового стану та набуття ринкової вартості (зростання капіталізації компанії) більшість високоінтегрованих агроформувань здійснюють розміщення акцій на провідних фондових біржах світу (найчастіше Лондонській, Варшавській та Франкфуртській). Так, із 17 компаній, що розмістили свої акції по ІРО, РРО та РР, 15 мають іноземну юрисдикцію (Кіпр – 8 компаній, Люксембург – 2, Нідерланди – 2, Франція – 1, Австрія – 1, о. Джерсі – 1). Головними країнами, що інвестують у вітчизняне сільське господарство, є Кіпр (49,9 %), Німеччина (8,1), Данія (7,5), Великобританія (5,5), Польща (4,3), Віргінські Острови (3,6), Франція (2,8) та США (2,7 %). Завдяки залученню понад 9 млрд грн інвестицій агрохолдинги вміло здійснюють збільшення земельного банку, оновлення обладнання та вдосконалення технологій виробництва, а також технічне переоснащення сільськогосподарських підприємств, що входять до цих формувань [202; 203].

Для досягнення максимальної прибутковості більшість агрохолдингових структур спеціалізується на виробництві виключно

високорентабельних сільськогосподарських культур: пшениці, ріпаку, кукурудзи, соняшнику, сої, цукрових буряків. Так, за даними звітів окремих провідних аграрних холдингових компаній, сукупні посіви соняшнику та ріпаку на контрольованих ними землях часто перевищують 40 %, що призводять до виснаження земель та зменшення вмісту гумусу в ґрунті.

Крім того, для отримання більшого доходу агрохолдинги використовують інші інструменти, зокрема зберігання продукції певний час з метою вичікування сприятливих сезонних цінових умов, ф'ючерсні контракти, цінова політика (використання трансферних цін) тощо.

Також варто зауважити, що завдяки замкнутому циклу виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, що об'єднуються в один продуктивний ланцюжок у більшості агрохолдингових формуваннях, досягається додана вартість та висока конкурентоспроможність.

Для відображення діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні нами досліджено їх економічну ефективність. Таким чином, результати аналізу свідчать, що в сільськогосподарських підприємствах, які входять до структури агрохолдингів, обсяг реалізованої продукції (виручки) на 1 га сільськогосподарських угідь більше як на 15,3 тис. грн на 1 га вищий, ніж у середньому в підприємствах традиційного типу (табл. 3.6). Водночас валовий дохід (прибуток) у них нижчий, що пов'язано переважно із вищою собівартістю виробництва.

На основі порівняння рівня рентабельності всієї діяльності можна стверджувати, що в середньому на підконтрольних агрохолдингам сільськогосподарських підприємствах він майже в 1,5 раза перевищує показник сільськогосподарських підприємств традиційного типу.

З огляду на отримані дані, нами пропонуємо у високодохідних сільськогосподарських підприємств, обсяг реалізованої продукції (виручки) яких з 1 га становить 10 тис. грн і більше, здійснювати вилучення частини ренти або розглянути можливість переходу їх на загальну систему оподаткування.

Таблиця 3.6

Основні показники економічної діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні, 2010–2017 рр.*

Назва агрохолдинга	Площа земельного банку, тис. га	Питома вага від сільськогосподарських угідь, %	Звітні роки	Обсяг реалізованої продукції (виручка)		Валовий дохід, млн грн	Коефіцієнт валової маржі, %	Операційний дохід, млн грн	Рівень рентабельності операційної діяльності, %	ЕВІТДА, млн грн**	Рівень рентабельності ЕВІТДА, %	Чистий прибуток (збиток), млн грн	Рівень рентабельності всієї діяльності, %
				млн грн	грн/га								
Миронівський Хлібопродукт	370,0	0,9	2010	7490,0	20243,2	2319,0	31	2035	27	2574	34	1708	23
			2014	16410,1	44351,6	6069,0	37	5474	33	6604,5	40	1689,8	10
			2017	34048,0	92021,6	9815,4	29	9709	29	12209,4	36	6118	18
Ketel	604,5	1,5	2010	8160,0	13498,8	2536,0	31	144	2	1520	19	1216	15
			2014	28476,7	47107,9	4855,2	17	714	3	2653,7	9	1273,3	4
			2017	57695,4	95443,2	11783,8	20	1090,6	2	8485,4	15	4761,4	8
Мрія	165,0	0,4	2015	1434,8	8695,8	604,0	42	297	21	397,9	28	298,1	21
			2017	1805,8	10944,2	822,7	46	85,4	5	154,5	9	620,7	34
			2012	1468,4	5873,6	360,0	25	611,9	42	735	50	544,8	37
Астарга-Київ	250,0	0,6	2014	1404,2	5616,8	645,6	46	463	33	581,4	41	702,8	50
			2017	10462,1	41848,4	3860,7	37	2524,3	24	3350,2	32	2223,3	21
			2010	278,6	2033,6	132,5	48	115,9	42	153,7	55	118,2	42
Індустріальна молочна компанія (ІМК)	137,0	0,3	2014	1645,4	12010,2	736,9	45	544,9	33	683	42	563,2	34
			2017	3371,8	24611,7	1360,6	40	924,4	27	473,2	14	734,3	22
			2010	458,0	3754,1	324,8	71	126,8	28	—	—	125,9	27
Агрогон	122,0	0,3	2014	701,7	5751,6	223,2	32	194,4	28	—	—	201,1	29
			2017	1377,5	11291,0	435,3	32	226,7	16	—	—	240	17
			2011	223,1	1859,2	70,8	32	—	—	18,8	8	21	9
AgroGeneration	120,0	0,3	2014	775,6	6463,3	124,9	16	52,9	7	—	—	187,3	24
			2017	1625,9	13549,2	480,9	30	379,9	23	272,9	17	395,3	24
			2010	16386,6	13284,6	5312,3	37	2421,7	17	4247,7	28	3168,1	22
Разом	1768,5	4,3	2011	223,1	1859,2	70,8	32	—	—	18,8	8	210,1	9
			2012	1468,4	5873,6	360,0	25	611,9	42	735	50	544,8	37
			2014	49413,7	30816,2	12654,8	30	7443,2	19	10522,6	27	4617,5	19
Всього	1768,5	4,3	2015	1434,8	8695,8	604,0	42	297	21	397,9	28	298,1	21
			2017	110386,5	62418,2	28559,4	30	14940,3	15	24945,6	22	15093,0	17
			2010	179313,1	—	47561,3	33	25714,1	19	40867,6	27	23742,5	21
Сільськогосподарські підприємства в цілому по Україні (у тому числі традиційного типу)	1768,5	4,3	2010	—	—	82948	—	22260,8	—	—	—	17089,6	17
			2011	128359,4	3092,4	—	—	30484,1	—	—	—	25904,3	19
			2012	167332,5	4031,3	113245	68	34455,4	21	—	—	26728,4	16
			2014	220163,3	5304,1	161145	73	43724,8	20	—	—	21413,4	10
			2015	372033,4	8963,0	239806	64	127615,2	34	—	—	102279	28
			2016	414799,9	9993,3	277197	67	109638,7	26	—	—	89330,8	22

Примітка. *Розраховано й складено авторами за фінансовими звітами агрохолдингів та даними Державної служби статистики України; **ЕВІТДА – аналітичний показник, що дорівнює обсягу прибутку до вирахування витрат за відсотками, сплати податків, амортизаційних відрахувань, знецінення тощо

Нині в Україні основними експортерами сільськогосподарської продукції, у тому числі продуктів харчування, є агрохолдинги, а також посередницькі торгові підприємства (зернотрейдери), які здебільшого засновані іноземними компаніями. При цьому не менш важливою характеристикою агрохолдингів є потужності елеваторів, які вони контролюють. Так, найбільшими власниками елеваторів є: Rernel (потужність для зберігання понад 2,7 млн т зернових), Нібулон (володіє зерновими елеваторами потужністю понад 1 млн т), Glencore (зернові елеватори потужність понад 1,9 млн т), Alfred Toepfer (потужності для зберігання 0,8 млн т зернових), Cargill, Миронівський Хлібопродукт, UkrLandFarming, Louis Dreyfus, Soufflet Group, Bunge та інші. Крім того, найбільші агрохолдинги активно інвестують у розбудову своїх елеваторів, котрі вони використовують як для зберігання своєї продукції, так і надання їх в оренду [198, 201].

Таким чином, агрохолдингові формування здійснюють великомасштабне сільськогосподарське виробництво, отримуючи економічну вигоду від ефекту масштабу, застосовують новітні технології та сучасну високопродуктивну техніку, що забезпечує істотне підвищення продуктивності ресурсів, знижуючи витрати на одиницю продукції. Проте, на нашу думку, для досягнення продовольчої безпеки необхідно дотримуватися стратегії раціонального та ефективного землекористування. Тому важливо вести земельний облік, піклуватися про землю шляхом збереження та підвищення родючості ґрунтів, використовувати технології GPS, точне землеробство, оцінювати потенційні ризики та врожайність в умовах швидких змін зовнішнього середовища (рис. 3.8).

Як відомо, нині продаж розпайованих сільськогосподарських угідь заблокований через мораторій на відчуження більшої частини продуктивних земель сільськогосподарського призначення, тому право володіння та користування на земельну частку (пай) реалізуються лише через орендні відносини. Проте така орендна система дала змогу накопичити афілійованим компаніям величезні земельні банки, а також створила умови і перспективи для подальшої концентрації землекористування, на тлі якої непомітні земельні частки (паї).

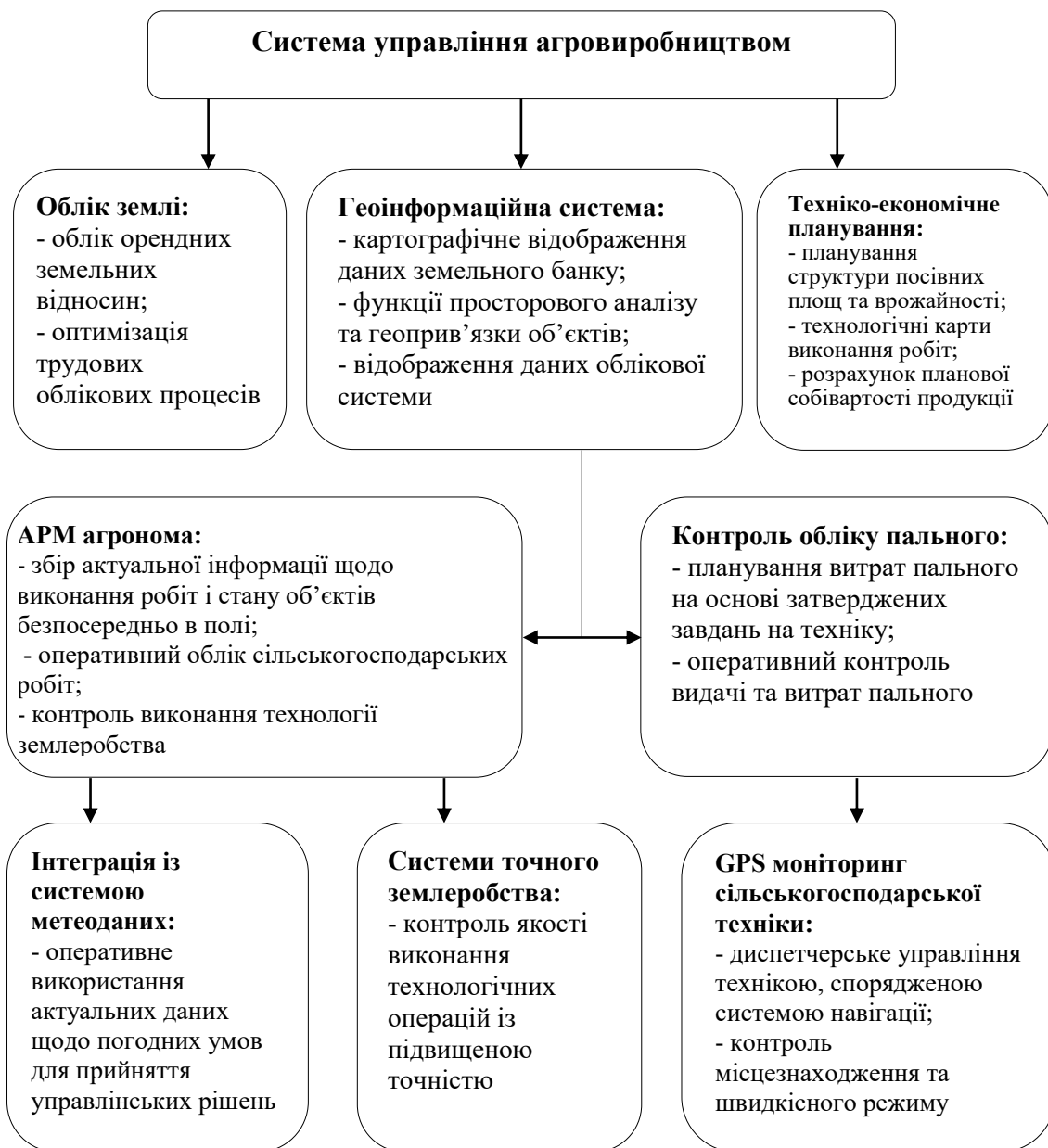

Рис. 3.8. Система управління агровиробництвом (розроблено авторами)

Багато вчених-практиків вважають, що ефективним інструментом регулювання економічної концентрації земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах є скасування мораторію на продаж землі та запуск земельного ринку, оскільки з'явиться реальна ринкова конкуренція за активи, які на даний момент де-факто контролюють агрохолдинги. Також це може призвести до зростання ціни оренди землі, тобто забезпечить більші

доходи для її власників.

Крім того, з відкриттям земельного ринку очікується збільшення обсягу інвестицій в аграрний сектор та більш ефективний розподіл земельних ресурсів, запуск механізму появи нових власників землі, які готові її обробляти та вкладати кошти в зростання її продуктивності. Тому агрохолдинги також будуть більше зацікавлені в раціональному та екологічнобезпечому використанні власних земельних ресурсів.

Розвиток ринку землі покращить соціально-економічне становище у сільській місцевості. Інвестори будуть зацікавлені у створенні та сприянні розвитку автомобільних і залізничних доріг, проведенні електрифікації та газифікації, підключення інтернету [198].

Головним лобістом збереження мораторію на продаж землі є великий агробізнес, якому набагато вигідніше платити 700–800 грн на рік орендної плати, а ніж зараз витратити близько 25–30 тис. грн/га на купівлю цієї ж землі. Купувати у власність земельні частки паї агрохолдингом, котрі він використовує, зовсім немає сенсу, адже від цього доходи не збільшаться, тому їх головна вигода – це контроль над використанням землі [204].

Проте нині політичне рішення щодо скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення не прийняте. Однією з причин цього є посилення політичного впливу представників агрохолдингів на місцевому рівні та формування консолідованих політичних сил, спрямованих на забезпечення постійного представництва інтересів великих підприємств АПК у вищих органах державної влади.

Крім того, останнє продовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення нинішньою владою обґрунтовувалося відсутністю Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення».

Проте на сьогодні існує низка законопроектних ініціатив щодо врегулювання обігу земель сільськогосподарського призначення, які розглядалася парламентом. Йдеться і про проекти законів про ринок земель, і власне обіг земель сільськогосподарського призначення. Найбільш успішним з правом на затвердження слід вважати проект

Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», підготовлений Держгеокадастром України. Наводимо основні положення, які пропонується привнести цим законопроектом, з позиції їх адекватності специфіці земель сільськогосподарського призначення як об'єкта правового регулювання (табл. 3.7).

Окремі експерти вважають, що розроблений Держгеокадастром України законопроект «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» має низку недоліків, зокрема значна частина норм документа не має нормативного навантаження. Тому більшість норм потребують або виключення, або суттєвого перегляду. Таким чином, доцільно повернути документ на доопрацювання розробникам [207].

Отже, нині великі агроформування, концентруючи значні площі сільськогосподарських угідь, активно нарощують свої земельні активи. Тому одне з найголовніших завдання держави – установа граничних розмірів землекористування між великими компаніями і середніми підприємствами з метою недопущення монополізації та надмірної концентрації в однієї особи сільськогосподарських земель, що забезпечить підвищення ефективності землекористування в аграрному секторі економіки України.

Потужним інструментом удосконалення регулювання діяльності агрохолдингів є податкова політика держави. Відповідно, пропонуємо певні поліпшення, у тому числі стосовно різних аспектів оподаткування функціонування агрохолдингів:

1. Як відомо, існують пільги зі сплати податків, які стосуються податку на додану вартість (ПДВ), податку з прибутку та інших обов'язкових платежів. За чинним законодавством України податкові пільги мають аграрні підприємства, у структурі реалізації яких сільськогосподарська продукція та продукти її переробки становлять не менше ніж 75 %. Саме цим вигідно користуються агрохолдинги, мінімізуючи свої податкові платежі. Відповідно, на нашу думку, доцільне повне скасування податкових пільг, у тому числі для агрохолдингів (переведення на загальну систему оподаткування), або їх диференціація залежно від розміру отриманого прибутку агроформування, зокрема з урахуванням його виробничої спеціалізації.

Таблиця 3.7

Складові подальшого розвитку земельної реформи*

№ з/п	Опис
1	Суб'єктами обороту сільськогосподарських земель є громадяни України, власники ділянок землі сільськогосподарського призначення, територіальні громади, держава в особі уповноваженого органу
2	Кваліфікаційні вимоги (профільна освіта, профіль діяльності, місце проживання) до покупців-громадянам не висуваються
3	Іноземці та юридичні особи не мають права купувати землі сільськогосподарського призначення. У разі отримання земельної ділянки у спадок іноземний громадянин зобов'язаний її продати протягом року. При порушенні цієї вимоги право власності припиняється в судовому порядку. Якщо українець-власник землі втрачає/відмовляється від громадянства України, він також зобов'язаний продати належну йому сільськогосподарську землю.
4	У приватній власності (оренді) одного громадянина може бути 200 га землі сільськогосподарського призначення, або 35 % площі в межах одного району (області) і/або об'єднаної територіальної громади
5	Заборонено протягом 10 років з дня набуття права на земельну ділянку сільськогосподарського призначення змінювати її цільове використання. У перші три роки податок на перепродаж становить 90 % від нормативної грошової оцінки землі
6	Переважне право покупки мають: - для сільськогосподарських земель державної та комунальної форми власності – поточні орендарі, за умови, якщо їх цінова пропозиція дорівнює тій, яка є найбільшою із запропонованих учасниками земельних торгів; - для приватних сільськогосподарських земель – орендар земельної ділянки та власники суміжних земельних ділянок у зазначеній послідовності
7	Продаж земельної ділянки, що перебуває у користуванні на умовах оренди або емфітевзису (передачі в користування) не є підставою для розірвання договору. Договір між орендарем та новим власником переоформляється на умовах, які діяли раніше
8	Таймінг: - з 1 січня 2018 р. стартує серія земельних аукціонів з продажу земель державної власності в обсязі 2–3 лота в кожному районі. У масштабах країни обсяг пропозиції землі на першому етапі – близько 200 тис. га. Також продаж сільськогосподарських земель дозволяється громадянам, які отримали такі ділянки у спадок; - з 1 січня 2020 р. ринок сільськогосподарських земель відкривається для всіх власників паїв
9	До 1 січня 2020 року продажі здійснюються за нормативною грошовою оцінкою, проте вартість ділянки не може бути меншою ніж 20 річних орендних плат, виходячи з їх середнього рівня у відповідному районі, а саме 2 000–2 500 дол. США за 1 гектар
10	Договори про купівлю землі (у тому числі довіреності, а також з відстроченим вступом в дію), укладені під час дії мораторію, є недійсними

Примітка. *Складено авторами за даними [205; 206]

2. Зважаючи на високий рівень отримуваних доходів з 1 га сільськогосподарських угідь у підконтрольних агрохолдингам

сільгосп підприємствах, доцільно встановити спеціальний, так званий соціальний податок, яким повинні обкладатися агроформування на рівні 1 % від вартості використовуваних сільськогосподарських земель. Ці кошти мають надходити до місцевих бюджетів і спрямовуватися на соціальний розвиток сільських громад, на землях яких орендарі здійснюють господарську діяльність.

3. Значне поширення норм антимонопольного законодавства на ринок оренди, у тому числі купівлі (у разі зняття мораторію) земель сільськогосподарського призначення спільно із введення запропонованих обмежень щодо розмірів землекористування аграрних холдингових компаній та інших орендарів, зокрема на засадах оренди, у межах території повноважень сільської ради. Крім того, площа земель сільськогосподарського призначення, що орендується (або купується) підприємством аграрної холдингової компанії чи іншим міжрегіональним аграрним формуванням на території адміністративного району, не повинна перевищувати 35 % загальної площі його сільськогосподарських земель.

4. Для забезпечення ефективної аграрної політики необхідно відображати у статистичній звітності відповідні показники діяльності підприємств аграрних холдингових формувань у межах окремої групи. Це дасть змогу більш об'єктивно оцінювати і приймати ефективні рішення щодо економічного стимулювання розвитку інтегрованих формувань або застосування штрафних санкцій до них.

5. Спонукати аграрні холдингові компанії дотримуватися екологічних систем обробітку ґрунту та виробництва сільськогосподарської продукції, збільшуючи розмір штрафів за порушення норм раціонального землекористування.

6. Розширити нормативно-правові акти, що регулюють діяльність холдингів та інших інтегрованих формувань і забезпечують умови для проведення моніторингу їх стану. При цьому посилити контроль державних органів моніторингу за фінансовими потоками аграрних холдингових формувань, особливо під час здійснення ними зовнішньоекономічної діяльності, а з метою забезпечення прозорості їхнього функціонування зобов'язати оприлюднювати консолідовану та фінансову звітність своїх корпоративних підприємств.

Таким чином, запропоновані заходи забезпечать раціональне та ефективне землекористування, а також умови для дієвого механізму регулювання економічної концентрації земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах. Якщо не вживати превентивні заходи, відбуватиметься подальша корпоратизація сільського господарства, у результаті чого великі компанії за рахунок доступу до земель у значних масштабах обмежуватимуть можливості ведення агробізнесу іншими підприємствами.

Висновки до розділу 3

Нині діяльності агрохолдингів здійснюється переважно з використанням сільськогосподарських угідь на умовах оренди. При цьому головним економічним регулятором орендних відносин в Україні є розмір орендної плати, але по суті вона прив'язана до неринкових показників. Таким чином, на основі показників нормативної грошової оцінки ріллі та перелогів, розміру плати за оренду земельних часток (паїв) в Україні та їх співвідношення, а також коефіцієнтів індексації нормативної грошової оцінки земель, нами досліджено реальне зростання орендної плати без урахування індексації та інфляційних очікувань. Отримані дані свідчать про таке: якщо з розміру орендної плати вилучити показники індексації нормативної грошової оцінки земель, то фактичного реального збільшення орендної плати майже не відбувається, а в окремих випадках вона навіть знижується. Тобто, якщо у розмірі орендної плати не враховувати фактор інфляції (стрибок долара), то в кінцевому підсумку залишиться реальна готовність агробізнесу збільшувати її розмір залежно від своєї спроможності платити за доступ до земельних ресурсів.

З'ясовано, що в умовах тимчасової заборони відчуження земель сільськогосподарського призначення масового характеру набуло відчуження компаній, які користуються землею. Так, за станом на 01.01.2018 р. в Україні на продаж було виставлено компанії-користувачі земельних ділянок із загальним земельним банком більше

ніж 300 тис. га. Нині сформований специфічний ринок, на якому набуття права користування землею не пов'язується із придбанням земельних ділянок або укладенням договорів оренди. Натомість, усе більш поширеним стає так зване вторинне землекористування, за якого доступ до земельних ресурсів забезпечується через володіння компанією, на котру оформлені права власності чи користування. При цьому цінність землі переміщається із власне земельної ділянки до вартості компанії, яка володіє або користується землею.

Обґрунтовано, що впродовж останніх 20 років українські агрохолдинги розширили масштаби і географію своєї діяльності, галузеву спеціалізацію, сферу інтересів на високорентабельні галузі сільського господарства, ускладнивши власну структуру, увійшовши до складу холдингових компаній більш високого рівня. У випадках, якщо держава спробує регулювати ринок корпоративних прав, може виникати ситуація, коли фактичне володіння компанією буде виведене за рамки національної юрисдикції. Так, в Україні більшість материнських компаній агрохолдингів є іноземними підприємствами, а місцем реєстрації компаній, які володіють корпоративними правами на сільськогосподарські підприємства, стають Республіка Кіпр, Британські Віргінські острови, Ліхтенштейні тощо. Фактично іноземний капітал уже контролює 2,4 млн га з усіх 42,7 млн га сільськогосподарських земель України.

Сформовано інформаційно-аналітичну базу даних щодо землевласників та землекористувачів, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, що включає майже 240 тис. записів по всіх сільських (селищних) радах України. На її основі у межах адміністративних районів визначено граничні площі сільськогосподарських угідь (у тому числі ріллі), що не призведе до надмірної концентрації земельних ресурсів, а також питому вагу найбільших землевласників та землекористувачів, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва площею понад 1000 га в Україні. Встановлено, що у більшості областей середня питома вага орних земель, яка використовується найбільшими землевласниками та землекористувачами, перевищує 35 %, що є ознакою прояву

монополізму на ринку оренди земель сільськогосподарського призначення.

За результатами дослідження економічної концентрації на ринку оренди сільськогосподарських угідь у підприємствах (господарствах) на території модельних сільських радах Київської області за допомогою коефіцієнта концентрації (*Concentration Ratio, CR*) та індексу Херфіндаля-Хіршмана (*Herfindal-Hirshman Index, HHI*) виявлено її високий рівень, за винятком Катюжанської сільської ради Вишгородського району. Таким чином, у чотирьох із п'яти модельних сільських радах рівень економічної концентрації сягає 50–100 %, у результаті чого простежується монопольне становище на ринку з усіма негативними наслідками.

Установлено, що нині агрохолдинги в Україні часто розглядаються як сучасний прототип латифундій латиноамериканських держав, оскільки в результаті своєї діяльності вони часто фактично повністю сконцентрують земельні ресурси в межах певних сільських територій та навіть адміністративних районів, що дає їм змогу монополізувати доступ до землі. Крім концентрації значних площ земель сільськогосподарського призначення, у власності та користуванні одного підприємства, досить часто застосовується спосіб монополізації галузі шляхом злиття кількох підприємств, які також мають певні масштаби діяльності.

Зважаючи на те, що формування системи обмежень щодо концентрації значних площ сільськогосподарських угідь є важливою складовою розвитку соціальної ринкової економіки та передумовою соціальної єдності, створення робочих місць у сільській місцевості та високої доданої вартості сільського господарства, а також ураховуючи закордонний досвід, для різних регіонів України розроблено диференційовані обмеження щодо економічної концентрації земель сільськогосподарського призначення, які можуть перебувати у власності (оренді) однієї особи (групи пов'язаних осіб). Запропоновані показники встановлюють граничний розмір землекористування для однієї особи (групи пов'язаних осіб) таким чином, щоб після цього вона не втратила мотивацію працювати на землі. Інакше кажучи, наведені показники вказують, скільки потрібно сільськогосподарських земель, щоб їх орендна плата приносила дохід, який перекриватиме

нормальні доходи від заробітної плати працівника сільськогосподарства.

Неконтрольована концентрація землі агрохолдингами становить велику загрозу повної монополізації ринку оренди землі. Маючи значно більші фінансові можливості, агрохолдинги виплачують вищу орендну плату власникам сільськогосподарської землі, звужуючи життєвий простір діяльності не тільки сільськогосподарських підприємств, але і фермерських, особистих селянських та інших господарств населення, які не мають змоги з ними конкурувати. Витісняючи з ринку малих та середніх товаровиробників, великотоварні агрохолдингові формування вже поглинули або взяли під контроль понад 6 тис. сільськогосподарських підприємств. Тому одне з найголовніших завдань держави полягає у встановленні граничних розмірів землекористування між великими компаніями та середніми підприємствами з метою недопущення монополізації та надмірної концентрації в однієї особи сільськогосподарських земель, що забезпечить підвищення ефективності землекористування в аграрному секторі економіки України.

Визначено, що ефективним інструментом регулювання економічної концентрації земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах є скасування мораторію на продаж землі та формування земельного ринку. Проте головний лобіст збереження мораторію на продаж землі – великий агробізнес, якому набагато вигідніше платити 700–800 грн на рік орендної плати, ніж витратити близько 25–30 тис. грн/га для купівлі цієї ж землі.

Аналіз економічної ефективності сільськогосподарських підприємств в Україні свідчить, що в тих із них, які входять до структури агрохолдингів обсяг реалізованої продукції (виручки) на 1 га сільськогосподарських угідь на більше як 15,3 тис. грн на 1 га вищий, ніж у середньому в підприємствах традиційного типу. Водночас валовий дохід (прибуток) у них нижчий переважно через вищу собівартість виробництва. Крім того, шляхом порівняння рівня рентабельності всієї діяльності з'ясовано, що в середньому він у підконтрольних агрохолдингам сільськогосподарських підприємствах майже в 1,5 раза вищий ніж аналогічний у підприємствах традиційного типу. З огляду на зазначене, запропоновано для

високодохідних сільськогосподарських підприємств, обсяг реалізованої продукції (виручки) в яких з 1 га дорівнює 10 тис. грн і більше, здійснювати вилучення частини ренти або розглянути можливість переходу їх на загальну систему оподаткування.

Теоретично доведено, що потужним інструментом удосконалення регулювання діяльності агрохолдингів є податкова політика держави. Відповідно, на нашу думку, доцільно повністю скасувати податкові пільги, у тому числі для агрохолдингів (переведення на загальну систему оподаткування), або здійснити їх диференціацію залежно від розміру отриманого прибутку агроформування, у тому числі з урахуванням його виробничої спеціалізації. Крім того, сьогодні необхідно встановити порядок справляння ФСП, що відповідає земельному податку, а саме визначати розмір ФСП у відсотках від нормативної вартості сільськогосподарських угідь з урахуванням індексації їх вартості. Доцільно також установити спеціальний, так званий соціальний податок, яким повинні обкладатися агроформування на рівні 1 % від вартості використовуваних сільськогосподарських земель.

ВИСНОВКИ

У монографії обґрунтовано теоретичні, методичні та організаційні засади оцінки еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах. За результатами дослідження зроблено наступні висновки.

1. Досліджено економічну ефективність сільськогосподарських підприємств в Україні та виявлено, що в підприємствах, які входять до структури агрохолдингів, обсяг реалізованої продукції (виручки) на 1 га сільськогосподарських угідь на понад 15,3 тис. грн на 1 га більший, ніж у середньому в сільгоспідприємствах традиційного типу. Крім того, серед сільськогосподарських підприємств рівень рентабельності всієї діяльності в близько 1,5 раза вищий саме у підконтрольних агрохолдингам підприємствах. Водночас валовий дохід (прибуток) у них нижчий, що пов'язано переважно більшою собівартістю виробництва. З огляду на зазначене запропоновано здійснювати вилучення частини ренти у високодохідних підприємств, в яких обсяг реалізованої продукції (виручки) з 1 га перевищує 10 тис. грн, або розглянути можливість переходу їх на загальну систему оподаткування.

2. Обґрунтовано, що однією з найважливіших економічних передумов формування системи обмежень економічної концентрації земельних ресурсів є встановлення граничних площ земель сільськогосподарського призначення, які можуть перебувати у власності або оренді однієї особи (групи пов'язаних осіб). Для різних регіонів України рекомендовано диференційовані обмеження у розмірі не більше ніж 35 % сільськогосподарських угідь на території сільської громади. Запропоновано також обмежити максимальну площу угідь у власності однієї особи (групи пов'язаних осіб), дохід від здавання якої в оренду може перевищити звичайні доходи особи (домогосподарства), позбавляючи власника мотивації самостійно працювати на землі. Така гранична площа в регіональному розрізі становить 42,98 га на дану особу, варіюючи від 22,36 до 99,47 га, а для групи пов'язаних осіб – 110,89 га, змінюючись із 52,77 до 347,14 га.

3. Установлено, що впродовж останніх два десятиліття

агрохолдинги в Україні розширили масштаби операцій, географію своєї діяльності, галузеву спеціалізацію, зосередившись у сфері власних інтересів на високорентабельних галузях сільського господарства, ускладнивши власну структуру, увійшовши до складу холдингових компаній більш вищого рівня. Головним мотивом і метою створення агрохолдингів визначено інвестування у виробництво високомаржинальних сільськогосподарських культур і досягнення фінансової стабільності за рахунок формування збалансованого бізнес-портфеля на основі ланцюжків корпоративних підприємств, що знижує ризики сезонності, коливань ринкової кон'юнктури, стадії життєвого циклу продукції тощо. З'ясовано, що більшість материнських компаній агрохолдингів в Україні є іноземними підприємствами, а місцем реєстрації компаній, які володіють корпоративними правами на сільськогосподарські підприємства, Республіка Кіпр, Британські Віргінські острови, Ліхтенштейні тощо. Констатовано, що іноземний капітал опосередковано вже контролює використання не менше ніж 2,4 млн га із 42,7 млн га сільськогосподарських земель України.

4. За результатами вибіркового дослідження рівня економічної концентрації на ринку оренди сільськогосподарських угідь у межах території п'яти сільських рад Білоцерківського, Броварського, Васильківського, Яготинського та Вишгородського районів Київської області із використанням коефіцієнта концентрації (*Concentration Ratio, CR*) та індексу Херфіндаля-Хіршмана (*Herfindal-Hirshman Index, HHI*) встановлено, що чотири із них характеризуються надзвичайно висококонцентрованим ринком оренди (економічна концентрація варіюється від 50 до 99 %), у результаті спостерігається монополія певного землекористувача на ринку оренди земель із усіма ризиками зловживання таким становищем (диктат умов оренди землевласникам, недиверсифікований ринок праці, політичний вплив тощо).

5. Запропоновано систему заходів щодо обмеження економічної концентрації земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах, що передбачає: скасування податкових пільг для підприємств холдингових компаній або їх диференціацію залежно від розміру земельного банку, у тому числі з урахуванням його виробничої спеціалізації; забезпечення окремого

статистичного обліку результатів діяльності підприємств аграрних холдингових формувань у межах окремої групи статистичної звітності; спонукання цих компаній дотримуватися екологічних систем обробітку ґрунту та виробництва сільськогосподарської продукції з застосуванням збільшених розмірів штрафів за порушення норм раціонального землекористування.

6. На основі інформації про облік кількості земель та відомчої звітності Держгеокадастру України створено інформаційно-аналітичну базу даних щодо землекористування сільськогосподарських підприємств, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, до якої включено 240 тис. записів стосовно всіх землевласників та землекористувачів у розрізі сільських (селищних) рад. Із застосуванням бази в розрізі адміністративних районів визначено питому вагу найбільших землевласників та землекористувачів, котрі використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва площею понад 1000 га в Україні. Встановлено, що у більшості областей середня питома вага орних земель, яка використовується найбільшими землевласниками та землекористувачами (з площею понад 1000 га) перевищує 35 %, що є проявом монополізму на ринку оренди земель сільськогосподарського призначення.

7. Показано, що агрохолдинг як материнська компанія фактично регулює використання земель корпоративними підприємствами та здійснює постійний контроль виробничих процесів. У результаті цього виникає непряме землекористування, тобто материнська компанія, не будучи номінальним землекористувачем, контролює всі аспекти використання земель і є бенефіціаром (вигодонабувачем) щодо земельної ренти, яку приносить земля. З'ясовано, що в Україні сформувався специфічний ринок вторинних прав користування землею, котрий не пов'язується з безпосереднім придбанням земельних ділянок або укладанням договорів оренди землі. Натомість набуття прав користування землею забезпечується через придбання корпоративних прав на компанію, на яку оформлені права землеволодіння або землекористування. При цьому цінність землі

переноситься із власне земельної ділянки на вартість компанії, яка володіє чи користується землею.

8. На основі порівняння показників середнього розміру плати за оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення з показниками нормативної грошової оцінки орних земель, коефіцієнтами індексації нормативної грошової оцінки земель, курсом долара США визначено реальне зростання орендної плати за період 2001–2017 рр. Доведено, що в разі виключення впливу на орендну плату індексації нормативної грошової оцінки земель та курсової різниці реальне підвищення орендної плати в Україні практично відсутнє, а в окремі роки спостерігається навіть її зниження. Найважливішим чинником збільшення цього показника визначено конкуренцію сільськогосподарських підприємств за доступ до земельних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лютый Я. И. Прогнозирование и планирование использования земельных ресурсов: [учебное пособие]. К., 1991. 136 с.
2. Алеева А. Я., Громов Ю. Ю., Иванова О. Г., Лагутин А. В. Экономическая география. Вводный курс: [учебное пособие]. Тамбов, 2000. 48 с.
3. Векленко В. И., Картамышев Н. И., Солошенко В. М. Проблемы устойчивости земледелия и пути их решения. Курск, 2004. 87 с.
4. Вронский В. А. Прикладная экология: [учебное пособие]. Ростов на Дону, 1996. 512 с.
5. ГОСТ 27593-88. Почвы. Термины и определения. М., 1988. 15 с.
6. Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. № 962-IV. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.
7. Гуцуляк Ю. Г. Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки. Чернівці, 2002. 124 с.
8. Нестеров Ю. В. Практичні поради зі збереження біорізноманіття у сільськогосподарських угіддях. К., 2005. 48 с.
9. Кучер О. О. Теоретико-методологічні підходи до розробки індикаторів сталого землекористування в Україні. Вісник Національного аграрного університету. 2006. Вип. 104. С. 112–116.
10. Андрійшин І. М., Сохнич А. Я. Методологічні основи оптимізації охорони природи і землекористування. Львів, 1998. 207 с.
11. Третяк А. М. Економіка землекористування та землевпорядкування. К., 2004. 542 с.
12. Волков С. Н. Землеустройство. М., 2001. Т. 1: Теоретические основы землеустройства. 496 с.
13. Кузьменко О. Б. Ресурсоощадна діяльність аграрних підприємств в умовах інтенсифікації використання земельних ресурсів: теорія, методологія, практика: [монографія]. Миколаїв, 2011. 192 с.
14. Уланчук В. С., Альошкіна Л. П. Шляхи підвищення ефективності використання земельних ресурсів у

сільськогосподарських підприємствах регіону. Економка АПК. 2009. № 9. С. 10–15.

15. Другак В. М. Стале землекористування як еколого-економічна складова сталого розвитку суспільства. Прикладна екологія. С. 106–112. Режим доступу: <http://esoj.dea.gov.ua/wp-content/uploads/2013/02/land-use.pdf>.

16. Закон України «Про землеустрій» від 22.05.2003 р. № 858-IV. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.

17. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

18. Боголюбов С. А. Земельное право: [учебник для бакалавров]. М., 2013. 376 с.

19. ГОСТ 26640-85. Земли. Термины и определения. М., 1985. 8 с.

20. Як розвивалися форми користування землею сільськогосподарськими підприємствами в Україні. Асоціація «Земельна спілка України». Режим доступу: <https://zem.ua/uk/korysna-informatsiia-ta-posylannia/2198-yak-rozvivalisya-formi-koristuvannya-zemleyu-silskogospodarskimi-pidpriemstvami-v-ukrajini>.

21. Закон України «Про оренду землі» від 6.10.1998 р. № 161-XIV. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.

22. Корнєєв Ю. В., Сиротенко Р. О. Види права землекористування. Публічне урядування. 2016. № 1. С. 29–37.

23. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

24. Закон України «Про концесії» від 16.07.1999 р. № 997-XIV. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997-14>.

25. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

26. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. 6-зем «Звіт про наявність земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами, угіддями та видами економічної діяльності» (річна). Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

27. Солов'яненко Н. Використання земельних ресурсів України на сучасному етапі розвитку продуктивних сил. Землевпорядний

вісник. 2012. № 7. С. 41–44.

28. Кулініч О. М. Глобальні аспекти доступності земельних ресурсів у контексті продовольчої безпеки. Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. 2012. № 1. С. 135–141.

29. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2016 році. Режим доступу: <https://doc-00-3o-docs.googleusercontent.com/docs/securesc/cs4qdspl8s1d0n5tt1jb7ok3gmqi7p1p/u3md30lpcl56vbbp4nrp8mtui4b848il/1514880000000/08723634577344526854/14352839868946430015/0Bx-9ONEvLyD6a1hBVIVkeXhGTlk?e=download&h=15047421232634165760&nonce=7al71evlk0lgq&user=14352839868946430015&hash=02cvh1104jg3sthbb6nloj6nd1vdkbcf>.

30. Фондові дані Державної служби статистики України. Сільське господарство України за 2016 рік. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/09/zb_agriculture_2016pdf.zip.

31. Кравченко О. М. Ефективність землекористування в сільському господарстві України. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2014. Вип. 149. С. 186–195.

32. Зінченко Т. Є. Сучасний стан використання земельних ресурсів агломерацій. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. 2011. Вип. 21.12. С. 115–122.

33. Канаш О. П. Земельні відносини: пріоритети, екологічні та економічні аспекти. Землеустрій та кадастр. 2011. Вип. 3. С. 23–27.

34. Долматова О. Н. Устойчивое землепользование как основа формирования эффективного сельскохозяйственного производства. Вестник Омского государственного аграрного университета. 2016. № 3 (23). С. 165–173.

35. Реймерс Н. Ф. Природопользование: [словарь-справочник]. М., 1990. 637 с.

36. Покровский С. Г., Мухин Г. Д., Осетров А. Е., Углов В. А. Земельные ресурсы: географическая концепция изучения. Вестник Московского университета. Серия 5. География. 2001. № 3. С. 14–19.

37. Иванов Ю. Г., Кочуров Б. И. О содержании теории землепользования Проблемы региональной экологии. 2004. № 3. С. 84–88.

38. Паньків З. П. Система класифікаційних категорій землекористування. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2011. Вип. 39. С. 260–266.

39. Фондові дані Державної служби статистики України. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/11/zb_seu2016_u.z ip.

40. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Інформація щодо використання земель у 2015 році державними підприємствами, установами, організаціями, що належать до сфери управління міністерств та інших державних органів України. Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

41. Види сільськогосподарських підприємств в Україні. Український клуб аграрного бізнесу (УКАБ). Режим доступу: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/umovi_vedennya_agrobiznesu/vidi_silskogospodarskikh_pidpriemstv_v_ukraini.

42. Цюцик О. В. Організаційно-правові форми сільськогосподарських товаровиробників. Форум права. 2010. № 2. С. 564–572.

43. Закон України «Про фермерські господарства» від 19.06.2003 р. № 973-IV. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

44. Види та організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств. Аграрний сектор України. Режим доступу: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/umovi_vedennya_agrobiznesu/vidi_silskogospodarskikh_pidpriemstv_v_ukraini.

45. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. № 469/97 ВР. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>.

46. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

47. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.

48. Ведение аграрного бизнеса в Украине. Український клуб аграрного бізнесу (УКАБ). Режим доступу: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing2016_rus_web.pdf.

49. Переселкова З. Ю. Аграрная политика советского государства и ее реализация на Южном Урале в 80-е годы XX века: [автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07.00.02]. Оренбург, 2010. 30 с.
50. Постанова Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» від 18.12.1990 р. № 563-ХІІ. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/563-12>.
51. Саблук П. Т. Розвиток земельних відносин в Україні. К., 2006. 396 с.
52. Третяк А. М., Другак В. М. Земельна політика та земельні відносини: соціально-економічні та духовні аспекти розвитку. К., 2007. 178 с.
53. Закон України «Про форми власності на землю» від 30.01.1992 р. № 2073-ХІІ. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.
54. Земельний кодекс України від 13 березня 1992 р. № 2196-ХІІ. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/561-12>.
55. Постанова Верховної Ради України «Про прискорення земельної реформи і приватизації землі» від 13.03.1992 р. № 2200-ХІІ. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2200-12>.
56. Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» від 26.12.1992 р. № 15-92. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/15-92>.
57. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10.11.1994 р. № 666/94. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/666/94>.
58. Указ Президента України «Про Порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 08.08.1995 р. № 720/95. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/720/95>.
59. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи. За науковою редакцією Л. Я. Новаковського. К., 2015. 48 с.
60. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 03.12.1999 р. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>

1529/99.

61. Дорош Й. М., Осипчук С. О., Стецюк М. П., Дорош О. С. Земельна реформа на регіональному рівні (на прикладі Київської області за 1991–2011 рр.): [монографія]. К., 2011. 188 с.

62. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Реорганізація та розподіл земель сільськогосподарських підприємств станом на 01.01.2014 року. Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

63. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Форма 2-зем державної звітності станом на 01.01.2016 р. Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

64. Постанова України Верховної Ради України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 11.01.2000 р. № 1364-XIV. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1364-14>.

65. Закон України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» від 06.09.2012 р. № 5245-V. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5245-17>.

66. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» від 06.09.2012 р. № 5245-VI. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5245-17>.

67. Земельні питання. Український клуб аграрного бізнесу. Режим доступу: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/umovi_vedennya_agrobiznesu/zemel_ni_pitannya.

68. Корецький А. В. Удосконалення правового регулювання охорони земель. Вісник Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва. Економічні науки. 2010. № 6. С. 204–210.

69. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Оперативна інформація щодо укладення договорів оренди та плати за оренду земельних ділянок, земельних часток (паїв) в Україні за 2001–2017 роки. Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

70. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» від

19.08.2008 р. № 725/2008. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/725/2008>.

71. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Оперативна інформація щодо укладення договорів оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності за 2014–2017 роки. Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

72. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання вдосконалення управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними» від 07.06.2017 р. № 413. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF>.

73. У 2017 році земельних торгах реалізували 1565 прав оренди на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Аграрний тиждень. Режим доступу: <http://a7d.com.ua/novini/39136-u-2017-roc-zemelnih-torgah-realzuvali-1-565-prav-orendi-na-zemeln-dlyanki-sg-priznachennya.html>.

74. Финансово-кредитный энциклопедический словарь. Общая редакция Л. Г. Грязновой. М., 2004. 1168 с.

75. Шиткина И. С. Холдинги. Правовое регулирование экономической зависимости. Управление в группах компаний. М., 2008. 552 с.

76. Закон України «Про холдингові компанії в Україні» від 15.03.2006 р. № 3528-IV. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3528-15>.

77. Мартин А. Г. Захист економічної конкуренції у сільськогосподарському землекористуванні: переваги і недоліки агрохолдингів. Землевпорядний вісник. 2010. № 8. С. 26–32.

78. Топ 100 латифундистов України. Режим доступу: <https://latifundist.com/rating/top100#.html>.

79. Два українських агрохолдинга включены в ТОП-20 компаний по объемам зембанка. Режим доступу: <https://latifundist.com/rating/top100#.html>.

80. Дем'яненко С. І., Кузнєцова А. В. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? Німецько-Український Аграрний Діалог. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. К., 2008. 20 с.

81. Куценко В. І. Агрохолдинги як форма організації господарської діяльності: «прогрес» чи «регрес». Агросвіт. 2014. № 16. С. 64–69.
82. Уркевич В. Ю. Правові проблеми функціонування агрохолдингів в Україні. Право та інновації. 2013. № 4. С. 115–125.
83. Кукель Г. С. Соціально-економічні аспекти функціонування агрохолдингів в Україні. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2 (6). С. 216–227.
84. Вінник О. М. Господарське право: [навчальний посібник]. К., 2004. 624 с.
85. Адрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: [монографія]. Ніжин, 2007. 47 с.
86. Єранкін О. О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: [монографія]. К., 2009. 104 с.
87. Касторнов Н. П., Нуретдинова Ю. В. Организационно-экономическое обоснование эффективного сельскохозяйственного землепользования: [научное издание]. Ульяновск, 2011. 141 с.
88. Мацибора В. І. Економіка сільського господарства. К., 1994. 415 с.
89. Бугуцький О. А. Аналіз економічної ефективності сільсько-господарського виробництва. К., 1976. 264 с.
90. Економічна енциклопедія. К., 2000. Т. 1. 598 с.
91. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: [підручник]. К., 2004. 624 с.
92. Голик М. А. Підвищення ефективності тваринництва. К., 1981. 104 с.
93. Семенда Д. К., Здоровцов О. І., Котик П. С., Школьний О. О., Бурляй О. Л., Коротєєв М. А., Бурик Л. Ф., Бурляй А. П., Кисіль А. І., Гайдай К. Г. Аграрна економіка: [підручник]. Умань, 2005. 318 с.
94. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: [монографія]. К., 2005. 292 с.
95. Лещиловский П. В., Гусаков В. Г., Кивейша Е. И. Экономика предприятий и отраслей АПК. Минск, 2007. 574 с.
96. Азізов С. П., Кенійський П. К., Скупий В. М. Організація

виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах: [підручник]. К., 2001. 834 с.

97. Дучинська Н. І., Бондаренко Н. М., Лядова К. А. Ефективність сільськогосподарського виробництва: сутність та шляхи підвищення. Режим доступу: <http://vestnikdnu.com.ua/archive/201372/duchinska.html>.

98. Толмачев М. Н. Методология расчета показателей концентрации сельскохозяйственного производства. Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Социально-экономические науки. 2010. Т. 10. Вып. 2. С. 103–111.

99. Горбонос Ф. В., Черевко Г. В., Павленчик Н. Ф., Павленчик А. О. Економіка підприємств: [підручник]. К., 2010. 463 с.

100. Карпенко Н. М. Державний антимонопольний контроль процесів економічної діяльності: [автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата з державного управління]. К., 2010. 22 с.

101. Мороз Ю. Ю. Моніторинг концентрації сільськогосподарського виробництва. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2009. № 2 (25). Т. 2. С. 337–345.

102. Саниахметова Н. А. Правовий захист конкуренції у підприємстві України. Одеса, 1998. 153 с.

103. Мельник Ю. Ф., Саблук П. Т. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку. Економіка АПК. 2009. № 1. С. 315.

104. Филипцов А. М., Милошевская Е. В. Оценка эффекта масштаба производства в сельском хозяйстве Республики Беларусь. Белорусский экономический журнал. 2011. № 4. С. 64–72.

105. Мельник Л. Ю., Макаренко П. М. Концентрація виробництва у сільському господарстві: тенденції і перспективи. Економіка АПК. 2002. № 2. С. 11–17.

106. Binswanger-Mkhize H., Deininger K., Feder G. Power, distortions, revolt and reform in agricultural land relations. Handbook of Development Economics. 1995. Vol. 3. Part 2. P. 2659–2772.

107. Helfand S. M., Levine E. S. Farm Size and the Determinants of Productive Efficiency in the Brazilian Center-West. Agricultural Economics. 2004. No. 31 (2–3). P. 241–249.

108. Сас І. С. Концентрація виробництва на аграрних підприємствах: методика виміру, аналіз, ефективність і регулювання: [дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук]. К., 2016. 234 с.
109. Борисова В. О. Підвищення ефективності функціонування підприємств агропромислового комплексу у ринкових умовах. Вісник Хмельницького національного університету. 2013. № 2. Т. 3. С. 291–295.
110. Горбатов В. М. Оценка концентрации капитала и производства. Научно-технический сборник «Коммунальное хозяйство городов». 2005. № 61. С. 191–196.
111. Припута Н. В. Методичні підходи до оцінки рівня монополізованості в економіці. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: економіка. 2016. № 1 (5). С. 51–55.
112. Колесников О. В. Ціноутворення: [навчальний посібник]. К., 2007. 144 с.
113. Шакланова Р. И., Юсова В. В. Экономика торговой отрасли: [учебник для бакалавров]. М., 2016. 468 с.
114. Щерба Х. І. Розподіл доходів населення України та декомпозиція коефіцієнта джині. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2013. № 767. С. 368–373.
115. Костробій П. О., Кавалець І. В., Гнатів Л. О. Математичне моделювання індексу суспільної нерівності. Фізико-математичне моделювання та інформаційні технології. 2013. Вип. 17. С. 81–91.
116. Agriculture, forestry and fishery statistics. 2015 edition. Statistical books. Eurostat. Luxembourg, 2016. 206 p.
117. Альошкіна Л. П. Зарубіжний досвід розвитку земельних відносин: можливості застосування в Україні. Інноваційна економіка. 2012. № 3 (29). С. 291–294.
118. Farm structure statistics. Eurostat statistics. Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Farm_structure_statistics.
119. Осташко Т. О. Сільське господарство в умовах СОТ і ЄС. К., 2005. 70 с.

120. Панасенко В. М. Досвід Німеччини у сфері раціонального використання і збереження ґрунтів. Землевпорядний вісник. 2012. № 11. С. 6–8.

121. European statistics. European Commission. Electronic data. Brussels, 2015. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

122. Swinnen J., Ciaian P., Kanes d'Artis, Herck K., Vranken L. Possible effects on EU land markets of new cap direct payments: study. Brussels, 2013. 96 p.

123. Ciaian P., Kanes d'Artis, Swinnen J., Herck K., Vranken L. Institutional Factors Affecting Agricultural Land Markets. Brussels, 2012. 22 p.

124. European Union accession and land tenure data in Central and Eastern Europe. Food and Agriculture Organization of The United Nations. Rome, 2006. 312 p.

125. Raggi M., Sardonmi L., Viag D. The effects of the Common Agricultural Policy on exit strategies and land reallocation. Land Use Policy. 2013. P. 114–125.

126. Зарубіжний досвід: ринок земель сільськогосподарського призначення і перспективи його застосування в Україні. Режим доступу: <http://www.zsu.org.ua/index.php>.

127. Добровольные руководящие принципы ответственного регулирования вопросов владения и пользования земельными, рыбными лесными ресурсами в контексте национальной производственной безопасности. Продовольственная и сельскохозяйственная Организация объединенных наций. Рим, 2013. 39 с. Режим доступу: <http://www.fao.org/3/a-i2801r.pdf>.

128. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Оперативна інформація щодо консервації земель станом на 01.01.2012–01.01.2017 роки. Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

129. Калінчик М. В. Маркетингові організації виробників сільсько- господарської продукції в Україні. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2014. Вип. 149. С. 11–16.

130. Кулиняк К. Я., Прийма Л. Р. Характеристика організаційно-правових форм об'єднання підприємств. Науковий

вісник Національного лісотехнічного університету України. 2012. Вип. 20.12. С. 199–205.

131. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Оперативна інформація щодо будівництва (реконструкції) протиерозійних гідротехнічних споруд станом на 01.01.2012–01.01.2017 роки. Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

132. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Інформація про площі земельних ділянок, на які нараховано втрати та використання коштів, які надходять в порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва станом на 01.01.2012–01.01.2017 роки. Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

133. Фондові дані Державної служби статистики України. Статистичний збірник. Довкілля України за 2016 рік. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/11/zb_du2016pdf.zip.

134. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Форма ба-зем «Звіт про наявність зрошуваних земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами та угіддями» (річна). Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

135. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Форма бб-зем «Звіт про наявність осушених земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами та угіддями» (річна). Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

136. Дорогань Л. О. Інтенсифікація виробничих процесів в аграрних підприємствах. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. 2011. Т. 1. Вип. 2. С. 123–128.

137. Економічний енциклопедичний словник. За редакцією С. В. Мочерного. Львів, 2005. Т. 1. 616 с.

138. Березівський П. С., Особа П. Н. Напрями інтенсифікації розвитку сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК. 2009. № 6 (174). С. 18–25.

139. Попов Н. А. Экономика сельского хозяйства: [учебник]. М., 2001. 258 с.

140. Муха В. Д. Пространственно-временная оценка

интенсификации земледелия. Вестник сельскохозяйственной науки. 2000. № 5. С. 32–36.

141. Васюта В. Б., Мормуль В. В. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва. Ефективна економіка. 2013. № 11. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_11_8.

142. Петренко И. Я., Чужинов П. И. Экономика сельскохозяйственного производства. Алма-Ата, 1992. 560 с.

143. Недилько Л. А., Мещанинова Е. Г. Эффективность использования земель сельскохозяйственного назначения: понятие, содержание, показатели. Вестник Южно-Российского государственного технического университета. Социально-экономические науки. 2015. № 5. С. 55–61.

144. Фондові дані Державної установи «Інститут охорони ґрунтів України». Показники родючості ґрунтів України за ІХ–Х тури обстеження. Режим доступу: <http://www.iogu.gov.ua>.

145. Дорофєєв О. В. Наслідки впливу інтенсифікації землеробства на екологічну рівновагу навколишнього середовища. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2011. № 4. С. 136–141.

146. Данкевич Є. М. Еколого-економічні аспекти сільськогосподарського виробництва. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2016. Т. 2. № 1 (54). С. 245–255.

147. Фондові дані Державної установи «Інститут охорони ґрунтів України». Вміст залишкової кількості пестицидів (ДДТ, ГХЦГ, 2,4-Д) у ґрунтах України за Х тур обстеження (2011–2015 рр.). Режим доступу: <http://www.iogu.gov.ua>.

148. Фондові дані Державної установи «Інститут охорони ґрунтів України». Щільність забруднення радіонуклідами (цезій-137, стронцій-90) ґрунту за Х тур (2011–2015 рр.) агрохімічної паспортизації земель сільсько- господарського призначення. Режим доступу: <http://www.iogu.gov.ua>.

149. Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України. За редакцією С. А. Балюка, В. В. Медведєва, А. Д. Балаєва. К., 2010. 153 с.

150. Булигін С. Ю. Формування екологічно сталих

агроландшафтів. К., 2005. 300 с.

151. Чорний С. Г. Методика оцінки ступеня змитості та величини ерозійних втрат степових ґрунтів. Вісник аграрної науки. 2003. № 3. С. 53–56.

152. Роговський С. В., Василенко І. Д., Черняк В. М., Хрик В. М. Агролісомеліорація: практикум: [навчальний посібник]. К., 2011. 292 с.

153. Оценка земельной собственности. Под общей редакцией Дж. К. Эккерта. М., 1993. 61 с.

154. Статистичний щорічник України. Моніторинг земельних відносин в Україні 2014–2015. Режим доступу: <http://www.kse.org.ua/download.php?downloadid=451>.

155. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва. Економіка АПК. 2012. № 2. С. 27–33.

156. Беспалько Р. І., Воронюк Ю. Ю. Особливості екологізації використання земель сільськогосподарського призначення. Геодезія, картографія і аерофотознімання. 2013. Вип. 78. С. 215–217.

157. Гальперин С. Б., Дороднева М. В., Мишин Ю. В., Пухова Е. В. Экономическое обоснование и оценка эффективности проектов создания корпоративных структур. М., 2001. 51 с.

158. Князева И. В. Антимонопольная политика в России: [учебное пособие]. М., 2008. 493 с.

159. Санько Г. Г. Монополия и конкуренция. Минск, 1999. 302 с.

160. Макаревич Н. И. Антимонопольный контроль экономической концентрации. Экономический бюллетень НИЭИ Министерства экономики Республики Беларусь. 2006. № 1. С. 47–57.

161. Лабусов М. В., Комаров А. В. Антимонопольное регулирование на современном этапе: проблемы и перспективы. Научные записки молодых исследователей. 2014. № 6. С. 17–21.

162. Маслак О. І., Квятковська Л. А., Кулінічев П. К. Конкуренція: її сутність та особливості в умовах глобалізації. Технологический аудит и резервы производства. 2014. № 3/3 (17). С. 57–61.

163. Мартин А. Г. Антимонопольне регулювання ринку земель.

Землеустрій і кадастр. 2009. № 2. С. 55–63.

164. Чумак Н. В. Антимонопольне регулювання товарних ринків у контексті міжнародного досвіду. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». 2016. № 10 (1). С. 127–133.

165. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора. К., 2004. 280 с.

166. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. № 2210-III. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.

167. Закон України «Про природні монополії» від 20.04.2000 р. № 1682-III. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1682-14>.

168. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 р. № 3659-XII. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>.

169. Бутенко Н. В. Антимонопольна політика у сфері регулювання партнерських відносин. Проблеми економіки. 2015. № 2. С. 26–32.

170. Мартин А. Г. Регулювання ринку земель в Україні. К., 2011. 252 с.

171. Кантур К. С. Роль антимонопольного комітету України в розвитку конкуренції. Теорія та практика державного управління. 2014. Вип. 2 (45). С. 123–131.

172. Industrial Agriculture and Small-scale Farming. Режим доступу: <https://www.globalagriculture.org/report-topics/industrial-agriculture-and-small-scale-farming.html>.

173. Willard B., Cochrane W. Farm prices. Myth and Reality. Minneapolis, 1958. 190 p.

174. Dreyfus F., Plecovich C., Petit M., Acka H., Dogheim S., Ishii-Eiteman M., Kingamkono R., Jiggins J. L. S., Keith D. Historical Analysis of the Effectiveness of AKST Systems in Promoting Innovation. In McIntyre et al. 2009. 144 p.

175. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Інформація про нормативну грошову оцінку ріллі та перелогів в Україні станом на 01.01.2001–01.01.2017 роки. Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

176. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Інформація щодо розміру плати за оренду земельних часток (паїв) в Україні станом на 01.01.2001–01.01.2017 роки. Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

177. Данкевич А. Е., Ищенко В. С. Развитие аграрного сектора экономики Украины в условиях трансформации форм собственности. Вестник Забайкальского государственного университета. 2016. Т. 22. № 6. С. 85–95.

178. Дуб Б. Сучасний стан і тенденції економічної безпеки агрохолдингів в Україні. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2017. Vol. 3. No. 1. P. 94–107.

179. Фондові дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. Значення коефіцієнтів індексації нормативної грошової оцінки земель за 2001–2017 роки. Режим доступу: <http://land.gov.ua/info/derzhheokadastr-povidomliaie-pro-znachennia-koefitsiientu-indeksatsii-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-zemel-za-2017-rik>.

180. Агапова М. А. Российские агрохолдинги: корпоративные стратегии и проблемы управления. Управление экономическими системами. 2015. № 11 (2). Режим доступа: <http://www.uecs.ru/uecs-84-842015/item/3892-2016-01-13-09-37-16>.

181. Федоренко Я. Розвиток агрохолдингів в Україні в процесі перебудови сільського господарства у ХХІ столітті. *Історія*. 2013. № 2 (122). С. 107–111.

182. Габ М., Анісімова Г. Розвиток аграрного бізнесу в Україні: реалії та перспективи. *Economic and law paradigm of modern society*. 2016. № 1. С. 7–12.

183. Макаренко В. Узаконити агрохолдинги. *Агро Перспектива*. 2012. № 1 (142). С. 44–45.

184. Волков С. Н., Кислов В. С. Управление земельными ресурсами, земельный кадастр, землеустройство и оценка земель (зарубежный опыт). М., 2003. 378 с.

185. Миллер В. В. Проблемы землеустройства в Баварии. *Землеустройство, кадастр и мониторинг земель*. 2010. № 1. С. 47–58.

186. Назаренко В. И. Зарубежный опыт функционирования земельного рынка. *Имущественные отношения в РФ*. 2003. № 9 (24).

С. 35–45.

187. Папцов А. Правовое обеспечение землепользования в сельском хозяйстве развитых стран. АПК: экономика, управление. 2009. № 9. С. 85–88.

188. Черняков Б. А. Модернизация аграрного сектора. Экономист. 2009. № 4. С. 63–69.

189. Малыгина Э. Н. Регулирование земельных отношений в сельском хозяйстве зарубежных стран и его совершенствование в России: [диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук: 08.00.14 «Мировая экономика»]. М., 2006. 169 с.

190. Ограничение рынка земель: Украина и ЕС. Режим доступа: <http://agroportal.ua/views/blogs/ogranichenie-rynka-zemel-ukraina-i-es/#>.

191. Поддержкой фермерства «болеют» все западные государства. Режим доступа: https://www.ukrinform.ru/rubric-other_news/1808355-poddergkoou_fermerstva_boleyut_vse_zapadnie_gosudarstva_professor_moldavan_1707280.html

192. Управление земельными ресурсами в Европе. Тенденции развития и основные принципы. Европейская экономическая комиссия. Нью-Йорк, Женева, 2005. 146 с.

193. Фондові дані Державної служби статистики України: Статистичний збірник. Праця України у 2016 році. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/08/zb_pracia_2016.zip.

194. Фондові дані Державної служби статистики України: Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017 року. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/06/zb_chnn_0117pdf.zip.

195. Фондові дані Державної служби статистики України: Соціально- демографічні характеристики домогосподарств України у 2016 році. Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2016/zb/07/zb_sdhdg_2016pdf.zip.

196. Махсма М. Б. Социальная ответственность крупного агробизнеса в контексте обеспечения сельского развития в Украине. Стратегии бизнеса. 2018. № 3 (47). С. 15–17.

197. Андрійчук В. Г. Виклики агробізнесу: пошук відповідей. Економіка АПК. 2015. № 5. С. 12–22.

198. Єрмолаєв А., Клименко І., Ємець В., Таран С. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування. К., 2015. 28 с.

199. Сироткина Н. В., Рублевская А. А. Механизм формирования эффективных интегрированных структур в АПК. Вестник Тихоокеанского государственного университета. 2012. № 1 (24). С. 221–230.

200. Агрохолдинги сконцентрували третину земель сільгосп підприємств. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/06/15/637812/>.

201. Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. Економіка АПК. 2016. № 7. С. 5–21.

202. Залізко В. Д. Вплив агрохолдингізації сільськогосподарських підприємств на соціально-економічний розвиток сільських територій. Економіка України. 2013. № 6 (619). С. 71–78.

203. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. Економіка АПК. 2013. № 1. С. 3–15.

204. Експерт: земля это товар, и часто она кормилица коррупционеров. Режим доступу: <https://rian.com.ua/interview/20160318/1006879643.html>.

205. Как правительство намерено запускать продажу сельхозземли в Украине. Режим доступу: <https://biz.censor.net.ua/r3022868>.

206. Мірошніченко А. М. Перспективи законодавчого врегулювання відносин обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. Право і громадянське суспільство. 2015. № 2. С. 179–196.

207. Калентьева Н. Монополізація як закон-тенденція розвитку сучасної економіки. Вісник Самарського державного економічного університету. 2010. № 10 (72). С. 31–35.

208. Кузьменко Л. Деякі проблеми контролю за концентрацією суб'єктів природних монополій. Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». 2012. Т. 133. С. 85–88.

209. Ігнатюк А. І. Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання: [монографія]. К., 2010. 465 с.
210. Мартинчик О. А. Оцінка конкурентного середовища сільсько- господарських підприємств Житомирської області. Бізнес Інформ. 2014. № 7. С. 149–153.
211. Альбоций Ю. М., Краснолуцький О. В. Послідовність надання земельних ділянок для юридичних та фізичних осіб. Землевпорядний вісник. 2007. № 2. С. 61–66.
212. Альбоций Ю. М., Краснолуцький О. В. Видача державних актів: що за статистикою? Землевпорядний вісник. 2007. № 4. С. 14–17.
213. Євсюков Т. О., Краснолуцький О. В., Мазурець О. В. Визначення економічних збитків від використання земель під проектними господарськими шляхами при оренді земельних ділянок. Землевпорядний вісник. 2007. № 6. С. 40–45.
214. Краснолуцький О. В. Затоплено й змито тисячі гектарів землі. Землевпорядний вісник. 2008. № 4. С. 15–16.
215. Мартин А. Г., Краснолуцький О. В., Кошель А. О. Визначення збитків унаслідок непроведення рекультивації земель. Землевпорядний вісник. 2008. № 4. С. 46–50.
216. Краснолуцький О. В. Як відновити використання порушених земель. Землевпорядний вісник. 2008. № 5. С. 16–18.
217. Краснолуцький О. В. Еталон технічної документації має рекомендаційний характер. Землевпорядний вісник. 2009. № 11. С. 49–50.
218. Краснолуцький О. В. Кошти за відшкодовані втрати сільсько- і лісогосподарського виробництва можна використовувати на ліквідацію підтоплення житлової забудови. Землевпорядний вісник. 2010. № 3. С. 52–54.
219. Краснолуцький О. В., Тихенко Р. В., Євсюков Т. О. Складання проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічно обґрунтовані сівозміни та впорядкування угідь. Землевпорядний вісник. 2010. № 4. С. 14–17.
220. Краснолуцький О. В. Куди звертатися, щоб замінити державний акт. Землевпорядний вісник. 2010. № 4. С. 31–32.
221. Мартин А. Г., Краснолуцький О. В. Консолідація земель

сільсько- господарського призначення та правові механізми її здійснення в Україні. Землевпорядний вісник. 2011. № 5. С. 16–21.

222. Краснолуцький О. В., Євсюков Т. О. Встановлення меж населених пунктів: сучасні проблеми та шляхи їх вирішення. Землевпорядний вісник. 2012. № 2. С. 22–27.

223. Мартин А. Г., Краснолуцький О. В. Нова концепція формування ґрунтоохоронних обмежень у використанні земель сільськогосподарського призначення. Землевпорядний вісник. 2014. № 2. С. 20–24.

224. Євсюков Т. О., Краснолуцький О. В. Концептуальні засади створення Державного реєстру особливо цінних земель. Землевпорядний вісник. 2014. № 12. С. 23–30.

225. Краснолуцький О. В., Шевченко О. В. Система заходів щодо охорони родючості ґрунтів та попередження їх деградації у Київській області. Землевпорядний вісник. 2015. № 10. С. 24–29.

226. Євсюков Т. О., Краснолуцький О. В. Актуальність і перспективи впровадження 3D-кадастру в Україні. Землевпорядний вісник. 2016. № 2. С. 28–33.

227. Краснолуцький О. В., Шевченко О. В. Еколого-економічний стан і способи сучасного сільськогосподарського землекористування. Вісник аграрної науки. 2018. № 3 (780). С. 68–74.

228. Мартин А. Г., Краснолуцький О. В., Шевченко О. В. Європейський досвід регулювання економічної концентрації сільськогосподарських земель. Агросвіт. 2018. № 6. С. 8–15.

229. Краснолуцький О. В., Шевченко О. В. Земельна реформа як головний чинник формування системи сільськогосподарського землекористування в Україні. Збалансоване природокористування. 2018. № 1. С. 118–125.

230. Євсюков Т. О., Краснолуцький О. В. Проблемні питання визначення меж населених пунктів та шляхи їх вирішення. Інженерна геодезія. 2011. Вип. 57. С. 81–91.

231. Альбоций Ю. М., Краснолуцький О. В. Оформлення прав на земельні ділянки колективної власності під господарськими дворами реформованих недержавних сільськогосподарських підприємств. Землеустрій та кадастр. 2007. № 4. С. 65–68.

232. Мартин А. Г., Краснолуцький О. В. Надання земельних

ділянок при проведенні розвідки родовищ корисних копалин: удосконалення організаційно- правового механізму. Землеустрій та кадастр. 2013. № 1. С. 21–28.

233. Ковальчук І. П., Евсюков Т. А., Опенько І. А., Краснолуцкий А. В. Пути обеспечения экологически безопасного использования особо ценных земель в прибрежных зонах водных объектов. Современные проблемы водохранилищ и их водосборов: Международная научно-практическая конференция, г. Пермь, Российская Федерация, 28–30 мая 2013 года: тезисы доклада. Пермь, 2013. С. 39–45.

234. Shevchenko O., Krasnolutskyi O. European experience of regulation of economic concentration of land resources in agricultural enterprises. European integration of economics, education and law: Proceedings of the International Scientific Conference, March 22–23, 2018: thesis report. Warsaw, 2018. P. 53–57.

235. Шевченко О. В., Краснолуцький О. В. Вплив економічної концентрації на ефективність сільськогосподарського виробництва. Актуальні проблеми наук про життя та природокористування: IV Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Київ, 25–27 квітня 2018 року: тези доповіді. К., 2018. С. 209–211.

236. Ковальчук І. П., Шевченко О. В., Краснолуцький О. В. Карти природно-сільськогосподарського районування як основа укладання варіантів тематичних карт вартості земель України. Географія та екологія: наука і освіта: VII Всеукраїнська науково-технічна конференція (з міжнародною участю), м. Умань, 19–20 квітня 2018 року: тези доповіді. Умань, 2018. С. 108–111.

237. Власенко Ю. Г. Ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств та ефективність його використання: [автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук]. К., 2012. 20 с.

238. Гуторов О. І. Проблеми сталого землекористування у сільському господарстві: теорія, методологія, практика: [монографія]. Х., 2010. 405 с.

239. Чумаченко О. М., Мартин А. Г. Еколого-економічна оцінка втрат від деградації земельних ресурсів (на прикладі земель сільськогосподарського призначення): [монографія]. К., 2010. 210 с.

240. Титко А. В. Региональные особенности развития хозяйств населения в рыночных условиях: [диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук]. Майкоп, 2005. 207 с.

241. Узунова Н. С. Організаційно-економічні засади інституційно-інноваційного механізму державного регулювання розвитку аграрної сфери: [дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук]. К., 2014. 200 с.

242. Чорний Р. В. Інвестування аграрних формувань в умовах розвитку ринкових відносин: [дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук]. Тернопіль, 2014. 267 с.

243. Давиденко Н. М. Фінансова безпека аграрних формувань в системі корпоративного управління: [автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук]. К., 2014. 41 с.

244. Хірівський Р. П. Розвиток великотоварних сільськогосподарських підприємств: [автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук]. К., 2012. 20 с.

245. Статівка Н. В. Державне регулювання продуктивності аграрного сектора економіки України: [автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук]. Х., 2011. 524 с.

246. Анісімова Н. Ю. Ефективність виробничо-господарської діяльності підприємств виноградо-виноробного підкомплексу і шляхи її підвищення: [автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук]. Сімферополь, 2008. 24 с.

247. Олійник В. О. Інтенсифікація виробництва в сільськогосподарських підприємствах на інноваційній основі: [дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.04]. Х., 2013. 274 с.

248. Добряк Д. С., Шкуратов О. І. Формування і розвиток ринкових земельних відносин на теренах України. Збалансоване природокористування. 2018. № 1. С. 6–17.

249. Карабедянц Л. В. Управление ценообразованием на машиностроительном предприятии: [диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук: 08.06.01]. Донецк, 2003. 190 с.

250. Дікарев О. А. Розвиток інтеграційних процесів в агропродовольчому комплексі України: [автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.03]. К., 2014. 326 с.

251. Лебедев К. А. Организационно-экономический механизм развития зернопродуктового подкомплекса: теория, методология, практика: [монография]. К., 2009. 272 с.

252. Ступень М., Гулько Р., Ступень Р., Гулько О. Інвестиційно-інноваційні аспекти підприємницької діяльності у сфері аграрного природо-користування. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія: Технічні науки. 2014. № 6 (67). С. 247–253.

253. Добряк Д. С. Науково-методичні погляди до інтенсифікації використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. Вісник Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва. Серія: Економічні науки. 2016. № 1. С. 64–69.

254. Бородіна О. М., Геєць В. М., Гуторов А. О. та ін. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: [наукова доповідь]. За редакцією В. М. Гейця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи. К., 2012. 56 с.

255. Будзак В. М. Сільськогосподарське землекористування: проблеми та шляхи їх вирішення. К., 2011. 299 с.

256. Пасхавер Б. Й., Шубравська О. В., Молдован Л. В. та ін. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку. К., 2009. 432 с.

257. Хвесик М. А., Голян В. А., Крисак А. І. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні: [монографія]. К., 2007. 522 с.

258. Шапуров О. О. Моделі управління холдингами. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 23. С. 30–31.

259. Юрчишин В. В. До проблеми доведення до логічного завершення земельних та всіх інших сучасних аграрних перетворень. Економіка АПК. 2009. № 3. С. 90–92.

260. Новаковський Л. Я. Шляхи становлення і розвитку сучасного землевпорядкування: до 40-річчя Інституту землеустрою УААН. Землевпорядкування. 2001. № 2. С. 3–12.

261. Саблук П. Т., Малік М. Й., Валентинов В. Л. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології. К., 2002. 294 с.
262. Васильєв С. Г., Рибаків І. В. Проблеми інформаційного забезпечення холдингової організації менеджменту. Сучасна економіка. 2010. Вип. 2. С. 18–25.
263. Дідус С. М. Агрохолдинги в Україні: особливості становлення та розвитку. Економіка АПК. 2011. № 12. С. 96–102.
264. Дудар Т. Г. Оцінка потенціалу і ринкових позицій аграрних холдингів. Економіка АПК. 2011. № 11. С. 84–90.
265. Чорна О. Ю. Інтегровані структури промисловості: сутність, поняття, класифікація. Економіка. Менеджмент. Підприємництво. 2010. № 22. С. 98–107.

ДОДАТКИ

Характеристика земельного фонду України

Структура земельного фонду України в розрізі основних видів земельних угідь за станом на 01.01.2011 і 2016 рр.*

Адміністративно-територіальне утворення	Сільськогосподарські землі		Ліси та інші лісовкриті площі		Забудовані землі		Відкриті заболочені землі		Відкриті землі		Землі під водами	
	2011	2016	2011	2016	2011	2016	2011	2016	2011	2016	2011	2016
АР Крим	1884,0	1881,0	335,6	335,8	125,6	129,4	5,1	5,1	132,0	130,7	212,2	212,5
Вінницька	2065,7	2063,6	379,1	380,3	106,9	107,7	28,9	29,1	25,1	25,0	43,5	43,5
Волинська	1083,0	1079,8	695,1	697,7	59,2	61,2	116,7	115,8	15,0	14,5	45,4	45,4
Дніпропетровська	2583,6	2581,5	192,4	192,8	192,5	194,6	26,1	26,1	42,1	41,6	155,6	155,7
Донецька	2095,0	2094,2	204,0	204,0	198,4	200,2	10,2	10,2	101,8	100,7	42,3	42,4
Житомирська	1588,5	1582,2	1118,5	1123,4	88,4	89,0	101,0	101,2	37,5	38,3	48,8	48,6
Закарпатська	470,1	469,2	724,3	724,0	46,9	48,2	0,8	0,8	14,8	14,8	18,4	18,3
Запорізька	2300,8	2297,9	119,2	119,3	93,3	95,7	7,1	7,2	26,6	23,3	171,3	174,9
Івано-Франківська	645,9	645,0	636,0	635,7	62,2	63,1	2,7	2,7	22,3	22,4	23,6	23,8
Київська	1798,7	1798,1	684,7	684,1	163,1	164,4	49,9	49,8	17,4	17,5	181,9	181,8
Кіровоградська	2085,4	2079,3	184,3	189,1	88,8	89,6	10,7	10,6	13,2	13,3	76,4	76,9
Луганська	1957,2	1955,7	353,1	356,3	127,9	128,3	16,4	16,7	191,7	189,3	22,0	22,0
Львівська	1294,1	1290,1	694,4	694,7	111,7	115,6	9,4	9,4	30,7	30,5	42,8	42,8
Миколаївська	2056,8	2054,1	122,0	124,5	97,9	99,0	21,0	21,1	32,0	31,0	128,8	128,8
Одеська	2661,0	2659,2	223,9	223,0	129,1	131,2	72,2	73,4	33,4	34,0	211,7	210,6
Полтавська	2228,3	2223,3	282,5	285,9	117,7	119,4	85,4	85,1	12,7	12,9	148,4	148,4
Рівненська	964,9	958,0	802,9	805,8	55,8	59,6	105,0	106,6	33,2	31,9	43,3	43,2
Сумська	1740,4	1738,3	458,9	460,9	84,1	84,6	63,0	62,6	6,0	5,9	30,8	30,9
Тернопільська	1076,3	1073,3	200,8	201,7	62,5	63,7	5,5	5,9	17,9	18,5	19,4	19,3
Харківська	2478,5	2473,8	416,1	417,4	121,7	124,2	30,8	32,1	33,7	33,4	61,0	60,9
Херсонська	2033,7	2032,5	151,5	152,1	71,0	74,2	29,8	29,2	129,2	127,2	430,9	430,9
Хмельницька	1604,2	1603,6	287,3	287,6	84,6	85,1	20,2	20,2	24,2	24,1	42,4	42,3
Черкаська	1487,3	1487,0	338,5	338,6	84,0	84,4	30,5	30,5	15,5	15,4	135,8	135,7
Чернівецька	482,5	481,7	257,9	257,9	39,4	40,2	1,2	1,2	9,8	9,8	18,8	18,8
Чернігівська	2125,9	2124,0	738,1	740,5	99,8	100,3	130,3	129,7	28,2	27,8	68,0	68,0
Україна	42791,8	42726,4	10601,1	10633,1	2512,5	2552,9	979,9	982,3	1046,0	1033,8	2423,5	2426,4

Примітка. *Складено авторами за даними [26]

**Освоєння земель сільськогосподарського призначення в Україні
за станом на 01.01.2016 р.***

Адміністративно-територіальне утворення	Загальна площа, тис. га	Площа сільськогосподарських земель, тис. га	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	Площа ріллі, тис. га	Сільськогосподарська освоєність території, %	Розораність сільськогосподарських угідь, %
АР Крим	2694,5	1881,0	1818,7	1283,3	69,8	70,6
Вінницька	2649,2	2063,6	2014,2	1725,5	77,9	85,7
Волинська	2014,4	1079,8	1047,6	672,6	53,6	64,2
Дніпропетровська	3192,3	2581,5	2513,0	2127,4	80,9	84,7
Донецька	2651,7	2094,2	2041,1	1652,7	79,0	81,0
Житомирська	2982,7	1582,2	1510,1	1112,7	53,0	73,7
Закарпатська	1275,3	469,2	451,0	200,2	36,8	44,4
Запорізька	2718,3	2297,9	2241,7	1903,6	84,5	84,9
Івано-Франківська	1392,7	645,0	630,5	397,2	46,3	63,0
Київська	2895,7	1798,1	1668,7	1356,1	62,1	81,3
Кіровоградська	2458,8	2079,3	2032,2	1764,6	84,6	86,8
Луганська	2668,3	1955,7	1908,6	1276,6	73,3	66,9
Львівська	2183,1	1290,1	1261,5	794,1	59,1	62,9
Миколаївська	2458,5	2054,1	2006,0	1699,2	83,6	84,7
Одеська	3331,4	2659,2	2591,8	2075,5	79,8	80,1
Полтавська	2875,0	2223,3	2165,5	1774,7	77,3	82,0
Рівненська	2005,1	958,0	926,2	656,8	47,8	70,9
Сумська	2383,2	1738,3	1698,0	1226,3	72,9	72,2
Тернопільська	1382,4	1073,3	1046,2	856,4	77,6	81,9
Харківська	3141,8	2473,8	2411,5	1933,2	78,7	80,2
Херсонська	2846,1	2032,5	1969,4	1777,9	71,4	90,3
Хмельницька	2062,9	1603,6	1566,2	1252,7	77,7	80,0
Черкаська	2091,6	1487,0	1451,0	1272,0	71,1	87,7
Чернівецька	809,6	481,7	469,7	330,8	59,5	70,4
Чернігівська	3190,3	2124,0	2067,5	1419,2	66,6	68,6
Україна	60354,9	42726,4	41507,9	32541,3	70,8	78,4

Примітка. *Складено авторами за даними [26]

**Структура земель сільськогосподарського призначення в Україні
за станом на 01.01.2011 р., тис. га***

Адміністративно-територіальне утворення	Загальна площа сільськогосподарських земель	Сільськогосподарські угіддя					Несільськогосподарські угіддя		
		рілля	сіножаті	пасовища	багаторічні насадження	перелоги	землі під господарськими будівлями і дворами	землі під господарськими шляхами і прогонами	інші
АР Крим	1884,0	1279,8	2,5	441,9	87,7	11,0	26,3	27,7	6,4
Вінницька	2065,7	1727,9	50,7	186,5	50,5	0,9	29,4	18,2	1,6
Волинська	1083,0	674,3	160,1	204,4	11,5	–	15,3	15,9	1,5
Дніпропетровська	2583,6	2126,2	17,3	317,2	53,9	–	39,1	21,4	8,5
Донецька	2095,0	1655,4	42,5	287,5	58,0	0,7	28,4	18,5	4,0
Житомирська	1588,5	1084,6	127,7	187,4	23,4	92,5	18,7	19,4	34,8
Закарпатська	470,1	199,9	94,8	130,5	26,8	–	5,1	9,7	3,3
Запорізька	2300,8	1905,2	83,5	216,6	39,0	–	33,9	20,6	2,0
Івано-Франківська	645,9	383,6	83,2	129,8	16,3	18,6	6,3	7,9	0,2
Київська	1798,7	1356,8	117,8	135,2	47,0	12,6	27,6	17,8	84,6
Кіровоградська	2085,4	1762,0	24,0	226,6	26,1	–	24,0	16,8	5,9
Луганська	1957,2	1274,3	86,4	464,2	29,9	55,4	23,3	19,4	4,3
Львівська	1294,1	796,4	187,7	257,7	23,0	0,7	15,8	12,3	0,5
Миколаївська	2056,8	1698,2	4,0	267,3	36,2	3,1	27,6	17,2	3,2
Одеська	2661,0	2071,9	50,6	353,2	89,4	27,7	34,4	31,3	2,5
Полтавська	2228,3	1768,2	162,1	202,0	29,0	8,6	34,8	22,3	1,3
Рівненська	964,9	657,9	127,7	131,2	11,7	3,7	11,9	10,7	10,1
Сумська	1740,4	1227,4	280,8	167,0	24,4	0,2	24,3	15,4	0,9
Тернопільська	1076,3	854,1	28,0	144,8	15,2	6,6	14,8	12,5	0,3
Харківська	2478,5	1926,9	120,0	308,0	49,3	14,1	34,0	24,5	1,7
Херсонська	2033,7	1777,2	10,5	155,6	27,4	–	31,0	22,7	9,3
Хмельницька	1604,2	1254,3	134,6	136,6	41,2	1,3	23,1	13,0	0,1
Черкаська	1487,3	1271,4	65,2	78,6	27,0	8,9	23,2	12,4	0,6
Чернівецька	482,5	333,0	41,1	68,3	28,2	–	6,0	5,5	0,4
Чернігівська	2125,9	1409,6	308,1	283,8	24,4	43,6	31,5	23,0	1,9
Україна	42791,8	32476,5	2410,9	5481,9	896,5	310,2	589,8	436,1	189,9

Примітка. *Складено авторами за даними [26]

**Структура земель сільськогосподарського призначення в Україні
за станом на 01.01.2016 р., тис. га***

Адміністративно-територіальне утворення	Загальна площа сільськогосподарських земель	Сільськогосподарські угіддя					Несільськогосподарські угіддя		
		рілля	сіножаті	пасовища	багаторічні насадження	перелоги	землі під господарськими будівлями і дворами	землі під господарськими шляхами і прогонами	інші
АР Крим	1881,0	1283,3	2,5	436,9	85,4	10,6	26,3	28,2	7,8
Вінницька	2063,6	1725,5	50,2	186,1	51,4	1,0	29,1	18,3	2,0
Волинська	1079,8	672,6	161,9	201,4	11,7	–	15,2	15,8	1,2
Дніпропетровська	2581,5	2127,4	17,4	315,1	53,1	–	39,0	21,3	8,2
Донецька	2094,2	1652,7	42,6	287,2	57,9	0,7	28,5	18,5	6,1
Житомирська	1582,2	1112,7	126,9	185,0	23,4	62,1	18,7	19,5	33,9
Закарпатська	469,2	200,2	94,3	129,2	27,3	–	5,1	9,7	3,4
Запорізька	2297,9	1903,6	83,3	216,1	38,7	–	33,6	20,6	2,0
Івано-Франківська	645,0	397,2	83,9	126,3	16,3	6,8	6,5	7,9	0,1
Київська	1798,1	1356,1	117,3	134,9	48,0	12,4	27,6	17,0	84,8
Кіровоградська	2079,3	1764,6	23,7	218,5	25,4	–	23,9	16,8	6,4
Луганська	1955,7	1276,6	91,7	463,3	29,5	47,5	23,4	19,2	4,5
Львівська	1290,1	794,1	187,7	255,8	23,2	0,7	15,6	12,4	0,6
Миколаївська	2054,1	1699,2	3,9	264,1	35,7	3,1	27,6	17,2	3,3
Одеська	2659,2	2075,5	50,6	351,9	86,5	27,3	33,9	31,2	2,3
Полтавська	2223,3	1774,7	160,3	199,3	28,7	2,5	34,5	22,1	1,2
Рівненська	958,0	656,8	126,5	127,7	11,7	3,5	11,6	10,8	9,4
Сумська	1738,3	1226,3	280,4	166,8	24,4	0,1	24,3	15,3	0,7
Тернопільська	1073,3	856,4	26,6	144,1	15,7	3,4	14,3	12,6	0,2
Харківська	2473,8	1933,2	117,0	304,9	48,9	7,5	33,9	25,1	3,3
Херсонська	2032,5	1777,9	10,6	155,0	25,9	–	30,7	22,7	9,7
Хмельницька	1603,6	1252,7	135,3	135,4	41,6	1,2	22,9	13,0	1,5
Черкаська	1487,0	1272,0	64,8	78,4	27,3	8,5	23,2	12,4	0,4
Чернівецька	481,7	330,8	40,9	67,8	30,2	–	5,9	5,8	0,3
Чернігівська	2124,0	1419,2	306,1	282,9	24,5	34,8	31,8	23,0	1,7
Україна	42726,4	32541,3	2406,4	5434,1	892,4	233,7	587,1	436,4	195,0

Примітка. *Складено авторами за даними [26]

**Характеристика екологічного стану землекористування
в розрізі регіонів України за станом на 01.01.2016 р.***

Адміністративно-територіальне утворення	К _{ек.ст.} **	Екологічна стабільність землекористування	К _{а.н.} ***	Рівень антропогенного навантаження землекористування
АР Крим	0,41	Стабільно нестійка	3	Середній
Вінницька	0,33	Екологічно нестабільна	4	Значний
Волинська	0,57	Середньостабільна	3	Середній
Дніпропетровська	0,28	Екологічно нестабільна	4	Значний
Донецька	0,29	Екологічно нестабільна	4	Значний
Житомирська	0,55	Середньостабільна	3	Середній
Закарпатська	0,71	Екологічно стабільна	3	Середній
Запорізька	0,27	Екологічно нестабільна	4	Значний
Івано-Франківська	0,62	Середньостабільна	3	Середній
Київська	0,43	Стабільно нестійка	3	Середній
Кіровоградська	0,27	Екологічно нестабільна	4	Значний
Луганська	0,41	Стабільно нестійка	3	Середній
Львівська	0,53	Середньостабільна	3	Середній
Миколаївська	0,28	Екологічно нестабільна	4	Значний
Одеська	0,31	Екологічно нестабільна	4	Значний
Полтавська	0,33	Екологічно нестабільна	4	Значний
Рівненська	0,60	Середньостабільна	3	Середній
Сумська	0,42	Стабільно нестійка	3	Середній
Тернопільська	0,34	Стабільно нестійка	4	Значний
Харківська	0,34	Стабільно нестійка	4	Значний
Херсонська	0,34	Стабільно нестійка	3	Середній
Хмельницька	0,35	Стабільно нестійка	4	Значний
Черкаська	0,36	Стабільно нестійка	3	Середній
Чернівецька	0,51	Середньостабільна	3	Середній
Чернігівська	0,47	Стабільно нестійка	3	Середній
Україна	0,40	Стабільно нестійка	3	Середній

Примітка. *Складено авторами за даними [26; 29]; розраховано за методикою вчених Інституту землеустрою УААН: **менше 0,33 – територія екологічно нестабільна; від 0,34 до 0,50 – стабільно нестійка; від 0,51 до 0,66 – переходить у межі середньої стабільності; перевищує 0,67 – екологічно стабільною; ***5 балів – високий ступінь антропогенного навантаження (землі промисловості, транспорту, населені пункти); 4 бали – значний (рілля, багаторічні насадження); 3 бали – середній (природні кормові угіддя, залужені балки); 2 бали – незначний (лісосмуги, чагарники, ліси, болота, під водою); 1 бал – низький (мікрозаповідники)

**Розподіл основних суб'єктів сільськогосподарського
землекористування України за станом на 01.01.2016 р.***

Власники землі або землекористувачі та землі державної власності, не надані у власність чи користування	Кількість власників землі та землекористувачів	Загальна площа земель, тис. га	Сільськогосподарські землі, тис. га		
			всього	у тому числі	
				всього	з них рілля
Сільськогосподарські підприємства (у власності і користуванні)	19109	16985,4	16524,3	16328,7	15285,4
<i>Недержавні сільськогосподарські підприємства</i>	<i>17149</i>	<i>15857,3</i>	<i>15544,1</i>	<i>15390,5</i>	<i>14510,6</i>
Колективні сільськогосподарські підприємства	260	92,4	67,3	58,3	45,6
Сільськогосподарські кооперативи	902	852,8	741,4	729,0	665,6
Сільськогосподарські товариства	9227	10639,4	10508,6	10407,9	9825,4
Підсобні сільські господарства недержавних підприємств, установ та організацій	532	55,9	54,4	53,2	48,4
Інші недержавні сільськогосподарські підприємства	6228	4216,8	4172,4	4142,1	3925,6
<i>Державні сільськогосподарські підприємства</i>	<i>1871</i>	<i>1118,1</i>	<i>978,9</i>	<i>937,0</i>	<i>773,9</i>
Держгоспи всіх систем	169	351,7	315,5	298,2	226,7
Сільськогосподарські науково-дослідні установи і навчальні заклади	695	500,7	459,2	441,9	387,9
Підсобні сільські господарства державних підприємств, установ, організацій	588	123,4	113,8	111,0	91,7
Інші державні сільськогосподарські підприємства	419	142,3	90,4	85,9	67,6
<i>Міжгосподарські підприємства</i>	<i>89</i>	<i>10,0</i>	<i>1,3</i>	<i>1,2</i>	<i>0,9</i>

Продовження дод. Б

Власники землі або землекористувачі та землі державної власності, не надані у власність чи користування	Кількість власників землі та землекористувачів	Загальна площа земель, тис. га	Сільськогосподарські землі, тис. га		
			всього	у тому числі	
				сільськогосподарські угіддя	
				всього	з них рілля
Громадяни, яким надані землі у власність і користування	25011705	20762,2	20168,0	20124,6	15846,5
<i>Селянські (фермерські) господарства</i>	56859	4465,4	4434,2	4418,2	4190,7
<i>Ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва</i>	2378028	9376,4	9302,9	9286,7	6998,0
У тому числі на земельних частках (паях)	1219320	5028,3	5028,1	5024,1	4332,0
<i>Особисті підсобні господарства</i>	6689598	3721,8	3704,0	3698,7	3329,2
<i>Ділянки для будівництва та обслуговування житлового будинку і господарських будівель (присадибні ділянки)</i>	10521303	1732,7	1358,0	1357,7	1077,7
<i>Ділянки для садівництва</i>	2620336	219,2	188,3	188,1	30,7
<i>Ділянки для дачного будівництва</i>	46043	4,2	2,3	2,3	1,9
<i>Ділянки для гаражного будівництва</i>	1139469	8,4	-	-	-
<i>Ділянки для городництва</i>	1405878	175,1	174,9	174,1	173,1
<i>Ділянки для здійснення несільськогосподарської підприємницької діяльності</i>	154189	48,2	6,3	5,6	0,7
<i>Ділянки для сінокосіння та випасання худоби</i>	X	1010,8	997,1	993,2	44,5

Примітка. *Складено авторами за даними [26]

Використання земель державними підприємствами, установами, організаціями, що належать до сфери управління міністерств та інших державних органів України, 2015 р.*

Державні підприємства, установи, організації, що належать до сфери управління	Земельні ділянки, які використовуються державними підприємствами, установами, організаціями						У тому числі:						Укладено договорів на розроблення документації із землеустрою		Внесено даних до Державного земельного кадастру	
	ділянки, які використовуються на підставі документів, що посвідчують право користування ними		ділянки, які використовуються без документів, що посвідчують право користування ними		ділянки, які використовуються		кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га
	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га										
Міноборони	2367	307835,1	1378	167974,5	989	139860,7	19	2001,7	25	543,5						
Мінагрополітики	4665	470042,1	3188	401971,7	1477	68070,4	84	2155,4	55	5195,9						
НААН	4613	412218,6	1817	353738,2	2796	58480,4	2703	24034,4	409	13109,3						
Мінприроди	1479	476796,5	916	258954,8	563	217841,7	56	2536,2	34	455,8						
Міністерства інфраструктури України	14277	138051,7	12043	112756,7	2234	25295,0	53	1403,5	208	1554,8						
Державного агентства автомобільних доріг України	22239	267370,8	16563	141296,6	5676	126074,3	171	1167,2	201	1377,0						
Державного агентства водних ресурсів України	5794	290510,4	1945	80871,5	3849	209638,9	13	2063,6	93	545,8						
Державного агентства лісових ресурсів України	22798	6379149,9	10167	2619817,3	12631	3759332,6	1195	531783,7	604	137033,8						
Державного агентства рибного господарства України	1698	38553,2	1492	28210,6	206	10342,6	5	6,8	14	1019,4						
Інших міністерств, державних органів	37601	570780,1	28921	372847,6	8680	197932,5	230	4284,8	288	3090,4						
Разом	117531	9351308,4	78430	4538439,6	39101	4812868,9	4529	571437,2	1931	163925,7						

Примітка. *Складено авторами за даними [40]

Реорганізація та розподіл земель сільськогосподарських підприємств України за станом на 01.01.2014 р.*

Адміністративно-територіальне утворення	Кількість державних с.-г. підприємств до реформування		У тому числі			Площа земель до реформування, тис. га			Нереформовані КСП і с.-г. підприємства		Індивідуальні (приватні) господарства без створення юридичної особи			Землі, які не ввійшли до новостворених господарств	
	реформовано с.-г. підприємств	землі яких розпайовано	з яких сертифікати на право на земельну частку (пай)	реформовано с.-г. підприємств	всього	у тому числі с.-г. утіль	з них розпайованих	площа земель, тис. га	з них с.-г. утіль	кількість осіб	площа земель, тис. га	з них с.-г. утіль	площа, тис. га	з них с.-г. утіль	
															реформовано с.-г. підприємств
АР Крим	271	264	248	7	1254,9	1170,8	1125,1	36,8	34,4	57199	286,1	286,1	296,6	218,2	
Вінницька	833	833	799	0	1445,9	1358	1238,5	0,0	0,0	33356	82,510	78,932	275,170	200,1	
Волинська	415	415	415	0	725,4	693,6	597,0	0,0	0,0	99875	221,7	221,7	326,6	294,8	
Дніпропетровська	444	444	436	0	2082,6	1911,6	1652,7	0,0	0,0	66260	396,5	396,5	358,3	208,5	
Донецька	427	427	426	0	1552,9	1459,8	1459,0	0,0	0,0	48880	340,03	340,03	245,56	152,42	
Житомирська	678	678	669	0	1200,3	1100,1	1100,1	0,0	0,0	17	47,3	47,3	659,8	559,6	
Закарпатська	176	170	159	6	169,3	161,8	160,0	0,6	0,5	100513	120,0	120,0	33,7	27,2	
Запорізька	400	400	394	0	1826	1754,3	1638,9	0,0	0,0	48934	387,1	387,0	63,3	41,4	
Івано-Франківська	315	315	310	0	254,4	241,8	218,3	0,0	0,0	64754	51,6	51,6	94,0	84,0	
Київська	598	597	582	1	1203,6	1111,2	1038,7	0,0	0,0	27313	73,0	72,2	262,5	206,1	
Кіровоградська	483	483	483	0	1569,1	1482,1	1471,5	0,0	0,0	41033	232,1	232,1	104,6	17,6	
Луганська	326	325	313	1	1660,9	1448,5	1444,1	4,3	4,0	27437	204,6	204,5	639,7	432,5	
Львівська	631	631	601	0	676,8	634,1	598,4	0,0	0,0	56723	87,57	87,57	357,66	319,0	
Миколаївська	441	440	416	1	1501,6	1420,4	1379,6	2,6	1,8	65051	472,502	472,502	141,288	67,331	
Одеська	600	600	591	0	1986,5	1833,4	1780,2	0,0	0,0	113177	528,6	524,4	311,0	219,8	
Полтавська	555	555	547	0	1711,9	1580,3	1436,7	0,0	0,0	28968	120,0	118,7	356,5	247,2	
Рівненська	367	367	367	0	675,6	613,8	611,3	0,0	0,0	57229	139,4	139,4	307,9	247,2	
Сумська	477	477	477	0	1563,5	1380,2	1118,9	0,0	0,0	10174	36,3	36,3	619,4	442,2	
Тернопільська	588	588	578	0	724,9	691	677,9	0,0	0,0	33634	63,3	63,3	210,3	177,3	
Харківська	511	511	501	0	1947,6	1820,5	1707,5	0,0	0,0	31896	210,6	210,3	656,5	529,2	
Херсонська	320	320	312	0	1539,6	1433,4	1433,4	0,0	0,0	75591	421,2	421,2	197,5	97,4	
Хмельницька	682	682	682	0	1102,7	1042,8	1035,7	0,0	0,0	27049	55,7	55,7	300,7	240,9	
Черкаська	573	573	554	0	1057,6	997,3	942,1	0,0	0,0	18750	56,44	56,44	184,61	124,34	
Чернівецька	242	242	242	0	334,5	264,9	261,5	0,0	0,0	78320	96,0	96,0	118,3	50,2	
Чернігівська	617	615	610	2	1553,7	1445,3	1445,3	0,0	0,0	10553	31,2	32,0	666,7	567,4	
Україна	11976	11956	11894	20	31340,6	29064,2	27578,8	51,2	46,5	1222701	4761,5	4751,8	7793,1	5773,2	

Продовження дод. Д

Адміністративно-територіальне утворення	Новостворені агроформування				У тому числі:																
	всього, клікiтiв	заресстро-вано	площа земелi, тис. га	з них с.-г. утiдл	товариства з обмеженою відповідальністю		приватні (приватно-ореднi) підприємства		сільськогосподарські акціонерні товариства		сільсько-господарські кооперативи			фермерські господарства			інші агроформування				
					всього, клікiтiв	площа земелi, тис. га	з них с.-г. утiдл	всього, клікiтiв	площа земелi, тис. га	з них с.-г. утiдл	всього, клікiтiв	площа земелi, тис. га	з них с.-г. утiдл	всього, клікiтiв	площа земелi, тис. га	з них с.-г. утiдл	всього, клікiтiв	площа земелi, тис. га	з них с.-г. утiдл	всього, клікiтiв	площа земелi, тис. га
АР Крим	1044	1044	635,4	632,1	306	292,6	292,1	182	94,3	94,2	45	43,2	41,6	60,1	203	88,7	88,7	249	56,5	55,4	
Вінницька	2163	2163	1088,2	1079,0	578	524,369	518,918	354	150,304	149,274	54	59,571	58,820	67	54,978	54,122	666	152,558	151,741	146,087	
Волинська	523	523	177,1	177,1	120	71,7	71,7	81	32,3	32,3	7	4,1	4,1	94	19,6	19,6	44	19,9	19,9		
Дніпропетровська	3646	3449	1327,8	1306,6	581	668,5	653,4	507	152,4	151,1	20	24,4	24,1	15	8,8	8,7	1660	352,4	349,6	119,7	
Донецька	1132	1132	967,3	967,3	412	517,4	517,4	173	74,5	74,5	33	57,9	57,9	6	8,8	8,8	336	138,1	138,09	170,63	
Житомирська	1020	1020	493,2	493,2	485	261,9	261,9	231	141,4	141,4	20	12,2	12,2	9	5,0	5,0	198	35,9	35,9	36,8	
Закарпатська	291	291	15,1	14,0	77	8,2	8,2	12	2,4	1,6	5	0,2	0,2	11	0,2	0,1	182	3,9	3,9	0,2	
Запорізька	2111	2079	1375,6	1325,9	436	690,0	669,5	424	206,7	197,3	32	63,7	51,5	47	86,7	86,6	964	253,4	249,8	71,2	
Івано-Франківська	410	410	108,8	106,2	158	58,9	57,7	85	26,7	26,0	3	0,6	0,6	24	4,6	4,5	114	14,3	14,1	3,3	
Київська	1466	1427	868,1	833,0	420	392,6	374,4	260	164,7	162,0	82	75,6	69,2	53	57,4	53,3	546	97,1	95,3	78,8	
Кіровоградська	3650	3650	1232,4	1232,4	394	486,6	486,6	318	244,0	244,0	44	61,5	61,5	23	36,7	36,7	2856	400,5	400,5	3,1	
Луганська	1386	1386	812,3	807,5	214	332,6	329,4	188	185,4	184,5	14	48,1	48,0	7	5,3	5,0	484	190,0	189,7	50,9	
Львівська	1022	1022	231,5	227,6	368	135,6	133,95	136	41,63	39,49	4	0,09	0,08	4	0,91	0,91	374	33,32	33,16	19,99	
Миколаївська	2558	2558	885,2	878,7	303	246,5	245,6	349	203,6	203,3	35	42,2	42,2	21	14,9	14,9	955	163,8	163,638	209,096	
Одеська	2907	1848	1146,9	1089,2	421	434,7	409,2	448	188,8	180,4	38	64,5	63,0	144	200,2	193,7	1749	220,4	206,4	36,5	
Полтавська	2151	2151	1235,4	1214,4	559	650,9	639,6	262	230,2	224,8	31	30,3	29,7	34	55,8	53,9	895	166,2	165,0	101,4	
Рівненська	508	508	228,3	227,2	126	132,4	132,0	106	54,7	54,5	9	6,8	6,7	30	5,3	5,1	201	25,1	24,9	4,0	
Сумська	1398	1398	907,8	901,7	419	518,0	515,1	172	182,3	181,0	45	51,4	51,1	9	19,2	19,1	538	99,4	98,4	37,0	
Тернопільська	987	987	451,3	450,4	287	223,9	223,5	291	136,2	136,0	8	3,9	3,9	5	1,2	0,9	280	51,0	50,9	35,2	
Харківська	1472	1472	1080,4	1081,0	423	529,4	537,8	267	241,9	237,2	48	71,2	70,6	26	35,2	33,5	397	153,3	153,0	49,0	
Херсонська	2287	2100	920,9	914,8	371	357,7	343,1	192	107,7	107,7	29	40,7	40,7	18	47,6	47,6	492	114,6	117,6	258,0	
Хмельницька	783	783	746,4	746,3	303	451,6	451,5	107	63,8	63,8	12	21,5	21,5	46	49,52	49,52	196	87,9	87,9	72,1	
Черкаська	1426	1426	816,5	816,5	568	546,71	546,71	193	119,92	119,92	37	27,96	27,96	18	17,18	17,18	469	71,75	71,75	33,02	
Чернівецька	760	758	120,2	118,7	136	52,2	51,3	176	20,9	20,6	1	0,0	0,0	15	4,7	4,5	372	20,0	19,9	22,4	
Чернігівська	860	860	855,8	845,9	339	541,3	533,5	176	171,9	170,7	21	26,5	26,3	34	22,12	22,08	195	60,63	60,49	33,3	
Україна	37963	36447	18734,8	18492,6	8806	9133,1	9009,8	5690	3238,6	3197,6	677	838,2	813,5	819	822,1	805,4	15499	3023,8	2999,8	1679,0	1666,5

Примітка. * Складено авторами за даними [114]

Динаміка показників родючості ґрунтів України за ІХ–Х тури обстеження*

Адміністративно-територіальне утворення	Обстежена площа, тис. га		Уміст гумусу в ґрунті, %		Уміст рухомих сполук (за методом Чирикова), мг/кг ґрунту				Реакція ґрунтового розчину, од. рН	
	ІХ тур (2006–2010 рр.)	Х тур (2011–2015 рр.)	ІХ тур (2006–2010 рр.)	Х тур (2011–2015 рр.)	фосфору		калію		ІХ тур (2006–2010 рр.)	Х тур (2011–2015 рр.)
					ІХ тур (2011–2015 рр.)	Х тур (2011–2015 рр.)	ІХ тур (2006–2010 рр.)	Х тур (2011–2015 рр.)		
АР Крим	863,0	–	2,48	–	88	–	96	–	7,80	–
Вінницька	1265,5	1040,7	2,70	2,70	84	87	109	108	5,40	5,50
Волинська	436,7	390,1	1,59	1,56	115	118	46	48	6,20	6,10
Дніпропетровська	1306,6	1432,5	3,83	3,77	124	130	142	144	7,10	7,23
Донецька	1237,0	39,5	4,17	3,80	107	98	162	115	7,98	7,20
Житомирська	1173,7	845,8	1,92	2,01	109	117	44	49	5,80	5,70
Закарпатська	267,6	238,6	2,48	2,56	66	82	59	86	5,00	5,16
Запорізька	1649,7	1326,1	3,52	3,40	97	123	159	176	7,40	7,42
Івано-Франківська	310,3	290,6	3,10	3,28	70	79	62	89	5,50	5,40
Київська	793,2	765,0	2,90	2,98	129	121	97	103	6,20	6,02
Кіровоградська	1294,1	1103,2	4,10	4,11	81	86	123	132	6,00	6,00
Луганська	977,4	639,5	3,95	3,91	76	78	105	104	7,90	7,90
Львівська	610,8	497,6	2,48	2,67	128	136	77	88	6,00	6,01
Миколаївська	1886,3	1473,2	3,15	3,24	104	110	176	195	7,10	7,30
Одеська	1716,7	1155,0	3,35	3,77	84	82	94	138	7,60	7,30
Полтавська	1069,8	774,3	3,26	3,18	119	125	108	112	6,40	6,50
Рівненська	509,1	496,6	2,15	2,27	113	121	40	54	5,80	6,00
Сумська	836,1	785,0	3,58	3,50	94	105	93	99	5,80	5,70
Тернопільська	525,3	497,7	3,14	3,13	103	106	115	119	6,00	5,90
Харківська	883,3	1178,8	4,20	4,10	103	103	123	86	6,00	5,80
Херсонська	1775,6	1300,1	2,39	2,45	135	147	125	193	7,20	6,47
Хмельницька	982,9	953,6	3,08	2,96	116	116	107	109	6,10	6,40
Черкаська	905,5	805,3	3,12	3,06	127	129	83	86	6,00	6,01
Чернівецька	242,2	236,0	2,30	2,60	46	52	64	63	5,80	5,80
Чернігівська	944,6	653,0	2,47	2,41	105	108	73	76	5,60	5,46
Всього по Україні	24463,0	18917,8	3,14	3,16	104	110	112	121	6,60	6,39

Примітка. *Складено авторами за даними [114]

Баланс гумусу та поживних речовин за ІХ–Х тури обстеження*

Адміністративно-територіальне утворення	Баланс гумусу, т/га		Баланс поживних речовин, кг/га							
	ІХ тур (2006–2010 рр.)	Х тур (2011–2015 рр.)	ІХ тур (2006–2010 рр.)				Х тур (2011–2015 рр.)			
			усього	у тому числі			усього	у тому числі		
				азот	фосфор	калій		азот	фосфор	калій
АР Крим**	-0,6	-0,4	-119	-43	-13	-63	-47	-17	-9	-21
Вінницька	-0,7	-0,4	-150	-46	-21	-83	-104	-36	-24	-43
Волинська	-0,3	-0,2	-71	-22	-14	-36	-25	0	-13	-12
Дніпропетровська	-0,8	-0,7	-146	-64	-44	-38	-53	-9	-15	-30
Донецька***	-0,4	-0,4	-146	-37	-21	-88	-71	-11	-21	-39
Житомирська	-0,5	-0,3	-97	-31	-17	-49	-71	-18	-21	-33
Закарпатська	-0,1	0,0	-44	-3	-8	-33	-59	-4	-9	-46
Запорізька	-0,8	-0,8	-94	-19	-46	-29	-81	-10	-24	-47
Івано-Франківська	-0,3	-0,2	-66	-10	-13	-43	-85	-21	-15	-49
Київська	-0,2	-0,3	-129	-30	-21	-77	-114	-37	-22	-54
Кіровоградська	-0,5	-0,3	-106	-39	-20	-48	-57	-17	-16	-24
Луганська****	-0,7	-0,3	-153	-40	-29	-84	-98	-31	-23	-44
Львівська	-0,5	-0,4	-52	-9	-17	-27	-110	-41	-12	-57
Миколаївська	-0,6	-0,5	-148	-33	-28	-87	-100	-12	-21	-67
Одеська	-0,5	-0,5	-99	-24	-16	-59	-68	-24	-17	-27
Полтавська	-0,2	0,0	-132	-43	-28	-61	-96	-37	-21	-38
Рівненська	-0,7	0,1	-118	-38	-20	-60	-89	-44	-23	-21
Сумська	-0,6	-0,4	-78	-17	-15	-47	-71	-4	-18	-49
Тернопільська	-0,1	-0,1	-118	-33	-17	-68	-42	-12	-9	-21
Харківська	-0,5	-0,3	-137	-40	-19	-78	-74	-30	-17	-27
Херсонська	-0,7	-0,5	-109	-40	-33	-36	-98	-22	-30	-47
Хмельницька	-0,5	-0,3	-117	-38	-15	-64	-95	-23	-20	-52
Черкаська	-0,2	0,8	-123	-30	-18	-75	-69	-25	-17	-28
Чернівецька	-0,3	-0,1	-106	-36	-18	-52	-148	-61	-24	-64
Чернігівська	-0,3	0,9	-133	-41	-21	-71	-51	-25	-17	-9
Усього по Україні	-0,5	-0,2	-111	-32	-21	-58	-79	-23	-18	-38

Примітка. *Складено авторами за даними [114]; **даних про баланс гумусу 2012–2015 рр. та поживних речовин 2013–2015 рр. немає; ***даних про баланс гумусу та поживних речовин 2013 і 2015 рр. немає; ****дані про баланс гумусу і поживних речовин 2013 р. немає

**Внесення добрив і застосування пестицидів в Україні
за станом на 01.01.2017 р.***

Адміністративно-територіальне утворення	Внесено добрив на 1 га, посівної площі с.-г. культур		Площа внесення добрив		Площа, на якій застосовувалися пестициди, тис. га
	мінеральних, кг	органічних, тис. т	мінеральних, тис. га	органічних, тис. га	
Вінницька	120	0,1	1110,7	27,7	969,3
Волинська	158	1,6	184,5	12,1	169,2
Дніпропетровська	72	0,3	1024,1	15,7	887,9
Донецька	62	0,3	553,0	6,8	513,7
Житомирська	87	0,8	481,2	24,2	433,1
Закарпатська	122	0,1	24,6	0,1	14,5
Запорізька	63	0,1	884,4	3,7	891,7
Івано-Франківська	135	2,8	138,6	12,5	142,3
Київська	108	1,2	758,5	62,9	530,4
Кіровоградська	80	0,1	1001,4	3,8	960,4
Луганська	56	0,2	502,2	7,5	363,6
Львівська	163	0,4	294,6	8,1	220,2
Миколаївська	72	0,2	763,9	9,6	761,1
Одеська	91	0,1	1075,6	5,7	857,8
Полтавська	92	1,0	1086,5	74,0	1033,2
Рівненська	144	1,1	207,1	17,3	201,5
Сумська	124	0,5	844,5	14,4	787,8
Тернопільська	144	0,4	508,4	20,6	451,3
Харківська	89	0,6	1083,1	22,1	981,3
Херсонська	54	0,0	559,6	2,4	504,6
Хмельницька	123	0,9	773,8	50,8	665,2
Черкаська	108	1,2	828,8	49,4	642,1
Чернівецька	72	0,3	88,8	2,0	78,0
Чернігівська	129	0,6	860,0	22,9	737,8
Україна	96	0,5	15637,9	476,3	13798,0

Примітка. *Складено авторами за даними [133]

Вміст залишкової кількості пестицидів (ДДТ, ГХЦГ, 2,4-Д) у ґрунтах України за результатами X туру обстеження*

Адміністративно-територіальне утворення	ГХЦГ - гексахлорциклогексан		ДДТ - дихлордифенілтрихлорметилметан		2,4-Д - аміна сіль					
	Обстежена площа, тис. га	Забруднена площа, тис. га	Обстежена площа, тис. га	Забруднена площа, тис. га	Обстежена площа, тис. га	Забруднена площа, тис. га				
АР Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Вінницька	1040,7	-	1040,7	-	1040,7	-	-	-	-	
Волинська	421,7	-	421,7	-	421,7	-	-	-	-	
Дніпропетровська	1432,5	-	1432,5	-	1432,5	-	-	-	-	
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Житомирська	845,8	-	845,8	0,10	845,8	-	0,53-1,4	845,8	-	
Закарпатська	221,6	-	221,6	0,11	221,6	-	0,12	-	-	
Запорізька	1326,1	0,058	1326,1	0,36	1326,1	-	0,51-0,73	-	-	
Івано-Франківська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Київська	763,0	-	763,0	-	763,0	-	-	-	-	
Кіровоградська	1103,2	-	1103,2	-	1103,2	-	-	865,3	-	
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Львівська	497,6	-	497,6	-	497,6	-	-	497,6	-	
Миколаївська	560,2	-	561,8	-	561,8	-	-	-	0,25	
Одеська	1099,9	-	1099,9	-	1099,9	-	-	-	-	
Полтавська	774,3	-	774,3	-	774,3	-	-	774,3	-	
Рівненська	496,1	-	496,1	-	496,1	-	-	496,1	-	
Сумська	785,0	-	785,0	-	785,0	-	-	-	-	
Тернопільська	497,7	-	497,7	-	497,7	-	-	-	-	
Харківська	1178,8	2,19	1178,8	6,12	1178,8	-	1,8	1178,8	2,1	
Херсонська	1300,1	-	1300,1	-	1300,1	-	-	1300,1	-	
Хмельницька	953,5	-	953,5	-	953,5	-	-	-	-	
Черкаська	805,3	0,27	805,3	-	805,3	-	-	-	-	
Чернівецька	236,0	-	236,0	-	236,0	-	-	-	-	
Чернігівська	681,3	-	681,3	-	681,3	-	-	-	-	
Всього по Україні	17020,4	2,52	17022,0	6,68	17022,0	0,1	0,12-1,8	8852,9	2,5	0,25

Примітка. *Складено авторами за даними [147]

Щільність забруднення радіонуклідами ґрунту за результатами Х туру (2011–2015 рр.) агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення, тис. га*

Адміністративно-територіальне утворення	Обстежена площа, га	Щільність забруднення												
		цезієм-137					стонцієм-90							
		>185 кБк/м ²		185-555 кБк/м ²		<555 кБк/м ²		>5,55 кБк/м ²		5,55-111 кБк/м ²				
		всього	%	всього	%	всього	%	всього	%	всього	%			
АР Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницький	1040,7	100	-	-	-	-	1040,7	99,8	2,5	0,2	-	-	-	
Волинський	455,7	100	-	-	-	-	455,7	100	-	-	-	-	-	
Дніпропетровський	1432,5	100	-	-	-	-	1432,5	100	-	-	-	-	-	
Донецький	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Житомирський	845,8	99,6	3,8	0,4	-	-	845,8	98,7	11,1	1,3	-	-	-	
Закарпатський	238,4	100	-	-	-	-	238,4	100	-	-	-	-	-	
Івано-Франківський	291,1	100	-	-	-	-	291,1	99,5	1,5	0,5	-	-	-	
Київський	735,4	99,9	0,2	0,01	-	-	735,4	99,4	1,6	0,6	-	-	-	
Кіровоградський	1103,2	100	-	-	-	-	1103,2	100	-	-	-	-	-	
Луганський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Львівський	497,7	100	-	-	-	-	497,7	100	-	-	-	-	-	
Миколаївський	684,7	100	-	-	-	-	684,7	100	-	-	-	-	-	
Одеський	1099,9	100	-	-	-	-	1099,9	100	-	-	-	-	-	
Полтавський	774,3	100	-	-	-	-	774,3	100	-	-	-	-	-	
Рівненський	467,1	100	0,1	0,02	-	-	467,1	99,6	1,4	0,4	-	-	-	
Сумський	1153,9	100	-	-	-	-	1153,9	100	-	-	-	-	-	
Тернопільський	497,5	100	-	-	-	-	497,5	100	-	-	-	-	-	
Харківський	1178,8	100	-	-	-	-	1178,8	100	-	-	-	-	-	
Херсонський	1302,5	100	-	-	-	-	1302,5	100	-	-	-	-	-	
Хмельницький	953,6	100	-	-	-	-	953,6	100	-	-	-	-	-	
Черкаський	805,3	100	-	-	-	-	805,3	98,9	8,8	1,1	-	-	-	
Чернівецький	236,1	100	-	-	-	-	236,1	100	-	-	-	-	-	
Чернігівський	1836,6	100	0,9	0,05	-	-	1836,6	98,7	24,3	1,3	-	-	-	
Всього по Україні	17630,8	99,97	5,0	0,03	-	-	17069,0	99,7	51,2	0,3	-	-	-	

Примітка. *Складено авторами за даними [148]

Консервація земель в Україні за станом на 01.01.2017 р., га*

Адміністративно-територіальне утворення	Здійснено консервацію земель (з 2002 р.)	у тому числі:			Землі, що перебувають у стадії консервації		З них перебувають у власності:	
		протягом погочного року, га	шляхом заліснення				приватній	державній
			заліснення	залуження				
Вінницька	532,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Волинська	2612,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Дніпропетровська	281,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Донецька	5643,4	0,0	0,0	0,0	3161,1	0,0	3161,1	
Житомирська	148,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Закарпатська	533,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	555,2	
Запорізька	3255,8	0,0	0,0	0,0	319,4	75,0	244,4	
Івано-Франківська	89,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Київська	96,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Кіровоградська	85,4	0,0	0,0	0,0	85,4	85,4	0,0	
Луганська	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Львівська	261,2	0,0	0,0	0,0	3292,7	0,0	3292,7	
Миколаївська	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Одеська	565,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Полтавська	57316,9	0,0	0,0	0,0	7193,1	0,0	7193,1	
Рівненська	2890,8	0,0	0,0	0,0	579,9	0,0	579,9	
Сумська	4487,8	0,0	0,0	0,0	995,2	0,0	995,2	
Тернопільська	37,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Харківська	118,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Херсонська	108,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Хмельницька	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Черкаська	920,0	122,0	56,3	65,7	1019,4	78,8	940,6	
Чернівецька	1901,0	0,0	0,0	0,0	1901,0	0,0	1901,0	
Чернігівська	3564,5	0,0	0,0	0,0	3390,9	1,0	3389,9	
м. Київ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Всього	85448,7	122,0	56,3	65,7	22493,3	240,2	22253,1	

Продовження дод. Л

Адміністративно-територіальне утворення	Землі, що потребують консервації	3 нх перебувають у власності		у тому числі:				техногенно забруднені				
		приватній	державній	деградовані		малопродуктивні		всього	з них перебувають у власності			
				з них перебувають у власності		з них перебувають у власності						
				приватній	державній	приватній	державній					
Вінницька	4784,3	0,0	4784,3	139,9	0,0	139,9	4644,4	0,0	0,0	0,0	0,0	
Волинська	7855,5	500,1	7355,4	944,3	142,0	802,3	6911,2	358,1	6553,1	0,0	0,0	
Дніпропетровська	14037,2	224,1	13813,1	3420,8	224,1	3196,7	10616,4	0,0	10616,4	0,0	0,0	
Донецька	123591,0	109464,0	14127,0	123591,0	109464,0	14127,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Житомирська	35649,1	535,2	35113,9	6857,6	0,0	6857,6	21019,1	535,2	20483,9	7772,4	7772,4	
Закарпатська	82470,0	0,0	82470,0	14270,0	0,0	14270,0	68200,0	0,0	68200,0	0,0	0,0	
Запорізька	76514,1	63105,4	13408,7	55069,2	44260,0	10809,2	21444,9	18845,4	2599,5	0,0	0,0	
Івано-Франківська	23835,5	10825,7	13009,8	15815,4	4927,3	10888,1	8020,1	5898,4	2121,7	0,0	0,0	
Київська	1924,9	0,0	1924,9	208,8	0,0	208,8	837,8	0,0	837,8	878,3	878,3	
Кіровоградська	9936,1	0,0	9936,1	1204,7	0,0	1204,7	8731,4	0,0	8731,4	0,0	0,0	
Луганська	6222,9	75,0	6147,9	314,2	0,0	314,2	5908,7	75,0	5833,7	0,0	0,0	
Львівська	4310,7	0,0	4310,7	1422,2	0,0	1422,2	2152,0	0,0	2152,0	736,5	736,5	
Миколаївська	246400,0	0,0	0,0	223600,0	0,0	0,0	22800,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Одеська	107565,0	17296,4	90268,6	33047,5	1626,9	31420,6	74517,5	15669,5	58848,0	0,0	0,0	
Полтавська	36620,3	15617,4	21002,9	4935,3	4168,6	766,7	31685,0	11448,8	20236,2	0,0	0,0	
Рівненська	16329,0	8637,5	7691,5	3361,4	1204,9	2156,5	10550,7	7432,6	3118,1	2416,9	2416,9	
Сумська	66470,6	48802,0	17668,6	46749,4	34853,8	11895,6	19721,2	13948,2	5773,0	0,0	0,0	
Тернопільська	18923,1	0,0	18923,1	2404,1	0,0	2404,1	16519,0	0,0	16519,0	0,0	0,0	
Харківська	6487,8	772,4	5715,4	1733,2	0,0	1733,2	4754,6	772,4	3982,2	0,0	0,0	
Херсонська	71427,3	45053,7	26373,6	4786,7	2731,1	2055,6	66640,6	42322,6	24318,0	0,0	0,0	
Хмельницька	40328,4	24550,8	15777,6	7606,1	3899,2	3706,9	32722,3	20651,6	12070,7	0,0	0,0	
Черкаська	17678,2	970,1	16708,1	7025,7	720,4	6305,3	10652,5	249,7	10402,8	0,0	0,0	
Чернівецька	30055,0	22868,0	7187,0	2810,0	0,0	2810,0	27245,0	22868,0	4377,0	0,0	0,0	
Чернігівська	9435,4	0,0	9435,4	3665,3	0,0	3665,3	5755,1	0,0	5755,1	15,0	15,0	
М. Київ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Всього	1058851,4	369297,8	443153,6	564982,8	208222,3	133160,5	482049,5	161075,5	298174,0	11819,1	0,0	11819,1

Примітка. *Складено авторами за даними [128]

Порушення і рекультивациі земель в Україні за станом на 01.01.2017 р.*

Адміністративно-територіальне утворення	Всього порушень земель	У тому числі протягом поточного року	Всього відрацьованих земель	У тому числі протягом поточного року	Рекультивовано земель протягом поточного року	У тому числі під:					Землі, що перебувають у стадії рекультивації	
						с-г. угіддя	з них під рілля	лісові (чагарникові) насадження	водомища	забудови		рекреаційні та інші цілі
Вінницька	718,1	0,0	445,6	8,0	10,7	10,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3
Волинська	5870,8	11,0	3805,0	28,3	58,3	58,3	0,0	0,0	0,0	0,0	51,1	21,3
Дніпропетровська	37949,2	0,0	6032,7	0,0	2,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4647,2
Донецька	25149,8	81,3	4591,2	57,1	37,9	37,9	28,7	6,2	0,0	0,0	0,8	593,1
Житомирська	5510,4	0,0	1539,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	42,6
Закарпатська	1014,9	0,00	141,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	73,9
Запорізька	2239,0	0,0	704,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	12,0
Івано-Франківська	1491,2	0,0	499,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,8
Київська	2904,4	0,0	725,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	195,1
Кіровоградська	4786,6	0,0	739,3	9,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	266,8
Луганська	10633,7	0,0	4322,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Львівська	12066,5	26,2	8745,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	209,9
Миколаївська	3103,7	5,0	1257,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Одеська	2421,8	0,0	1506,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Полтавська	6709,2	18,9	509,9	51,6	37,3	37,3	28,3	0,0	0,0	0,0	6,5	0,0
Рівненська	2471,5	0,0	435,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	16,7
Сумська	2743,7	4,2	912,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Тернопільська	2099,9	0,0	990,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Харківська	1712,8	2,7	883,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	12,9
Херсонська	1700,7	0,0	242,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	961,2
Хмельницька	2764,1	0,0	976,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Черкаська	3509,1	3,3	2014,0	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0
Чернівецька	456,2	0,0	21,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9
Чернігівська	3133,8	0,0	1761,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,2
М. Київ	275,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Всього	143436,1	152,6	43805,4	155,9	146,2	146,2	57,0	6,2	0,0	0,0	58,4	7063,9

Примітка. *Складено авторами за даними [128]

Поліпшення малопродуктивних угідь в Україні за станом на 01.01.2017 р., га*

Адміністративно-територіальне утворення	Поліпшено малопродуктивних угідь з 2002 р.		У тому числі поліпшено з початку поточного року		Землі, що перебувають у стадії поліпшення		Землі, що погребують поліпшення			
	всього	з них ріллі	всього	з них ріллі	всього	з них ріллі	всього	з них перебувають у		
								державній	приватній	колективній
Вінницька	237,4	6,7	0,0	0,0	0,0	0,0	848,5	848,5	0,0	0,0
Волинська	1483,7	419,2	15,0	0,0	0,0	0,0	9492,5	9492,5	0,0	0,0
Дніпропетровська	1162,8	1162,8	0,0	0,0	0,0	0,0	20075,1	13885,0	6190,1	0,0
Донецька	2340,9	736,7	28,4	18,2	267,5	267,5	3103,0	3103,0	0,0	0,0
Житомирська	1119,4	489,6	0,0	0,0	0,0	0,0	16233,1	10470,0	5763,1	0,0
Закарпатська	603,3	29,4	0,0	0,0	0,0	0,0	286,2	286,2	0,0	0,0
Запорізька	4045,4	3650,0	0,0	0,0	428,1	0,0	27031,7	3858,2	23173,5	0,0
Івано-Франківська	8653,3	1441,1	36,0	0,0	0,0	0,0	13343,5	3142,0	10201,5	0,0
Київська	100,0	0,0	0,0	0,0	19,5	0,0	7163,3	3805,1	3358,2	0,0
Кіровоградська	213,3	75,8	0,0	0,0	0,0	0,0	5297,4	4904,2	393,2	0,0
Луганська	7991,7	6321,0	0,0	0,0	333,0	0,0	2252,5	1919,5	333,0	0,0
Львівська	1545,2	80,8	0,0	0,0	228,0	0,0	6176,5	4035,1	2141,4	0,0
Миколаївська	94,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	22800,0	0,0	0,0	0,0
Одеська	6455,0	6446,1	0,0	0,0	0,0	0,0	15810,9	11693,5	3151,3	966,1
Полтавська	4207,2	3112,2	31,2	0,0	581,9	0,0	3031,4	1935,4	1096,0	0,0
Рівненська	2653,9	513,7	0,0	0,0	12,3	0,0	51769,3	21508,2	30261,1	0,0
Сумська	813,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1275,8	1275,8	0,0	0,0
Тернопільська	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4391,0	4384,0	0,0	7,0
Харківська	412,1	412,1	0,0	0,0	0,0	0,0	3240,3	2964,1	276,2	0,0
Херсонська	222,6	222,6	0,0	0,0	0,0	0,0	61780,8	25178,1	36602,7	0,0
Хмельницька	130,6	34,3	0,0	0,0	0,0	0,0	29585,2	5760,3	23824,9	0,0
Черкаська	249,3	147,3	0,0	0,0	17,5	0,0	5631,0	5381,3	249,7	0,0
Чернівецька	575,9	559,3	0,0	0,0	2,3	0,0	829,0	829,0	0,0	0,0
Чернігівська	1540,2	520,2	0,0	0,0	735,2	719,2	4140,4	2540,4	1600,0	0,0
М. Київ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Всього	46851,4	26380,9	110,6	18,2	2625,3	986,7	315588,4	143199,4	148615,9	973,1

Примітка. *Складено авторами за даними [128]

**Будівництво (реконструкція) протиерозійних гідротехнічних споруд в Україні
за станом на 01.01.2017 р.***

Адміністративно-територіальне утворення	Наростаючим підсумком з 2002 р.										
	вали, вали-канави, км	вали-тераси, км	вали-дороги, км	водоскидні споруди, од.	терасування схилів од.	терасування од.	протиерозійні ставки (накопичувачі твердого стоку) га	берегоукріплення, км	інші		
Вінницька	0,0	0,0	0,0	2	0	6	60,0	8,9	1 шт.		
Волинська	0,0	0,0	0,0	0	0	6	136,4	0,0	1 шт.		
Дніпропетровська	0,0	0,0	0,0	2	0	0	0,0	0,0	3,7 км		
Донецька	0,5 га	0,0	0,0	0	2,8 га	1	2,3	0,2 км, 0,7 га	202,9 га, 9 шт., 8,5 км		
Житомирська	10,0	0,0	5,3	116	1	3	8,7	0,5	9,6 км		
Закарпатська	8,0	0,0	10,2	0	5	1	10,3	32,0	9,5 км		
Запорізька	1,2	0,0	0,0	0	0	0	30,0	1,8	0		
Івано-Франківська	1,7	0,0	0,0	1	0	0	0,0	40,0	0,0		
Київська	6,5	0,0	0,0	1	0	10	118,5	1,8	16,8 км		
Кіровоградська	0,0	0,0	3,4	0	0	1	5,2	1,0	0,0		
Луганська	0,2	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0		
Львівська	0,0	0,0	0,0	1	0	4	3,0	11,3	438,5 га		
Миколаївська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,8	0,0		
Одеська	0,0	0,0	0,0	0	0	4	82,8	2,4	0,0		
Полтавська	0,0	0,0	0,0	2	0	1	0,2	5,1	0,7 км		
Рівненська	4,6	0,0	2,2	3	0	0	0,0	1,1	6,7 га		
Сумська	4,9	21,7	3,9	5	0	7	103,4	0,0	0,0		
Тернопільська	0,0	0,0	0,0	3	0	0	0,0	0,6	6 шт.		
Харківська	0,0	0,0	0,0	5	0	1	22,3	0,0	0,0		
Херсонська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	10,3 га		
Хмельницька	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0		
Черкаська	17,7	0,0	16,9	9	0	0	0,0	0,0	0,0		
Чернівецька	2,6	0,0	0,0	0	0	1	2,0	12,2	2,9 км		
Чернігівська	1,2	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,9	0,0		
М. Київ	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0		
Всього	58,6 (0,5 га)	21,7	41,9	150	6 (2,8 га)	46	585,1	120,6 (0,7 га)	658,4 га, 17 од., 51,7 км		

Продовження дод. П

Адміністративно-територіальне утворення	Упродовж поточного року										Об'єкти, що перебувають у стадії будівництва, од.	Об'єкти незавершеного будівництва, од.
	вали, вали-канави, км	вали-тераси, км	вали-дороги, км	водоскидні споруди, од.	терасування схилів шт.	протиерозійні ставки (накопичувачі твердого стоку),		берегоукріплення, км	інші	Об'єкти, що перебувають у стадії будівництва, од.		
						од.	га					
Вінницька	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	1
Волинська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Дніпропетровська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	1	1	2
Донецька	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	1 шт., 0,1 га	1 шт. (11,6 га)	0	0
Житомирська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Закарпатська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Запорізька	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Івано-Франківська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	3	6
Київська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Кіровоградська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Луганська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	1
Львівська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Миколаївська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	1
Одеська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Полтавська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	2	2	2
Рівненська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Сумська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	2	2	0
Тернопільська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	1	1	0
Харківська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	2	2	0
Херсонська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Хмельницька	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Черкаська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	1
Чернівецька	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Чернігівська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
м. Київ	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0
Всього	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	3,4	1 (0,1 га)	11,6 (12 од.)	14	

Продовження дод. П

Адміністративно-територіальне утворення	Необхідно здійснити будівництво (реконструкцію) протиерозійних гідротехнічних споруд:										
	вали, вали-канави, км	вали-тераси, км	вали-дороги, км	водоскидні споруди, од.	терасування схилів, од.	протиерозійні ставки (накопичувачі твердого стоку),		берегоукріплення, км	інші		
						од.	га				
Вінницька	0,0	0,0	0,0	0	0	2	6,8	0,0	0,0	0,0	
Волинська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Дніпропетровська	43,4	46,1	0,0	1	0	0	0,0	1,5	1,3 км		
Донецька	1704,9/1005,4*	79,9	0,0	2	0	12	3691,8	100,4/12*	347,8 га, 2 од., 7,6 км		
Житомирська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Закарпатська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	2,6	0,0	0,0	
Запорізька	513,2	4804,5	0,0	21	0	1	0,3	44,0	0,0	0,0	
Івано-Франківська	36,8	0,0	0,0	0	2	0	0,0	270,3	0,0	0,0	
Київська	3,9	0,0	0,0	1	0	2	0,8	10,0	0,0	0,0	
Кіровоградська	0,0	0,0	1,4	1	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Луганська	0,7	0,0	1,0	0	0	2	6,4	2,7	0,0	0,0	
Львівська	0,0	0,0	0,0	1	0	2	3,0	1,5	0,0	0,0	
Миколаївська	1241,2	776,6	220,0	67	196	90	0,0	38,8	0,0	0,0	
Одеська	0,3	0,0	0,0	11	0	0	0,0	8,7	1,1 га		
Полтавська	1,5	0,0	0,2	0	0	0	0,0	1,0	7 шт.		
Рівненська	22,7	1,3	0,9	1	0	0	0,0	29,5	3341,4 га		
Сумська	11,2	57,7	8,6	1	0	1	2,3	0,6	0,0	0,0	
Тернопільська	0,0	0,0	0,0	2	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Харківська	27,5	1,3	0,0	10	0	17	43,1	6,7	15,7 км		
Херсонська	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Хмельницька	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Черкаська	12,1	0,0	109,3	0	0	4	6,0	0,0	4 шт.		
Чернівецька	1,3	0,0	0,0	1	0	1	6,7	1,5	0,0	0,0	
Чернігівська	27,8	0,0	1,1	6	0	3	86,0	3,0	0,0	0,0	
М. Київ	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Всього	3648,5/1005,4*	5767,4	342,5	126	198	137	3853,2	522,8/12*	3689,2 га, 13 од., 24,6 км		

Примітка. *Складено авторами за даними [131]; **-км/га

Площі земельних ділянок, на які нараховано втрати сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва в Україні за станом на 01.10.2017 р., га*

Адміністративно-територіальне утворення	Загальна площа земель, на які здійснювались наростаючим підсумком за поточний рік	в тому числі									
		сільсько-господарські угіддя	з них				лісові угіддя	з них чагарники			
			рілля	багаторічні насадження	сіножаті	пасовищи					
Вінницька	2,31	2,31	0,00	1,01	0,00	1,30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Волинська	0,91	0,91	0,88	0,00	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Дніпропетровська	500,78	491,26	451,60	0,00	0,00	39,66	9,52	0,00	0,00	0,00	0,00
Донецька	8,80	5,73	5,73	0,00	0,00	0,00	3,07	0,00	0,00	0,00	0,00
Житомирська	54,69	54,69	18,86	0,00	0,17	35,66	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Закарпатська	19,22	19,22	9,13	0,00	3,22	6,87	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Запорізька	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Івано-Франківська	42,08	42,08	27,19	8,30	2,16	4,43	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Київська	13,76	13,76	12,98	0,19	0,58	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Кіровоградська	7,52	7,52	1,85	0,15	0,00	5,52	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Луганська	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Львівська	46,76	46,76	42,41	0,62	2,89	0,84	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Миколаївська	18,82	11,01	1,05	0,00	0,00	9,96	7,81	0,00	0,00	0,00	0,00
Одеська	99,99	99,99	96,91	0,00	0,00	3,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Полтавська	158,14	158,14	26,52	0,00	12,65	118,97	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Рівненська	153,29	153,29	29,88	0,06	101,96	21,39	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Сумська	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Тернопільська	28,71	28,71	2,21	0,10	11,00	15,40	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Харківська	38,40	38,40	15,30	0,00	23,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Херсонська	16,35	16,35	0,96	0,00	0,45	14,94	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Хмельницька	2,26	2,26	0,00	0,00	2,19	0,07	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Черкаська	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Чернівецька	12,95	12,95	7,19	0,06	0,03	5,67	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Чернігівська	12,00	12,00	12,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
м. Київ	15,69	15,69	15,69	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Всього	1253,43	1233,03	778,34	10,49	160,42	283,78	20,40	0,00	0,00	0,00	0,00

Примітка. *Складено авторами за даними [132]

Обсяги та використання коштів, які надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва в Україні за станом на 01.10.2017 р., тис. грн*

Адміністративно-територіальні утворення	Нараховано коштів на поточний рік	Фактично надійшли коштів за поточний рік	Кошти, які надійшли від інших бюджетів (субвенції)	Всього використано коштів за поточний рік	освоєння земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення	поліпшення сільськогосподарських і лісогосподарських угідь	Ув тому числі на:				проведення нормативної грошової оцінки земель	інвентаризацію земель	інші заходи	Залишок коштів на кінець звітного періоду (починаючи з 1998 року)
							розроблення документації із землеустрою	упровадження заходів щодо охорони земель	розроблення програм та проектів землеустрою	охрана земель відповідно до розроблених програм та проектів землеустрою				
Вінницька	2720,7	2695,8	0,0	250,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	20,9	206,1	23,7	12344,8
Волинська	39,1	1233,5	0,0	340,9	0,0	0,0	0,0	0,0	279,3	0,0	61,6	0,0	0,0	4221,5
Дніпропетровська	36067,5	47829,2	59,9	14586,5	0,0	0,0	0,0	0,0	4258,6	0,0	66,8	10261,1	0,0	113498,0
Донецька	678,9	342,8	3624,6	1074,3	0,0	0,0	1023,4	0,0	50,9	0,0	0,0	0,0	0,0	79088,0
Житомирська	2728,0	3365,2	0,0	1580,0	0,0	53,3	0,0	23,5	1105,1	0,0	324,0	97,3	0,3	23688,3
Закарпатська	850,7	661,5	0,0	481,1	0,0	0,0	0,0	0,0	400,8	0,0	49,1	7,7	0,0	14149,1
Запорізька	0,0	8,8	0,0	368,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	169,0	199,5	0,0	8510,7
Львівська	9838,1	4435,1	0,0	1033,3	0,0	0,0	22,3	0,0	947,1	0,0	63,9	0,0	0,0	22221,7
Миколаївська	1234,9	1234,9	0,0	138,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	64,2	0,0	74,3	11598,8
Одеська	7151,7	9787,5	0,0	2726,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	399,3	2327,6	91357,4
Полтавська	1211,3	1663,6	0,0	1610,0	0,0	775,2	0,0	0,0	0,0	0,0	84,4	744,3	6,1	15010,4
Рівненська	3257,7	3791,1	100,0	648,5	0,0	144,4	0,0	0,0	0,0	0,0	363,0	141,1	0,0	6356,8
Сумська	0,0	81,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3103,2
Тернопільська	1274,7	1382,4	0,0	181,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	89,5	91,0	4568,7
Харківська	2291,6	1743,3	0,0	553,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	463,0	0,0	90,0	29896,3
Херсонська	250,6	161,7	0,0	42,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	23,2	19,5	1911,5
Хмельницька	42,1	225,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	16256,8
Черкаська	0,0	81,7	0,0	392,8	0,0	0,0	63,6	0,0	329,2	0,0	0,0	0,0	0,0	7328,5
Чернівецька	952,0	1038,6	0,0	1315,3	0,0	0,0	5,4	0,0	14,0	0,0	7,5	69,3	1219,1	2697,9
Чернігівська	475,1	890,9	0,0	57,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	25,3	31,9	0,0	4290,0
м. Київ	757,4	757,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	757,5
Всього	80356,8	95959,4	4053,5	29408,2	0,0	1000,4	1138,2	7385,0	2472,5	12464,9	4947,2	690150,7		

Примітка. *Складено авторами за даними [132]

Нормативна грошова оцінка ріллі та перелогів в Україні за станом на 01 січня відповідного року, грн/га*

Адміністративно-територіальна одиниця	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
АР Крим	10 602,73	10 814,78	10 814,78	10 814,78	10 814,78	11 193,30	11 193,30	11 506,71	13 255,73
Вінницька	9 490,96	9 680,78	9 680,78	9 680,78	9 680,78	10 019,61	10 019,61	10 300,16	11 865,78
Волинська	8 591,92	8 763,76	8 763,76	8 763,76	8 763,76	9 070,49	9 070,49	9 324,46	10 741,78
Дніпропетровська	9 333,89	9 520,57	9 520,57	9 520,57	9 520,57	9 853,79	9 853,79	10 129,70	11 669,41
Донецька	10 002,14	10 202,18	10 202,18	10 202,18	10 202,18	10 559,26	10 559,26	10 854,92	12 504,87
Житомирська	5 903,98	6 023,72	6 023,72	6 023,72	6 023,72	6 233,88	6 233,88	6 407,38	7 384,86
Закарпатська	7 569,58	7 720,97	7 720,97	7 720,97	7 720,97	7 991,20	7 991,20	8 214,95	9 463,62
Запорізька	9 710,91	9 905,13	9 905,13	9 905,13	9 905,13	10 251,81	10 251,81	10 538,86	12 140,77
Івано-Франківська	8 198,46	8 361,28	8 361,28	8 361,28	8 361,28	8 652,99	8 652,99	8 897,22	10 250,62
Київська	9 174,38	9 357,87	9 357,87	9 357,87	9 357,87	9 685,40	9 685,40	9 956,59	11 469,99
Кіровоградська	9 210,62	9 394,83	9 394,83	9 394,83	9 394,83	9 723,65	9 723,65	9 995,91	11 515,29
Луганська	7 610,43	7 762,64	7 762,64	7 762,64	7 762,64	8 034,33	8 034,33	8 259,29	9 514,70
Львівська	7 639,66	7 792,45	7 792,45	7 792,45	7 792,45	8 065,19	8 065,19	8 291,30	9 552,54
Миколаївська	7 565,21	7 715,45	7 715,45	7 715,45	7 715,45	7 984,63	7 984,63	8 209,99	9 458,86
Одеська	8 067,45	8 228,80	8 228,80	8 228,80	8 228,80	8 516,81	8 516,81	8 755,28	10 086,08
Полтавська	9 829,34	10 025,92	10 025,92	10 025,92	10 025,92	10 376,83	10 376,83	10 667,38	12 288,82
Рівненська	9 011,00	9 192,00	9 192,00	9 192,00	9 192,00	9 513,00	9 513,00	9 779,00	11 269,00
Сумська	8 444,48	8 613,37	8 613,37	8 613,37	8 613,37	8 914,84	8 914,84	9 164,46	10 557,46
Тернопільська	8 620,60	8 793,01	8 793,01	8 793,01	8 793,01	9 100,76	9 100,76	9 355,58	10 777,63
Харківська	9 336,61	9 514,16	9 514,16	9 514,16	9 514,16	9 846,09	9 846,09	10 123,99	11 664,01
Херсонська	9 957,43	10 156,58	10 156,58	10 156,58	10 156,58	10 512,06	10 512,06	10 806,40	12 448,97
Хмельницька	9 899,42	10 097,41	10 097,41	10 097,41	10 097,41	10 450,82	10 450,82	10 743,45	12 376,45
Черкаська	11 424,44	11 652,93	11 652,93	11 652,93	11 652,93	12 060,78	12 060,78	12 398,48	14 283,05
Чернівецька	9 756,83	9 951,97	9 951,97	9 951,97	9 951,97	10 300,29	10 300,29	10 588,70	12 198,18
Чернігівська	7 008,87	7 149,05	7 149,05	7 149,05	7 149,05	7 399,27	7 399,27	7 606,45	8 762,63
В середньому по Україні	8 878,45	9 055,66	9 055,66	9 055,66	9 055,66	9 372,44	9 372,44	9 635,06	11 100,04

Адміністративно-територіальна одиниця	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
АР Крим	14 037,82	14 037,82	24 651,43	24 651,43	24 651,43	30 789,64	36 946,33	36 946,33
Вінницька	12 565,86	12 565,86	22 066,60	22 066,60	22 066,60	27 561,18	33 073,42	33 073,42
Волинська	11 375,55	11 375,55	19 976,26	19 976,26	19 976,26	24 950,35	29 939,41	29 940,42
Дніпропетровська	12 358,40	12 358,40	21 701,35	21 701,35	21 701,35	27 104,99	32 525,99	32 525,99
Донецька	13 242,66	13 242,66	23 255,06	23 255,06	23 255,06	29 045,57	34 854,68	34 854,68
Житомирська	7 819,84	7 819,84	13 731,64	13 731,64	13 731,64	17 150,82	20 580,98	20 580,98
Закарпатська	10 021,97	10 021,97	17 599,33	17 599,33	17 599,33	21 981,56	26 377,87	26 377,87
Запорізька	12 857,08	12 857,08	22 577,00	22 577,00	22 577,00	28 198,67	33 838,40	33 838,40
Івано-Франківська	10 854,40	10 854,40	19 060,33	19 060,33	19 060,33	23 806,35	28 567,62	28 567,62
Кіївська	12 146,72	12 146,72	21 330,50	21 330,50	21 330,50	26 641,79	31 970,15	31 970,15
Кіровоградська	12 194,69	12 194,69	21 414,80	21 414,80	21 414,80	26 747,09	32 096,51	32 096,51
Луганська	10 076,07	10 076,07	17 693,58	17 693,58	17 693,58	22 099,28	26 519,14	26 519,14
Львівська	10 115,20	10 115,20	17 762,29	17 762,29	17 762,29	22 185,10	26 622,12	26 622,12
Миколаївська	10 016,00	10 016,00	17 588,10	17 588,10	17 588,10	21 967,54	26 360,16	26 360,16
Одеська	10 681,16	10 681,16	18 756,89	18 756,89	18 756,89	23 427,36	28 114,23	28 114,23
Полтавська	13 014,40	13 014,40	22 853,29	22 853,29	22 853,29	28 543,76	34 252,51	34 252,51
Рівненська	11 933,00	11 933,00	20 954,00	20 954,00	20 954,00	26 171,55	31 406,00	31 406,00
Сумська	11 180,80	11 180,80	19 633,48	19 633,48	19 633,48	24 522,22	29 426,66	29 426,66
Тернопільська	11 413,51	11 413,51	20 042,81	20 042,81	20 042,81	25 033,47	30 039,38	30 039,38
Харківська	12 351,04	12 351,04	21 688,43	21 688,43	21 688,43	27 088,85	32 505,53	32 505,53
Херсонська	13 183,46	13 183,46	23 151,10	23 151,10	23 151,10	28 915,72	34 698,86	34 698,86
Хмельницька	13 106,66	13 106,66	23 016,24	23 016,24	23 016,24	28 747,28	34 495,59	34 495,59
Черкаська	15 125,75	15 125,75	26 562,00	26 562,00	26 562,00	33 175,94	39 810,79	39 810,79
Чернівецька	12 917,87	12 917,87	22 684,71	22 684,71	22 684,71	28 333,20	33 999,84	33 999,84
Чернігівська	9 279,63	9 279,63	16 295,01	16 295,01	16 295,01	20 352,47	24 423,15	24 423,15
В середньому по Україні	11 754,78	11 754,78	20 641,85	20 635,02	20 635,02	25 773,14	30 927,77	30 937,85

Примітка. *Складено авторами за даними [175]

**Розмір плати за оренду земельних часток (паїв) в Україні, за станом на 1 січня відповідного року,
грн/га за 1 рік***

Адміністративно-територіальна одиниця	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
АР Крим	75,9	123,0	118,0	113,7	115,3	124,5	129,3	135,7	160,5
Вінницька	80,0	98,0	136,4	122,0	136,2	141,0	145,7	149,0	215,5
Волинська	89,4	76,0	85,2	90,1	91,7	95,9	100,9	106,6	138,5
Дніпропетровська	96,7	110,0	137,1	139,4	143,8	145,7	151,5	152,5	182,6
Донецька	81,1	105,9	115,6	115,8	122,9	123,9	130,8	141,9	198,2
Житомирська	42,1	57,4	69,2	63,3	72,9	81,0	94,6	116,0	154,2
Закарпатська	65,0	82,3	104,8	118,3	113,4	120,7	115,9	125,0	138,0
Запорізька	83,2	104,2	115,0	109,2	116,4	123,9	123,8	131,1	154,9
Івано-Франківська	72,5	80,1	102,0	86,3	95,9	108,4	111,8	120,6	150,6
Київська	74,2	115,0	100,3	87,3	130,4	137,1	150,5	168,3	186,3
Кіровоградська	78,9	101,5	129,0	168,0	140,8	140,9	145,8	160,1	192,0
Луганська	56,1	69,3	74,8	85,3	91,7	99,8	103,7	111,4	140,6
Львівська	64,1	69,7	91,1	70,8	72,7	90,6	110,3	119,6	136,5
Миколаївська	62,6	90,1	117,9	113,5	116,9	123,3	126,2	132,3	155,8
Одеська	90,9	87,5	120,1	125,2	126,0	129,9	133,7	134,6	157,7
Полтавська	69,7	95,4	130,0	124,0	117,4	151,4	156,5	170,5	257,4
Рівненська	37,7	75,5	66,1	63,5	69,2	72,1	79,3	96,9	155,8
Сумська	65,2	84,4	89,0	91,1	92,2	96,1	102,4	112,3	147,6
Тернопільська	79,6	94,4	121,3	120,0	128,5	130,9	141,7	142,2	170,3
Харківська	43,8	78,8	103,3	101,6	102,4	106,6	116,8	128,3	165,1
Херсонська	84,6	101,3	133,5	134,0	127,7	146,8	149,8	153,2	170,0
Хмельницька	67,9	92,1	108,1	89,6	108,5	111,3	117,1	130,1	208,2
Черкаська	98,4	126,8	157,2	148,1	166,5	172,5	183,9	189,6	285,3
Чернівецька	88,9	109,6	130,1	106,1	114,7	104,9	117,7	137,0	174,4
Чернігівська	48,8	65,0	72,3	71,2	76,3	84,4	97,6	102,1	133,1
В середньому по Україні	73,6	93,1	112,3	111,6	116,9	124,7	131,8	140,4	180,5

Адміністративно-територіальна одиниця	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
АР Крим	226,1	254,1	280,3	344,1	388,6	388,6		
Вінницька	286,7	339,4	369,4	644,8	678,4	678,6	908,2	1090,9
Волинська	202,3	280,9	330,2	502,7	568,0	624,6	815,3	989,5
Дніпропетровська	267,8	315,6	338,6	550,7	602,5	657,3	787,7	949,9
Донецька	227,5	303,8	336,3	443,1	482,5	494,8	589,5	790,5
Житомирська	231,2	286,9	307,0	507,4	593,9	615,1	771,3	1054,1
Закарпатська	192,4	210,1	258,9	350,9	264,0	302,0	314,8	596,0
Запорізька	254,7	291,0	326,3	427,9	474,9	498,7	597,8	721,4
Івано-Франківська	223,1	289,4	296,4	630,5	648,3	635,9	729,1	919,1
Київська	260,5	260,5	359,1	492,5	478,1	645,8	533,4	533,4
Кіровоградська	287,2	335,0	357,3	655,6	675,9	696,2	854,3	1168,2
Луганська	210,5	254,0	269,8	345,4	402,1	437,8	589,6	834,9
Львівська	298,7	270,8	306,4	518,0	589,2	623,2	815,3	1132,3
Миколаївська	254,8	273,8	299,4	382,0	488,3	551,8	659,0	819,8
Одеська	235,4	279,5	297,9	498,6	537,9	555,4	721,1	877,1
Полтавська	367,0	432,2	479,4	869,0	1008,8	1119,2	1524,3	2243,2
Рівненська	232,2	308,1	362,7	621,4	748,2	779,5	1088,9	1371,7
Сумська	184,9	238,0	300,7	532,9	608,8	661,4	898,7	1307,7
Тернопільська	222,9	254,0	284,4	425,0	466,5	491,2	582,0	672,3
Харківська	244,0	272,9	311,4	518,4	862,0	866,0	1168,0	1603,0
Херсонська	218,7	270,2	311,7	419,7	478,1	505,6	645,1	762,8
Хмельницька	290,0	342,4	363,2	576,8	674,1	729,2	1104,7	1397,9
Черкаська	406,3	445,9	686,1	931,9	1050,4	1169,8	1632,2	2215,5
Чернівецька	301,8	290,7	341,0	544,1	627,9	709,6	951,8	1111,3
Чернігівська	205,9	241,3	294,6	483,7	518,8	594,3	744,6	1078,5
В середньому по Україні	260,2	303,4	348,5	539,0	616,5	663,8	862,0	1093,4

Примітка. *Складено авторами за даними [176]

Співвідношення розміру плати за оренду земельних часток (паїв) і нормативної грошова оцінка ріллі та перелогів в Україні за станом на 1 січня відповідного року, грн/га

Адміністративно-територіальна одиниця	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
АР Крим	0,72	1,14	1,09	1,05	1,07	1,11	1,16	1,18	1,21	1,61	1,81	1,14	1,40	1,58	1,26		
Вінницька	0,84	1,01	1,41	1,26	1,41	1,41	1,45	1,45	1,82	2,28	2,70	1,67	2,92	3,07	2,46	2,75	3,30
Волинська	1,04	0,87	0,97	1,03	1,05	1,06	1,11	1,14	1,29	1,78	2,47	1,65	2,52	2,84	2,50	2,72	3,30
Дніпропетровська	1,04	1,16	1,44	1,46	1,51	1,48	1,54	1,51	1,56	2,17	2,55	1,56	2,54	2,78	2,43	2,42	2,92
Донецька	0,81	1,04	1,13	1,14	1,20	1,17	1,24	1,31	1,58	1,72	2,29	1,45	1,91	2,07	1,70	1,69	2,27
Житомирська	0,71	0,95	1,15	1,05	1,21	1,30	1,52	1,81	2,09	2,96	3,67	2,24	3,70	4,33	3,59	3,75	5,12
Закарпатська	0,86	1,07	1,36	1,53	1,47	1,51	1,45	1,52	1,46	1,92	2,10	1,47	1,99	1,50	1,37	1,19	2,26
Запорізька	0,86	1,05	1,16	1,10	1,18	1,21	1,21	1,24	1,28	1,98	2,26	1,45	1,90	2,10	1,77	1,77	2,13
Івано-Франківська	0,88	0,96	1,22	1,03	1,15	1,25	1,29	1,36	1,47	2,06	2,67	1,56	3,31	3,40	2,67	2,55	3,22
Київська	0,81	1,23	1,07	0,93	1,39	1,42	1,55	1,69	1,62	2,14	2,14	1,68	2,31	2,24	2,42	1,67	1,67
Кіровоградська	0,86	1,08	1,37	1,79	1,50	1,45	1,50	1,60	1,67	2,36	2,75	1,67	3,06	3,16	2,60	2,66	3,64
Луганська	0,74	0,89	0,96	1,10	1,18	1,24	1,29	1,35	1,48	2,09	2,52	1,52	1,95	2,27	1,98	2,22	3,15
Львівська	0,84	0,89	1,17	0,91	0,93	1,12	1,37	1,44	1,43	2,95	2,68	1,73	2,92	3,32	2,81	3,06	4,25
Миколаївська	0,83	1,17	1,53	1,47	1,52	1,54	1,58	1,61	1,65	2,54	2,73	1,70	2,17	2,78	2,51	2,50	3,11
Одеська	1,13	1,06	1,46	1,52	1,53	1,53	1,57	1,54	1,56	2,20	2,62	1,59	2,66	2,87	2,37	2,56	3,12
Полтавська	0,71	0,95	1,30	1,24	1,17	1,46	1,51	1,60	2,09	2,82	3,32	2,10	3,80	4,41	3,92	4,45	6,55
Рівненська	0,42	0,82	0,72	0,69	0,75	0,76	0,83	0,99	1,38	1,95	2,58	1,73	2,97	3,57	2,98	3,47	4,37
Сумська	0,77	0,98	1,03	1,06	1,07	1,08	1,15	1,23	1,40	1,65	2,13	1,53	2,71	3,10	2,70	3,05	4,44
Тернопільська	0,92	1,07	1,38	1,36	1,46	1,44	1,56	1,52	1,58	1,95	2,23	1,42	2,12	2,33	1,96	1,94	2,24
Харківська	0,47	0,83	1,09	1,07	1,08	1,08	1,19	1,27	1,42	1,98	2,21	1,44	2,39	3,97	3,20	3,59	4,93
Херсонська	0,85	1,00	1,31	1,32	1,26	1,40	1,43	1,42	1,37	1,66	2,05	1,35	1,81	2,07	1,75	1,86	2,20
Хмельницька	0,69	0,91	1,07	0,89	1,07	1,06	1,12	1,21	1,68	2,21	2,61	1,58	2,51	2,93	2,54	3,20	4,05
Черкаська	0,86	1,09	1,35	1,27	1,43	1,43	1,52	1,53	2,00	2,69	2,95	2,58	3,51	3,95	3,53	4,10	5,57
Чернівецька	0,91	1,10	1,31	1,07	1,15	1,02	1,14	1,29	1,43	2,34	2,25	1,50	2,40	2,77	2,50	2,80	3,27
Чернігівська	0,70	0,91	1,01	1,00	1,07	1,14	1,32	1,34	1,52	2,22	2,60	1,81	2,97	3,18	2,92	3,05	4,42
В середньому по Україні	0,83	1,03	1,24	1,23	1,29	1,33	1,41	1,46	1,63	2,21	2,58	1,69	2,61	2,99	2,58	2,79	3,53

Визначення граничної площі сільськогосподарських угідь (у тому числі ріллі), що не призведе до надмірної концентрації земельних ресурсів, га*

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських га селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Бахчисарайський	158858,1	55769,1	23325,0	18	3098,3	1084,4	1295,8	453,5
Білогірський	189356,0	115323,5	62192,4	19	6069,7	2124,4	3273,3	1145,6
Джанкойський	266696,0	179638,0	138685,7	28	6415,6	2245,5	4953,1	1733,6
Кіровський	120821,0	70730,8	46058,7	13	5440,8	1904,3	3543,0	1240,0
Красногвардійський	176579,0	159851,7	140584,7	20	7992,6	2797,4	7029,2	2460,2
Красноперекіпський	123112,4	76194,4	61515,7	12	6349,5	2222,3	5126,3	1794,2
Ленінський	291861,0	231223,0	114161,0	27	8563,8	2997,3	4228,2	1479,9
Нижньогірський	121243,0	88112,4	71497,4	19	4637,5	1623,1	3763,0	1317,1
Первомайський	147435,0	137492,5	94473,7	17	8087,8	2830,7	5557,3	1945,0
Роздольненський	123138,0	109111,2	79536,4	12	9092,6	3182,4	6628,0	2319,8
Сакський	225747,0	190032,1	135069,0	24	7918,0	2771,3	5627,9	1969,8
Сімферопольський	175252,9	121809,8	84834,2	22	5536,8	1937,9	3856,1	1349,6
Советський	107944,0	77683,2	62031,9	12	6473,6	2265,8	5169,3	1809,3
Чорноморський	150863,0	127626,9	70117,7	11	11602,4	4060,9	6374,3	2231,0
АРК	2378906,4	1740598,5	1184083,4	254	6852,7	2398,5	4661,7	1631,6
Барський	110212,0	81762,1	66646,7	31	2637,5	923,1	2149,9	752,5
Бершадський	128583,0	102491,9	93883,9	31	3306,2	1157,2	3028,5	1060,0
Вінницький	91878,0	63988,5	53692,9	37	1729,4	605,3	1451,2	507,9
Гайсинський	110247,0	81207,1	71734,7	29	2800,2	980,1	2473,6	865,8
Жмеринський	117093,0	84626,2	68521,6	29	2918,1	1021,4	2362,8	827,0
Іллінецький	91452,0	66782,0	56884,4	26	2568,5	899,0	2187,9	765,8
Калінінський	108578,0	82710,6	70161,1	32	2584,7	904,6	2192,5	767,4
Козятинський	113131,0	95872,8	81622,2	37	2591,2	906,9	2206,0	772,1
Крижопільський	88431,0	69137,9	61605,6	20	3456,9	1209,9	3080,3	1078,1
Липовецький	96940,0	83384,9	73725,2	29	2875,3	1006,4	2542,2	889,8
Літинський	95983,0	66987,5	51156,0	22	3044,9	1065,7	2325,3	813,8
Могилів-Подільський	93293,0	68591,3	59931,6	28	2449,7	857,4	2140,4	749,1
Мурованокуриловецький	88647,0	66104,0	55333,5	25	2644,2	925,5	2213,3	774,7
Немирівський	129201,0	95706,4	81367,4	49	1953,2	683,6	1660,6	581,2
Оратівський	87235,0	72473,5	61569,8	29	2499,1	874,7	2123,1	743,1
Піщанський	59529,0	40676,1	35453,1	16	2542,3	889,8	2215,8	775,5
Погребищенський	119989,0	97789,8	77806,8	27	3621,8	1267,6	2881,7	1008,6
Теплицький	80892,0	69585,0	63521,5	26	2676,3	936,7	2443,1	855,1
Тиврівський	88160,0	69723,4	59050,7	29	2404,3	841,5	2036,2	712,7
Томашпільський	77849,0	61205,0	54991,9	26	2354,0	823,9	2115,1	740,3

Продовження дод. X

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Тростянецький	94510,0	66915,4	58400,8	18	3717,5	1301,1	3244,5	1135,6
Тульчинський	112381,0	80634,7	69676,5	28	2879,8	1007,9	2488,4	871,0
Хмільницький	125325,7	101432,9	87096,3	31	3272,0	1145,2	2809,6	983,3
Чернівецький	59161,0	49212,6	43779,1	15	3280,8	1148,3	2918,6	1021,5
Чечельницький	75908,0	50744,7	41665,7	16	3171,5	1110,0	2604,1	911,4
Шаргородський	113679,0	86800,5	74734,3	33	2630,3	920,6	2264,7	792,6
Ямпільський	78839,0	60309,1	54342,8	19	3174,2	1111,0	2860,1	1001,1
Вінницька	2637126,7	2016855,8	1728356,2	738	2732,9	956,5	2341,9	819,7
Володимир-Волинський	103824,0	69906,2	52796,3	25	2796,2	978,7	2111,9	739,1
Горохівський	112217,0	86439,5	74388,1	40	2161,0	756,3	1859,7	650,9
Іванічівський	64520,0	48934,3	39090,3	28	1747,7	611,7	1396,1	488,6
Камінь-Каширський	174783,0	63952,4	34739,3	32	1998,5	699,5	1085,6	380,0
Ківерцівський	141426,0	67761,0	43020,9	29	2336,6	817,8	1483,5	519,2
Ковельський	172260,2	95220,3	54414,7	36	2645,0	925,8	1511,5	529,0
Локачинський	71169,4	51811,5	43188,1	21	2467,2	863,5	2056,6	719,8
Луцький	97260,3	79303,6	66573,3	36	2202,9	771,0	1849,3	647,2
Любешівський	145009,0	49843,1	22952,4	22	2265,6	793,0	1043,3	365,2
Любомльський	148081,0	71397,2	36935,9	28	2549,9	892,5	1319,1	461,7
Маневицький	226450,1	73824,9	39347,9	34	2171,3	760,0	1157,3	405,1
Ратнівський	143668,7	68769,1	33996,2	28	2456,0	859,6	1214,2	425,0
Рожищенський	92810,2	73056,3	49494,8	31	2356,7	824,8	1596,6	558,8
Старовижівський	112138,3	57900,5	31367,5	23	2517,4	881,1	1363,8	477,3
Турійський	120522,0	82336,0	53001,9	24	3430,7	1200,7	2208,4	772,9
Шацький	75934,3	23245,1	11133,3	10	2324,5	813,6	1113,3	389,7
Волинська	2002073,5	1063700,8	686441,0	447	2379,6	832,9	1535,7	537,5
Апостолівський	138142,0	104722,5	92127,4	16	6545,2	2290,8	5758,0	2015,3
Васильківський	133007,0	118431,9	100285,0	15	7895,5	2763,4	6685,7	2340,0
Верхньодніпровський	128563,0	86002,0	68588,4	16	5375,1	1881,3	4286,8	1500,4
Дніпровський	138814,1	107454,5	89599,4	21	5116,9	1790,9	4266,6	1493,3
Криворізький	134724,0	102967,5	86539,6	19	5419,3	1896,8	4554,7	1594,1
Криничанський	168390,0	149811,2	129478,5	24	6242,1	2184,7	5394,9	1888,2
Магдалинівський	159891,0	137807,0	121952,0	22	6264,0	2192,4	5543,3	1940,1
Межевський	124402,0	112179,3	93359,6	13	8629,2	3020,2	7181,5	2513,5
Нікопольський	194289,0	132675,3	111205,3	20	6633,8	2321,8	5560,3	1946,1
Новомосковський	199738,6	147694,8	122172,1	19	7773,4	2720,7	6430,1	2250,5
П'ятихатський	168296,0	144688,2	124334,8	22	6576,7	2301,9	5651,6	1978,1
Павлоградський	145125,9	113154,5	86756,9	17	6656,1	2329,7	5103,3	1786,2
Петриківський	92777,0	55962,7	39170,0	10	5596,3	1958,7	3917,0	1370,9
Петропавлівський	124787,0	108329,5	90382,0	15	7222,0	2527,7	6025,5	2108,9
Покровський	121627,0	106263,5	91626,6	14	7590,2	2656,6	6544,8	2290,7

Продовження дод. Х

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Синельниковський	164766,0	145098,9	123442,6	28	5182,1	1813,7	4408,7	1543,0
Солонянський	173789,0	153503,3	136009,4	23	6674,1	2335,9	5913,5	2069,7
Софіївський	136361,1	121203,8	106720,6	15	8080,3	2828,1	7114,7	2490,1
Томаківський	119148,0	94700,3	84150,0	15	6313,4	2209,7	5610,0	1963,5
Царичанський	90293,0	73133,4	56812,1	17	4302,0	1505,7	3341,9	1169,7
Широківський	123884,0	95074,1	81139,5	15	6338,3	2218,4	5409,3	1893,3
Юр'ївський	90216,0	79597,4	64996,1	14	5685,5	1989,9	4642,6	1624,9
Дніпропетровська	3071030,7	2490455,6	2100848,0	390	6385,8	2235,0	5386,8	1885,4
Амвросіївський	145548,0	105856,7	88511,7	18	5880,9	2058,3	4917,3	1721,1
Артемівський (Бахмутський)	168680,0	134145,0	94331,0	37	3625,5	1268,9	2549,5	892,3
Великоновосілівський	190130,0	173090,3	145896,4	17	10181,8	3563,6	8582,1	3003,7
Волновахський	184820,0	157301,4	136816,5	44	3575,0	1251,3	3109,5	1088,3
Володарський (Нікольський)	122146,0	99448,8	84525,8	11	9040,8	3164,3	7684,2	2689,5
Добропільський	94933,0	84402,5	69019,4	12	7033,5	2461,7	5751,6	2013,1
Костянтинівський	117172,0	101423,0	79010,0	21	4829,7	1690,4	3762,4	1316,8
Красноармійський (Покровський)	131567,0	116060,0	100944,0	20	5803,0	2031,1	5047,2	1766,5
Краснолиманський	101810,0	61350,8	45438,5	13	4719,3	1651,8	3495,3	1223,3
Мар'їнський	135035,0	116286,6	103234,5	20	5814,3	2035,0	5161,7	1806,6
Новозаводський	100040,0	87357,6	74713,2	10	8735,8	3057,5	7471,3	2615,0
Олександрівський	101006,0	88649,0	73762,0	16	5540,6	1939,2	4610,1	1613,5
Першотравневий (Мангушський)	79211,0	67572,0	58555,7	8	8446,5	2956,3	7319,5	2561,8
Слов'янський	127368,0	86587,3	67068,7	20	4329,4	1515,3	3353,4	1173,7
Старобешевський	125493,0	106627,9	90015,3	14	7616,3	2665,7	6429,7	2250,4
Тельмановський (Бойківський)	134011,0	116739,0	94776,0	9	12971,0	4539,9	10530,7	3685,7
Шахтарський	119443,0	81913,9	60417,3	13	6301,1	2205,4	4647,5	1626,6
Ясинуватський	80948,0	66956,8	56148,6	12	5579,7	1952,9	4679,1	1637,7
Донецька	2259361,0	1851768,6	1523184,5	315	5878,6	2057,5	4835,5	1692,4
Баранівський	95647,0	77898,9	69403,3	24	3245,8	1136,0	2891,8	1012,1
Бердичівський	100055,3	54055,4	32419,8	31	1743,7	610,3	1045,8	366,0
Брусилівський	86535,8	65120,4	49331,0	20	3256,0	1139,6	2466,6	863,3
Володарсько-Волинський (Хорошівський)	62579,2	53748,0	42645,0	24	2239,5	783,8	1776,9	621,9
Дзержинський (Романівський)	86988,0	56952,9	37492,4	26	2190,5	766,7	1442,0	504,7
Ємільчинський	92780,0	53138,4	32749,2	39	1362,5	476,9	839,7	293,9
Житомирський	211179,5	105443,1	62310,1	35	3012,7	1054,4	1780,3	623,1

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Коростенський	144143,0	75691,2	49550,0	39	1940,8	679,3	1270,5	444,7
Коростишівський	173869,0	102972,7	59189,8	24	4290,5	1501,7	2466,2	863,2
Лугинський	97390,0	51710,1	36502,5	19	2721,6	952,6	1921,2	672,4
Любарський	99413,0	36094,7	19546,3	26	1388,3	485,9	751,8	263,1
Малинський	75699,8	64059,3	50947,1	28	2287,8	800,7	1819,5	636,8
Народицький	148521,2	75175,1	50058,2	17	4422,1	1547,7	2944,6	1030,6
Новоград-Волинський	128386,4	32052,2	21481,8	44	728,5	255,0	488,2	170,9
Овруцький	209834,5	112523,7	69800,8	35	3215,0	1125,2	1994,3	698,0
Олевський	322465,9	73195,7	46268,9	27	2711,0	948,8	1713,7	599,8
Попільнянський	224756,1	47492,6	24040,4	36	1319,2	461,7	667,8	233,7
Радомишльський	103701,4	80984,8	68655,7	34	2381,9	833,7	2019,3	706,7
Ружинський	129709,1	75206,7	53452,0	32	2350,2	822,6	1670,4	584,6
Червоноармійський (Пулинський)	100204,0	83746,8	67470,3	24	3489,4	1221,3	2811,3	983,9
Черняхівський	85348,4	60695,4	38135,4	27	2248,0	786,8	1412,4	494,3
Чуднівський	84959,9	71755,4	53770,1	30	2391,8	837,1	1792,3	627,3
Житомирська	2864166,4	1509713,4	1035219,9	641	2355,2	824,3	1615,0	565,3
Берегівський	65426,0	45949,8	33640,8	31	1482,3	518,8	1085,2	379,8
Виноградівський	69500,0	45915,1	31189,9	32	1434,8	502,2	974,7	341,1
Воловецький	54390,0	14993,7	5737,0	15	999,6	349,9	382,5	133,9
Іршавський	94447,0	36704,1	15327,2	27	1359,4	475,8	567,7	198,7
Міжгірський	116337,0	33395,0	8061,6	23	1452,0	508,2	350,5	122,7
Мукачевський	99695,0	57011,5	36792,6	39	1461,8	511,6	943,4	330,2
Перечинський	63127,0	16483,2	5510,4	16	1030,2	360,6	344,4	120,5
Рахівський	189210,0	36301,0	2234,0	21	1728,6	605,0	106,4	37,2
Свалявський	67565,0	15296,4	3403,0	15	1019,8	356,9	226,9	79,4
Тячевський	181754,0	51012,1	10027,6	39	1308,0	457,8	257,1	90,0
Ужгородський	86603,2	52044,9	30103,4	34	1530,7	535,8	885,4	309,9
Хустський	99839,0	38469,0	11946,8	26	1479,6	517,9	459,5	160,8
Закарпатська	1268885,2	461948,4	198795,1	338	1366,7	478,3	588,2	205,9
Бердянський	177614,1	154587,1	127739,4	14	11041,9	3864,7	9124,2	3193,5
Василівський	162145,0	108209,9	95516,7	15	7214,0	2524,9	6367,8	2228,7
Великобілозерський	46928,0	43075,3	39651,9	6	7179,2	2512,7	6608,7	2313,0
Веселівський	112881,0	103725,0	97942,0	16	6482,8	2269,0	6121,4	2142,5
Вільнянський	128843,0	110413,0	92957,0	23	4800,6	1680,2	4041,6	1414,6
Гуляйпільський	130046,0	117166,2	97604,2	22	5325,7	1864,0	4436,6	1552,8
Запорізький	146202,0	96712,2	80394,3	22	4396,0	1538,6	3654,3	1279,0
Кам'янсько-Дніпровський	123877,0	66033,0	60169,0	12	5502,8	1926,0	5014,1	1754,9
Куйбишевський (Більмацький)	133538,0	117104,0	92050,0	17	6888,5	2411,0	5414,7	1895,1

Продовження дод. X

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Мелітопольський	178716,0	156658,8	133592,3	17	9215,2	3225,3	7858,4	2750,4
Михайлівський	106673,0	98015,6	91099,7	11	8910,5	3118,7	8281,8	2898,6
Новомиkolaївський	91543,0	82021,0	70496,4	14	5858,6	2050,5	5035,5	1762,4
Оріхівський	159787,0	140845,3	112091,6	29	4856,7	1699,9	3865,2	1352,8
Пологівський	134391,0	119587,4	90521,5	14	8542,0	2989,7	6465,8	2263,0
Приазовський	194717,0	166080,9	143221,4	28	5931,5	2076,0	5115,0	1790,3
Приморський	139766,0	122721,4	101527,1	18	6817,9	2386,3	5640,4	1974,1
Розівський	60996,0	55014,8	45150,1	8	6876,8	2406,9	5643,8	1975,3
Токмацький	144247,0	132500,0	108114,0	14	9464,3	3312,5	7722,4	2702,9
Чернігівський	120020,0	108779,1	93339,0	13	8367,6	2928,7	7179,9	2513,0
Якимівський	185588,0	134810,5	117319,1	16	8425,7	2949,0	7332,4	2566,4
Запорізька	2678518,1	2234060,6	1890496,7	329	6790,5	2376,7	5746,2	2011,2
Верховинський	79895,0	32246,3	22442,2	22	1465,7	513,0	1020,1	357,0
Галицький	125426,0	33864,1	821,7	41	826,0	289,1	20,0	7,0
Городенківський	72336,1	50961,9	38010,1	34	1498,9	524,6	1117,9	391,3
Долинський	74722,0	61377,9	50778,0	32	1918,1	671,3	1586,8	555,4
Калуський	124817,2	26975,8	12530,2	30	899,2	314,7	417,7	146,2
Коломийський	64701,8	39064,3	26740,0	50	781,3	273,4	534,8	187,2
Косівський	102636,2	66704,2	47584,0	43	1551,3	542,9	1106,6	387,3
Надвірнянський	90286,0	39600,2	11511,2	34	1164,7	407,6	338,6	118,5
Рогатинський	129361,0	36218,5	20462,8	45	804,9	281,7	454,7	159,2
Рожнятівський	81541,5	58314,3	43696,5	33	1767,1	618,5	1324,1	463,4
Снятинський	130275,7	28304,9	15297,0	34	832,5	291,4	449,9	157,5
Новоархангельський	120580,7	101532,7	91095,1	22	4615,1	1615,3	4140,7	1449,2
Новомиргородський	103221,0	90097,1	76684,2	22	4095,3	1433,4	3485,6	1220,0
Новоукраїнський	166782,2	149240,9	134816,9	25	5969,6	2089,4	5392,7	1887,4
Олександрівський	115890,0	85578,2	74356,8	23	3720,8	1302,3	3232,9	1131,5
Олександрійський	185472,0	159360,4	133887,9	26	6129,2	2145,2	5149,5	1802,3
Онуфріївський	88907,9	68983,1	52758,0	13	5306,4	1857,2	4058,3	1420,4
Тисменицький	60204,1	47280,7	38378,7	45	1050,7	367,7	852,9	298,5
Тлумацький	73599,9	41376,0	32027,0	36	1149,3	402,3	889,6	311,4
Івано-Франківська	1209802,5	562289,0	360279,4	479	1173,9	410,9	752,1	263,3
Барішівський	95763,0	77163,7	62813,5	26	2967,8	1038,7	2415,9	845,6
Білоцерківський	127676,0	99285,4	91707,5	38	2612,8	914,5	2413,4	844,7
Богуславський	77183,0	50617,8	42789,0	23	2200,8	770,3	1860,4	651,1
Бориспільський	148500,0	88272,1	72079,0	20	4413,6	1544,8	3603,9	1261,4
Бородянський	93396,0	43787,2	29408,0	25	1751,5	613,0	1176,3	411,7
Броварський	118780,0	85435,7	61009,7	28	3051,3	1067,9	2178,9	762,6
Васильківський	118439,0	89165,0	77602,2	43	2073,6	725,8	1804,7	631,6
Вишгородський	203100,0	45992,5	25995,5	30	1533,1	536,6	866,5	303,3
Володарський	64626,0	53055,4	49069,8	22	2411,6	844,1	2230,4	780,7

Продовження дод. X

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Згурівський	76308,0	63511,3	55978,9	21	3024,3	1058,5	2665,7	933,0
Баришівський	95763,0	77163,7	62813,5	26	2967,8	1038,7	2415,9	845,6
Білоцерківський	127676,0	99285,4	91707,5	38	2612,8	914,5	2413,4	844,7
Богуславський	77183,0	50617,8	42789,0	23	2200,8	770,3	1860,4	651,1
Бориспільський	148500,0	88272,1	72079,0	20	4413,6	1544,8	3603,9	1261,4
Бородянський	93396,0	43787,2	29408,0	25	1751,5	613,0	1176,3	411,7
Броварський	118780,0	85435,7	61009,7	28	3051,3	1067,9	2178,9	762,6
Васильківський	118439,0	89165,0	77602,2	43	2073,6	725,8	1804,7	631,6
Вишгородський	203100,0	45992,5	25995,5	30	1533,1	536,6	866,5	303,3
Володарський	64626,0	53055,4	49069,8	22	2411,6	844,1	2230,4	780,7
Згурівський	76308,0	63511,3	55978,9	21	3024,3	1058,5	2665,7	933,0
Іванківський	361615,0	81334,9	52555,2	50	1626,7	569,3	1051,1	367,9
Кагарлицький	92562,0	75365,4	67095,9	31	2431,1	850,9	2164,4	757,5
Києво-Святошинський	72564,0	43065,7	34260,1	28	1538,1	538,3	1223,6	428,3
Макарівський	136395,0	89434,1	71224,5	38	2353,5	823,7	1874,3	656,0
Миронівський	90424,0	72285,1	61838,1	24	3011,9	1054,2	2576,6	901,8
Обухівський	77300,0	49224,4	37150,5	24	2051,0	717,9	1547,9	541,8
Переяслав-Хмельницький	145600,0	95618,2	80329,8	33	2897,5	1014,1	2434,2	852,0
Поліський	128847,0	30569,2	23329,4	35	873,4	305,7	666,6	233,3
Рокитнянський	66151,0	45979,8	41611,2	15	3065,3	1072,9	2774,1	970,9
Сквирський	97960,0	81769,2	74142,8	28	2920,3	1022,1	2648,0	926,8
Ставищенський	67393,0	56141,7	51173,8	23	2440,9	854,3	2224,9	778,7
Таращанський район	75766,0	57460,1	49119,7	24	2394,2	838,0	2046,7	716,3
Тетіївський	75754,0	60770,0	53199,1	24	2532,1	886,2	2216,6	775,8
Фастівський	89695,0	59966,4	51848,1	25	2398,7	839,5	2073,9	725,9
Яготинський	79325,0	66556,9	57844,3	19	3503,0	1226,0	3044,4	1065,6
Київська	2781122,0	1661826,9	1375175,4	697	2384,3	834,5	1973,0	690,5
Бобринецький	149631,9	135415,5	120301,4	27	5015,4	1755,4	4455,6	1559,5
Вільшанський	64512,0	57899,7	51666,9	15	3860,0	1351,0	3444,5	1205,6
Гайворонський	69498,0	55614,8	47818,4	19	2927,1	1024,5	2516,8	880,9
Голованівський	99209,0	78324,2	72261,8	24	3263,5	1142,2	3010,9	1053,8
Добровеличківський	129650,8	114868,9	104336,3	24	4786,2	1675,2	4347,3	1521,6
Долинський	127591,7	110451,4	97353,3	19	5813,2	2034,6	5123,9	1793,3
Знам'янський	133411,0	102941,9	87091,7	13	7918,6	2771,5	6699,4	2344,8
Кіровоградський	155696,0	134535,3	114204,9	34	3956,9	1384,9	3359,0	1175,6
Компаніївський	96746,9	86445,5	72717,1	18	4802,5	1680,9	4039,8	1413,9
Маловисківський	124800,1	108220,9	100564,6	22	4919,1	1721,7	4571,1	1599,9
Новгородківський	99662,5	89195,2	78249,3	11	8108,7	2838,0	7113,6	2489,8

Продовження дод. X

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Петрівський	119493,7	103847,1	87157,4	15	6923,1	2423,1	5810,5	2033,7
Світловодський	121294,3	56066,1	43513,3	13	4312,8	1509,5	3347,2	1171,5
Ульянівський (Благовіщенський)	70082,0	62312,2	57508,8	18	3461,8	1211,6	3194,9	1118,2
Устинівський	94242,9	85074,6	69977,3	15	5671,6	1985,1	4665,2	1632,8
Кіровоградська	2458799,8	2043633,8	1772919,6	418	4889,1	1711,2	4241,4	1484,5
Антрацитівський	166219,0	96422,8	62538,7	14	6887,3	2410,6	4467,1	1563,5
Біловодський	159696,0	136298,0	95588,5	15	9086,5	3180,3	6372,6	2230,4
Білокуракинський	143581,0	120580,6	82516,5	16	7536,3	2637,7	5157,3	1805,0
Краснодонський	138613,0	96869,3	65605,2	15	6458,0	2260,3	4373,7	1530,8
Кремінський	162670,0	102108,1	78498,9	19	5374,1	1880,9	4131,5	1446,0
Лутугинський	105723,0	70835,8	48787,1	16	4427,2	1549,5	3049,2	1067,2
Марківський	116648,0	99699,9	69118,6	9	11077,8	3877,2	7679,8	2687,9
Міловський	97105,0	81301,1	60377,0	8	10162,6	3556,9	7547,1	2641,5
Новоайдарський	153578,0	102475,2	72062,3	18	5693,1	1992,6	4003,5	1401,2
Новопсковський	162308,0	133774,8	99671,7	18	7431,9	2601,2	5537,3	1938,1
Перевальський	80685,0	47472,2	31809,3	15	3164,8	1107,7	2120,6	742,2
Попаснянський	132475,0	83446,5	53282,7	17	4908,6	1718,0	3134,3	1097,0
Сватівський	173929,0	146580,2	110033,0	20	7329,0	2565,2	5501,7	1925,6
Свердловський (Довжанський)	113193,0	79255,2	55965,6	7	11322,2	3962,8	7995,1	2798,3
Слов'яносербський	111337,0	72367,4	55465,5	13	5566,7	1948,4	4266,6	1493,3
Станично-Луганський	189648,0	124503,6	91263,3	18	6916,9	2420,9	5070,2	1774,6
Старобільський	158198,0	135961,6	105924,9	23	5911,4	2069,0	4605,4	1611,9
Троїцький	163310,0	144784,8	105331,4	20	7239,2	2533,7	5266,6	1843,3
Луганська	2528916	1874737	1343840	281	6671,7	2335,1	4782,3	1673,8
Бродівський	116205,0	68298,1	48369,2	26	2626,8	919,4	1860,4	651,1
Буський	85006,1	57293,5	38293,3	27	2122,0	742,7	1418,3	496,4
Городоцький	72555,0	55764,3	38266,4	33	1689,8	591,4	1159,6	405,9
Дрогобицький	121011,0	64103,6	38794,5	47	1363,9	477,4	825,4	288,9
Жидачівський	99595,0	68650,7	48192,5	36	1907,0	667,4	1338,7	468,5
Жовківський	129423,0	85178,5	61370,5	46	1851,7	648,1	1334,1	466,9
Золочівський	109700,0	74708,4	47164,3	35	2134,5	747,1	1347,6	471,6
Кам'янка-Бузький	86758,0	59688,6	40449,9	26	2295,7	803,5	1555,8	544,5
Миколаївський	69836,0	40539,1	23179,8	30	1351,3	473,0	772,7	270,4
Мостиський	84534,0	61545,3	45450,2	37	1663,4	582,2	1228,4	429,9
Перемишлянський	91794,0	58063,5	40650,0	29	2002,2	700,8	1401,7	490,6
Пустомитівський	94831,0	68039,9	47636,8	46	1479,1	517,7	1035,6	362,5
Радехівський	114384,0	74471,7	50779,7	33	2256,7	789,9	1538,8	538,6
Самбірський	93374,0	72180,4	47721,1	47	1535,8	537,5	1015,3	355,4
Сколівський	147091,0	36552,3	12860,9	35	1044,4	365,5	367,5	128,6
Сокальський	157365,0	105751,6	73220,3	38	2782,9	974,0	1926,9	674,4

Продовження дод. X

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Старосамбірський	124517,0	60361,8	38510,7	48	1257,5	440,1	802,3	280,8
Стрийський	80952,0	47022,5	32465,6	41	1146,9	401,4	791,8	277,1
Турківський	119340,0	45106,3	22428,8	33	1366,9	478,4	679,7	237,9
Яворівський	154195,1	66674,0	41112,9	37	1802,0	630,7	1111,2	388,9
Львівська	2152466,2	1269994,0	836917,4	730	1739,7	608,9	1146,5	401,3
Арбузинський	96865,0	85773,0	76932,0	16	5360,8	1876,3	4808,3	1682,9
Баштанський	170616,0	146131,7	119994,6	21	6958,7	2435,5	5714,0	1999,9
Березанський	137817,0	112662,7	91512,2	19	5929,6	2075,4	4816,4	1685,8
Березнегуватський	126372,2	113768,2	93178,7	15	7584,5	2654,6	6211,9	2174,2
Братський	112922,0	100579,0	89504,0	16	6286,2	2200,2	5594,0	1957,9
Веселинівський	124473,0	105753,0	87495,0	15	7050,2	2467,6	5833,0	2041,6
Вознесенський	139191,8	113489,4	88656,4	21	5404,3	1891,5	4221,7	1477,6
Врадіївський	80103,4	67263,0	50213,0	12	5605,3	1961,8	4184,4	1464,5
Доманівський	145804,4	125561,0	106031,0	17	7385,9	2585,1	6237,1	2183,0
Сланецький	101764,6	91261,0	75493,0	12	7605,1	2661,8	6291,1	2201,9
Жовтневий (Вітовський)	146038,3	121978,0	109143,0	24	5082,4	1778,8	4547,6	1591,7
Казанківський	134922,0	119883,0	104253,0	20	5994,2	2098,0	5212,7	1824,4
Кривоозерський	81443,2	69543,0	61510,0	16	4346,4	1521,3	3844,4	1345,5
Миколаївський	142985,1	106033,3	88526,1	23	4610,1	1613,6	3849,0	1347,1
Новобузький	124283,3	110165,3	91126,1	14	7868,9	2754,1	6509,0	2278,2
Новодеський	142849,0	123243,7	102803,5	18	6846,9	2396,4	5711,3	1999,0
Очаківський	150022,8	61882,2	48802,6	13	4760,2	1666,1	3754,0	1313,9
Первомайський	131872,0	111482,0	99293,0	23	4847,0	1696,5	4317,1	1511,0
Снігурівський	135016,0	118086,0	105642,0	21	5623,1	1968,1	5030,6	1760,7
Миколаївська	2425361,1	2004538,3	1690109,1	336	5965,9	2088,1	5030,1	1760,5
Ананьївський	104977,0	80596,0	64465,0	15	5373,1	1880,6	4297,7	1504,2
Арцизький	137921,0	121883,0	98822,0	18	6771,3	2369,9	5490,1	1921,5
Балтський	131731,0	96888,0	74812,0	25	3875,5	1356,4	2992,5	1047,4
Березівський	163687,0	144272,0	113394,0	23	6272,7	2195,4	4930,2	1725,6
Білгород-Дністровський	185162,9	132817,2	118347,7	31	4284,4	1499,5	3817,7	1336,2
Біляївський	149737,0	104091,4	91417,3	24	4337,1	1518,0	3809,1	1333,2
Болградський	136356,0	115214,0	90497,0	19	6063,9	2122,4	4763,0	1667,1
Великомихайлівський	143594,7	122272,7	88769,4	27	4528,6	1585,0	3287,8	1150,7
Іванівський	116196,0	100348,8	78944,1	14	7167,8	2508,7	5638,9	1973,6
Ізмаїльський	119399,0	88946,1	78794,6	19	4681,4	1638,5	4147,1	1451,5
Кілійський	135849,0	73723,0	65758,0	16	4607,7	1612,7	4109,9	1438,5
Кодимський	81844,0	59818,9	45960,8	19	3148,4	1101,9	2419,0	846,6
Комінтернівський (Лиманський)	149899,0	114758,1	97609,4	24	4781,6	1673,6	4067,1	1423,5
Котовський (Подільський)	103668,0	82632,0	58214,0	19	4349,1	1522,2	3063,9	1072,4

Продовження дод. Х

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Красноокнянський (Окнянський)	101287,0	87540,6	68709,2	15	5836,0	2042,6	4580,6	1603,2
Любашівський	110033,0	95316,8	75782,2	16	5957,3	2085,1	4736,4	1657,7
Миколаївський	109292,0	95858,0	80070,0	13	7373,7	2580,8	6159,2	2155,7
Овідіопольський	82949,0	56115,0	47652,6	23	2439,8	853,9	2071,9	725,1
Ренійський	86123,8	41742,0	33839,0	8	5217,8	1826,2	4229,9	1480,5
Роздільнянський	136798,0	118534,0	87806,0	20	5926,7	2074,3	4390,3	1536,6
Савранський	61746,0	43900,0	37671,0	11	3990,9	1396,8	3424,6	1198,6
Саратський	147450,0	132205,0	106009,0	23	5748,0	2011,8	4609,1	1613,2
Тарутинський	187357,0	149829,0	107488,0	27	5549,2	1942,2	3981,0	1393,4
Татарбунарський	174758,0	114050,0	102775,0	21	5431,0	1900,8	4894,0	1712,9
Фрунзівський (Захарівський)	95610,0	78297,0	57596,0	14	5592,6	1957,4	4114,0	1439,9
Ширяївський	150183,0	135002,0	100057,0	20	6750,1	2362,5	5002,9	1751,0
Одеська	3303608,5	2586650,6	2071260,2	504	5132,2	1796,3	4109,6	1438,4
Великобагачанський	101869,0	80465,5	64181,1	21	3831,7	1341,1	3056,2	1069,7
Гадяцький	159518,0	117388,9	94379,8	29	4047,9	1416,8	3254,5	1139,1
Глобинський	247429,0	144733,8	125475,7	28	5169,1	1809,2	4481,3	1568,4
Гребінківський	59500,0	50587,9	46796,9	18	2810,4	983,7	2599,8	909,9
Диканський	67941,0	55718,2	44553,6	13	4286,0	1500,1	3427,2	1199,5
Зіньківський	136097,0	107920,1	89615,0	24	4496,7	1573,8	3734,0	1306,9
Карлівський	85397,0	73537,7	64519,1	14	5252,7	1838,4	4608,5	1613,0
Кобеляцький	182317,0	125028,3	98915,4	29	4311,3	1509,0	3410,9	1193,8
Козельщинський	92740,0	80082,4	62631,7	19	4214,9	1475,2	3296,4	1153,7
Котелевський	79563,0	56747,5	42985,2	10	5674,8	1986,2	4298,5	1504,5
Кременчуцький	102334,0	70007,0	51393,6	25	2800,3	980,1	2055,7	719,5
Лохвицький	130347,0	100625,8	81118,1	23	4375,0	1531,3	3526,9	1234,4
Лубенський	137527,0	106920,0	85150,0	27	3960,0	1386,0	3153,7	1103,8
Машівський	88877,0	78424,9	67936,6	18	4356,9	1524,9	3774,3	1321,0
Миргородський	153946,0	124989,6	101115,9	26	4807,3	1682,6	3889,1	1361,2
Новосанжарський	127226,0	101750,0	80898,7	35	2907,1	1017,5	2311,4	809,0
Оржицький	97969,0	81820,7	71956,6	21	3896,2	1363,7	3426,5	1199,3
Пирятинський	86345,0	65006,6	55329,8	16	4062,9	1422,0	3458,1	1210,3
Полтавський	126017,0	93600,2	72088,4	29	3227,6	1129,7	2485,8	870,0
Решетилівський	100980,0	85417,9	68385,8	20	4270,9	1494,8	3419,3	1196,8
Семенівський	127526,0	101820,0	76349,7	23	4427,0	1549,4	3319,6	1161,8
Хорольський	106233,0	87256,1	72236,4	23	3793,7	1327,8	3140,7	1099,2

Продовження дод. X

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Чорнухинський	68178,0	49910,2	39319,0	13	3839,2	1343,7	3024,5	1058,6
Чутівський	86132,0	72478,7	59697,3	16	4529,9	1585,5	3731,1	1305,9
Шишацький	79884,0	59787,7	48177,4	16	3736,7	1307,9	3011,1	1053,9
Полтавська	2831892	2172025	1765207	536	4052,3	1418,3	3293,3	1152,7
Березнівський	171459,2	61974,9	33665,0	25	2479,0	867,6	1346,6	471,3
Володимирецький	194907,4	69787,4	42068,4	32	2180,9	763,3	1314,6	460,1
Гощанський	69151,1	58070,2	45183,6	26	2233,5	781,7	1737,8	608,2
Демидівський	37744,1	29308,2	24876,0	14	2093,4	732,7	1776,9	621,9
Дубенський	119919,8	79389,1	62509,8	28	2835,3	992,4	2232,5	781,4
Дубровицький	181654,0	53103,0	30927,0	26	2042,4	714,8	1189,5	416,3
Зарічненський	144217,0	51301,9	25653,2	18	2850,1	997,5	1425,2	498,8
Здолбунівський	65920,0	43799,8	34985,5	22	1990,9	696,8	1590,3	556,6
Корецький	72023,9	56156,1	41388,9	26	2159,8	755,9	1591,9	557,2
Костопільський	149651,0	63984,0	38314,6	23	2781,9	973,7	1665,9	583,0
Млинівський	94475,8	75161,5	63415,8	35	2147,5	751,6	1811,9	634,2
Острозький	69338,3	46343,7	32462,9	21	2206,8	772,4	1545,9	541,0
Радивилівський	74489,0	55204,9	47946,5	24	2300,2	805,1	1997,8	699,2
Рівненський	117553,0	77526,8	64685,2	26	2981,8	1043,6	2487,9	870,8
Рокитнівський	235038,5	42996,6	21457,1	16	2687,3	940,6	1341,1	469,4
Сарненський	197152,6	68627,9	37411,5	24	2859,5	1000,8	1558,8	545,6
Рівненська	1994694,7	932735,9	646950,9	386	2416,4	845,7	1676,0	586,6
Білопільський	144311,0	123344,4	103201,9	30	4111,5	1439,0	3440,1	1204,0
Буринський	110408,0	95393,2	78943,4	24	3974,7	1391,2	3289,3	1151,3
Великописарівський	83063,0	67611,2	54389,5	17	3977,1	1392,0	3199,4	1119,8
Глухівський	166050,0	117350,3	95374,6	35	3352,9	1173,5	2725,0	953,7
Конотопський	166698,0	129800,4	94388,0	32	4056,3	1419,7	2949,6	1032,4
Краснопільський	135149,0	90754,7	63180,3	20	4537,7	1588,2	3159,0	1105,7
Кролевецький	128369,0	78970,6	46467,1	23	3433,5	1201,7	2020,3	707,1
Лебединський	154231,0	108808,6	82107,4	23	4730,8	1655,8	3569,9	1249,5
Липоводолинський	88206,0	75611,8	60443,2	19	3979,6	1392,8	3181,2	1113,4
Недригайлівський	103568,0	83228,9	68925,5	22	3783,1	1324,1	3133,0	1096,5
Охтирський	128670,0	87300,9	70941,7	27	3233,4	1131,7	2627,5	919,6
Путивльський	110342,0	79506,2	51716,0	25	3180,2	1113,1	2068,6	724,0

Продовження дод. X

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Роменський	185927,0	146702,5	117830,0	32	4584,5	1604,6	3682,2	1288,8
Середино-Будський	112272,0	69761,4	35018,7	19	3671,7	1285,1	1843,1	645,1
Сумський	185530,0	134883,3	107204,9	38	3549,6	1242,3	2821,2	987,4
Тростянецький	104783,0	63798,7	49393,0	19	3357,8	1175,2	2599,6	909,9
Шосткинський	121901,0	75309,4	46905,8	17	4430,0	1550,5	2759,2	965,7
Ямпільський	94311,0	55416,7	39511,1	17	3259,8	1140,9	2324,2	813,5
Сумська	2323789,0	1683553,2	1265942,1	439	3835,0	1342,2	2883,7	1009,3
Бережанський	66113,0	37989,8	26319,5	26	1461,1	511,4	1012,3	354,3
Борщівський	100587,0	72836,2	62195,7	50	1456,7	509,9	1243,9	435,4
Бучацький	80212,0	61550,4	49712,1	41	1501,2	525,4	1212,5	424,4
Гусятинський	101616,0	76140,8	66722,6	48	1586,3	555,2	1390,1	486,5
Заліщицький	68391,0	49621,4	42316,8	37	1341,1	469,4	1143,7	400,3
Збаразький	86306,0	71532,3	58218,4	41	1744,7	610,6	1420,0	497,0
Зборівський	97741,0	76795,0	59426,0	47	1633,9	571,9	1264,4	442,5
Козівський	69430,0	59239,3	50005,1	34	1742,3	609,8	1470,7	514,8
Кременецький	91754,0	66289,0	51285,2	31	2138,4	748,4	1654,4	579,0
Лановецький	63234,0	53682,4	45489,5	29	1851,1	647,9	1568,6	549,0
Монастирський	55815,0	35883,0	26194,0	33	1087,4	380,6	793,8	277,8
Підволочиський	83726,0	72357,0	60581,4	41	1764,8	617,7	1477,6	517,2
Підгаєцький	49638,0	36132,4	28717,4	22	1642,4	574,8	1305,3	456,9
Теребовлянський	113003,0	93916,3	80079,2	48	1956,6	684,8	1668,3	583,9
Тернопільський	74911,0	62030,5	50816,9	42	1476,9	516,9	1209,9	423,5
Чортківський	90344,0	69548,9	61206,1	46	1511,9	529,2	1330,6	465,7
Шумський	83800,0	58012,7	43572,6	35	1657,5	580,1	1244,9	435,7
Тернопільська	1376621	1053557	862858	651	1618,4	566,4	1325,4	463,9
Балаклійський	198644,0	145119,5	115821,1	24	6046,6	2116,3	4825,9	1689,1
Барвінківський	136452,3	120166,0	94006,6	13	9243,5	3235,2	7231,3	2530,9
Близнюківський	138003,8	125879,4	104131,3	20	6294,0	2202,9	5206,6	1822,3
Богодухівський	116031,0	88870,4	77219,5	23	3863,9	1352,4	3357,4	1175,1
Борівський	87533,0	67548,2	56686,6	10	6754,8	2364,2	5668,7	1984,0
Валківський	101053,0	82583,8	67179,5	20	4129,2	1445,2	3359,0	1175,6
Великобурлуцький	122080,0	105249,2	84576,7	18	5847,2	2046,5	4698,7	1644,5
Вовчанський	188861,0	138530,5	113676,7	28	4947,5	1731,6	4059,9	1421,0
Дворічанський	111235,1	87720,0	65653,0	14	6265,7	2193,0	4689,5	1641,3
Дергачівський	90006,0	59616,5	44814,7	16	3726,0	1304,1	2800,9	980,3
Зачепилівський	79396,0	69577,2	56057,2	11	6325,2	2213,8	5096,1	1783,6
Зміївський	136465,0	75425,4	54424,0	16	4714,1	1649,9	3401,5	1190,5
Золочівський	96862,0	79256,8	66309,9	15	5283,8	1849,3	4420,7	1547,2
Ізюмський	155344,2	98786,9	75929,5	18	5488,2	1920,9	4218,3	1476,4
Кегичівський	78250,0	69763,5	62163,5	16	4360,2	1526,1	3885,2	1359,8

Продовження дод. X

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Коломацький	32954,0	25058,2	22119,0	6	4176,4	1461,7	3686,5	1290,3
Красноградський	98513,0	78935,0	65526,0	15	5262,3	1841,8	4368,4	1528,9
Краснокутський	104080,0	74918,0	63314,3	13	5762,9	2017,0	4870,3	1704,6
Первомайський	119443,7	103330,9	85972,9	18	5740,6	2009,2	4776,3	1671,7
Печенізький	46748,0	30628,5	24898,8	5	6125,7	2144,0	4979,8	1742,9
Сахновщинський	116991,0	105136,0	87582,0	16	6571,0	2299,9	5473,9	1915,9
Харківський	140342,0	100670,0	72004,4	32	3145,9	1101,1	2250,1	787,5
Чугуївський	114861,0	81598,0	66495,0	21	3885,6	1360,0	3166,4	1108,3
Шевченківський	97742,0	85780,7	69212,7	16	5361,3	1876,5	4325,8	1514,0
Харківська	3094547,3	2410153,7	1949973,7	460	5239,5	1833,8	4239,1	1483,7
Білозерський	172059,4	136673,7	121180,6	25	5466,9	1913,4	4847,2	1696,5
Великолепетиський	153410,1	108223,7	98253,7	7	15460,5	5411,2	14036,2	4912,7
Великоолександрівський	99990,6	84514,0	82014,0	20	4225,7	1479,0	4100,7	1435,2
Верхньорогачицький	154022,4	137823,1	124753,9	7	19689,0	6891,2	17822,0	6237,7
Високопільський	91537,0	70901,7	65143,2	14	5064,4	1772,5	4653,1	1628,6
Генічеський	70123,8	62940,1	56492,5	20	3147,0	1101,5	2824,6	988,6
Голопристанський	300842,8	148561,2	137382,0	25	5942,4	2079,9	5495,3	1923,3
Горностаївський	341130,1	125694,3	99098,9	15	8379,6	2932,9	6606,6	2312,3
Іванівський	101770,9	87431,6	85621,1	16	5464,5	1912,6	5351,3	1873,0
Каланчацький	111998,7	105286,3	95060,6	14	7520,5	2632,2	6790,0	2376,5
Каховський	91579,2	71163,8	58954,0	23	3094,1	1082,9	2563,2	897,1
Нижньосірогоський	145084,5	126840,0	116760,8	14	9060,0	3171,0	8340,1	2919,0
Нововоронцовський	120866,9	112974,2	108991,3	13	8690,3	3041,6	8383,9	2934,4
Новотроїцький	100505,7	77964,7	72943,8	19	4103,4	1436,2	3839,1	1343,7
Скадовський	229777,0	178637,2	150786,4	15	11909,1	4168,2	10052,4	3518,3
Цюрупинський (Олешківський)	145610,7	90922,5	79301,8	18	5051,3	1767,9	4405,7	1542,0
Чаплинський	175937,0	81131,0	67182,8	24	3380,5	1183,2	2799,3	979,7
Херсонська	2606246,8	1807683,1	1619921,4	289	6255,0	2189,2	5605,3	1961,8
Білогірський	77623,0	64710,3	49355,8	25	2588,4	905,9	1974,2	691,0
Віньковецький	65281,0	48921,6	36795,7	18	2717,9	951,3	2044,2	715,5
Волочиський	110366,0	96686,6	81221,6	46	2101,9	735,7	1765,7	618,0
Городоцький	111059,1	89729,0	76499,7	33	2719,1	951,7	2318,2	811,4
Деражнянський	91584,1	68113,5	49383,4	31	2197,2	769,0	1593,0	557,6
Дунавецький	118153,0	92270,7	77612,9	50	1845,4	645,9	1552,3	543,3
Ізяславський	125330,0	84323,5	63304,3	30	2810,8	983,8	2110,1	738,6
Кам'янець-Подільський	153815,5	107436,3	85683,4	49	2192,6	767,4	1748,6	612,0

Продовження дод. X

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Красилівський	118122,0	96960,0	81635,1	39	2486,2	870,2	2093,2	732,6
Летичівський	95135,9	63175,8	49832,3	23	2746,8	961,4	2166,6	758,3
Новоушицький	85326,5	58791,4	45596,3	23	2556,1	894,7	1982,4	693,9
Полонський	86582,0	62772,0	45968,0	21	2989,1	1046,2	2189,0	766,1
Славутський	116283,0	81147,2	64768,8	39	2080,7	728,2	1660,7	581,3
Старокостянтинівський	124960,0	105664,0	90696,3	30	3522,1	1232,7	3023,2	1058,1
Старосинявський	66222,0	57235,9	48527,5	30	1907,9	667,8	1617,6	566,2
Теодіпольський	71625,7	63961,3	52171,0	24	2665,1	932,8	2173,8	760,8
Хмельницький	122693,0	98861,2	74253,4	44	2246,8	786,4	1687,6	590,7
Чемеровецький	92801,0	74005,9	64627,0	37	2000,2	700,1	1746,7	611,3
Шепетівський	116244,0	72265,8	52201,1	26	2779,5	972,8	2007,7	702,7
Хмельницька	1949206,8	1487031,8	1190133,5	618	2406,2	842,2	1925,8	674,0
Городищенський	88311,5	62894,4	53166,7	21	2995,0	1048,2	2531,7	886,1
Драбівський	116062,0	102832,8	95190,8	33	3116,1	1090,7	2884,6	1009,6
Жашківський	96378,0	82204,9	76626,8	36	2283,5	799,2	2128,5	745,0
Звенигородський	100996,9	72745,2	63943,8	28	2598,0	909,3	2283,7	799,3
Золотоніський	149312,2	100761,8	84037,5	35	2878,9	1007,6	2401,1	840,4
Кам'янський	72540,0	53174,6	45566,9	21	2532,1	886,2	2169,9	759,4
Канівський	128253,0	62377,9	47531,3	31	2012,2	704,3	1533,3	536,6
Катеринопільський	67228,5	55731,1	50624,4	26	2143,5	750,2	1947,1	681,5
Корсунь-Шевченківський	89621,0	62139,0	50667,6	30	2071,3	725,0	1688,9	591,1
Лисянський	74601,4	60647,9	51553,2	28	2166,0	758,1	1841,2	644,4
Маньківський	76492,0	63078,2	57084,9	25	2523,1	883,1	2283,4	799,2
Монастирищенський	71949,0	58637,6	53189,0	30	1954,6	684,1	1773,0	620,5
Смілянський	93424,0	60683,3	52691,1	24	2528,5	885,0	2195,5	768,4
Тальнівський	91679,2	75180,0	70355,0	29	2592,4	907,3	2426,0	849,1
Уманський	140016,9	112615,5	105904,1	50	2252,3	788,3	2118,1	741,3
Хрестинівський	63218,0	52231,9	49930,7	23	2271,0	794,8	2170,9	759,8
Черкаський	160882,0	58929,0	47810,6	25	2357,2	825,0	1912,4	669,3
Чигиринський	121682,0	60802,4	45138,6	19	3200,1	1120,0	2375,7	831,5
Чорнобаївський	155353,1	103344,5	95068,8	31	3333,7	1166,8	3066,7	1073,4
Шполянський	110533,0	87810,4	81164,8	21	4181,4	1463,5	3865,0	1352,7
Черкаська	2068533,7	1448822,3	1277246,5	566	2559,8	895,9	2256,6	789,8
Вижницький	90350,0	31277,3	20094,2	19	1646,2	576,2	1057,6	370,2
Герцаївський	30871,0	23593,1	16314,8	15	1572,9	550,5	1087,7	380,7
Глибоцький	67355,0	37295,0	29582,1	28	1332,0	466,2	1056,5	369,8
Заставнівський	61923,0	46293,2	38113,2	37	1251,2	437,9	1030,1	360,5
Кельменецький	67017,0	52484,0	44641,0	25	2099,4	734,8	1785,6	625,0
Кіцманський	60752,0	45402,7	36541,2	31	1464,6	512,6	1178,7	412,6
Новоселицький	73799,0	62239,1	47994,8	34	1830,6	640,7	1411,6	494,1

Продовження дод. X

Адміністративний район, область	Загальна площа території	Площа сільськогосподарських угідь		Кількість сільських та селищних рад	Середня площа сільськогосподарських угідь в сільських (селищних) радах	Гранична площа сільськогосподарських угідь	Середня площа ріллі в сільських (селищних) радах,	Гранична площа ріллі
		загальна	у тому числі ріллі					
Путильський	87795,0	25221,2	1266,8	17	1483,6	519,3	74,5	26,1
Сокирянський	66797,0	44531,3	35830,8	24	1855,5	649,4	1492,9	522,5
Сторожинецький	115985,0	53845,8	32697,7	30	1794,9	628,2	1089,9	381,5
Хотинський	71592,0	46560,8	32852,3	35	1330,3	465,6	938,6	328,5
Чернівецька	794236,0	468743,4	335928,9	295	1589,0	556,1	1138,7	398,6
Бахмацький	148773,0	123935,9	96847,4	24	5164,0	1807,4	4035,3	1412,4
Бобровицький	141791,0	109236,8	85742,5	27	4045,8	1416,0	3175,6	1111,5
Борзнянський	160785,0	127009,8	82988,0	30	4233,7	1481,8	2766,3	968,2
Варвинський	58985,0	44933,5	36151,5	16	2808,3	982,9	2259,5	790,8
Городнянський	156648,0	96704,7	53781,7	33	2930,4	1025,7	1629,7	570,4
Ічнянський	157588,0	114489,6	85836,3	31	3693,2	1292,6	2768,9	969,1
Козелецький	266017,0	141086,8	74774,7	47	3001,8	1050,6	1591,0	556,8
Коропський	131188,0	79419,1	44163,2	28	2836,4	992,7	1577,3	552,0
Корюківський	142398,0	70070,1	28187,3	24	2919,6	1021,9	1174,5	411,1
Куликівський	94403,0	74783,5	35451,9	19	3936,0	1377,6	1865,9	653,1
Менський	137650,0	109252,9	66068,1	27	4046,4	1416,2	2447,0	856,4
Ніжинський	151403,0	120189,8	73489,0	32	3755,9	1314,6	2296,5	803,8
Новгород-Сіверський	180356,0	102610,3	71498,6	25	4104,4	1436,5	2859,9	1001,0
Носівський	115153,0	86467,9	62936,9	20	4323,4	1513,2	3146,8	1101,4
Прилуцький	179629,0	136485,5	105046,5	43	3174,1	1110,9	2442,9	855,0
Ріпкинський	210588,0	104797,4	50205,5	33	3175,7	1111,5	1521,4	532,5
Семенівський	147039,0	72660,5	50610,5	19	3824,2	1338,5	2663,7	932,3
Сосницький	91597,0	59357,0	31713,9	20	2967,9	1038,7	1585,7	555,0
Срібнянський	57929,0	44081,9	37660,5	14	3148,7	1102,0	2690,0	941,5
Талалаївський	63293,0	51035,0	40676,8	15	3402,3	1190,8	2711,8	949,1
Чернігівський	255537,0	162807,9	91623,8	49	3322,6	1162,9	1869,9	654,5
Щорський (Сновський)	128293,0	72377,4	40305,5	26	2783,7	974,3	1550,2	542,6
Чернігівська область	3177043,0	2103793,0	1345760,1	602	3494,7	1223,1	2235,5	782,4
Всього по Україні	58236954,4	40940870,4	32057848,4	11739	3487,6	1220,7	2730,9	955,8

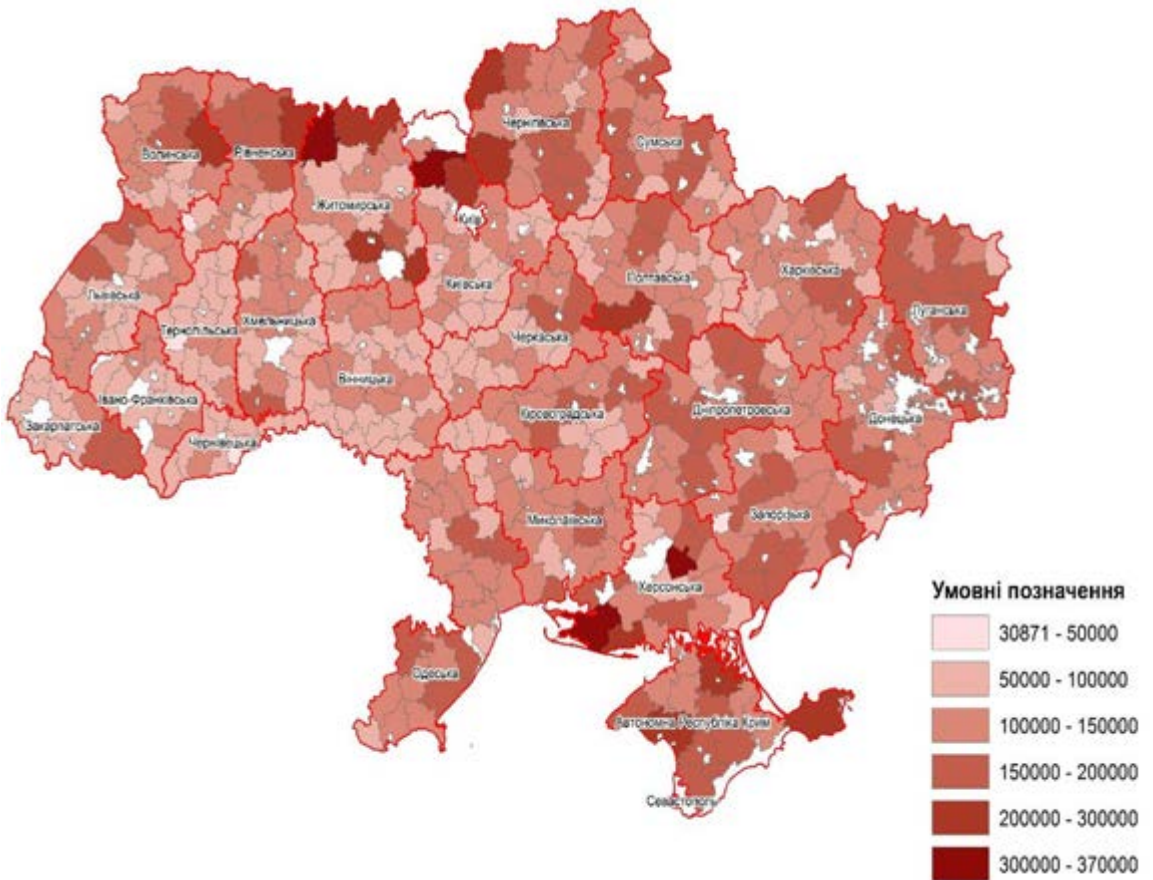
Примітка. *Складено авторами за даними [26]

Додаток Ц

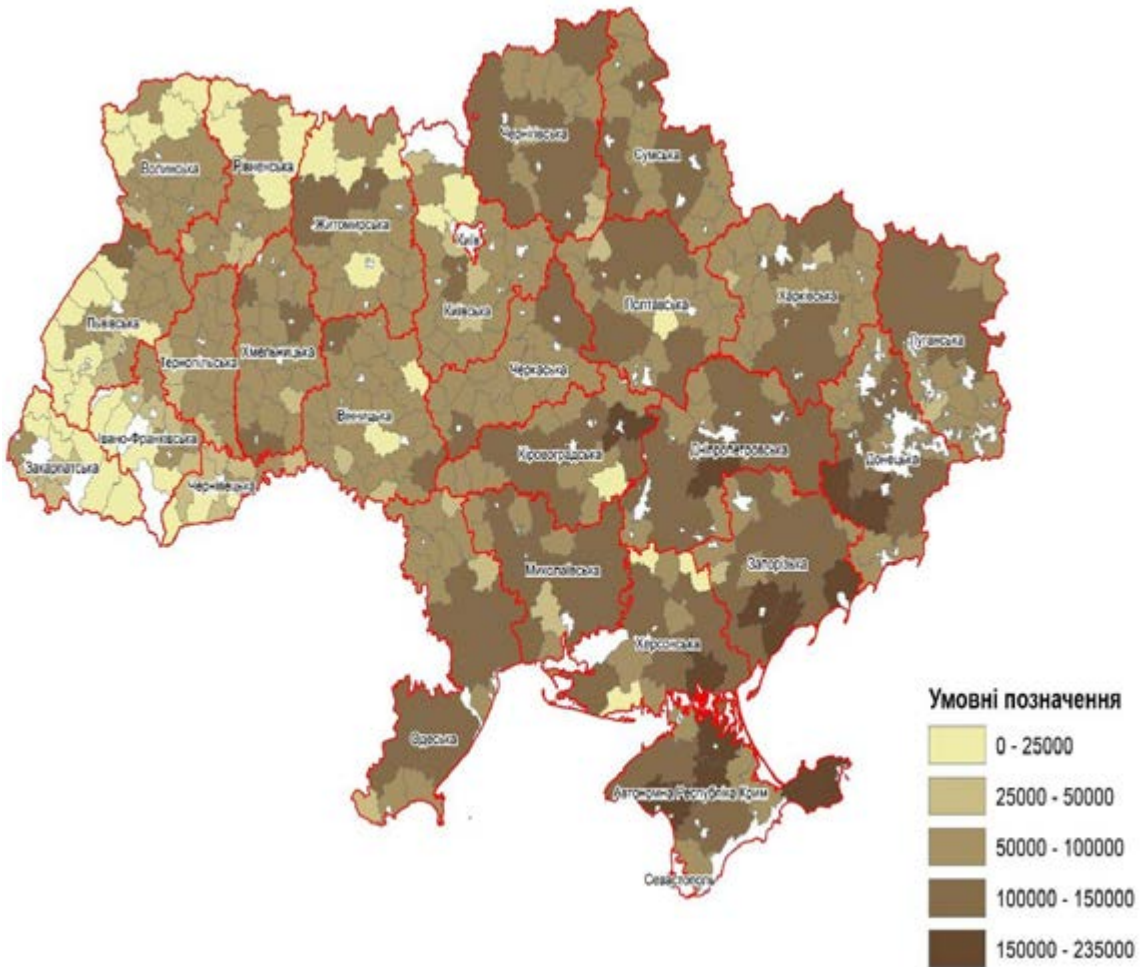
Економічна концентрація земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах

Додаток Ц.1

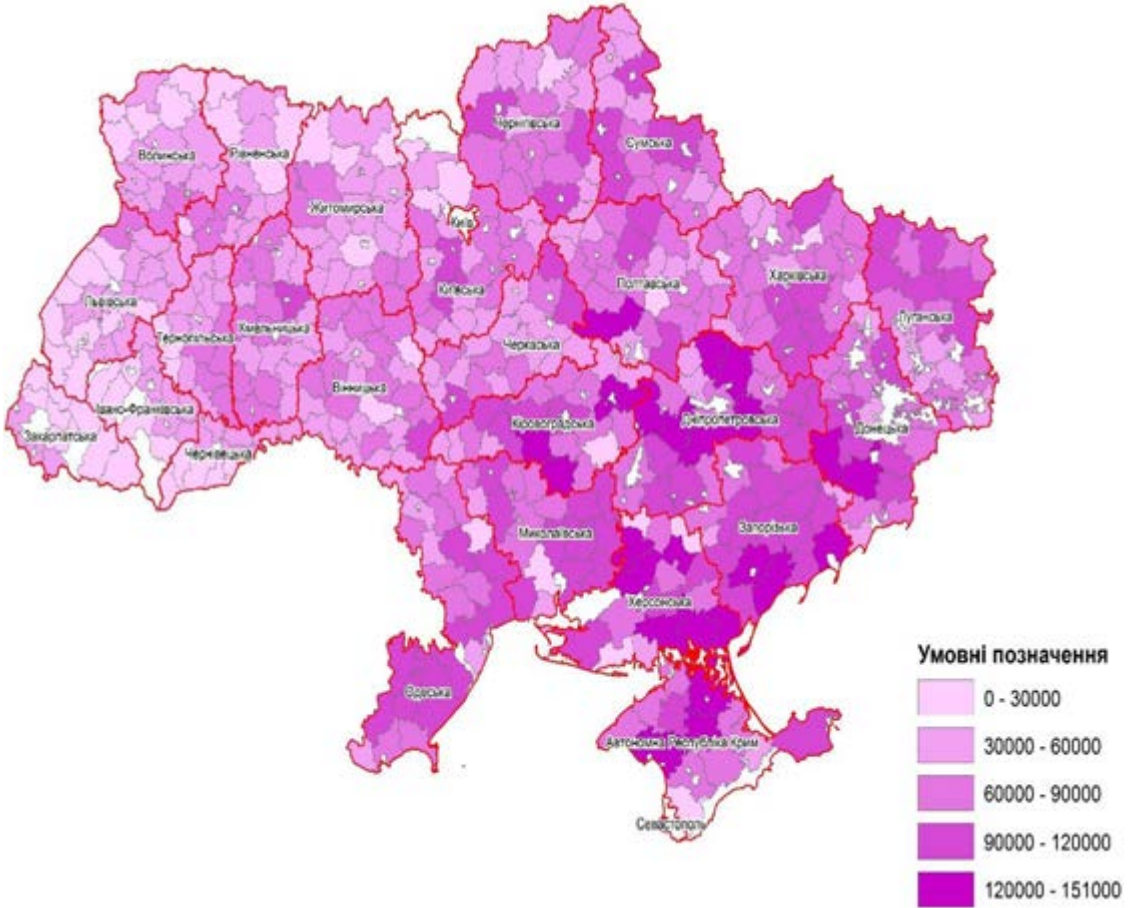
Картосхема площі територій адміністративних районів в Україні

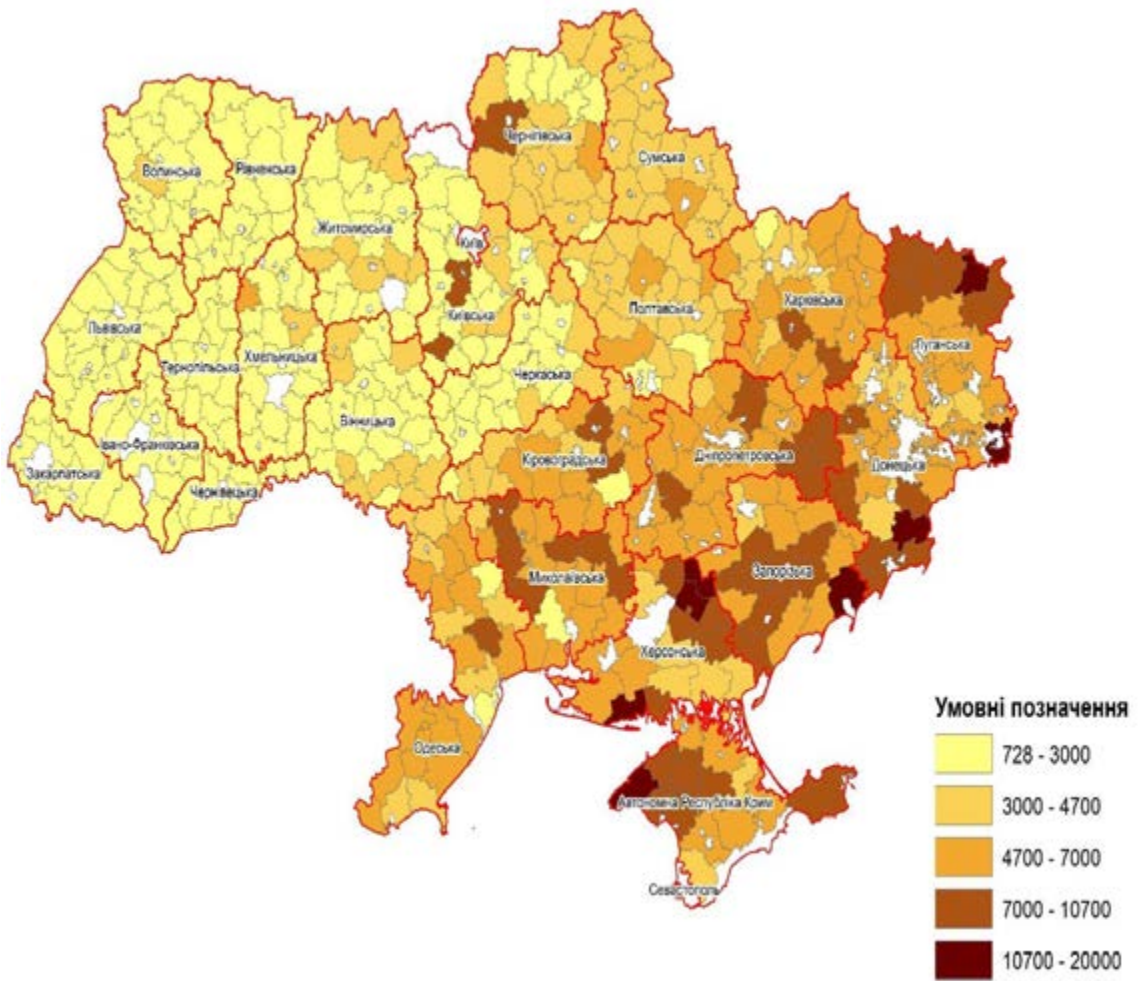
Картосхема загальної площі сільськогосподарських угідь в Україні

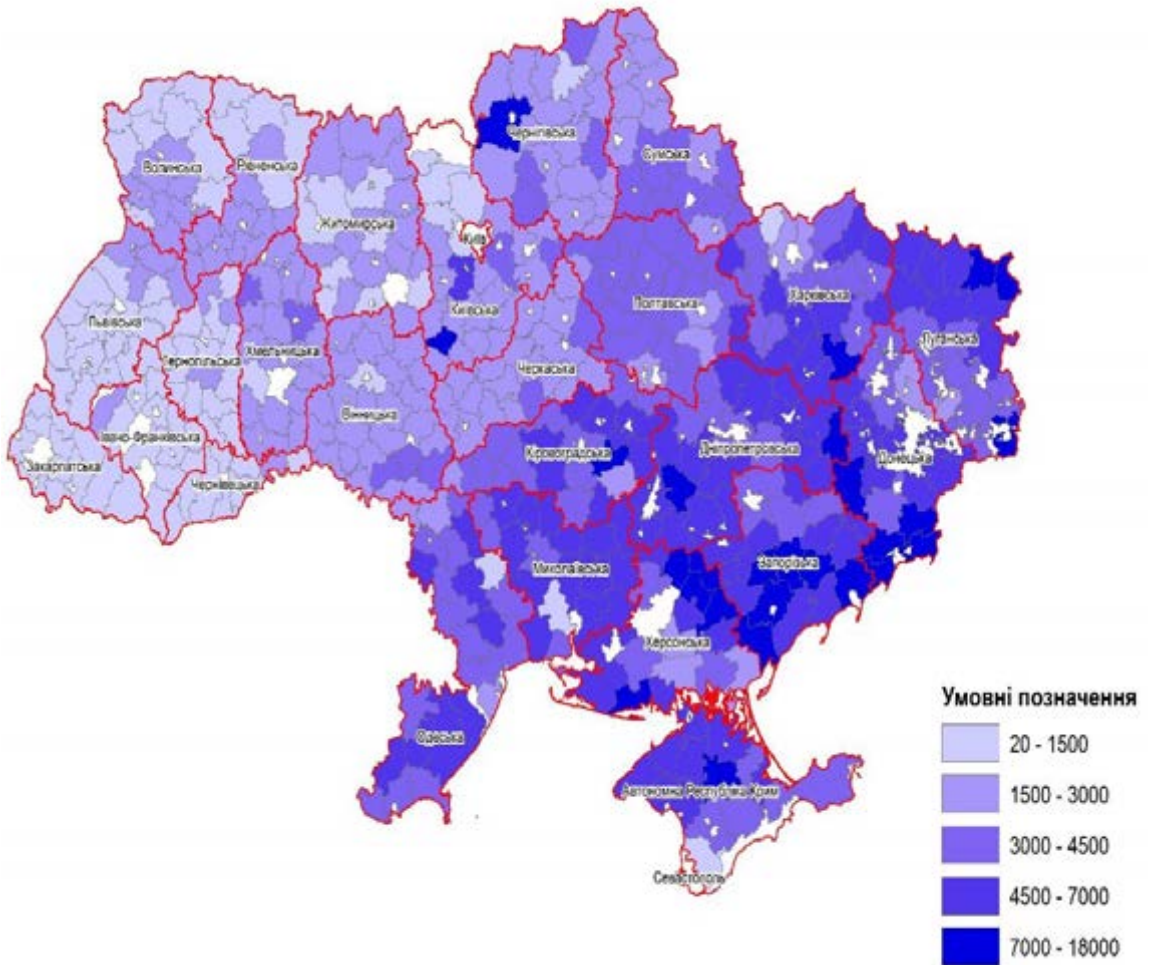
Картосхема загальної площі ріллі в Україні

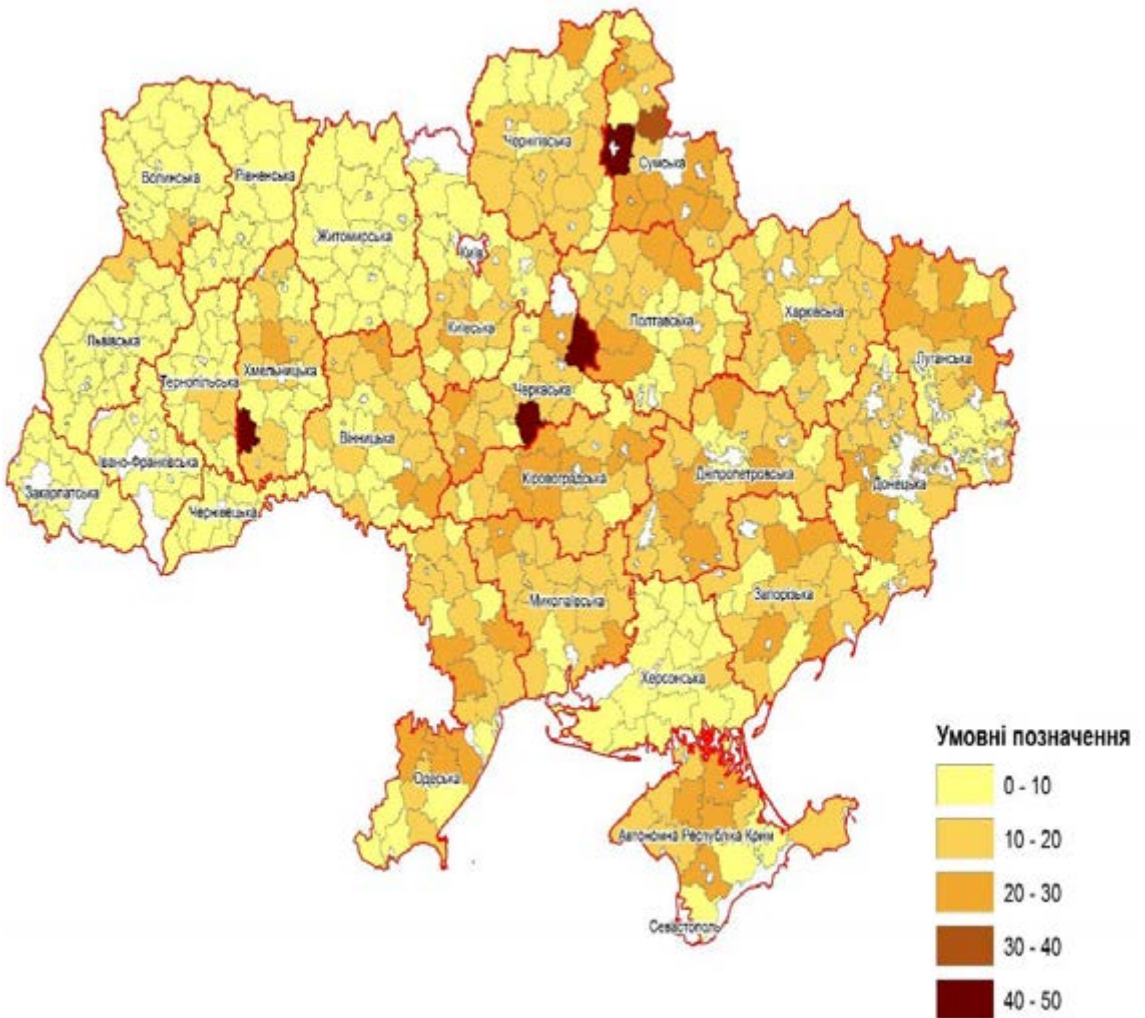
**Картосхема середніх площ сільськогосподарських угідь у
сільських та селищних радах України**

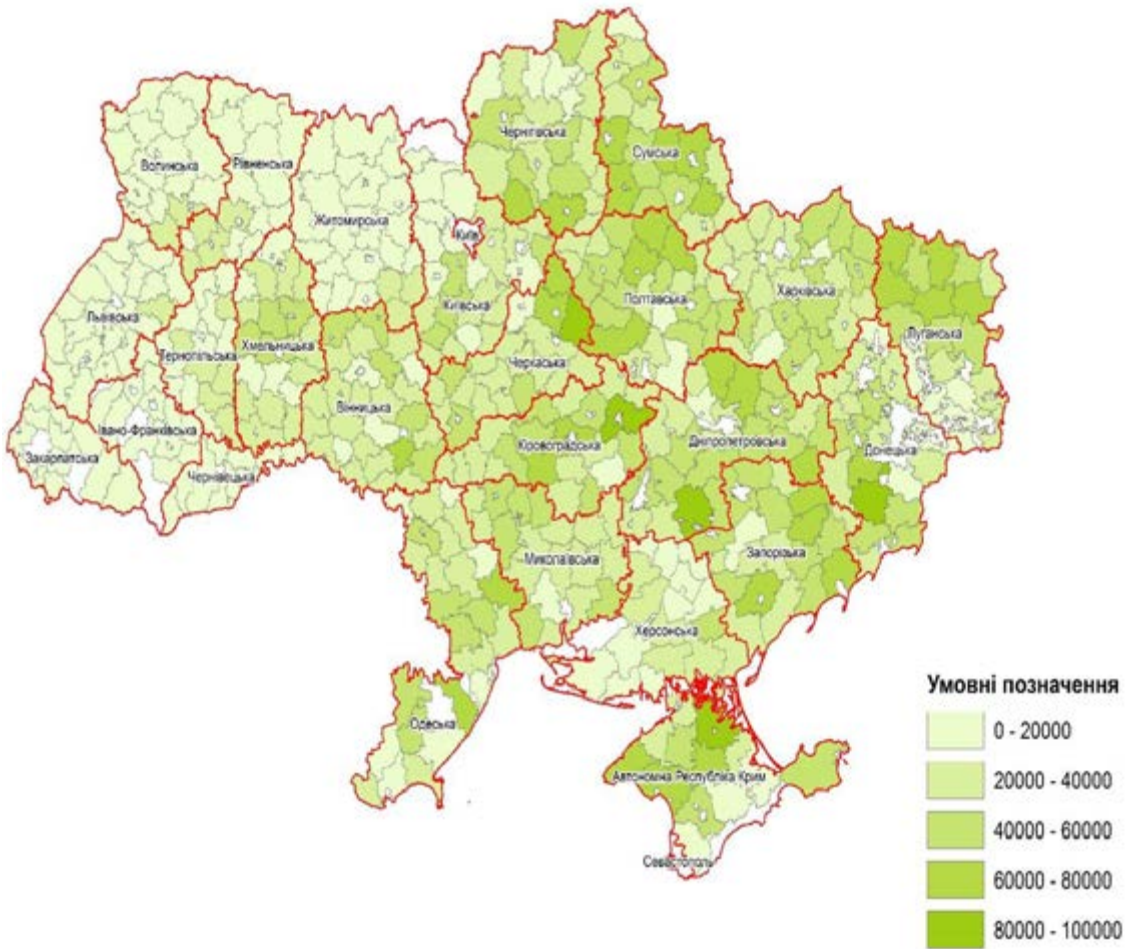
Картосхема середніх площ ріллі в сільських та селищних радах України

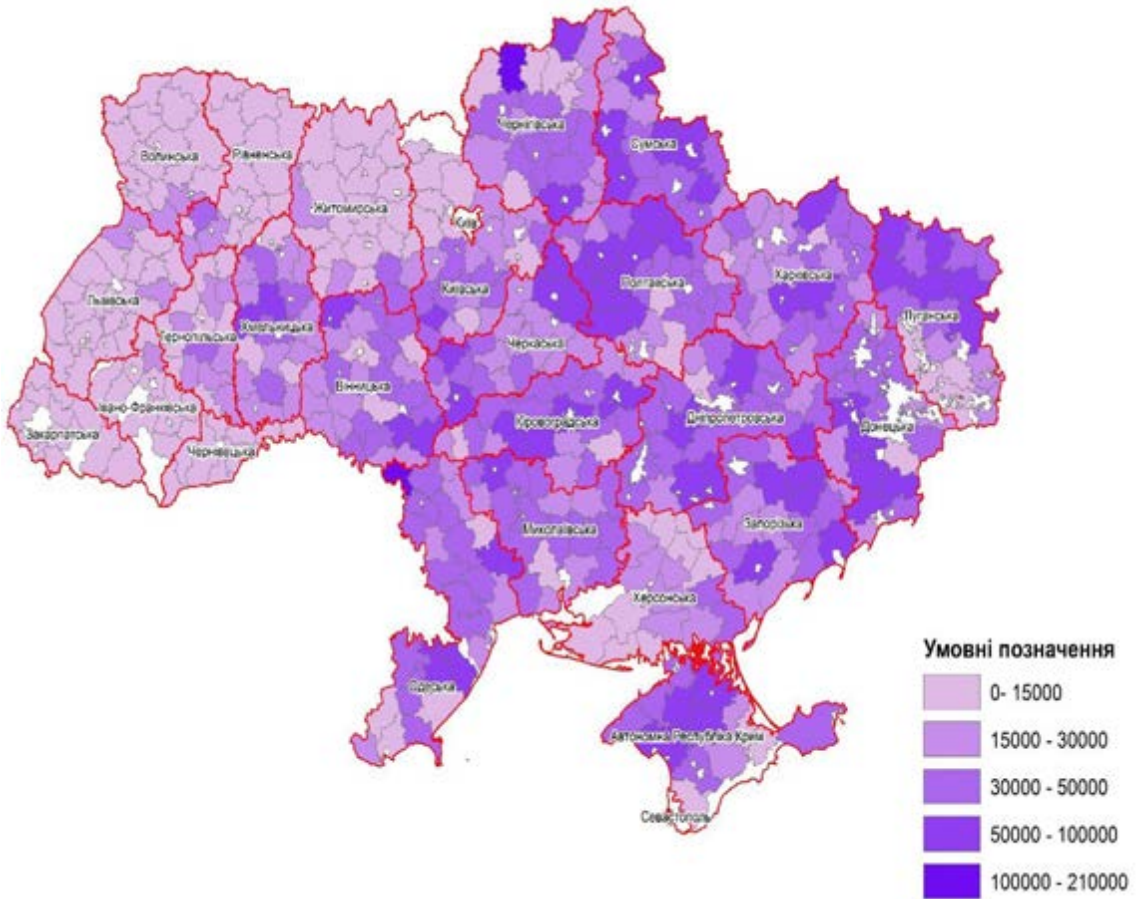
Картосхема кількості землевласників та землекористувачів, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва площею понад 1000 га в Україні

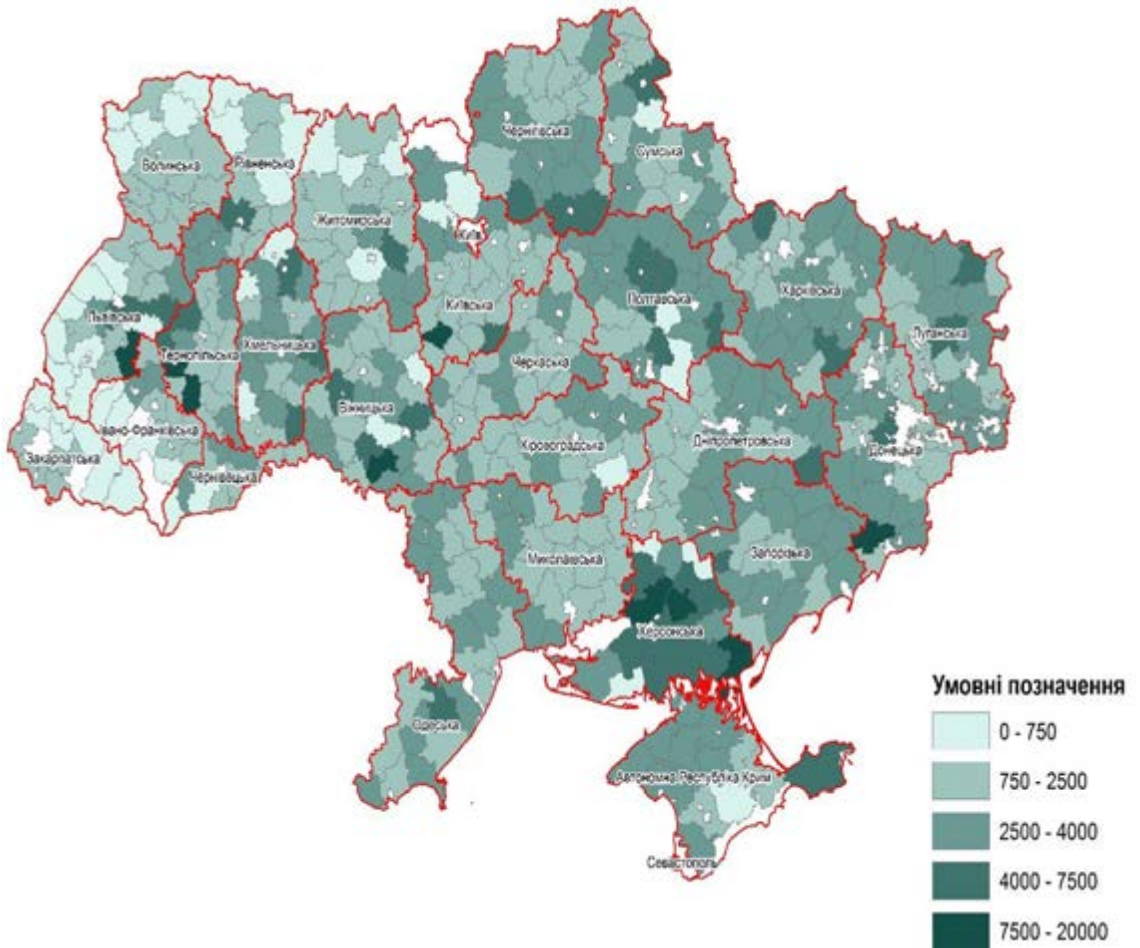
Картосхема площі сільськогосподарських угідь, яка фактично використовується великими землевласниками та землекористувачами в Україні

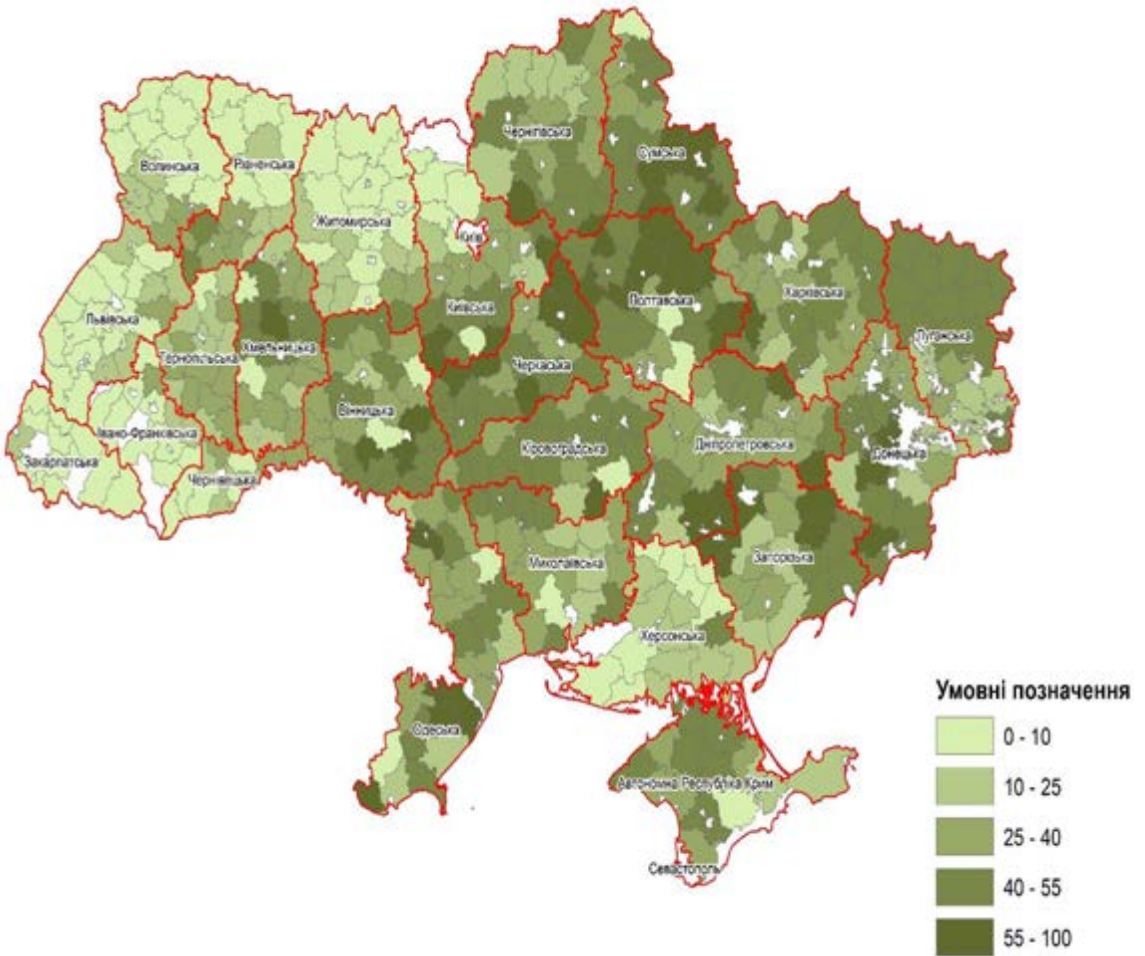
Картосхема площі ріллі, яка фактично використовується великими землевласниками та землекористувачами в Україні

Картосхема середнього розміру землекористування в Україні

**Картосхема питомої ваги найбільших землевласників та
землекористувачів в Україні, які використовують
сільськогосподарські угіддя**

Питома вага найбільших землевласників та землекористувачів, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва площею понад 1000 га в Україні*

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
АР Крим	213	584688,2	528856,4	2745,0	1740598,5	1184083,4	33,6	44,7
Бахчисарайський	6	15452,6	6906	2575,4	55769,1	23325,0	27,7	29,6
Білогірський	8	2301,2	16860	287,7	115323,5	62192,4	2,0	27,1
Джанкойський	30	84255	79234,7	2808,5	179638,0	138685,7	46,9	57,1
Кіровський	6	12167,4	10209,2	2027,9	70730,8	46058,7	17,2	22,2
Красногвардійський	24	75716,3	70849,2	3154,8	159851,7	140584,7	47,4	50,4
Красноперекопський	13	32847,2	32847,2	2526,7	76194,4	61515,7	43,1	53,4
Ленінський	11	44160,7	39671,6	4014,6	231223,0	114161,0	19,1	34,8
Нижньогірський	16	31451,5	29637,2	1965,7	88112,4	71497,4	35,7	41,5
Первомайський	23	58986,7	52600,8	2564,6	137492,5	94473,7	42,9	55,7
Роздольненський	12	39305,7	36774,4	3275,5	109111,2	79536,4	36,0	46,2
Сакський	17	60865,7	52319,3	3580,3	190032,1	135069,0	32,0	38,7
Сімферопольський	21	50239,7	36781,9	2392,4	121809,8	84834,2	41,2	43,4
Советський	10	14460	14460	1446,0	77683,2	62031,9	18,6	23,3
Чорноморський	16	62478,5	49704,9	3904,9	127626,9	70117,7	49,0	70,9
Вінницька	311	834418,4	818256,8	2683,0	1863747,6	1597109,9	44,8	51,2
Барський	13	30210,0	29094,0	2323,8	81762,1	66646,7	36,9	43,7
Бершадський	24	54407,6	53608,3	2267,0	102491,9	93883,9	53,1	57,1
Вінницький	7	8743,0	8743,0	1249,0	63988,5	53692,9	13,7	16,3
Гайсинський	11	48708,3	47713,2	4428,0	81207,1	71734,7	60,0	66,5
Жмеринський	8	35810,0	34116,1	4476,3	84626,2	68521,6	42,3	49,8

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Іллінський	16	25451,0	24318,3	1590,7	66782,0	56884,4	38,1	42,8
Калінінський	13	23094,1	23094,1	1776,5	82710,6	70161,1	27,9	32,9
Козятинський	22	49294,6	47876,5	2240,7	95872,8	81622,2	51,4	58,7
Крижопільський	2	37373,0	36730,4	18686,5	69137,9	61605,6	54,1	59,6
Липовецький	15	41114,5	41080,6	2741,0	83384,9	73725,2	49,3	55,7
Літинський	11	24593,0	23652,8	2235,7	66987,5	51156,0	36,7	46,2
Могилів-Подільський	8	21556,1	21089,8	2694,5	68591,3	59931,6	31,4	35,2
Мурованокурилівський	9	25390,3	25247,4	2821,1	66104,0	55333,5	38,4	45,6
Немирівський	12	34769,9	33869,9	2897,5	95706,4	81367,4	36,3	41,6
Піщанський	8	21119,9	20546,4	2640,0	40676,1	35453,1	51,9	58,0
Погребищенський	15	35030,6	33496,3	2335,4	97789,8	77806,8	35,8	43,1
Теліпський	18	31938,2	31938,2	1774,3	69585,0	63521,5	45,9	50,3
Тиврівський	9	30648,5	29958,8	3405,4	69723,4	59050,7	44,0	50,7
Томашпільський	8	37045,5	36622,7	4630,7	61205,0	54991,9	60,5	66,6
Тростянецький	21	65411,5	64550,2	3114,8	66915,4	58400,8	97,8	110,5
Хмельницький	14	54531,5	52751,7	3895,1	101432,9	87096,3	53,8	60,6
Чернівецький	8	19730,0	19730,0	2466,3	49212,6	43779,1	40,1	45,1
Чечельницький	8	21391,3	21391,3	2673,9	50744,7	41665,7	42,2	51,3
Шаргородський	16	24283,4	24283,4	1517,7	86800,5	74734,3	28,0	32,5
Ямпільський	15	32772,6	32753,4	2184,8	60309,1	54342,8	54,3	60,3
Волинська	66	118562,45	104958,55	1796,4	797362,6	549312,6	14,9	19,1
Луцький	16	24238,3	22340,3	1514,9	79303,6	66573,3	30,6	33,6
Горохівський	13	27961,7	26146,1	2150,9	86439,5	74388,1	32,3	35,1
В-Волинський	4	7233,1	6762,3	1808,3	69906,2	52796,3	10,3	12,8
Маневийський	1	1277,68	190,6	1277,7	73824,9	39347,9	1,7	0,5
Ковельський	5	7566,2	4666,6	1513,2	95220,3	54414,7	7,9	8,6

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір земель-користувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Рожищевський	3	4045,1	3534,4	1348,4	73056,3	49494,8	5,5	7,1
Рагнівський	2	2197,0	1201,2	1098,5	68769,1	33996,2	3,2	3,5
Іванічівський	5	10765,1	10656,3	2153,0	48934,3	39090,3	22,0	27,3
Турійський	8	15348,9	11531,4	1918,6	82336,0	53001,9	18,6	21,8
Локачинський	6	12766,2	12766,2	2127,7	51811,5	43188,1	24,6	29,6
Ківерцівський	3	5163,2	5163,2	1721,1	67761,0	43020,9	7,6	12,0
Дніпропетровська	373	979225,7	937468,6	2625,3	2490455,6	2100848,0	39,3	44,6
Апостолівський	14	24768,9	24245,2	1769,2	104722,5	92127,4	23,7	26,3
Васильківський	18	41128,5	40248,5	2284,9	118431,9	100285,0	34,7	40,1
Дніпровський	17	33600,9	33337,6	1976,5	86002,0	68588,4	39,1	48,6
Дніпропетровський	10	35729,4	31266,6	3572,9	107454,5	89599,4	33,3	34,9
Криворізький	20	44246,3	43808,2	2212,3	102967,5	86539,6	43,0	50,6
Криничанський	24	54019,0	53212,9	2250,8	149811,2	129478,5	36,1	41,1
Магдалинівський	22	63062,4	48545,1	2866,5	137807,0	121952,0	45,8	39,8
Межівський	14	45665,2	45267,6	3261,8	112179,3	93359,6	40,7	48,5
Нікопольський	24	87162,4	80359,0	3631,8	132675,3	111205,3	65,7	72,3
Новомосковський	18	62914,8	60232,2	3495,3	147694,8	122172,1	42,6	49,3
Павлоградський	17	42897,2	41108,1	2523,4	113154,5	86756,9	37,9	47,4
Петропавловський	10	29265,4	28352,9	2926,5	108329,5	90382,0	27,0	31,4
Петриківський	3	7002,0	4840,0	2334,0	55962,7	39170,0	12,5	12,4
Покровський	16	65801,1	63202,8	4112,6	106263,5	91626,6	61,9	69,0
Пятихатський	18	39575,3	39575,3	2198,6	144688,2	124334,8	27,4	31,8
Синельниківський	21	42509,9	42509,9	2024,3	145098,9	123442,6	29,3	34,4
Солонянський	18	47835,0	47835,0	2657,5	153503,3	136009,4	31,2	35,2
Софіївський	24	48663,1	48203,9	2027,6	121203,8	106720,6	40,1	45,2
Томаківський	18	56445,1	55568,4	3135,8	94700,3	84150,0	59,6	66,0

Продовження дод. III

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір земель-користувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Царичанський	12	23623,1	23419,5	1968,6	73133,4	56812,1	32,3	41,2
Широківський	19	39195,7	38884,9	2062,9	95074,1	81139,5	41,2	47,9
Юрівський	16	44115,0	43445,0	2757,2	79597,4	64996,1	55,4	66,8
Донецька	256	736138	689573,9	2875,5	1851768,6	1523184,5	39,8	45,3
Олександрівський	12	33767,0	33233,0	2813,9	88649,0	73762,0	38,1	45,1
Амвросіївський	16	37441,0	34196,0	2340,1	105856,7	88511,7	35,4	38,6
Артемівський	19	39397,2	35972,1	2073,5	134145,0	94331,0	29,4	38,1
Великоновосілівський	8	20071,7	19707,2	2509,0	173090,3	145896,4	11,6	13,5
Волноваський	24	81806,3	75849,3	3408,6	157301,4	136816,5	52,0	55,4
Володарський	7	55597,4	50838,1	7942,5	99448,8	84525,8	55,9	60,1
Добропільський	11	38345,7	35741,5	3486,0	84402,5	69019,4	45,4	51,8
Костянтинівський	17	44925,1	42754,1	2642,7	101423,0	79010,0	44,3	54,1
Краснолиманський	7	18132,8	16508,9	2590,4	61350,8	45438,5	29,6	36,3
Красноармійський	27	59145,7	59145,7	2190,6	116060,0	100944,0	51,0	58,6
Марїнський	23	71161,4	65696,8	3094,0	116286,6	103234,5	61,2	63,6
Новозовський	13	42560,4	42560,4	3273,9	87357,6	74713,2	48,7	57,0
Першотравневий	13	30312,0	28598,2	2331,7	67572,0	58555,7	44,9	48,8
Старобешівський	6	13821,0	12598,6	2303,5	106627,9	90015,3	13,0	14,0
Словянський	16	32833,6	30564,3	2052,1	86587,3	67068,7	37,9	45,6
Тельманівський	17	58049,1	52711,7	3414,7	116739,0	94776,0	49,7	55,6
Шахтарський	11	19458,2	16736,0	1768,9	81913,9	60417,3	23,8	27,7
Ясинуватський	9	39312,4	36162,0	4368,0	66956,8	56148,6	58,7	64,4
Житомирська	99	225396,3	216526,9	2276,7	1399739,1	977560,9	16,1	22,1
Андрушівський	10	30501,9	30149,7	3050,2	77898,9	69403,3	39,2	43,4
Баранівський	2	3827,3	3410,6	1913,7	54055,4	32419,8	7,1	10,5
Бердичівський	2	3358,8	3358,8	1679,4	65120,4	49331,0	5,2	6,8

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Брусилівський	7	11132,2	11132,5	1590,3	53748,0	42645,0	20,7	26,1
Володарсько-Волинський	1	3148,0	3148,0	3148,0	56952,9	37492,4	5,5	8,4
Ємільчяньський	4	6858,3	5387,4	1714,6	105443,1	62310,1	6,5	8,6
Коростенський	4	9241,6	8587,8	2310,4	102972,7	59189,8	9,0	14,5
Коростишівський	2	8361,3	8361,3	4180,7	51710,1	36502,5	16,2	22,9
Любарський	5	7691,8	7691,8	1538,4	64059,3	50947,1	12,0	15,1
Малинський	2	4975,9	4975,9	2488,0	75175,1	50058,2	6,6	9,9
Новгород-Волинський	10	19429,7	18017,6	1943,0	112523,7	69800,8	17,3	25,8
Овруцький	3	4396,5	4335,6	1465,5	73195,7	46268,9	6,0	9,4
Попільнянський	10	28197,8	28197,8	2819,8	80984,8	68655,7	34,8	41,1
Радомишльський	3	6871,3	6871,3	2290,4	75206,7	53452,0	9,1	12,9
Романівський	5	7693,0	7555,0	1538,6	53138,4	32749,2	14,5	23,1
Ружинський	14	38750,6	35827,4	2767,9	83746,8	67470,3	46,3	53,1
Червоноармійський	4	7460,9	6523,9	1865,2	60695,4	38135,4	12,3	17,1
Черняхівський	2	5013,1	4508,2	2506,6	71755,4	53770,1	7,0	8,4
Чуднівський	9	18486,3	18486,3	2054,0	81356,3	56959,4	22,7	32,5
Закарпатська	11	21745,7	12445,7	1976,9	237625,3	147053,7	9,2	8,5
Ужгородський	5	8135,4	4400,1	1627,1	52044,9	30103,4	15,6	14,6
Виноградівський	1	1417,6	150,8	1417,6	45915,1	31189,9	3,1	0,5
Мукачівський	2	6852,1	5376,1	3426,1	57011,5	36792,6	12,0	14,6
Берегівський	2	4103,6	2383,8	2051,8	45949,8	33640,8	8,9	7,1
Іршаський	1	1237,0	134,9	1237,0	36704,1	15327,2	3,4	0,9
Запорізька	313	862723	802138,21	2756,3	2234060,6	1890496,7	38,6	42,4
Бердянський	19	69596,9	67876,3	3663,0	154587,1	127739,4	45,0	53,1
Васильківський	10	16526,9	16526,9	1652,7	108209,9	95516,7	15,3	17,3
Веселівський	13	40746,8	39262,0	3134,4	103725,0	97942,0	39,3	40,1

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використувуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використувуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Білозерський	6	25199,8	24765,4	4200,0	43075,3	39651,9	58,5	62,5
Вільнянський	20	51953,1	49557,0	2597,7	110413,0	92957,0	47,1	53,3
Гуляйпільський	29	77176,4	66644,7	2661,3	117166,2	97604,2	65,9	68,3
Запорізький	20	53323,1	47551,7	2666,2	96712,2	80394,3	55,1	59,1
Кам'янсько-Дніпровський	13	43680,0	36360,0	3360,0	66033,0	60169,0	66,1	60,4
Куйбишевський	14	52899,3	47445,3	3778,5	117104,0	92050,0	45,2	51,5
Мелітопольський	24	60514,8	59269,4	2521,5	156658,8	133592,3	38,6	44,4
Михайлівський	15	30170,4	28868,1	2011,4	98015,6	91099,7	30,8	31,7
Н-Миколаївський	7	24234,3	22685,3	3462,0	82021,0	70496,4	29,5	32,2
Оріхівський	21	54831,6	53436,0	2611,0	140845,3	112091,6	38,9	47,7
Пологівський	18	65905,2	54962,0	3661,4	119587,4	90521,5	55,1	60,7
Приазовський	9	28324,8	27652,6	3147,2	166080,9	143221,4	17,1	19,3
Приморський	25	53112,7	47305,6	2124,5	122721,4	101527,1	43,3	46,6
Розівський	9	23293,0	23293,0	2588,1	55014,8	45150,1	42,3	51,6
Токмацький	13	20819,1	20819,1	1601,5	132500,0	108114,0	15,7	19,3
Чернігівський	17	49146,9	46589,9	2891,0	108779,1	93339,0	45,2	49,9
Якимівський	11	21267,9	21267,9	1933,4	134810,5	117319,1	15,8	18,1
Івано-Франківська	22	47122,1	45471,7	2141,9	414857,7	315366,3	11,4	14,4
Галицький	5	16202,1	15395,6	3240,4	50961,9	38010,1	31,8	40,5
Городенківський	6	11143,5	10949,5	1857,3	61377,9	50778,0	18,2	21,6
Калузький	1	3346,4	3099,7	3346,4	39064,3	26740,0	8,6	11,6
Коломийський	2	2653,2	2467,1	1326,6	66704,2	47584,0	4,0	5,2
Рогатинський	3	5562,9	5499,5	1854,3	58314,3	43696,5	9,5	12,6
Снятинський	1	1072,1	1066,6	1072,1	47280,7	38378,7	2,3	2,8
Тлумачський	3	6079,4	5971,5	2026,5	49778,5	38152,0	12,2	15,7
Тисменицький	1	1062,6	1022,2	1062,6	41376,0	32027,0	2,6	3,2

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Київська	235	501950,4	476130,7	2136,0	1572047,3	1319772,0	31,9	36,1
Баришівський	9	22344,9	18425,6	2482,8	77163,7	62813,5	29,0	29,3
Білоцерківський	27	48524,2	46422,2	1797,2	99285,4	91707,5	48,9	50,6
Богуславський	5	15362,5	15362,5	3072,5	50617,8	42789,0	30,3	35,9
Бориспільський	13	29567,7	29567,7	2274,4	88272,1	72079,0	33,5	41,0
Броварський	8	14393,2	12995,7	1799,2	85435,7	61009,7	16,8	21,3
Васильківський	4	12058,1	12058,1	3014,5	89165,0	77602,2	13,5	15,5
Володарський	20	32027,3	30814,5	1601,4	53055,4	49069,8	60,4	62,8
Згурівський	11	27652,7	25408,3	2513,9	63511,3	55978,9	43,5	45,4
Іванківський	2	5115,6	5115,6	2557,8	81334,9	52555,2	6,3	9,7
Кагарлицький	13	33837,0	31514,7	2602,8	75365,4	67095,9	44,9	47,0
Києво-Святошинський	1	3465,0	2720,0	3465,0	43065,7	34260,1	8,0	7,9
Миронівський	14	32337,5	30304,9	2309,8	72285,1	61838,1	44,7	49,0
Макарівський	5	12948,0	12607,9	2589,6	89434,1	71224,5	14,5	17,7
Обухівський	8	15132,0	15132,0	1891,5	49224,4	37150,5	30,7	40,7
Переяслав-Хмельницький	8	12786,4	11427,9	1598,3	95618,2	80329,8	13,4	14,2
Поліський	1	2658,2	2658,2	2658,2	30569,2	23329,4	8,7	11,4
Рокитнянський	12	22196,0	21942,6	1849,7	45979,8	41611,2	48,3	52,7
Сквирський	18	35671,2	35671,2	1981,7	81769,2	74142,8	43,6	48,1
Ставищенський	11	25969,1	26926,1	2360,8	56141,7	51173,8	46,3	52,6
Таращанський	3	3937,4	3780,5	1312,5	57460,1	49119,7	6,9	7,7
Тетіївський	20	37065,9	35147,1	1853,3	60770,0	53199,1	61,0	66,1
Фастівський	8	16187,1	15331,2	2023,4	59966,4	51848,1	27,0	29,6
Яготинський	14	40713,5	34796,3	2908,1	66556,9	57844,3	61,2	60,2
Кіровоградська	366	883516,6	835297,5	2414,0	2036005,4	1768321,4	43,4	47,2
Бобринецький	14	29073,0	25804,1	2076,6	135415,5	120301,4	21,5	21,4

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Вільшанський	13	29746,8	29580,3	2288,2	57899,7	51666,9	51,4	57,3
Гайворонський	11	21041,0	18771,6	1912,8	55614,8	47818,4	37,8	39,3
Голованівський	15	37402,0	36549,2	2493,5	78324,2	72261,8	47,8	50,6
Добровеличківський	21	51272,2	51051,0	2441,5	114868,9	104336,3	44,6	48,9
Долинський	18	37866,0	37099,6	2103,7	110451,4	97353,3	34,3	38,1
Знамянський	16	50919,0	49241,9	3182,4	102941,9	87091,7	49,5	56,5
Кіровоградський	30	64742,4	62273,4	2158,1	134535,3	114204,9	48,1	54,5
Компаніївський	16	30337,4	29856,3	1896,1	86445,5	72717,1	35,1	41,1
Маловісківський	22	44625,4	44569,5	2028,4	108220,9	100564,6	41,2	44,3
Новгородківський	16	36134,9	34963,6	2258,4	89195,2	78249,3	40,5	44,7
Новоархангельський	16	37577,4	37577,4	2348,6	101532,7	91095,1	37,0	41,3
Новомиргородський	21	44003,5	43165,8	2095,4	90097,1	76684,2	48,8	56,3
Новоукрїнський	27	69945,6	67978,0	2590,6	149240,9	134816,9	46,9	50,4
Олександрівський	23	50168,0	48028,3	2181,2	85578,2	74356,8	58,6	64,6
Олександрійський	23	81848,0	79411,0	3558,6	159360,4	133887,9	51,4	59,3
Онуфріївський	11	27147,1	26443,5	2467,9	68983,1	52758,0	39,4	50,1
Петрівський	19	46231,7	46048,1	2433,2	103847,1	87157,4	44,5	52,8
Світловодський	9	20209,3	20196,9	2245,5	56066,1	43513,3	36,0	46,4
Ульяновський	10	26093,0	2552,0	2609,3	62312,2	57508,8	41,9	4,4
Устинівський	15	47132,9	44136,0	3142,2	85074,6	69977,3	55,4	63,1
Луганська	268	771188	692073,7	2877,6	1886714,1	1352371,3	40,9	51,2
Антрацитівський	7	17760,0	12998,3	2537,1	96422,8	62538,7	18,4	20,8
Біловодський	22	69543,3	61735,2	3161,1	136298,0	95588,5	51,0	64,6
Білокуракинський	17	55784,0	47520,9	3281,4	120580,6	82516,5	46,3	57,6
Краснодонський	10	23232,0	20370,0	2323,2	96869,3	65605,2	24,0	31,0
Кремінський	18	41546,6	34711,9	2308,1	102108,1	78498,9	40,7	44,2

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Лутугинський	4	10398,3	10263,7	2599,6	70835,8	48787,1	14,7	21,0
Марківський	9	50268,1	48358,2	5585,3	99699,9	69118,6	50,4	70,0
Міловський	14	34528,1	31467,9	2466,3	81301,1	60377,0	42,5	52,1
Новоайдарський	11	45362,7	38440,5	4123,9	102475,2	72062,3	44,3	53,3
Новопсковський	21	71306,3	67475,9	3395,5	133774,8	99671,7	53,3	67,7
Перевальський	4	14749,1	7653,6	3687,3	47472,2	31809,3	31,1	24,1
Попаснянський	5	10531,9	10178,7	2106,4	83446,5	53282,7	12,6	19,1
М. Ровеньки	1	1005,8	767,1	1005,8	11977,1	8531,0	8,4	9,0
Сватівський	27	60756,0	57499,0	2250,2	146580,2	110033,0	41,4	52,3
Свердловський	14	37796,5	28865,3	2699,8	79255,2	55965,6	47,7	51,6
Слов'яносербський	13	28590,3	26712,5	2199,3	72367,4	55465,5	39,5	48,2
Станично-Луганський	21	54072,1	51707,2	2574,9	124503,6	91263,3	43,4	56,7
Старобільський	23	65273,5	58463,9	2838,0	135961,6	105924,9	48,0	55,2
Троїцький	27	78683,4	76883,9	2914,2	144784,8	105331,4	54,3	73,0
Львівська	42	103409,2	88172,1	2462,1	792408,7	535738,9	13,0	16,5
Бродівський	5	14169,0	12194,6	2833,8	68298,1	48369,2	20,7	25,2
Буський	3	7095,0	5480,6	2365,0	57293,5	38293,3	12,4	14,3
Городоцький	1	3256,5	2895,5	3256,5	55764,3	38266,4	5,8	7,6
Жидачівський	1	8262,0	7144,4	8262,0	68650,7	48192,5	12,0	14,8
Золочівський	5	22633,6	17986,5	4526,7	74708,4	47164,3	30,3	38,1
Кам-Бузький	2	4919,8	4919,8	2459,9	59688,6	40449,9	8,2	12,2
Миколаївський	3	3966,6	3049,3	1322,2	40539,1	23179,8	9,8	13,2
Радехівський	4	5016,0	4710,4	1254,0	74471,7	50779,7	6,7	9,3
Пустомитівський	1	4265,5	4225,9	4265,5	68039,9	47636,8	6,3	8,9
Самбірський	2	2343,9	2343,9	1172,0	72180,4	47721,1	3,2	4,9
Сокальський	11	18548,7	15158,8	1686,2	105751,6	73220,3	17,5	20,7

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використувуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використувуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Стрийський	4	8932,6	8062,4	2233,2	47022,5	32465,6	19,0	24,8
Миколаївська	290	665755,83	629102,53	2295,7	2004538,3	1690109,1	33,2	37,2
Арбузинський	13	46670,2	44605,4	3590,0	85773,0	76932,0	54,4	58,0
Баштанський	17	35795,0	31619,2	2105,6	146131,7	119994,6	24,5	26,4
Березанський	15	42471,9	38819,4	2831,5	112662,7	91512,2	37,7	42,4
Березнегуватський	15	33879,0	31060,8	2258,6	113768,2	93178,7	29,8	33,3
Братський	18	40656,2	38515,5	2258,7	100579,0	89504,0	40,4	43,0
Веселинівський	16	35189,6	34516,5	2199,4	105753,0	87495,0	33,3	39,4
Вознесенський	16	34957,0	31310,7	2184,8	113489,4	88656,4	30,8	35,3
Врадіївський	11	21238,3	18322,8	1930,8	67263,0	50213,0	31,6	36,5
Доманівський	18	45858,3	44752,6	2547,7	125561,0	106031,0	36,5	42,2
Єланецький	11	20179,1	20064,0	1834,5	91261,0	75493,0	22,1	26,6
Жовтневий	14	21953,9	21708,4	1568,1	121978,0	109143,0	18,0	19,9
Казанківський	18	33704,3	33541,1	1872,5	119883,0	104253,0	28,1	32,2
Кривоозерський	15	31210,4	30210,6	2080,7	69543,0	61510,0	44,9	49,1
Миколаївський	12	26136,5	25534,1	2178,0	106033,3	88526,1	24,6	28,8
Новобузький	11	24955,2	23972,7	2268,7	110165,3	91126,1	22,7	26,3
Новоодеський	15	36312,3	34629,6	2420,8	123243,7	102803,5	29,5	33,7
Очаківський	9	26080,8	21020,5	2897,9	61882,2	48802,6	42,1	43,1
Первомайський	25	59760,1	57378,2	2390,4	111482,0	99293,0	53,6	57,8
Снігурівський	21	48747,7	47520,4	2321,3	118086,0	105642,0	41,3	45,0
Одеська	374	971958,1	945249,4	2598,8	2586650,6	2071260,2	37,6	45,6
Ананьївський	17	37670,0	37670,0	2215,9	80596,0	64465,0	46,7	58,4
Арцизький	18	50772,3	47786,6	2820,7	121883,0	98822,0	41,7	48,4
Балтський	14	38606,1	34731,2	2757,6	96888,0	74812,0	39,8	46,4
Березівський	24	65161,5	57925,5	2715,1	144272,0	113394,0	45,2	51,1

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використувуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використувуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Білгород-Дністровський	28	78747,0	54792,2	2812,4	132817,2	118347,7	59,3	46,3
Біляївський	19	38632,1	34906,8	2033,3	104091,4	91417,3	37,1	38,2
Болградський	6	9964,1	8324,0	1660,7	115214,0	90497,0	8,6	9,2
Великомихайлівський	21	45900,5	43738,8	2185,7	122272,7	88769,4	37,5	49,3
Іванівський	15	45912,3	43723,5	3060,8	100348,8	78944,1	45,8	55,4
Ізмаїльський	8	17130,7	14120,5	2141,3	88946,1	78794,6	19,3	17,9
Кілійський	12	35927,8	32070,0	2994,0	73723,0	65758,0	48,7	48,8
Кодимський	8	13656,0	119661,9	1707,0	59818,9	45960,8	22,8	260,4
Комінтернівський	13	26263,6	23825,4	2020,3	114758,1	97609,4	22,9	24,4
Котовський	15	46086,6	36310,5	3072,4	82632,0	58214,0	55,8	62,4
Красноокнянський	11	30446,5	30417,5	2767,9	87540,6	68709,2	34,8	44,3
Любашівський	13	25056,4	22702,9	1927,4	95316,8	75782,2	26,3	30,0
Миколаївський	11	23196,7	22698,2	2108,8	95858,0	80070,0	24,2	28,3
Овідіопольський	10	18746,8	16474,2	1874,7	56115,0	47652,6	33,4	34,6
Ренійський	8	23489,0	19006,8	2936,1	41742,0	33839,0	56,3	56,2
Роздільнянський	21	53878,8	40903,6	2565,7	118534,0	87806,0	45,5	46,6
Савранський	6	18005,6	16104,6	3000,9	43900,0	37671,0	41,0	42,8
Саратський	21	103171,0	77149,7	4912,9	132205,0	106009,0	78,0	72,8
Тарутинський	22	53479,0	44907,6	2430,9	149829,0	107488,0	35,7	41,8
Татарбуранський	8	15762,9	14330,8	1970,4	114050,0	102775,0	13,8	13,9
Фрунзівський	8	21205,7	17136,5	2650,7	78297,0	57596,0	27,1	29,8
Ширівський	17	35089,1	33830,1	2064,1	135002,0	100057,0	26,0	33,8
Полтавська	336	1032343,1	972078,5	3072,4	2086607,6	1696820,9	49,5	57,3
Великогабачаський	7	31985,6	31319,3	4569,4	80465,5	64181,1	39,8	48,8
Гадяцький	24	75677,8	70174,1	3153,2	117388,9	94379,8	64,5	74,4
Глобінський	25	61068,1	58057,8	2442,7	144733,8	125475,7	42,2	46,3
Гребінківський	10	24144,0	23678,5	2414,4	50587,9	46796,9	47,7	50,6

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Диканський	10	34869,5	31434,7	3487,0	55718,2	44553,6	62,6	70,6
Зіньківський	22	63922,0	58315,9	2905,5	107920,1	89615,0	59,2	65,1
Карлівський	17	43839,1	41883,9	2578,8	73537,7	64519,1	59,6	64,9
Кобеляцький	18	3379,9	2927,6	187,8	125028,3	98915,4	2,7	3,0
Козеляцинський	7	28654,5	28269,5	4093,5	80082,4	62631,7	35,8	45,1
Котелевський	10	37005,8	32805,8	3700,6	56747,5	42985,2	65,2	76,3
Кременчуцький	8	24824,7	23009,3	3103,1	70007,0	51393,6	35,5	44,8
Лохвицький	13	51283,5	49702,7	3944,9	100625,8	81118,1	51,0	61,3
Лубенський	16	52301,7	50216,0	3268,9	106920,0	85150,0	48,9	59,0
Машівський	8	43219,9	43069,7	5402,5	78424,9	67936,6	55,1	63,4
Миргородський	16	75231,8	69564,9	4702,0	124989,6	101115,9	60,2	68,8
Новосанжарський	13	44374,3	43604,6	3413,4	101750,0	80898,7	43,6	53,9
Оржицький	19	54373,1	51176,9	2861,7	81820,7	71956,6	66,5	71,1
Пирятинський	13	35574,3	35574,3	2736,5	65006,6	55329,8	54,7	64,3
Полтавський	16	40252,7	38500,1	2515,8	93600,2	72088,4	43,0	53,4
Семенівський	22	54862,2	51473,8	2493,7	101820,0	76349,7	53,9	67,4
Хорольський	18	56825,9	51273,9	3157,0	87256,1	72236,4	65,1	71,0
Чорнухинський	8	28225,8	27743,8	3528,2	49910,2	39319,0	56,6	70,6
Чутівський	10	25280,5	23583,6	2528,1	72478,7	59697,3	34,9	39,5
Шипацький	6	41166,4	34717,8	6861,1	59787,7	48177,4	68,9	72,1
Рівненська	63	179001,5	150520,1	2841,3	706675,1	524107,3	25,3	28,7
Гощанський	6	14370,0	12724,8	2395,0	58070,2	45183,6	24,7	28,2
Демидівський	3	7794,6	7552,6	2598,2	29308,2	24876,0	26,6	30,4
Дубенський	7	27819,7	21343,8	3974,2	79389,1	62509,8	35,0	34,1
Дубровицький	2	3200,0	1392,9	1600,0	53103,0	30927,0	6,0	4,5
Здолбунівський	7	13441,8	12129,7	1920,3	43799,8	34985,5	30,7	34,7
Корецький	5	10793,3	10425,1	2158,7	56156,1	41388,9	19,2	25,2

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Костопільський	1	2043,2	1534,8	2043,2	63984,0	38314,6	3,2	4,0
Млинівський	9	32347,1	30849,6	3594,1	75161,5	63415,8	43,0	48,6
Острозький	5	10801,2	8995,5	2160,2	46343,7	32462,9	23,3	27,7
Радивилівський	8	26299,5	25139,1	3287,4	55204,9	47946,5	47,6	52,4
Рівненський	5	20700,5	13056,2	4140,1	77526,8	64685,2	26,7	20,2
Сарненський	5	9390,6	5376,0	1878,1	68627,9	37411,5	13,7	14,4
Сумська	398	746749,6	689509,5	1876,3	1683553,2	1265942,1	44,4	54,5
Білопільський	59	70610,0	66676,1	1196,8	123344,4	103201,9	57,2	64,6
Буринський	12	42088,6	41440,5	3507,4	95393,2	78943,4	44,1	52,5
Великописарівський	15	28217,0	27253,0	1881,1	67611,2	54389,5	41,7	50,1
Глухівський	14	58465,0	57774,3	4176,1	117350,3	95374,6	49,8	60,6
Конотопський	47	63048,5	57296,3	1341,5	129800,4	94388,0	48,6	60,7
Краснопільський	19	38569,8	36020,2	2030,0	90754,7	63180,3	42,5	57,0
Кролевецький	9	24510,9	20827,2	2723,4	78970,6	46467,1	31,0	44,8
Лебединський	22	47998,2	38820,0	2181,7	108808,6	82107,4	44,1	47,3
Липоводолинський	25	45049,1	39040,9	1802,0	75611,8	60443,2	59,6	64,6
Недригайлівський	29	49921,9	46450,7	1721,4	83228,9	68925,5	60,0	67,4
Охтирський	15	37618,7	33408,2	2507,9	87300,9	70941,7	43,1	47,1
Путівський	34	25480,7	25270,0	749,4	79506,2	51716,0	32,0	48,9
Роменський	27	70928,4	68117,6	2627,0	146702,5	117830,0	48,3	57,8
Середино-Будський	2	2874,1	2874,1	1437,1	69761,4	35018,7	4,1	8,2
Сумський	24	74500,3	67917,3	3104,2	134883,3	107204,9	55,2	63,4
Тростянецький	8	30423,8	26304,0	3803,0	63798,7	49393,0	47,7	53,3
Шосткинський	24	24641,6	22246,1	1026,7	75309,4	46905,8	32,7	47,4
Ямпільський	13	11803,0	11773,0	907,9	55416,7	39511,1	21,3	29,8
Тернопільська	104	272916,17	267168,7	2624,2	1053557,3	862858,4	25,9	31,0
Бережанський	1	5691,1	4973,6	5691,1	37989,8	26319,5	15,0	18,9

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Борщівський	6	20257,7	20002,3	3376,3	72836,2	62195,7	27,8	32,2
Бучацький	2	18919,8	18326,8	9459,9	61550,4	49712,1	30,7	36,9
Гусятинський	12	27717,3	27513,6	2309,8	76140,8	66722,6	36,4	41,2
Заліщицький	5	10407,4	10068,0	2081,5	49621,4	42316,8	21,0	23,8
Збаразький	8	15877,0	15596,6	1984,6	71532,3	58218,4	22,2	26,8
Зборівський	2	8727,8	7449,4	4363,9	76795,0	59426,0	11,4	12,5
Козівський	6	22469,2	21884,5	3744,9	59239,3	50005,1	37,9	43,8
Кременецький	3	3746,2	3746,2	1248,7	66289,0	51285,2	5,7	7,3
Лановецький	7	20155,1	19490,1	2879,3	53682,4	45489,5	37,5	42,8
Монастирський	3	7197,4	6691,1	2399,1	35883,0	26194,0	20,1	25,5
Підволочиський	6	14702,5	14702,5	2450,4	72357,0	60581,4	20,3	24,3
Підгаєцький	1	11375,9	11375,9	11375,9	36132,4	28717,4	31,5	39,6
Теребовлянський	17	34186,1	34104,2	2010,9	93916,3	80079,2	36,4	42,6
Тернопільський	7	13077,1	13077,1	1868,2	62030,5	50816,9	21,1	25,7
Чортківський	14	24525,1	24490,7	1751,8	69548,9	61206,1	35,3	40,0
Шумський	4	13883,5	13676,1	3470,9	58012,7	43572,6	23,9	31,4
Харківська	335	885701,4	832289,3	2643,9	241053,7	1949973,7	36,7	42,7
Балаклійський	20	58845,0	55779,3	2942,3	145119,5	115821,1	40,5	48,2
Барвінківський	9	40609,8	40372,8	4512,2	120166,0	94006,6	33,8	42,9
Близнюківський	11	20414,6	20164,9	1855,9	125879,4	104131,3	16,2	19,4
Богодухівський	13	39129,2	37454,7	3009,9	88870,4	77219,5	44,0	48,5
Борівський	14	27733,0	26562,6	1980,9	67548,2	56686,6	41,1	46,9
Валківський	13	24915,6	24396,6	1916,6	82583,8	67179,5	30,2	36,3
Великобурулцький	13	44032,2	43156,2	3387,1	105249,2	84576,7	41,8	51,0
Вовчанський	16	55927,7	54202,8	3495,5	138530,5	113676,7	40,4	47,7
Дворічанський	15	43117,9	38231,0	2874,5	87720,0	65653,0	49,2	58,2
Дерагівський	13	28232,0	18960,5	2171,7	59616,5	44814,7	47,4	42,3

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Зачепилівський	13	29763,2	28207,0	2289,5	69577,2	56057,2	42,8	50,3
Зміївський	9	26482,0	22492,0	2942,4	75425,4	54424,0	35,1	41,3
Золочівський	12	30244,3	28970,1	2520,4	79256,8	66309,9	38,2	43,7
Ізюмський	11	36930,3	34022,3	3357,3	98786,9	75929,5	37,4	44,8
Кегичівський	11	27500,8	27500,8	2500,1	69763,5	62163,5	39,4	44,2
Коломацький	3	7241,2	7219,7	2413,7	25058,2	22119,0	28,9	32,6
Красноградський	15	49701,5	44475,1	3313,4	78935,0	65526,0	63,0	67,9
Краснокутський	10	20495,6	19727,2	2049,6	74918,0	63314,3	27,4	31,2
Кульнянський	17	47277,3	44981,3	2781,0	97350,1	75640,6	48,6	59,5
Лозівський	17	48239,2	46436,8	2837,6	120143,1	103403,4	40,2	44,9
Нововодолазький	13	25614,9	25614,9	1970,4	92512,0	75155,0	27,7	34,1
Первомайський	17	37602,4	36616,7	2211,9	103330,9	85972,9	36,4	42,6
Печенізький	6	9047,7	9054,7	1508,0	30628,5	24898,8	29,5	36,4
Сахновщинський	7	19937,6	19937,6	2848,2	105136,0	87582,0	19,0	22,8
Харківський	11	21231,5	16470,6	1930,1	100670,0	72004,4	21,1	22,9
Чугуївський	14	42334,0	39889,5	3023,9	81598,0	66495,0	51,9	60,0
Шевченківський	12	23100,9	21391,6	1925,1	85780,7	69212,7	26,9	30,9
Херсонська	38	228232,9	224502,8	6006,1	1663095,1	1492888,1	13,7	15,0
Бериславський	3	28032,0	28029,9	9344,0	136673,7	121180,6	20,5	23,1
Великоолександрівський	3	20009,4	19557,4	6669,8	137823,1	124753,9	14,5	15,7
Городоногайський	2	19635,7	19635,7	9817,9	87431,6	85621,1	22,5	22,9
Каховський	5	27086,0	27086,0	5417,2	126840,0	116760,8	21,4	23,2
Чаплинський	7	28282,8	25758,8	4040,4	135091,0	129418,0	20,9	19,9
Генічеський	4	33473,3	33473,3	8368,3	148561,2	137382,0	22,5	24,4
Новотроїцький	4	27528,0	27296,7	6882,0	178637,2	150786,4	15,4	18,1
Нижньосірогоський	1	7084,2	7082,7	7084,2	112974,2	108991,3	6,3	6,5
Великолетиський	1	6276,5	6273,2	6276,5	137823,1	124753,9	4,6	5,0

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Каланчацький	3	14333,5	14105,5	4777,8	71163,8	58954,0	20,1	23,9
Олешківський	1	5538,1	5538,1	5538,1	81131,0	67182,8	6,8	8,2
Нововоронцовський	2	6837,4	6549,6	3418,7	77964,7	72943,8	8,8	9,0
Іванівський	1	1072,5	1072,5	1072,5	105286,3	95060,6	1,0	1,1
Голопристанський	1	3043,4	3043,4	3043,4	125694,3	99098,9	2,4	3,1
Хмельницька	254	586552,53	568299,31	2309,3	1561557,6	1249490,3	37,6	45,5
Білогірський	10	29002,4	26237,0	2900,2	64710,3	49355,8	44,8	53,2
Віньковецький	6	9460,8	9460,8	1576,8	48921,6	36795,7	19,3	25,7
Волочиський	14	51223,8	50426,8	3658,8	96686,6	81221,6	53,0	62,1
Городоцький	14	32091,3	31430,8	2292,2	89729,0	76499,7	35,8	41,1
Деражнянський	8	22186,1	22186,1	2773,3	68113,5	49383,4	32,6	44,9
Дунаєвицький	11	31282,9	30217,1	2843,9	92270,7	77612,9	33,9	38,9
Ізяславський	15	39353,4	39323,6	2623,6	84323,5	63304,3	46,7	62,1
Камянець-Подільський	11	26822,3	26822,3	2438,4	107436,3	85683,4	25,0	31,3
Красилівський	21	54403,9	52226,8	2590,7	96960,0	81635,1	56,1	64,0
Летичівський	5	23819,0	23819,0	4763,8	63175,8	49832,3	37,7	47,8
Новоушицький	4	23451,6	23451,6	5862,9	58791,4	45596,3	39,9	51,4
Полонський	8	20162,8	20162,8	2520,4	62772,0	45968,0	32,1	43,9
Славутський	12	8883,6	8834,4	740,3	81147,2	64768,8	10,9	13,6
Старокостянтинівський	18	43448,3	43181,6	2413,8	105664,0	90696,3	41,1	47,6
Старосинявський	11	28666,0	26460,1	2606,0	57235,9	48527,5	50,1	54,5
Теофіпольський	14	26227,2	26112,4	1873,4	63961,3	52171,0	41,0	50,1
Хмельницький	13	40606,0	35027,0	3123,5	98861,2	74253,4	41,1	47,2
Чемеровецький	43	28604,6	28503,9	665,2	74005,9	64627,0	38,7	44,1
Шепетівський	6	28156,5	25715,2	4692,8	72265,8	52201,1	39,0	49,3
Ярмолинський	10	18700,0	18700,0	1870,0	74525,8	59356,8	25,1	31,5

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір землекористувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Черкаська	382	752354,2	716045,2	1969,5	1448822,3	1277246,5	51,9	56,1
Городищенський	13	27102,1	26210,3	2084,8	62894,4	53166,7	43,1	49,3
Драбівський	53	62236,3	61486,8	1174,3	102832,8	95190,8	60,5	64,6
Жашківський	23	52547,0	52547,0	2284,7	82204,9	76626,8	63,9	68,6
Звенигородський	11	28207,0	27491,1	2564,3	72745,2	63943,8	38,8	43,0
Золотоніський	21	65535,3	60096,4	3120,7	100761,8	84037,5	65,0	71,5
Камяньський	12	23329,5	22994,6	1944,1	53174,6	45566,9	43,9	50,5
Канівський	8	19808,4	17420,5	2476,1	62377,9	47531,3	31,8	36,7
Катеринопільський	8	23858,4	23615,9	2982,3	55731,1	50624,4	42,8	46,6
Корсунь-Шевченківський	10	29146,4	28568,1	2914,6	62139,0	50667,6	46,9	56,4
Лисянський	14	33990,7	32328,7	2427,9	60647,9	51553,2	56,0	62,7
Манківський	14	31683,7	31084,4	2263,1	63078,2	57084,9	50,2	54,5
Монастирищенський	12	31139,4	31139,4	2595,0	58637,6	53189,0	53,1	58,5
Смілянський	16	25755,5	24906,8	1609,7	60683,3	52691,1	42,4	47,3
Тальнівський	17	34335,8	33365,7	2019,8	75180,0	70355,0	45,7	47,4
Уманський	26	58645,8	53126,7	2255,6	112615,5	105904,1	52,1	50,2
Христинівський	13	24516,4	24044,8	1885,9	52231,9	49930,7	46,9	48,2
Черкаський	13	21938,5	18063,8	1687,6	58929,0	47810,6	37,2	37,8
Чигиринський	8	24879,1	22746,3	3109,9	60802,4	45138,6	40,9	50,4
Чорнобайський	46	84291,1	76514,2	1832,4	103344,5	95068,8	81,6	80,5
Шполянський	44	49407,8	48293,7	1122,9	87810,4	81164,8	56,3	59,5
Чернівецька	28	70424,8	69036	2515,2	389676,4	301964,4	18,1	22,9
Вижицький	1	3008,0	3008,0	3008,0	31277,3	20094,2	9,6	15,0
Герцаївський	1	1022,2	1022,2	1022,2	23593,1	16314,8	4,3	6,3
Глибоцький	2	4720,5	4713,4	2360,3	37295,0	29582,1	12,7	15,9
Заставнівський	4	14987,0	14987,0	3746,8	46293,2	38113,2	32,4	39,3
Кельменецький	6	13499,9	13499,9	2250,0	52484,0	44641,0	25,7	30,2
Кіцманський	4	8399,0	7868,4	2099,8	45402,7	36541,2	18,5	21,5

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (район)	Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, га		Середній розмір земель користувачів, га	Загальна площа сільськогосподарських угідь, га		Питома вага використовуваних сільськогосподарських угідь, %	
		загальна	в тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Новоселицький	4	9725,7	9108,1	2431,4	62239,1	47994,8	15,6	19,0
Сокирянський	5	11619,0	11619,0	2323,8	44531,3	35830,8	26,1	32,4
Хотинський	1	3443,5	3210,0	3443,5	46560,8	32852,3	7,4	9,8
Чернігівська	230	687746,91	752454,69	2990,2	2103793,0	1345760,1	32,7	55,9
Бахмацький	15	38953,3	37476,6	2596,9	123935,9	96847,4	31,4	38,7
Бобровицький	12	63604,1	6282,8	5300,3	109236,8	85742,5	58,2	7,3
Борзнянський	20	57522,2	45104,0	2876,1	127009,8	82988,0	45,3	54,4
Врввинський	4	29424,6	29281,2	7356,2	44933,5	36151,5	65,5	81,0
Городнянський	10	22332,9	209156,0	2233,3	96704,7	53781,7	23,1	388,9
Ічнянський	20	51233,6	47930,8	2561,7	114489,6	85836,3	44,7	55,8
Козелецький	11	26322,2	20148,5	2392,9	141086,8	74774,7	18,7	26,9
Коропський	13	27289,0	22555,7	2099,2	79419,1	44163,2	34,4	51,1
Корюківський	7	15903,2	13876,4	2271,9	70070,1	28187,3	22,7	49,2
Куликівський	7	20373,7	16907,5	2910,5	74783,5	35451,9	27,2	47,7
Менський	16	37213,8	31321,8	2325,9	109252,9	66068,1	34,1	47,4
Ніжинський	13	37995,3	30300,8	2922,7	120189,8	73489,0	31,6	41,2
Новгород-Сіверський	8	26782,0	26011,0	3347,8	102610,3	71498,6	26,1	36,4
Носівський	13	40685,6	35217,2	3129,7	86467,9	62936,9	47,1	56,0
Прилуцький	11	63214,1	60447,7	5746,7	136485,5	105046,5	46,3	57,5
Ріпкинський	5	15545,3	14553,8	3109,1	104797,4	50205,5	14,8	29,0
Семенівський	8	19797,5	19426,1	2474,7	72660,5	50610,5	27,2	38,4
Сосницький	4	7788,3	7783,9	1947,1	59357,0	31713,9	13,1	24,5
Срібнянський	5	21273,6	21273,6	4254,7	44081,9	37660,5	48,3	56,5
Талалаївський	10	24559,3	22781,9	2455,9	51035,0	40676,8	48,1	56,0
Чернігівський	12	27230,7	22864,8	2269,2	162807,9	91623,8	16,7	25,0
Щорський	6	12702,6	11752,6	2117,1	72377,4	40305,5	17,6	29,2
Всього по Україні	5407	13749821,2	13063626,8	2543,0	39016071,1	30989640,7	35,2	42,2

Примітка. *Складено авторами за даними [26]

Питома вага найбільших землевласників та землекористувачів, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва площею понад 1000 га в Київській області*

Адміністративно-територіальне утворення (міські, селищні, сільські ради)	Назва землевласників та землекористувачів	Площа використовуваних с.-г. угідь, га		Загальна площа с.-г. угідь, га		Питома вага використовуваних с.-г. угідь, %	
		загальна	у тому числі ріллі	загальна	в тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Білоцерківський район	27	48524,2	46422,2	99285,4	91707,5	48,9	50,6
Биково-Гребельська	ПОСП «Одісей»	1099,1	1035,5	2985,0	2645,5	36,8	39,1
Вільногарасівська	ВАТ «Терезине»	1120,1	1120,1	1580,6	1486,9	70,9	75,3
Дроздівська	ТОВ АФ «Дім»	3272,3	3129,7	4032,7	3699,4	81,1	84,6
Іванівська	ТОВ ФК Агро-Лідер-Україна»	2480,2	2437,2	3208,5	3064,4	77,3	79,5
Йосипівська	ТОВ «Надія»	1562,1	1428,8	3115,9	2903,6	50,1	49,2
Коженицька	СФГ «Колосок»	1248,3	1028,6	1609,4	1290,0	77,6	79,7
Макіївська	ЗАТ «Маки»	1889,5	1774,0	2357,9	2080,1	80,1	85,3
Малоянголівська	ТОВ «Агрокомплекс «Узін»	1299,4	1266,6	1950,4	1862,2	66,6	68,0
Маловільшанська	БЦ селекц. станція	3138,8	3037,2	3638,9	3414,1	86,3	89,0
Матюпівська	СК АФ «Матюші»	2059,5	1998,8	2438,2	2298,1	84,5	87,0
Озернянська	ДГ ім. 9 січня 1905 року	1111,1	1103,3	4855,7	4588,5	22,9	24,0
Олійниково-Слободська	СВК ім. Котовського	1068,6	1053,0	1351,0	1289,6	79,1	81,7
Острійківська	ТОВ «Острійківське»	1434,4	1364,3	4459,7	4258,4	32,2	32,0
Пилипчанська	ДП «Навчально-дослідне гос-во БДАУ»	1295,7	1123,5	3569,9	3307,1	36,3	34,0
Піщанська	ТОВ «Піщанське»	1687,7	1669,8	2659,9	2558,5	63,4	65,3
Розаліївська	СВК «Розаліївський»	1838,4	1804,1	3507,2	3371,4	52,4	53,5
Сидорівська	ПОСП «Сидори»	1246,4	1168,5	1692,9	1432,4	73,6	81,6
смт Терезине	ВАТ «Терезине»	1564,2	1470,7	3718,8	3527,3	42,1	41,7

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (міські, селищні, сільські ради)	Назва землевласників та землекористувачів	Площа використувуваних с.-г. угідь, га		Загальна площа с.-г. угідь, га		Питома вага використувуваних с.-г. угідь, %	
		загальна	у тому числі ріллі	загальна	в тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Сорокопільська	ПСП «Світаною»	1434,7	1428,5	1641,3	1612,9	87,4	88,6
Сухоліпська	ТОВ «Сухоліське»	2234,9	2188,2	3043,5	2741,0	73,4	79,8
Тарасівська	ПОП А/ф «Узинська»	2246,1	2138,4	2616,9	2478,7	85,8	86,3
Трушківська	ПОП «Равашиця»	1952,6	1688,2	3346,2	2926,6	58,4	57,7
Чупирянська	ДГ ім. 9 січня 1905 року УН ТОВ «Агрос»	2318,5	2292,9	4845,5	4654,8	73,9	76,4
Шкарівська	ТОВ «А/Ф Білоцерківська»	2043,8	2043,5	3305,8	2589,5	61,8	78,9
Яблунівська	СВК ім. Щорса	2569,8	2434,5	3040,8	2836,1	84,5	85,8
Узинська	ТОВ «Узин-Агроінвест»	2044,4	1926,3	6076,3	5666,3	33,6	34,0
Богуславський район	5	15362,5	15362,5	50617,8	42789,0	30,4	35,9
Бранопільська	ПОСП «Дружба»	1333,0	1333,0	1756,1	1574,1	75,9	84,7
Дибинецька	СТОВ «Рось»	1088,0	1088,0	2284,2	1814,6	47,6	60,0
Дмитренківська	СТОВ»Щербашенецьке»	990,6	990,6	1667,3	1303,8	59,4	76,0
Ісайківська	СТОВ»Щербашенецьке»	526,2	526,2	3798,6	3163,9	13,9	16,6
Медвинська	ТОВ «Агро-Богуславщини	3123,5	3123,5	6573,0	5961,3	47,5	52,4
Мисайлівська	ТОВ «Агро-Богуславщини	3046,0	3046,0	4224,3	3971,7	72,1	76,7
Митайвська	СТОВ»Добробут Плюс»	584,0	584,0	1344,5	1215,5	43,4	48,0
Побережківська	СТОВ»Добробут Плюс»	2132,7	2132,7	3960,1	3700,2	53,9	57,6
Саварська	ТОВ «Агро-Богуславщини	1525,6	1525,6	2247,0	2088,5	67,9	73,0
Щербашинецька	ТОВ «Агро-Богуславщини СТОВ»Щербашенецьке»	94,0 918,9	94,0 918,9	1633,1	1372,6	62,0	73,8
Броварський район	8	1493,2	12995,7	85435,7	61009,7	16,8	21,3
Бобринська	ТОВ «Бобринське»	1283,5	1115,4	2644,4	1997,4	48,5	55,8

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (міські, селищні, сільські ради)	Назва землевласників та землекористувачів	Площа використувуваних с.-г. угідь, га		Загальна площа с.-г. угідь, га		Питома вага використувуваних с.-г. угідь, %	
		загальна	у тому числі ріллі	загальна	в тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Богданівська	ФГ «Жура-вушка»	656,4	656,4	4529,5	3401,2	14,5	19,3
Великодимерська	ФГ «Жура-вушка»	746,4	746,4	5824,1	4898,7	40,9	40,5
	ТОВ «Войтівське»	1635,9	1238,3				
Гоголівська	ТОВ «Войтівське»	931,4	880,6	8156,1	6318,7	11,4	13,9
Жердовська	ТОВ «Агро-2000»	2035,6	1396,4	3846,9	2398,4	52,9	58,2
Заворицька	ТОВ «АФ Заворотич»	1120,2	970,2	3293,9	2108,5	34,0	46,0
Рожнівська	СТОВ «Гребухівське»	242,0	192,5	3181,7	1400,7	7,6	13,7
Руднянська	ЗАГ «Комплекс Агромаре»	1467,2	1219,7	2404,3	1568,6	61,0	77,8
Семиполківська	ФГ «Жура-вушка»	2573,9	2573,9	4983,7	4096,4	51,6	62,8
Требухівська	СТОВ «Гребухівське»	80,8	192,5	4550,8	3424,2	1,8	5,6
Шевченківська	ТОВ «Бобриньське»	911,9	885,2	1555,9	1392,7	58,6	63,6
Васильківський район	4	12058,1	12058,1	89165,0	77602,2	13,5	15,5
Баряхтівська	ЗАГ»Технологічна аграрнакомпанія»	1113,6	1113,6	4458,1	3213,0	25,0	34,7
Великосолтанівська	ЗАГ»Технологічна аграрнакомпанія»	600,5	600,5	1466,4	1176,5	40,9	51,0
Вільшансько-Новоселицька	ЗАГ»Технологічна аграрнакомпанія»	67,4	67,4	2628,5	2323,4	8,3	9,4
	ВАТ «Саливонківський цукровий завод»	151,9	151,9				
Вінницько-Ставська	ПСП «Агрофірма «Світанок»	448,7	448,7	2329,7	2246,8	19,3	20,0
	ПСП «Агрофірма «Світанок»	2114,4	2114,4	3318,9	3233,5	63,7	65,4
Кодаківська	ЗАГ»Технологічна аграрнакомпанія»	120,3	120,3	3099,0	2671,7	3,9	4,5
Ксаверівська	ВАТ «Саливонківський цукровий завод»	1044,6	1044,6	3569,8	3430,9	29,3	30,4
Мар'янівська	ВАТ «Саливонківський цукровий завод»	1837,7	1837,7	3856,6	3688,7	47,7	49,8

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (міські, селищні, сільські ради)	Назва землевласників та землекористувачів	Площа використувуваних с.-г. угідь, га		Загальна площа с.-г. угідь, га		Питома вага використувуваних с.-г. угідь, %	
		загальна	у тому числі ріллі	загальна	в тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Пінчукивська	ВАТ «Саливонківський цукровий завод»	314,3	314,3	2456,3	2297,3	12,8	13,7
Саливонківська	ВАТ «Саливонківський цукровий завод»	271,7	271,7	2806,2	2547,2	9,7	10,7
Соколівська	ЗАТ «Технологічна аграрнакомпанія»	63,4	63,4	891,7	881,2	7,1	7,2
Тростинська	ПСП ім. Т.Г. Шевченка	1741,8	1646,5	2771,1	2366,6	62,9	69,6
Тростинсько-Новоселицька	ВАТ «Саливонківський цукровий завод»	542,9	542,9	1022,8	965,3	53,1	56,2
Яцьківська	ЗАТ «Технологічна аграрнакомпанія»	1129,1	1129,1	3206,2	3023,3	35,2	37,3
Володарський район	20	32027,3	30814,5	53055,4	49069,8	60,4	62,8
Березнянська	ПСП «Вперед»	2649,0	2580,2	3472,8	3160,1	76,3	81,6
Білівська	ЗАТ «Сільгосптехніка»	1222,4	1203,1	1694,8	1587,4	72,1	75,8
Гайворонська	ПП АФ «Розволожя»	1092,7	1012,4	1256,7	1177,7	87,0	86,0
Городище-Пустоварівська	ВАТ «Гор-Пустоварівський бурякорадгосп»	1583,1	1544,1	2199,4	2117,2	72,0	72,9
Завадівська	ПСП «ДІАР»	1415,1	1334,7	2290,5	2119,7	61,8	63,0
Зрайківська	ТОВ «Володарка комбікорм»	1001,9	982,0	2472,6	2140,4	40,5	45,9
Капустинцівська	ЕНАФ «Мрія»	2226,3	1980,0	2832,1	2391,4	78,6	82,8
Косівська	СП «Ропа агросервіс»	1791,1	1590,0	3215,0	2891,8	55,7	55,0
Лобачівська	СТОВ «Єдність»	1463,6	1463,6	3254,8	2862,2	45,0	51,1
Логвинська	ПП «Аграрне»	2141,0	2124,2	2984,7	2806,0	71,7	75,7
Мармулівська	ПП «Горизонт»	1773,0	1709,7	2069,8	1875,8	85,7	91,1
Матвіївська	ПП «Дорф»	1362,0	1317,9	2650,0	2460,6	51,4	53,6
Пархомівська	ТОВ ФК ЛГД	1268,2	1235,3	2819,9	2623,8	45,0	47,1
Петрашівська	СТОВ «Єдність»	1059,4	1055,0	1393,8	1338,6	76,0	78,8

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (міські, селищні, сільські ради)	Назва землевласників та землекористувачів	Площа використовуваних с.-г. угідь, га		Загальна площа с.-г. угідь, га		Питома вага використовуваних с.-г. угідь, %	
		загальна	у тому числі ріллі	загальна	в тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Рогізнянська	ТОВ «Зеніт»	1310,2	1265,4	2525,2	2375,7	51,9	53,3
Рубченківська	ПП «Аграрне»	2341,3	2309,4	3704,6	3490,0	63,2	66,2
Рудосельська	ЗАТ «Сільгосптехніка»	1633,7	1563,5	2610,4	2390,7	62,6	65,4
Володарська	ПОП «Світанок»	1358,9	1325,0	2264,4	2007,0	60,0	66,0
Тадіївська	ПОСП «Аграрник»	1810,0	1754,4	2611,8	2518,1	69,3	69,7
Тарганська	ТОВ ФК ЛІТД	1524,4	1464,7	2234,2	2116,3	68,2	69,2
Кагарлицький район	13	33836,9	31514,7	75365,4	67095,9	44,9	47,0
Буртівська	А/ф «Перемога»	2939,2	2693,2	3448,9	3115,4	85,2	86,4
Гороховська	СГК «Агробізнес»	1538,4	1473,3	1948,2	1877,6	79,0	78,5
Горохуватська	ВСП «Мир»	1866,5	1737,1	2635,8	2360,2	70,8	73,6
Гребенівська	ПОСП «Дніпро»	1282,3	1065,1	2344,2	1631,0	54,7	65,3
Демівщинська	ЗАТ «МАК»	1193,6	1131,9	1847,6	1682,3	64,6	67,3
Жовтнева	ПОСП «Дніпро»	1502,9	1360,6	1888,9	1663,5	79,6	81,8
Липовецька	ПСП А/Ф «Росава»	1459,1	1352,6	1818,4	1634,5	80,2	82,8
Мирівська	ВСП «Мир»	1213,4	1126,6	3193,7	3035,1	38,0	37,1
Переселенська	ВСП А/ф Переселенська ЗАТ МАК	2517,9	2042,5	3370,6	2804,6	74,7	72,8
Слободська	ВСП А/ф Слободська ЗАТ МАК	1679,2	1608,2	3348,4	3033,7	50,1	53,0
Ставинська	ЗАТ «Агромарс»	1555,1	1536,0	2659,2	2587,2	58,5	59,4
Стайківська	ПОСП «Дніпро»	1526,7	1241,3	2040,7	1717,1	74,8	72,3
Стрптівська	ПОСП «Дніпро»	1175,3	1135,0	1969,8	1621,1	59,7	70,0
Суцанська	ТОВ Агрофорт	1183,5	1101,4	1477,0	1398,8	80,1	78,7
Черняхівська	ТОВ Агрофорт	2811,4	2664,4	4228,0	3920,1	66,5	68,0
Шпендівська	ТОВ Агрофорт	2205,2	2149,8	2736,4	2641,8	80,6	81,4

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (міські, селищні, сільські ради)	Назва землевласників та землекористувачів	Площа використовуваних с.-г. угідь, га		Загальна площа с.-г. угідь, га		Питома вага використовуваних с.-г. угідь, %	
		загальна	у тому числі ріллі	загальна	в тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Шубівська	СФГ Широкоступ Олександр Васильович	2621,9	2598,5	4032,5	3932,3	65,0	66,1
Кагарлицька	ВАТ «Кагарлицький бурякорядгосп»	2198,0	2198,0	6036,5	5359,4	72,0	73,0
	ПСП Росава	1367,3	1299,3				
Обухівський район	8	15132,0	15132,0	49224,4	37150,5	30,7	40,7
Великодмитровицька	ТОВ «Укрземком»	1270,0	1270,0	2018,5	1375,7	62,9	92,3
Германівська	ЗАТ АФ Терманівське»	1951,0	1951,0	3016,2	2835,9	64,7	68,8
Григорівська	ТОВ «Світанок Плюс»	2307,0	2307,0	3307,7	3012,2	69,7	76,6
Долинська	ЗСАТ «Долина»	1303,0	1303,0	1902,8	1657,8	68,5	78,6
Копачівська	ТОВ «Олімп-Остриця»	643,0	643,0	2173,9	1407,4	29,6	45,7
Краснослобідська	ТОВ «Інтерагроінвест 2007»	3566,0	3360,0	3704,1	3464,1	96,3	97,0
Маловільшанська	ТОВ «Агро-ІВ»	1534,0	1534,0	2573,3	2201,8	59,6	69,7
Семенівська	СТОВ «Україна»	1358,0	1358,0	1510,9	1386,4	89,9	98,0
Переяслав-Хмельницький район	8	12786,4	11427,9	95618,2	80329,8	13,4	14,2
Горбанівська	ПП «Євросем»	1855,3	1572,5	4492,0	3811,2	41,3	41,3
Денисівська	ТОВ «МАІС»	1440,8	1271,5	2887,1	2347,7	49,9	54,2
Жовтнева	СП ТОВ «Нива Переяславщини»	1023,0	1023,0	3467,8	2685,1	72,0	73,0
	ФГ «Світ Ланів»	1023,0	1023,0				
Козлівська	СП ТОВ «Нива Переяславщини»	1216,7	1212,3	2924,9	2228,8	41,6	54,4
Малокаратульська	ПП «Благовіст»	1341,9	1273,4	2522,9	2252,8	53,2	56,5
Пологи-Вергунівська	ТОВ «Родень»	1468,2	1174,3	5308,1	3978,5	27,7	29,5
Полого-Яненківська	ВАТ Племзавод Яненківський	1007,6	1007,6	1863,5	1508,2	54,1	66,8
Помоклівська	ПП «Євросем»	1390,4	1272,2	4538,4	3343,4	30,6	38,1
Пристромська	ТОВ «Стейкагро»	1019,6	598,1	3377,6	2876,8	30,2	20,8

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (міські, селищні, сільські ради)	Назва землевласників та землекористувачів	Площа використовуваних с.-г. угідь, га		Загальна площа с.-г. угідь, га		Питома вага використовуваних с.-г. угідь, %	
		загальна	у тому числі ріллі	загальна	в тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Рокитнянський район	12	22196,0	21942,6	45979,8	41611,2	48,3	52,7
Житньогірська	ПАФ «Колос»	1724,5	1720,9	2706,4	2661,0	63,7	64,7
Запруднянська	ВАТ «Синявське»	1255,4	1255,4	4346,6	4114,5	28,9	30,5
Маківська	ВАТ «Синявське»	1201,7	1176,5	2360,7	2278,5	50,9	51,6
Насташківська	ТОВ «АПК «Насташка»	1892,2	1878,2	4811,7	4325,7	72,0	73,0
	ЗАТ «МАК»	1007,1	1007,1				
Ольшаницька	ТОВ «Агрофірма «Рокитне-цукор»	2540,6	2540,6	3549,7	3118,9	71,6	81,5
Острівська	ТОВ «Агроінвестпродукт»	1593,7	1593,7	3364,7	2823,2	47,4	56,4
Ромашківська	СТОВ «Росія»	2414,3	2411,9	3072,2	3005,1	78,6	80,3
Савинцівська	ПАФ «Савинці»	1274,0	1257,6	2420,2	2364,3	52,6	53,2
Синявська	ТОВ «Агрофірма Заросянське»	1021,1	829,4	3203,4	2302,6	31,9	36,0
Рокитнянська	СТОВ «Нива»	2661,7	2661,6	4083,7	3738,0	65,2	71,2
Телешівська	ПАФ «Україна»	2279,6	2279,6	3667,3	3523,0	62,2	64,7
Шарківська	ТОВ «Росінвест»	1330,2	1330,2	2894,1	2803,5	46,0	47,4
Ставищенський район	11	25969,1344	26926,1344	56141,7	51173,8	46,3	52,6
Антонівська	ТОВ «Інтерагроінвест»	1161,8	1161,8	1898,4	1799,9	61,2	64,5
Бесідська	СФГ «Оксаїт»	111,4	1068,4	3931,0	3782,1	72,0	73,0
	ТОВ «Інтерагросервіс»	1112,5	1112,5				
Брилівська	ЗАТ «Агрофорп»	1090,5	1090,5	1855,4	1671,3	58,8	65,2
Васіліхівська	ТОВ «Інтерагроінвест»	1506,6	1506,6	2105,8	1981,0	71,5	76,1
Винарівська	СФГ «Світанок»	1739,8	1739,8	2297,7	2171,0	75,7	80,1
Гейсиська	ТОВ «Гейсське»	1861,2	1861,2	2593,4	2455,9	71,8	75,8
Гостромогильська	ТОВ «Інтерагроінвест»	2372,4	2372,4	3729,9	3519,2	63,6	67,4

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (міські, селищні, сільські ради)	Назва землевласників та землекористувачів	Площа використовуваних с.-г. угідь, га		Загальна площа с.-г. угідь, га		Питома вага використовуваних с.-г. угідь, %	
		загальна	у тому числі рілля	загальна	в тому числі рілля	загальна	у тому числі рілля
Журавльська	ТОВ «Журавльська»	1724,7	1724,7	2558,1	2266,0	67,4	76,1
Іванівська	ТОВ «Інтерагроінвест»	2947,9	2947,9	4930,2	4711,4	59,8	62,6
Красилівська	ТОВ «Інтерал-поінвест»	1489,4	1489,4	3346,1	2957,4	44,5	50,4
Кривецька	ТОВ «Кривецьке»	1528,0	1528,0	1889,1	1810,1	80,9	84,4
Попружнянська	ЗАТ «Сузір'я-Попружна»	1099,4	1099,4	1609,7	1497,3	68,3	73,4
Станіславчицька	ТОВ «Інтерагрмвест»	1444,0	1444,0	2232,6	2118,0	64,7	68,2
Стрижівська	ТОВ «Інтерагроінвест»	1012,9	1012,9	1914,6	1622,2	52,9	62,4
Торчицька	ТОВ «Інтерагроінвест»	1374,0	1374,0	3102,1	2528,1	44,3	54,4
Юрківська	ТОВ «Інграгреінвест»	1201,3	1201,3	1763,2	1639,1	68,1	73,3
Ясенівська	ТОВ «Інграгреінвест»	1191,5	1191,5	2062,0	1820,6	57,8	65,4
Фастівський район	8	16187,1	15331,1	59966,4	51848,1	27,0	29,6
Великоуляківська	ТОВ «Добрий фермер»	1691,9	1540,3	3278,6	2665,2	51,6	57,8
Дідовичинська	ЗАТ «Технологічна аграрна компанія»	1086,3	1086,3	2791,4	2456,2	38,9	44,2
Дорогинська	ПСП «Шевченківське»	1227,8	1194,4	2579,9	2120,5	47,6	56,3
Малополовецька	СТОВ «Відродження»	1309,2	1179,1	3958,2	3377,3	33,1	34,9
Малоснітинська	ПСП «Агрофірма «Світанок»	1075,6	1044,2	2846,0	2375,1	37,8	44,0
Паляничинська	ПСП «Агрофірма «Світанок»	1491,1	1377,7	1749,2	1655,9	85,2	83,2
Пилипівська	ПАТ «ТАКО»	1705,8	1641,2	2711,3	2235,2	62,9	73,4
Пришивальницька	ПАТ «ТАКО»	1161,9	1053,3	1492,5	1300,4	77,9	81,0
Кожанська	ПСП «Агрофірма «Світанок»	1962,3	1910,9	3978,6	3219,9	49,3	59,3
Трилівська	ПШ «Аскон 2007»	1131,9	1131,9	4560,7	3736,3	24,8	30,3
Фастівецька	ПСП «Фастівецьке»	2343,3	2171,9	3992,2	3696,2	58,7	58,8
Яготинський район	14	40713,5	34796,3	66556,9	57844,3	61,2	60,2
Богданівська	ТОВ «Агро Інвест Україна»	3069,4	2605,6	3987,6	3214,1	77,0	81,1

Продовження дод. Ш

Адміністративно-територіальне утворення (міські, селищні, сільські ради)	Назва землевласників та землекористувачів	Площа використовуваних с.-г. угідь, га		Загальна площа с.-г. угідь, га		Питома вага використовуваних с.-г. угідь, %	
		загальна	у тому числі ріллі	загальна	в тому числі ріллі	загальна	у тому числі ріллі
Годунівська	ТОВ «Годунівське»	1083,2	1083,2	1853,5	1474,7	58,4	73,5
Двірківщинська	ВАТ «Яготинське»	1415,7	1398,5	3936,1	3553,8	72,0	73,0
	ТОВ «АФ Яготинська»	1740,5	1530,1				
Жоравська	ТОВ «Жоравське»	1532,2	1307,4	2211,3	1860,4	69,3	70,3
Засулоївська	ВАТ «Яготинський райагросервіс» (РАТС)	1121,1	1111,1	1808,4	1481,2	62,0	75,0
	ТОВ «Дружба»	2319,1	1911,2	5270,6	3681,9	72,0	73,0
Капустинівська	ТОВ «Нова Україна»	1263,8	1100,7				
Лемешівська	ВАТ «Лемешівське»	2301,7	2246,5	5610,6	5209,0	41,0	43,1
Лозовярівська	ТОВ ім. Кравченка	2374,5	3247,3	2496,1	93,3	95,1	2374,5
Ничипорівська	ТОВ «Агрстейт»	2676,3	2616,5	3804,0	3369,0	70,4	77,7
Панфілівська	Панфілівська дослідна станція «ІС НААН»	2220,7	1666,9	2362,8	1834,8	94,0	90,8
Райківщинська	ТОВ «Нива України»	2140,5	1961,4	3884,8	3172,1	55,1	61,8
Сотниківська	ТОВ «Баршівська зернова компанія «Яготинське відділення «Агросвіт»	3713,1	2586,9	5154,2	3191,7	72,0	81,1
Сулоївська	ТОВ «Агро Інвест Україна»	2013,1	1737,1	2776,0	2402,3	72,5	72,3
Фарбованська	ТОВ «Агро Інвест Україна»	3906,9	3641,8	5326,3	4239,5	73,4	85,9
Червоненська	ТОВ «Причиське»	1942,1	1312,5	2269,1	1469,5	85,6	89,3
Черняхівська	ТОВ «Агро Інвест Україна»	2536,4	2204,5	5046,8	4310,2	50,3	51,1

Примітка. *Складено авторами за даними [26]

**Визначення рівня економічної концентрації на ринку оренди сільськогосподарських угідь
на території модельних сільських радах Київської області**

Назва землевласників та землекористувачів	Кількість землевласників та землекористувачів	Площа використовуваних с.-г. угідь, га	Розмір підприємств (господарств), га	Питома вага на ринку, %	Ранжирування підприємств за середньою площею	Сумарна ранжирована питома вага найбільших підприємств	Граничні показники концентрації ринку	Індекс Херфіндаля-Хіршмана (Herfindal-Nirshman Index, HHI)**	Коефіцієнт концентрації (Concentration Ratio, CR)*		
									CR ₁	CR ₃	CR ₅
Сорокопільська сільська рада Білоцерківського району											
ПСП «Світанок»	1	1434,7	1434,7	87,4	1	87,41	0,35	7641,12	87,41	99,23	100,00
Особисті підсобні господарства	342	182,2	0,5	11,1	2	98,51	-	123,23	-	-	-
Присадибні ділянки	65	11,7	0,2	0,7	3	99,23	0,50	0,51	-	-	-
Ділянки для сінокосіння та випасання худоби	1	10,0	10,0	0,6	4	99,84	-	0,37	-	-	-
Білоцерківський Держлісгосп	1	2,7	2,7	0,2	5	100,00	0,70	0,03	-	-	-
Всього	410	1641,3	4,0	100,0	-	-	-	-	-	-	-
Жердовська сільська рада Броварського району											
ТОВ «Агро-2000»	1	2035,6	2035,6	52,9	1	52,92	0,35	2800,02	52,92	73,82	84,10
ТОВ «Церес»	1	99,4	99,4	2,6	2	55,50	-	6,68	-	-	-
Ділянки для сінокосіння та випасання худоби	27	704,8	26,1	18,3	3	73,82	0,50	335,64	-	-	-
Селянські (фермерські) господарства	13	163,7	12,6	4,3	4	78,08	-	18,11	-	-	-
Особисті підсобні господарства	21	231,6	11,0	6,0	5	84,10	0,70	36,25	-	-	-
Присадибні ділянки	22	256,0	11,6	6,7	6	90,75	-	44,28	-	-	-
Індивідуальне городництво	38	314,9	8,3	8,2	7	98,94	-	67,02	-	-	-

Продовження дод. Ю

Назва землевласників та землекористувачів	Кількість земельних ділянок та землекористувачів	Площа використовуваних с.-г. угідь, га	Розмір підприємств (господарств), га	Питома вага на ринку, %	Ранжирування підприємств за середньою площею	Сумарна ранжирована питома вага найбільших підприємств	Граничні показники концентрації ринку	Індекс Херфіндала-Хіршмана (Herfindal-Nirshman Index, HHI)*			Коефіцієнт концентрації (Concentration Ratio, CR)*				
								CR ₁	CR ₃	CR ₅	CR ₁	CR ₃	CR ₅		
ПП «Лон-Ма»	1	8,0	8,0	0,2	8	99,14	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Колективне садівництво	530	32,9	0,1	0,9	9	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Всього	654	3846,91	5,9	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Тростинська сільська рада Васильківського району															
ПСП ім. Т.Г. Шевченка	1	1741,8	1741,8	62,9	1	62,85	0,35	62,85	82,99	85,35	85,35	85,35	85,35	85,35	85,35
Селянські (фермерські) господарства	6	349,9	58,3	12,6	2	75,48	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ділянки для сінокошення та випасання худоби	13	208,0	16,0	7,5	3	82,99	0,50	-	-	-	-	-	-	-	-
Землі запасу	5	27,9	5,6	1,0	4	84,00	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	9	37,5	4,2	1,4	5	85,35	0,70	-	-	-	-	-	-	-	-
Особисті підсобні господарства	259	225,7	0,9	8,1	6	93,49	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Присадибні ділянки	684	134,4	0,2	4,8	7	98,34	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Індивідуальне городництво	210	43,0	0,2	1,6	8	99,89	-	-	-	-	-	-	-	-	-
СТ «Медик»	42	2,9	0,1	0,1	9	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Всього	1229	2771,14	2,3	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ченяківська сільська рада Яготинського району															
ДП «Лан»	1	2536,40	2536,4	50,3	1	50,26	0,35	50,26	65,61	82,62	82,62	82,62	82,62	82,62	82,62
ТОВ «Деметра»	1	510,30	510,3	10,1	2	60,37	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ТОВ «Еліта»	1	264,72	264,7	5,2	3	65,61	0,50	-	-	-	-	-	-	-	-
ТОВ «Удача»	1	118,58	118,6	2,3	4	67,96	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Селянські (фермерські) господарства	9	739,86	82,2	14,7	5	82,62	0,70	-	-	-	-	-	-	-	-
ТОВ АФ «Агротех»	1	48,77	48,8	1,0	6	83,59	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Продовження дод. Ю

Назва землевласників та землекористувачів	Кількість земельних ділянок та землекористувачів	Площа використовуваних с.г. у т.ч., га	Розмір підприємств (господарств), га	Питома вага на ринку, %	Ранжирування підприємств за середньою площею	Умарна ранжирована питома вага найбільших підприємств	І Ранжирні показники концентрації ринку	Коефіцієнт концентрації (Concentration Ratio, CR)*			
								CR ₁	CR ₃	CR ₅	
Землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування	5	103,48	20,7	2,1	7	85,64	-	-	-	-	
Південно-Західна залізниця	1	19,80	19,8	0,4	8	86,03	-	-	-	-	
Ділянки для сінокосіння та випасання худоби	37	295,73	8,0	5,9	9	91,89	-	-	-	-	
Ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	25	116,20	4,6	2,3	10	94,19	-	-	-	-	
Особисті підсобні господарства	469	161,80	0,3	3,2	11	97,40	-	-	-	-	
Присадибні ділянки	740	114,20	0,2	2,3	12	99,66	-	-	-	-	
СТ «Берізки»	154	12,86	0,1	0,3	13	99,92	-	-	-	-	
СТ «Ветеран»	46	4,14	0,1	0,1	14	100,00	-	-	-	-	
Всього	1491	5046,84	3,4	100,0	-	-	-	-	-	-	
Катюжанська сільська рада Вишгородського району											
Катюжанське ВПУ (СПТУ-21)	1	227,1	227,1	10,2	1	10,21	0,35	104,29	10,21	24,56	26,05
ПСП «Вікторія»	1	168,63	168,6	7,6	2	17,80	-	57,50	-	-	-
Землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування	6	150,44	25,1	6,8	3	24,56	0,50	45,77	-	-	-
Вишгородська дільниця Ірпінського управління осушувальних систем	1	20,1	20,1	0,9	4	25,46	-	0,82	-	-	-
ДП «Димерське лісове господарство»	1	13	13,0	0,6	5	26,05	0,70	0,34	-	-	-
Ділянки для сінокосіння та випасання худоби	13	154,7	11,9	7,0	6	33,01	-	48,39	-	-	-
Ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	447	927,57	2,1	41,7	7	74,72	-	1739,81	-	-	-
Присадибні ділянки	1527	354	0,2	15,9	8	90,63	-	253,40	-	-	-
Особисті підсобні господарства	1887	208,26	0,1	9,4	9	100,00	-	0,00	-	-	-
Всього	3884	2223,8	0,6	100,0							

Примітка. *Ринок вважається неконцентрованим, якщо значення коефіцієнта для трьох одиниць нижче ніж 35 % ($CR_3 < 0,35$); помірно концентрованим – $35 \leq CR_3 < 70$ % ($0,35 \leq CR_3 < 0,70$); висококонцентрованим – $CR_3 \geq 70$ % ($CR_3 \geq 0,70$); **ринки з низьким рівнем концентрації характеризуються значенням між зазначених індексів $HHI < 1000$; поміркованим – $1000 < HHI < 1800$; високим – $1800 < HHI < 10000$

Наукове видання

КРАСНОЛУЦЬКИЙ Олександр Васильович
МАРТИН Андрій Геннадійович
ШЕВЧЕНКО Олександр Вікторович

**ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ:
ЕФЕКТИВНІСТЬ, РОЗВИТОК, РЕГУЛЮВАННЯ**

МОНОГРАФІЯ

Видавець ФОП Ямчинський О.В.

03150, Київ, вул. Предславинська, 28

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 6554 від 26.12.2018 р.

Формат 60×84/16. Наклад 300 пр. Ум. друк. арк. 22,8. Зам. № 135

Виготовлювач ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ»

03150, Київ, вул. Предславинська, 28

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 4131 від 04.08.2011 р.